

Handwritten text in cursive script, likely a name or title, possibly "Mrs. J. M. ...".

Handwritten text in cursive script, likely a name or title, possibly "Mary".

July
780

1889

ՄԱՏԵՆԱԳՐՈՒԹԻՒՆՔ

ՆԱԽՆԵԱՑ

ՓԱԻՍՏՈՍ ԲՈՒԶԱՆԴԱՑԻ

92 (1914-15)
780
48

ՓԱԻՍԱՏՈՍԻ ԲՈՒՋԱՆԴԱՑԻՈՅ

ՊԱՏՄՈՒԹԻԻՆ ՀԱՅՈՑ

Ի ԶՈՐԱ ԴՊՐՈՒԹԻԻՆՍ

ԵՐԿՐՈՐԴ ՏՊԱԳՐՈՒԹԻԻՆ

ՎԵՆԵՏԻԿ

Ի ՏՊԱՐԱՆԻ ՍՐԲՈՅՆ ՂԱԶԱՐՈՒ

ՅԱՄԻ 1889 ՌՅԼԹ

1936/7 2.15
12543

Ս.Ռ. ՀԱՆԴԻՊԵՍ.ԼՍ ՄԱՏԵՆԻՍ

Չփաւստեայ բուզանդացոյ պատմագրէ եր-
րեակ ինդիքք են. նախ՝ թէ յորմէ ազգէ էր, եր-
կրորդ՝ թէ յոր լեզու պատմագրեաց, և երրորդ՝ թէ
արդեօք թերի իցէ մատեան նորա առ մեզ հասեալ
եթէ ամբողջ:

Նա ինքն 'ի սկզբան վեցերորդ գրոցն (էջ 268)
խոստանալով 'ի ստորոտ պատմութեանցն տալ զին-
քենէ տեղեկութիւն, պատմէ 'ի հինգերորդ գլուխ
նորին (էջ 273) զՓաւստոսէ ումեմնէ եպիսկոպոսէ.
և 'ի յաջորդ գլուխն ասէ, թէ " էր եղբայր մի
Փաւստեայ եպիսկոպոսի... և էին լեալ սոքա ազգաւ
Հռոմ",: Զայս բան եթէ զինքենէ առցէ որ մատե-
նագրին ասացեալ, ահա յայտնի իսկ երևի ազգ
նորա: Բայց ոմանք կարծեօք վարեցան. թէ գուցէ
'ի ստորևն խոստանալով պատմել զանձնէ, չիցէ նա
ինքն յիշատակեալն յառաջագոյն: Սակայն և այլ
հաւաստիք առ ձեռն կան մեզ: Զի նոյն ինքն դար-

780-2009

ՀԻԿԿԿ

ձեռքը 'ի վախճան երրորդի դպրութեանն (էջ 58) կոչի ժամանակագիր Յունաց: Եւ մերոյս Ղազարայ Փարպեցւոյ կոչելովն զնա բուզանդացի, (էջ 2 և 11) բնիկ քաղաքն իսկ նորա Բիւզանդիոն և զկարծիս զայս հաստատէ: Բայց առ քննողս հաստատագոյն ևս վկայեն այսմ կերպարանք բանից նորա, որով բազում ուրեք ջանայ ընդ վայր հարկանել զազգս Հայոց. զնախնինս մեր առ հասարակ եպերելով, որպէս ոչ 'ի սրտէ՛ այլ կեղծաւորաբար անդստին 'ի սկզբանէ ընկալեալ նոցա զհաւատս (էջ 33), և զիշխանութիւն կաթողիկոսաց ազգիս սահմանելով յորհնութիւն և եթ հացին սեղանոյ արքային (էջ 232). և դարձեալ յաճախագոյնս յորելով եպերանս զազգէս, որ մանաւանդ ատելոյ են բանք և ոչ համազգւոյ: Վասն որոյ Փարպեցին կարի ճարտարութեամբ, իբր անբասիր առնելով զնա, զպատշաճ կարծիսն տայ զնմանէ. «Արդ 'ի Բիւզանդիոն, ասէ, յայնպիսումն քաղաքի և 'ի մէջ այնչափ բազմութեանն ուսելոյ վարժեալ այրն Փաւստոս, այնպիսի ինչ արդեօք անհաճոյս լուղաց բանս կարգէր 'ի պատմութեան իւրում. քաւ և մի լիցի: Ուստի և անհաւատալի իմում տկարամտութեանս կարծեցեալ գործն, ասեմ՝ թէ գուցէ այլ որ յանդուգն և անհրահանգ բանիւ լրբաբար ձեռն արկեալ յիւրն, գրեաց զինչ պէտս ըստ կամի. և կամ զի ուրուք անկարեալ դիպողս՝ այլաբանեալ փնասեաց, և անուամբ Փաւստոսին զիւրոյ յանդգնութեանն սխալանս համարեցաւ ծածկել»:

Բայց զի նոյն ինքն պատմագիրն յերրորդումն դպրութեան 'ի գլուխն երկոտասաներորդ (էջ 29)

'ի Թուերն զիշխանս տոհմից հայկազանց, ընդ նոսա համարի և զիւրն յասելն. «Զմերոյ տոհմի ազգի իշխանն Սահառունեաց», հարկ է ապա ասել, զի յոյն գողով յազգէ՛ թերևս յազգականութիւն տանն Սահառունեաց խառնեալ էր, կամ 'ի Սահառունոյ ումեմնէ 'ի Բիւզանդիոն ծնեալ:

Արդ զի յոյն էր սա ազգաւ, կարծեցին ոմանք զի և 'ի յոյն լեզու պատմագրեաց: Բայց հմուտք հայեցի բարբառոյ և ոչ մի ինչ հետս թարգմանութեան 'ի գիրս յայս նշմարեն. մանաւանդ զի և ոչ միշտ ազգ շարագրողին զշարագրածոյն հաւաստեալ ցուցանէ զբարբառ: Զի ահաւանիկ և Ագաթանգեղոս 'ի հայ լեզու պատմագրեաց, այլ ինքն հռոմայեցի էր ազգաւ. ընդ որ եթէ տարակուսեսցի որ, զաներկբայելի լուծումն տարակուսանացն գտցէ 'ի սկիզբն Ագաթանգեղեայ մատենին՝ որ ընդ հուպ ելցէ 'ի լոյս: Ապաքէն դժուարին Թուի յայր օտարազգի ներհուն հայկաբանութիւնն 'ի գիրս յայս երևեալ. սակայն և ընդ Ագաթանգեղեայ հայկաբանութիւնն նոյն զարմանք են, զի հռոմայեցին հաւասար մերազնեայ ընտիր մատենագրացս հայկաբանէ: Ապա ասելի է. զի որպէս Տերենտիոս կարբեղոնացին առ հռոմայեցիս վարժեալ՝ հրաշազան օրինակ լատին բարբառոյ զքերթածս իւր եթող, ըստ նմին օրինակի և Փաւստոսս այս յոյն և Ագաթանգեղոս հռոմայեցի վարժեալք 'ի մանկութենէ 'ի մերս բարբառ՝ կարողք եղեն որպէս բնիկ իւրեանց բարբառովն պատմագրել նովաւ: Իսկ զի Պրոկոպիոս յիւն գիրս իմն անուանեալ ՀԱՅՈՑ ՊԱՏՄՈՒԹԻՒՆ, յորմէ ինչ ինչ նման

ամին առեալ պատմէ, և զի Փարպեցին նուլին անուամբ զգիրս զայս յորջորջէ, ապա ուրեմն եթէ չիցէ այլ մատեան համանուն՝ զընթերցեալն նորա յոյն օրինակ թարգմանութիւն հայ բնագրիս մարթ է համարել, և կամ զի սորին մատենագրի յերկաքանչիւր բարբառս իցէ պատմագրեալ:

Մնայ արդ երրորդ խնդիրն իրաւապէս երկբայելի. զի 'ի սկիզբն գրոցս դպրութիւն երրորդ արձանագրելով, երկու այլ դպրութիւնս նախագրեալս հարկ է վարկանել: Սակայն և 'ի հակառակէն նոյն ինքն մատենագիրն յայտ առնէ յիւրում յառաջաբանին՝ քառեակ գիրս գրեալ. և ահա չորք գիրք յերրորդէն մինչև ցվեցերորդն պահին: Ապա մարթ է կարծել, զի երկու այլ նախորդ դպրութիւնք ոչ սորին պատմագրի իցեն, այլ այլոյ՝ զորս նոյն ինքն 'ի յառաջաբանին յիշատակէ, ուրք 'ի քարոզութենէ Թադէի մինչև ցկատարումն Գրիգորի մերոյ Լուսաւորչին պատմագրեցին. յորոց մի և զԱգաթանգեղեայ գիրսն անշուշտ համարելի է, որում զհետ յաջորդեն գիրքս այս: Յայն սակս իսկ թուի յաւելուլ ամենայն գրչագրաց առ հասարակ, և կամ թերևս մատենագրին իսկ, զբառս ՍԿԻԶԻՆ զհետ մակագրին երրորդի դպրութեանն, որպէս զի մի ոք տարակուսեալ թերի զմատենանս զայս համարիցի:

Իայց թէպէտ և սկիզբն այսր ինքնուրոյն մատենի ամբողջ և անթերի թուի մեզ, այլ գոյ կասկածել նախ, զի թերևս և այլ մատեան ուրոյն զնախնեացն մերոց իցէ սորա յօրինեալ, և նուլին անուամբ կոչեցեալ զայն ՊՍՏՄՈՒԹԻՒՆ ՀՍՅՈՑ, ուստի նո-

րին Պրոկոպեայ իցէ առեալ զիրսն Աբգարու թագաւորին մերոյ. զոր և ըստ օրինակագրիս առասպելախառն ոճոյ պատմագրէ: Որպէս զի և զանանուն պատմագիրն, զորմէ անոճ իմն յաղագս Հայկայ կակաղել ասէ Խորենացին, զսա կարծեցին ոմանք: Եւ երկրորդ կասկածելի է, զի և քառեակ գիրքս այս մասամբ իմն 'ի վերջ կուսէ թերի գտանիցին: Քանզի 'ի սկիզբն վեցերորդի դպրութեանն, որպէս ասացաք, խոստանայ պատմագիրն՝ 'ի ստորոտ ամենայն պատմութեանցն տալ զինքենէ տեղեկութիւն. և մինչ չև 'ի ստորոտն հասեալ՝ 'ի գլուխն վեցերորդ զՓաւստեայ ումեմնէ եպիսկոպոսէ հարևանցի իմն պատմէ, յետ կոյս մատենին ոչ ինչ զանձնէ տալով տեղեկութիւն: Ուստի մարթ է կարծել զի ստորոտ պատմութեանցն՝ ուր ստուգապատում առնէրն զինքենէ նմին դժբախտութեան իցէ հանդիպեալ, որում հանդիպեցան մերոյս քերթողահօր տաղքն յինքն և 'ի Սահակ բագրատունի, յաւելեալք 'ի վերջ կոյս երրորդ գրոց պատմութեանն, որ 'ի ցանկս գլխոցն և եթ նշանակեալ՝ ոչ ուրեք 'ի գիրսն երևին: Արդ եթէ արդարև կասկածանքս այս չիցեն տարապարտ, և ժամանակին օգնականութեամբ լրացի թերին, յայնժամ թերևս լիցի մեզ ստուգագոյնս ինչ հաւաստել զմատենագրէս. զի առ այժմ աւելի ինչ քան զայս ասել ոչ ունիմք: Իսկ յաղագս շհամաձայնելոյ ժամանակագրութեան սորա ընդ հաւատարմագոյնս 'ի մերոց պատմագրաց՝ ոչ է մեզ անկ վիճել:

Հնգեակ օրինակաց բաղդատութեամբ առաջիկայ տպագիրս արարաւ. յորոց մին հնագոյն և անթուա-

կան 'ի ներհուն գրչէ գրեալ, որում մանաւանդ ըզ-
 հետ չորքաք, զկարևոր զանազանութիւնս այլոց օրինա-
 կացն առ 'ի ստորեւ իջլից նշանակեալ՝ ըստ մերումս
 առ 'ի բազմաց վկայեալ հաւատարմութեան: Բայց
 խոստովանիմք զի առ ձեռին գտեալ օրինակքս չեղեն
 բաւական յանսխալ տպագրութիւն. քանզի բազում
 ուրեք և 'ի յայտնի վրիպակսն ամենեքին համա-
 ձայնէին, թերեւս անդստին 'ի միջէ օրինակէ գա-
 ղափարեալք:

(1832)

Յիսուն և աւելի ամօք յառաջագոյն՝ այսչափ և այս-
 պիտի էր թուեցեալն բանասիրաց ժամանակին զՓաւս-
 տեայ և զգրոց նորա, լիուլի համառօտեալ 'ի յառա-
 ջաբանի առաջնոյ տպագրիս, զոր և հաճոյ թուեցաւ
 մեզ թողուլ անփոփոխ: Սակայն և զայս յաւելուլ 'ի
 գէպ համարիմք՝ զի 'ի բարգաւաճել պատմական ուս-
 մանց և հետազօտութեանց, և քննադատից փոփոխեցան
 կարծիք. և որ էրապապարտ՝ համարեալ էր 'ի Չամչեանէ
 և յայլոց, զնա Պատկանեանն Քերովբէ յիւրում տպա-
 գրին որ 'ի քաղաքամայրն Ռուսաց (1883), ոչինչ յեր-
 կուացաւ կոչել անհամեմատ 'ի պարսափերս և զգան զԲապու-
 արդարաւօս, գանգատելով իմն զի ոչ արժանի էրոց ար-
 դեան, վայելէ հարէս 'ի մէջ Բանասիրաց պլգիս: Ս, յսչափ 'ի
 փոփոխել ժամանակաց՝ կրեցին փոփոխութիւն և կար-
 ծիք, զոր և զայլոց ոմանց 'ի պատմչաց մերոց զնոյն լեալ
 տեսանեմք:

Դարձեալ և զբարբառոյն որով գրողմեալ յօրինե-
 ցան այս գիրք, երկպառակ եղեն միշտ կարծիք բանա-

սիրաց. զի ոմանց թուեցաւ ասել 'ի յունականէն 'ի
 մերս փոխեալ, և այլոց՝ յասորոյն, անդստին յաւուրց
 թարգմանչացն՝ 'ի կէս հինգերորդի դարուն, որպէս
 ընտրութիւն ոճոյ լեզուին և քաջայարմար շարագրու-
 թիւն՝ ընծայութիւնք են հաւանութեան. իսկ և ոմանց՝
 յերկուց գրոց՝ 'ի յոյն և յասորի սկզբնագրաց 'ի մի
 զուգեալ 'ի հայ թարգմանչէն: Կայցի որ զայսոսիկ
 որպէս և ախորժէ, մինչև ստուգագոյնս ինչ մարթաս-
 ցի վճուել բանասիրութիւն:

Թարգմանեցան այս գիրք նաև ի գաղղիական և 'ի
 գերմաներէն լեզուս:

Յետ առաջնոյ տպագրիս՝ հանդիպեալ մեր և այլոյ ան-
 թուական գրչագրի, թէպէտ և ոչ հին և ոչ վերժ 'ի
 վրիպանաց, յաւելաք 'ի սմանէ 'ի ստորեւ իջլիցն՝ տար-
 բերութիւնս սակաւս ընթերցուածոց, որպէս և ինչ
 ինչ 'ի Պատկանեան տպագրէն:

ԲՈՒՉԱՆԴԱՐԱՆ ՊԱՏՄՈՒԹԻՒՆՔ

ԽՈՍՏԱԲԱՆՈՒԹԻՒՆ ՆԱԽԳԻՏԵԼԻ

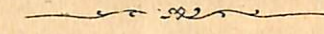
Ա. 30 Ինչ է 'ի դպրութիւնս երրորդ՝ պատմութեանցս. ժամանակագիր կանոնք մատենից, և առնմին դպրութիւնք երեք, այս ինքն են սոքա չորք մատեանք. և չորեքին միոյ իրաց յիշատակարանք են, յիշեցուցիչք պատմութեանց ազգացն հայաստան աշխարհին որդւոց Թորգոմայ: Այս ինքն կարգ անցելոց իրաց, դործք և վարք մինչև ցիւրաքանչիւր ելս յաշխարհէս քահանայապետաց սրբոց արանց աստուծոյ, և թագաւորաց տէրանց աշխարհաց արշակունեաց, և զօրավարաց՝ արանց անուանեաց քաջնախարարաց, և խաղաղութեան և պատերազմին և շինութեան և աւերածոյ և արդարութեան և անօրէնութեան և աստուածպաշտութեան և ամբարշտութեան. ժամանակագիր արարեալ 'ի թագաւորութենէն Խոսրովու որդւոյ Տրդատայ մինչև 'ի միւս վերջին ժամանակն վատթարելոյ թագաւորացն Հայոց, և 'ի քահանայապետութենէն Վրթաշտայ որդւոյ Քրիզորի առաջնոյ քահանայապետի մինչև ցայնսոսիկ 'ի վերջինսն՝ որք կային գլխաւորք եպիսկոպոսք Հայոց, մի ըստ միոյն կարգօք թուօք և համարօք կանոնեալ դրոշմեալ նկարեցի իւրաքանչիւր գլխովք: Եւ չորս խոստմունս չորից չորեցունց դպրութեանցս յիւրաքանչիւր իւր գլուխս պատուաստեցի մինչև 'ի կատարած սորին, առ 'ի զօգուտն ժառանգել՝ որք միանգամ կամին սրտի մտօք հասու լինել սմին զօրասելոցս եմ:

Խ Ո Ս Տ Ո Ւ Մ Ն Ե Ր Ր Ո Ր Դ

ԿՈՏՈՆՔ ՊՍՏՄՈՒԹԵԱՆՑ ՄԱՏԵՆԻՑ ՄԻՆՉԵՒ ԶԲՍՍՆ ԵՒ ՄԻ

- Ա. Յաղագս որ ինչ յետ քարոզութեանն Թագնոսի Առաքելոյ յերկրին հայաստան աշխարհին որդւոյ Թորգոմեայ:
- Բ. Յաղագս մեծի առաջնոյ քահանայապետին Գրիգորի, և նոցունց շիրմանցն:
- Գ. Յաղագս Թագաւորութեանն Խոսրովու որդւոյ Տրդատայ, և Վրթանայ մեծի քահանայի որդւոյ Գրիգորի:
- Դ. Յաղագս երկուց տոհմանցն՝ որք անղաւակեցան, Մանաւազեանքն և Որդունիք. 'ի մէջ հայաստան աշխարհին:
- Ե. Յաղագս որդւոց քահանայապետին Վրթանայ, որոց անուանք էին երկուցն Գրիգորիս, և երկրորդին Յուսիկ:
- Զ. Յաղագս Գրիգորիսի՝ որդւոյ Վրթանայ, և նորուն վախճանին, և տեղին՝ ուր եղան:
- Է. Յաղագս մարտի պատերազմին հինին եկելոց յարշաւանաց Թագաւորին Մաղթաց յաշխարհն իշխանութեան Հայոց Թագաւորին, և կամ որպէս սատակեցաւ նա զորքն իւրովք հանդերձ:
- Ը. Յաղագս մայրեացն անկելոց, և պատերազմացն ընդ Պարսս, և ազգահատութեան տան նախարարացն տոհմին Բշնունեաց:
- Թ. Յաղագս Բակուրայ բռեչխի, որ ապստամբեաց յարքայէն Հայոց, և Թէ զիւրոք սատակեցաւ 'ի զորացն Հայոց, և փոխանակ նորա լինէր բռեչխ Վաղինակ սիւնի:
- Ժ. Յաղագս Յակուրայ եպիսկոպոսին Մըծբնայ:
- ԺԱ. Յաղագս մեծի պատերազմին Պարսից և Հայոց ընդ միմանս, և անկանելոյ 'ի պատերազմին մեծի զօրավարին Վաչէի, և մահուն Թագաւորին Խոսրովու, և փոխելոյ յաշխարհէ հայրապետին Վրթանայ:
- ԺԲ. Յաղագս Թագաւորելոյ Տիրանայ յետ հօր իւրոյ 'ի վերայ Հայոց աշխարհին: Սոյնպէս և Յուսիկ յետ իւրոյ հօրն Վրթանայ կալաւ զթոռ հայրապետաց. և կամ որպէս սպանաւ 'ի Տիրանայ արքայէ վասն յանդիմանելոյ զԹագաւորն:
- ԺԳ. Յաղագս Թէ զիւրոք յետ մահուն Յուսիկան անառաջնորդ լինէր երկիրս Հայոց. և ոչ որդիքն Յուսիկան լինէին արժանի հօրն աթոռոյ:

- ԺԴ. Յաղագս վարուց մեծին Դանիէլի՝ առն աստուծոյ, և կամ որպէս յանդիմանեաց զԹագաւորն Տիրան, և կամ որպէս պատուհասեալ մեաւ 'ի նմանէ:
- ԺԵ. Յաղագս որդւոցն Յուսիկան, և Թէ որպէս ընթացրեալ առ ոտն հարին զմեծ քահանայութեան զաստուծոյ զպատիւն:
- ԺԶ. Յաղագս Փառնայ, որ կալաւ զթոռ հայրապետացն:
- ԺԷ. Յաղագս Եահակայ, որ էր 'ի զաւակէ Աղբիւնոսի եպիսկոպոսի, որ յաջորդեաց զտեղի հայրապետացն յաթոռոց. և Թէ որպէս յայնմ ժամանակի յեկիրն Հայոց Թողեալք զտէր և զպատուհրանս նորա:
- ԺԸ. Յաղագս հայր մարգարէտի, որ վատ խրատ տալով Թագաւորին՝ տայր կոտորել զազգս նախարարացն Հայոց:
- ԺԹ. Յաղագս որդւոցն Յուսիկան, Պապայն և Աթանազիսէին, և Թէ որպէս կամ զիւրոք սատակեցան յանօրէնութեան իւրեանց 'ի տեղին սուրբ:
- Ի. Յաղագս Տիրանայ Թագաւորին, և Թէ որպէս մատնեցաւ յիւրմէ սենեկապետէն 'ի Փիսակայ սիւնոյ, և Թէ որպէս կորեաւ, և 'ի խաղաղութեան ժամանակի յանկարծակի գերեցաւ Վարազէ իշխանէն պարսիկ. և կամ որպէս ամենայն երկիրն Հայոց ընդ նմին կորեաւ և կործանեցաւ:
- ԻԱ. Յաղագս Թէ որպէս ժողովեցան միաբանութեամբ ամենայն նախարարքն Հայոց, և չոգան ածին զԹագաւորն Յունաց իւրեանց 'ի Թիկունս օգնականութեան յերկիրն Հայոց. և կամ որպէս եկն Թագաւորն Պարսից բազում զօրք, և կոտորեալ լինէին զօրքն Պարսից 'ի զօրացն Յունաց և 'ի մնացորդաց Հայոց. և Ներսէս արքայն Պարսից յերկրէն Հայոց միաձի ճողոպրեալ յերկիրն Պարսից փախստական անկանէր:

ԲՈՒՋԱՆԴԱՐԱՆ

ՊԱՏՄՈՒԹԻՒՆՔ

ԵՐՐՈՐԴԻ ՊՐՈՒԹԻՒՆ

ԻՍԿԻՋԲՆ*

Գ Լ Ո Ւ Խ Ա .

Յաղագս որ ինչ յետ քարոզութեանն Թաղէոսի Առաքելոյ յերկիրն
Հայաստան աշխարհին. կանոնք ժամանակագիր մատենից .

Ի ԲԱՐՈՋՈՒԹԵՆԷՆ Թաղէոսի Առաքելոյ Ենորուն
յելից և ՚ի մարտիրոսութենէն մինչև ի կատարումն
վարդապետութեանն Գրիգորի և իւրոյ Հանգստեանն,
և յառաքելասպան Սանատրկոյ արքային մինչև յակա-
մայ Հնազանդելն հաւատոցն, և ՚ի նորուն Հանգստեան
արքային Տրդատայ զանցեալ իրացն զառաջնոցն զվար-
սըն լաւացն, և որ զնոցուն հակառակ ընդդիմակաց,
այն ամենայն ՚ի ձեռն այլոցն գրեցան: Բայց և մեք ՚ի
մերում աստ եղաք փոքր ՚ի շատէ ՚ի կարգի պատմու-
թեան, ոչ զանց արարեալ թողաք վասն պատշաճ իրաց
կարգին: Վասն զի է ինչ մեր պատմութիւն՝ որ առա-
ջին է, և է ինչ՝ որ վերջին է. իսկ որ միջին ինչ եղև,
այն ՚ի ձեռն այլոց գրել գրեցաւ: Բայց զի մի ՚ի միջի
մերոյ պատմութեանս ընդհատ երևեսցի հուն մի,
նշանակեցաք. զոր օրինակ աղիւս մի կարգած ՚ի մէջ
որմոյն շինուածոյ, ՚ի կատարումն բովանդակութեան:
Այս ինչ որ ինչ յետ այսորիկ կարգի, աստ պատմի
աստէն առ սմին:

1009
1x 543

* Յօրինակի միւսմ. Երբորդ Երբորդիւնն սիւսն է:

Գ Լ Ո Ւ Խ Բ .

Յաղագս որ ինչ վասն մեծի քահանայապետին Գրիգորի և նոցունց շիրմանցն :

Արդ 'ի Թագաւորութեանն Տրդատայ՝ որդւոյն Խոսրովու , լուսաւորութեամբ հաճոյական սիրով և աստուածալաշտութեամբն հաւատոյ՝ ծանօթութեամբ 'ի ձեռն Գրիգորի՝ որդւոյն Անակայ , մեծիքահանայի . և որոյ ընդ նմին կրտեր որդին Արիստակէս հօրն էր գործակից եպիսկոպոսակից յամենայն ընթացս վարդապետութեան զամենայն աւուրս կենաց իւրոց մինչև յօրն քրիստոսակոյ հանգստեանն իւրոյ : Իսկ սոցա պատրաստեցան տեղիք բնակութեան , և արժանի եղեալ շիրիմք հանգստեան . և մեծին Գրիգորի 'ի Վարանաղեաց գաւառին , 'ի գիւղն՝ որ անուանեալ կոչի Թորգան . և սրբոյն Արիստակայ որդւոյ նորա՝ յետ խոստովանութեան մահուն իւրոյ , և տարան զնա 'ի Ծովաց գաւառէ , և եղին զնա յեկեղեաց գաւառի 'ի Թիլն աւանի , 'ի կալուածս Գրիգորի հօրն իւրոյ :

Գ Լ Ո Ւ Խ Գ .

Որ ինչ վասն Թագաւորութեան Խոսրովու՝ որդւոյ Տրդատայ . և Վրթանայ մեծի քահանայապետին՝ որդւոյ Գրիգորի :

Ապա յետ այսորիկ Թագաւորեաց Խոսրով կուտակ , Թուռն Խոսրովու , որդի քաջի և առաքինւոյն Տրդատայ արքայի : Յաւուրս սորա եկաց և եղև քահանայապետ յաթուռն հօրն , փոխանակ հօրն իւրոյ և եղբօրն իւրոյ , երէց որդին Գրիգորի Վրթանէս : Խաղաղութիւն և շինութիւն¹ , մարդաշատութիւն և առողջութիւն , պտղաբերութիւն և ստացուածաշատութիւն և շահեկանութիւն , և մեծն աստուածասէր պաշտօն 'ի հաճոյակատարն բարութիւն յամս յաւուրս

1 Յօր . միում . Լուսաւոր պաշտպանութեամբն հասարոյ :
2 Օրինակ մի . հօրն էր գործակից եպիսկոպոսակից զամենայն աւուրս ինչս իւրոյ : Իսկ սոցա , և այլն :
3 Օրինակ մի . խաղաղութեամբ և շինութեամբ :

սոցա աճեալ բազմացաւ : Լուսաւորէր և առաջնորդէր նոցա՝ սուրբն Վրթանէս իբրև զհայր իբրև զեղբայր իւր . իրաւունք և արդարութիւն ծաղկեալ էին 'ի դարուն յայնմ :

Զայնու ժամանակաւ երթեալ հասանէր եպիսկոպոսապետն Վրթանէս 'ի մեծն յառաջին 'ի մայրն եկեղեցեացն Հայոց , որ էր յերկրին Տարօնու , ուր նշանօքն եղելօք կործանեցան բազինք մեհենիցն յայն . ժամ , վաղ ևս առ մեծաւն քահանայապետաւն Գրիգորի : Սա երթեալ կատարէր անդ , ըստ հանապաղ սովորութեանն , զտեառնն զխաչական զփրկութեանն զպատարաքն գոհութեան , զհաղորդութիւն չարարանաց յիշատակի , զկենդանարարն և զազատիչն զմարմին և զարիւն աստուածորդոյն տեառն մերոյ Յիսուսի Քրիստոսի : Քանզի այնպէս իսկ սովոր էին եպիսկոպոսապետքն Հայոց , հանդերձ Թագաւորօքն և մեծաւն ծօքն , նախարարօքն և աշխարհախումբ բազմութեամբ պատուել զնոյն տեղիս , որ յառաջ էին տեղիք պատկերաց կռօցն , և ապա յանուն աստուածութեանն սրբեցան , և եղենտուն աղօթից և տեղի ուխտից ամենայն ումեք : Մանաւանդ յայն 'ի գլխաւոր տեղին յեկեղեցին ժողովել 'ի յիշատակ սրբօցն՝ որ էին անդ , կատարել անդ ամի ամի եւթն անգամ . որք զնոյն ունէին սովորութիւն , առաւել ևս 'ի մեծի մարգարէարան մատարանն Յովհաննու : Սոյնպէս և յառաքելարանո տեառնաշակերտացն , սոյնպէս և 'ի վկայարանս մարտիրոսացն ամի ամի ժողովեալք , զօր տօնին յիշատակինոցա վարուց գործոց կենաց քաջութեան խմբեալ ցնծային : Իսկ դէպ իմն լինէր 'ի ժամանակին՝ յորում մեծ քահանայապետն Վրթանէս երթեալ շքէր առանձինն սակաւօք , կատարել զպատարաքն օրհնութեան : Արդ որք միանգամ զհնութիւն կուսալաշտութեան հեթանոսութեան զնոյն սովորութիւն² մինչև ցայնժամ ևս ունէին գաղտնի , 'ի մի միաբանութիւն ժողովեալք՝ հասանէին իբրև հազարք երկու , խորհուրդ եղեալ

1 Յօրինակի միում . Լուսաւոր էր և առաջնորդ նոցա :
2 Օրինակ մի . սովորութեամբ :

ընդ միմեանս՝ սպանանել զքահանայապետն աստուծոյ զՎրթանէս: Բայց ունէին և սակաւ մի խորհուրդ համարձակութեան՝ ի կնոջէ թագաւորէն, զայն գործել վասն զի յանդիմանէր զնա սուրբն զասն գաղտնի շնութեան կծծու թեան բարոյից պոռնկութեան: Եւ հասեալ պատէին զմեծ քաղաքորմն եկեղեցւոյն Աշտիշատու: Մինչ դեռ նա ՚ի ներքս մտեալ՝ զպատարագն կատարէր, արտաքուստ բազմազօրուն փակեալ պաշարել կամեցան: Որոց առ հասարակ որք ՚ի զնդին էին բազուկք իւրաքանչիւր՝ յետս դարձեալ ՚ի վերայ իւրաքանչիւր թիկանց, առանց իրիք կապելոյ՝ սքանչելապէս կապեալ լինէին: Այսպէս պաշարեալք ընկապձեալք գերեալք վանեալք կծկեալք, ամենքեան առ հասարակ յերկիր անդեալք անբարբառ կային, անխաղացք ՚ի տեղւոջն. որք էին տոհմք և ազգք աշխարհակերք աշխարհաւերք ժանդագործք քրմացն: Արդ այնպէս պաշարեալք, դիզեալ կային ամբոխն ՚ի գաւթի եկեղեցւոյն. զորս ելեալ իւր իսկ ինքնին Վրթանէս մատուցեալ հարցանէր զնոսա, եթէ դուք ոյք էք, կամ ուստի գայք, կամ զո՞ խնդրէք, կամ ուստի եկիք: Իսկ նոցա զարդարն սկսեալ խօսել, խոստովան լինէին՝ եթէ եկաք զի աւերեսցուք զտեղիս, և զքեզ սպանցուք, հրամանաւ համարձակեալ ակնարկելով մեծին Հայոց տիկնոջն. այլ տէր աստուած զզօրութիւնն իւր յայտնեաց, և եցոյց մեզ՝ թէ ինքն միայն է աստուած. և այժմ՝ ծանեաք և հաւատացաք՝ եթէ նա միայն է աստուած: Արդ այսպէս կամք աւասիկ կծկեալք, զի և շարժել անգամ ոչ կարեմք ՚ի տեղւոջն: Իսկ երանելին Վրթանէս զբանն վարդապետութեանն ՚ի մէջ առնոյր, հաստատէր զնոսա ՚ի հաւատսն ՚ի միտէր Յիսուս Քրիստոս, շատ ինչ խօսէր ընդ նոսա: Ապա ազօթս մատուցանէր, և խնդրէր յաստուծոյ. բժշկէր և արձակէր զնոսա յաներևոյթ կապանացն և յանհնարին կծկութեանն տանջանացն: Եւ նոքա իբրև փրկեցան յայնմանէ, ապա առ հասարակ անկանէին առաջի նորա, և խնդրէին ապաշխարութեան զդեղն. և նա տայր ժամանակ սահմանեալ ապաշխարութեան: Եւ ուսեալք զհաւատսն միասնական սուրբ երրորդու-

թեանն, և ապա մկրտէր իբրև հազարս երկուս. Թող զկանայս իւրեանց և զմանկտի. և այսպէս ՚ի հաւատ խառնէր, և արձակէր սրբեալս և հաւատացեալս:

Գ Լ Ո Ւ Խ Գ.

Յաղագս երկուց տոհմիցն՝ որք անդաւակեցան ՚ի մէջ հայաստան աշխարհին, վասն Մանաւազենիցն և Որդունուոց:

Եւ զայն ժամանակաւ յարեաւ խռովութիւն մեծ յաշխարհին Հայոց, զի մեծ նախարարք և իշխանք երկու, գաւառակալք աշխարհատեարք անգանէին ընդ միմեանս¹, մեծաւ ոխութեամբ յարուցին կռիւ, և տային ընդ միմեանս մարտ պատերազմի առանց իրաւանց: Եւ պղտորէին զմեծ աշխարհն Հայոց իշխանն մանաւազեան տոհմին, և միւս ևս նահապետն Որդունուոց տոհմին: Կռուեցան ընդ միմեանս մեծաւ պատերազմաւ և բազում մարդկան լինէր ծախումն կոտորածոյ: Ապա առաքեցին թագաւորն Խոսրով և մեծ եպիսկոպոսապետն Վրթանէս զպատուական զմեծ եպիսկոպոսն Աղբիանոս ՚ի մէջ նոցա, խօսել ՚ի հաշտութիւն խաղաղութեան: Երթեալ հասանէր ՚ի մէջ նոցա երանելին Աղբիանոս, զնոսա ուղղել նուաձել ընդ միմեանս հաշտեցուցանել: Անարգեցին զնա, և ոչ լուան բարեխօսութեանն եկելոյն. անգոսնեցին զյղելիսն, և մեծաւ թշնամանօք արձակեցին զեպիսկոպոսն, և առնուին աւերէին զտունն արբունի: Եւ զայրացեալք խստութեամբ, հապճեպ տային ընդ միմեանս մարտ պատերազմի: Ապա մեծ ցասմամբք և բազում սրտմտութեամբք արձակեաց թագաւորն ՚ի վերայ նոցա զՎաչէ որդի Սրտաւազդայ, զնահապետ մամիկոնեան տոհմին՝ յազգէ սպարապետութեան Հայոց, զմեծ զօրավար զօրաց իւրոց, սատակել կորուսանել զազգն երկոսեան: Ապա երթեալ հասանէր ՚ի վերայ նոցա զօրավարն Վաչէ. հարկանէր վանէր զազգսն երկոսեան, և ոչ թուղոյր զերկոցունց տոհմացն զորձ կորիւն և ոչ զմի. և ինքն դառնայր առ արքայն Խոսրով թագաւորն Հայոց,

¹ Յօրինակի միում. ընդ միմեանս:

և առ եպիսկոպոսապետն Վրթանէս: Եւ ետ զաւանն
 և զբուն գահայից գեւղն նահապետին մանաւազեանից
 եպիսկոպոսին Աղբիանոսի յեկեղեցի. զՄանաւազա-
 կերտ ամենայն սահմանօքն և գաւառակաւն հանդերձ՝
 որ շուրջ զնորօք էր, որ կայ ՚ի կողմանս գետոյն Եփրա-
 տայ: Եւ ետուն զբուն գեւղն Որդունուոց, որոյ անուն էր
 Որդորու. ուստի եպիսկոպոս Բասանու ամենայն սահ-
 մանօքն հանդերձ, որ ինքն իսկ է յերկրին Բասանու:

Գ Լ Ո Ւ Խ Ե .

Վասն որդւոցն Վրթանայ, որոց անուանքն այս են. առաջնոյն Գրի-
 գորիս, երկրորդին Յուսիկ:

Այս Վրթանէս և Արիստակէս որդիք էին մեծի
 քահանայապետին Գրիգորի, և էր Արիստակէս կու-
 սան՝ սուրբ ՚ի մանկութենէ. զի թէպէտ և կրտեր որդի
 էր, կանխաւ եհաս յաթոռ հայրենի եպիսկոպոսու-
 թեան: Իսկ Վրթանէս էր ամուսնացեալ և անորդի. և
 բազում ժամանակս ինդրէր նա յաստուծոյ, զի մի
 զրկեցին նա յորհնութենէ զաւակի, այլ ՚ի պտղոյնորա
 կացցէ առաջի նորա ՚ի պաշտօն տեառն: Եւ ՚ի ծերու-
 թեան նորա լուաւ տէր աղօթից նորա. յղացաւ
 ամուսին նորա, և ծնաւ երկուս որդիս երկուորեակս,
 և կոչեաց զանուն երիցուն յանուն հօր իւրոյ Գրի-
 գորիս, և երկրորդին Յուսիկ: Որք սնան զառաջեաւ
 թագաւորին Հայոց, և ուսման գրոց փոյթ ՚ի վերայ
 կալան ուսուցանել զնոսա: Ապա երէց որդին Գրի-
 գորիս եհաս յեպիսկոպոսութիւն կողմանց Աղուանից
 և Վրաց, վասն հոգեկիր առաքինի արգասեացն,
 բարեհասակ, և զգիտութիւն աստուծոյ յանձին կրե-
 լով: Ոչ ամուսնացաւ նա, այլ ՚ի հնգետասանամենից
 եհաս յաստիճան եպիսկոպոսութեան աշխարհին
 Վրաց և Աղուանից, այս ինքն սահմանացն Մազքթաց:
 Երթեալ նորդեաց անդ զեկեղեցիսն լուսաւոր կար-
 գօք, առաջնոյն Գրիգորի՝ հօրն գործօցն նմանեալ:

Իսկ զՅուսիկ սնուցանէր Տիրան որդի թագաւո-
 րին Խոսրովու. և ետ արքայորդին Տիրան զզուստը
 իւր ՚ի կնութիւն Յուսիկանն որդւոյ Վրթանիսի: Եւ

մինչ դեռ մանուկն էր, յետ միանգամ յառաջնում
 գիշերին մտանելոյ՝ յղացաւ կինն: Եւ իսկ և իսկ ե-
 տես ՚ի տեսլանն՝ զի երկու էին մանկունքն, և ոչ
 հաճոյ ՚ի պաշտօն տեառն աստուծոյ. և զղջացաւ զա-
 մուսնանալն: Լայր, և աղաչէր զաստուած, և ապաշ-
 խարէր¹ մեծաւ տառապանօք: Եւ յամուսնանալն
 բունդատեցաւ ՚ի թագաւորէն իբրև զմանուկ. սա-
 կայն և այն ըստ աստուծոյ շնորհացն գործէր, զի որք
 առ յապայն և առնելոց էին ՚ի նմանէ հովիւքն գլխա-
 ւորք, որք յօգուտ աշխարհին և ՚ի շահ մշակութեան
 եկեղեցեաց յաւետարանական² հրամանացն սպասաւո-
 րել: Այլ սակայն նա ըստ այն մի գիշերն այլ ոչ եմուտ
 առ կինն իւր. և ծնաւ կինն երկաւորիս³, որպէս և ետես
 ՚ի տեսլանն յառաջագոյն. և կոչեցին զանուն առաջ-
 նոյն Պապ, և զերկրորդին Վրթանգինէս:

Եւ յետ միոյ գիշերոյ ՚ի կինն մերձեալոյ այլ ոչ
 ևս մերձեցաւ ՚ի նա, վասն առաքինութեան մանկու-
 թեան. իբրև ոչ եթէ զամուսնութիւնն ինչ աղտեղի
 համարէր, այլ կասկածէր նա ՚ի տեսլանէն՝ զոր ետես,
 եթէ ընդէր բնաւ ՚ի նմանէ այնպիսի զաւակ անպիտան
 ծնանիցի: Քանզի ոչ երկրաւոր զաւակի ցանկացեալ
 էր, այլ այնպիսումն՝ որ ՚ի սպասաւորութիւն սպասու-
 պաշտաման ծառայութեան տեառն աստուծոյ կացցեն:
 Եւ զամենայն իսկ զերկրաւորս առ ոչինչ համարեալ,
 ոչ լաւ համարեցաւ զանցաւորս՝ այլ զվերինն. երկնա-
 կեաց կենացն ցանկացեալ հայեր: Լաւ համարէր
 զծառայելն միայն Քրիստոսի, անձին փառս համարէր.
 ոչ ինչ ածէր ընդ միտ զսէր թագաւորին կամ ՚ի նմա-
 նէ կուսէ զպատուեալն, կամ զմեծութիւն, կամ
 զընդանութիւն փեսայութեան թագաւորին. այլ յայ-
 նում ամենայնէ ուրացեալ հրաժարէր, և օտարոտիս և
 գարշելիս և պատրանս համարէր: Եւ յետ առաջնոյն
 այլ ոչ ևս խաբեցաւ երբէք ուրեք իբրև զմանուկ. այլ
 հայրական միտս զծերական հանձարոյն ստացեալ,
 զխրատն իմաստութեան անմահութեան, լաւ համա-

1 Միւս օրինակն. և ապաշխարէր: 2 Միւս օրինակն. առաքարանակն:
 3 Միւս օրինակն. երկուս որդիս: 4 Միւս օրինակն չունի. սպասու:

րեցաւ զնախատինսն Քրիստոսի, քան զմեծութիւն թագաւորացն. զճգունս վարուց ընդրեալ անձին իւրոյ, յերկոտասանամենից և ՚ի վեր առաքինանայր: Որ իւրոյ հարցն նմանեալ, և զեղբօրն իւրոյ Քրիստոսի՝ զօրինակ բերէր անձին իւրոյ. զքրիստոսեան լուծն առանց ամենայն յապաղութեան ձգէր մինչև ՚ի վաղջան:

Բայց վասն զի թշնամանացեալ էր տուն թագաւորին ընդ նմա, և մինչ դեռ վասն այնորիկ զգուէին զնա աները նորա, մեռաւ կին նորա. ազատեալ լինէր Յուսիկ ՚ի բաներոյն²: Եւ մինչ նա հոգացեալ վասն իւր ծննդոց մնացելոց զաւակին, և վասն այսորիկ հոգալով կայր յաղօթս առ տէր, և երևեցաւ նմա հրեշտակ տեառն ՚ի տեսլեանն, և ասէ ցնա. Յուսիկ, որդի Քրիստոսի, մի երկնչիր. զի լուաւ տէր աղօթից քոց, և ահա ծնցի ՚ի քո զաւակացդ այլ զաւակ: Զի լիցին նոքա ՚ի լուսաւորութիւն գիտութեան, և աղբերք հոգեւոր իմաստութեան հայաստան աշխարհիս: Եւ ՚ի նոցանէ բղխեսցեն շնորհք պատուիրանացն աստուծոյ. և խաղաղութիւն բազում և շինութիւն և հաստատութիւն բազում եկեղեցեաց ՚ի տեառնէ նոցա տացի, բազում յաղթութեամբ և մեծաւ զօրութեամբ. և բազում մոլեալք դարձցին ՚ի ճանապարհս ճշմարտութեան. որով և Քրիստոս բազում լեզուօք փառաւորեսցի նոքօք: Որք սիւնք եկեղեցեաց լինիցին, և մատակարարք բանին կենաց, և հիմունք հաւատոց. պաշտօնեայք Քրիստոսի և արբանեակք հոգւոյն սրբոյ. զի ուստի հիմն իցէ շինուածոյն, և կատարն անտի լինիցի: Եւ բազում տունկք պտղաբերք և շայեկանք և օգտակարք ՚ի հոգեւոր գրախտին ՚ի նոցա մշակութեանն աջոյն անկեսցին և ընկալցին զօրհնութիւն յաստուծոյ: Իսկ որք ոչն կամիցին անկել նոքօք, և ՚ի նոյն հոգեւոր ցօղոյն գիտութեանէ լմայել, խոտան գտանիցին՝ մերձեալք յանէ՛յս. և վաղջան նոցա լիցի յայրումն հրոյն: Բազում անգամ վասն տեառն լինիցին նոքա ՚ի հեռ և ՚ի նախանձ յանարժանացն. այլ կացցեն ՚ի հաւատս անշարժ իբրև զվե՛մ, և յաղթեսցեն նոցա համբերու-

1 Միւս օրինակն Քրիստոսի: 2 Յօրինակի միում. ՚ի աներոյն:

թեամբ բազմաւ: Եւ յետ նոցա թագաւորեսցէ ստու-
թիւն, յապարասան յանձնասէր յարժաթասէր ՚ի մտախաբ յանպատսպարան յանպիտան ՚ի սուտակ և ՚ի բանսարկու մարդկանէ. և ապա եթէ ոք գտցի՝ որ և արասցէ ունել զուխտ հաստատութեան հաւատոյ, հազիւ հազիւ: Եւ զայս ամենայն լուեալ մանուկն Յուսիկ ՚ի հրեշտակէն, մխիթարութեամբ մեծաւ գոհանայր զտեառնէ աստուծոյ, որ արժանի արար զնա այսպիսի յայտնութեան պատասխանւոյ. և զամենայն աւուրս կենաց իւրոց գոհանայր և եթ յամենայն ժամ անդադար:

Գ Լ Ո Ւ Խ Զ.

Յաղագս Քրիստոսի՝ վաղջանին:

Այլ վասն Քրիստոսի եպիսկոպոսի, որդւոյ Վըր-
թանայ, եղբօրն Յուսիկան, որ կաթողիկոսն էր կողմանցն Վրաց և Աղուանից. իբրև եկաց սա յիւրում պաշտամանն, մինչ դեռ մանուկն ևս էր, շինեաց նորոգեաց զամենայն եկեղեցիս կողմանցն այնոցիկ, և ձգեցաւ ՚ի գաւառակողմանցն Ստրպատականի: Քարոզ ճշմարտութեան հաւատոցն Քրիստոսի լինէր նա, և առաջի իսկ ամենեցուն էր սքանչելի և զարմանալի. խստագոյն և դժուարագոյն անհամարք ծանրաբեռն վարուցն կրթութիւնք խստամբերութեանն, պահօք և սրբութեամբ, տքնական հսկմամբ անձանձրոյթ աղօթիցն ջերմութեան առ տէր աստուած կանխելոյ վասն ամենայն մարդոյ: Զաւետարանական ընթացսն և զվերակացուցութիւն եկեղեցւոյ սրբոյ շնորհօքն աստուծոյ առանց պակասութեան տանէր. առաւել ևս փութայր, գուն՝ եղեալ յորդորելով զամենեսեան առ ՚ի բարեացըն քաջալերութիւն, զցայգ և զցերեկ պահօք և աղօթիւք և ուժգին՝ խնդրուածովք և բարձրակալ կատարման հաւատովքն՝ մերձաւորաց և հեռաւորաց զհոգեւորեւանդնածէր. իբրև զպատերազմասէրնա հատակ

1 Յօրինակի միում. Քրիստոսի: 2 Ի կրկին օրինակս. գոյն երեւոյ: 3 Յօրինակի միում. առաքին:

միշտ զանձն 'ի կրթութիւն ի' և պատրաստութեան ունէր ամենայն փորձութեանց և վշտաց, առ 'ի տալ պատասխանի ամենայն համարձակութեամբ, վասն ճշմարտութեան հաւատոցն մարտնչել որ վասն Քրիստոսի:

Եւ իբրև ուղղեաց և նորոգեաց զամենայն եկեղեցիս կողմանցն այնոցիկ, Եհաս նա մինչև 'ի ճամբար բանակին արշակունւոց արքային Մազքթաց, որոյ անուն իւր Սանէսան կոչէր: Քանզի և նոցա և Հայոց թագաւորացն մի ազգաւորութիւն էր՝ տոհմին բնութեան **Եւ** երթեալ յանդիման լինէր թագաւորին Մազքթաց, իշխանին բազմութեան զօրացն Հոնաց. և եկաց առաջի նոցա, սկսաւ քարոզել և աւետարանել նոցա Քրիստոս: Ասէցնոսա՝ թէ ծաներո՞ւք զաստուած. լուան և ընկալան զառաջինն և հնազանդեցան: Ապա սկսան քննել զօրէնսն Քրիստոսի, և ուսան 'ի նմանէ՝ թէ ատելի է աստուծոյ աւարութիւն² և յափրշտակութիւն, սպանութիւն, ագահութիւն, այլազրկութիւն, զայլոց կերութիւն, ցանկութիւն այլոց ստացուածոց: Ապա այսպիսի իմն իրօք իբրև լուան, զայրացան ընդ բանս նորա և ասէն. Զի ոչ յափրշտակեսցուք, զի ոչ աւարեսցուք, զի ոչ առցուք զայլոյ, իւ կեցցուք այսչափ անչափ զօրաց բազմութիւնք: Եւ թէպէտ բիւրաւոր բանիւք բարեօք կամէր հաճել զսիրտսնոցա, ոչ ինչ կամէին ունկնդիր լինել, այլ ասէին ցմիմեանս. Եկեալ այսպիսի բանիւք կամի 'ի բաջութեան որսոյն կենաց մերոց խափանել զմեզ. իսկ եթէ սմա լուիցուք, և դարձցուք յօրէնս քրիստոնէութեան, իւ կեցցուք, զի ոչ յերիվար հեծցուք ըստ բնութեան օրինաց սովորութեանց մերոց: Այլ, ասէին, այս խորհուրդ Հայոց թագաւորին է. զսա յղել առ մեզ, զի այսու ուսմամբ խափանեսցէ զմեր արշաւանս ասպատակութեան հինի յաշխարհէն իւրմէ. այլ եկայք զսա պակասեցուցուք 'ի միջոյ, և մեք 'ի Հայս արշաւեսցուք, աւարաւ զմեր աշխարհս լցցուք:

1 Յօրինակի միում. քանզի և նոցա թագաւորն և Հայոց մի ազգաւորութիւն էր:
2 Յօրինակի միում. ասարտոտութիւն:

Ապա շրջեցաւ թագաւորն, և լուաւ բանից զօրացն իւրոց. և կալան ձի ամեհի, կապեցին կախեցին զմանուկն Գրիգորիս զագւոյ ձիոյն, և արձակեցին ընդ ծովեզեր դաշտին հիւսիսական ծովուն մեծի, արտաքոյ իւրեանց բանակին 'ի դաշտին Վասնեայ: Եւ այսպէս սպանին զառաքինի քարոզն Քրիստոսի զմանուկն Գրիգորիս: Եւ ապա բարձին զնա որք ընդ նմա երթեալ էին 'ի դաւառէն Հաբանդայ, և բերին 'ի դաւառն իւրեանց 'ի կողմանս Աղուանից 'ի սահմանս Հայոց 'ի Հաբանդ, 'ի գեօղն՝ որ անուանեալ կոչի Ամարազ: Եւ եղին զնա առ եկեղեցեաւն, զոր շինեալ էր առաջնոյն մեծին Գրիգորի, հաւուն Գրիգորիսի՝ քահանայապետին մեծի աշխարհին հայաստան երկրին: Եւ ամ յամէ աշխարհաժողովուրդք 'ի մի վայր ժողովեալ կողմանցն այնոցիկ և աշխարհաց դաւառացն այնոցիկ, զսորա զօր տօնին զվիշտակ բաջութեանն ցնծան:

Գ Լ Ո Ւ Խ Է .

Յաղագս մեծի պատերազմին հինին եկելոց յարշաւանաց արքային Մազքթաց յաշխարհ իշխանութեան Հայոց թագաւորին և թէ որպէս սատակեցաւ նա և զօրքն իւր:

Յայնմ ժամանակի թագաւորն Մազքթաց Սանէսան անհնարին նիւթեաց զսրտմտութիւն յիսութեան ընդ իւրում ազգակցին խորովու արքային Հայոց, և գումարեաց ժողովեաց զամենայն զօրս Հոնաց և Փոխաց, Թաւասպարաց, Հեճմատակաց, Իժմախաց, Գաթաց, և Աղուարաց, Գուգարաց, Եջբաց և ձղբաց և Բաղասձաց և Եգերսուանացն, և այլոց խառնազանձ բազմութեամբ անթիւ անբնակն՝ վաչկատուն զօրութեանց, որում միանգամ ինքն իշխէր զօրացն բազմաց: Եկն անց ըստ իւր սահմանն ընդ գետն մեծ ընդ Կուր, և եկն տարածեցաւ ելից զերկիրն Հայոց աշխարհին: Եւ չգոյր թիւ բազմութեան հեծելազօր գնդացն, և ոչ համար շերտաւոր հետեակ զօրուն. զի և ինքեանք զինքեանս զիւրեանց զօրսն թուել ոչ կարէին: Բայց

1 Յօր. միում. անթիւ բնակն:

ուր լինէր հանդէս, 'ի նշանաւոր տեղիս գնդի գնդի, դրօշու դրօշու, վաշտուց վաշտուց, յերևելի երևելի տեղեաց՝ մէն մի բռնաքար առ այր հրամայէին, զի բերցեն ընկեացեն՝ շեղջ կուտել. զի որչափ լիցի, այնու երևեսցի նշանակ բազմութեանն, առ խմանալ առ վաղիւ անցելոց իրացն ահաւորութեան նշանակ: Եւ ընդ որ միանգամ անցանէին, այսպէս թողուին յամենայն ճանապարհակիցս, 'ի վերայ անցից պողոտայից: Եւ ելին լցին ծածկեցին զամենայն երկիրն Հայոց. քանդեցին, գերեցին, առ հասարակ աւերեցին. սփռեցան տարածեցան զսահմանօքն, լի և լի ծաւալեցան մինչև 'ի փոքր քաղաքիկն Սատաղու, և մինչև 'ի Քանձակ սահմանս ատրպատական. խաղացուցին 'ի մի վայր ժողովեցին, 'ի ժամագիր կողմանս յայրարատեան գաւառին բանակ մեծ լինէր:

Եւ խոյս ետ թագաւորն Հայոց Խոսրով յիւրմէ եղբարցն, նոյն 'ի Սանէսանայ յարքայէն Մաղքըթաց. և անկան յամուր բերդն Քարենից՝ յերկիրն կովքայ², և ընդ նմա ծերունին Վրթանէս եպիսկոպոսապետն Հայոց: Ապա առնուին պահս պահել, և խնդրել յաստուծոյ՝ զի փրկեցէ զնոսա յայնմ՝ 'ի դառն դահճէն, և սկսան խնդրել՝ 'ի տեառնէ աստուծոյ: Եւ նա ծածկեալ բռնացեալ ունէր զերկիրն առ հասարակ իբրև տարի մի. Ապա եկն Եհաս Վաչէ որդի Արտաւազդայ՝ 'ի Մամիկոնէն տոհմէն, զօրավար ամենայն Հայոց մեծագ: Չի երթեալ էր նա 'ի ժամանակին յայնմիկ զերկայն ճանապարհս 'ի կողմանս Յունաց: Ապա ժողովեաց նա զամենայն քաջս քաջս նախարարացն, և գունդ կազմէր բազում յոյժ. և հասանէր անկանէր 'ի վերայ բանակին, յառաւօտուն ժամուն այգենալոյն պաշտամանն. զի բանակեալ Յին նոքա 'ի լերինն՝ որ կոչի Յլու գլուխ. և առհասարակ ընդ սուր հանին զամենեսեան, և ոչ մի ոչ ապրեցուցանէր, և դարձուցանէր զբազմութիւն գերեացն: Եւ յետ այսորիկ առնոյր զաւարսն, խաղայր գնայր երթայր ի-

1 Յօրինակի միում. Տարօնից: 2 Յամենայն օրինակս. կովքայ: 3 Յօր. միում. հայել և խնդրել:

Ջանէր 'ի դաշտն այրարատեան գաւառին. երթայր գտանէր զՍանէսան թագաւորն Մաղքըթաց բուն գնդաւն, անթիւ անհամար զօրօքն հանդերձ՝ 'ի Վաղարշապատ քաղաքի: Առեալ զգունդն Վաչէ և յանկարծակի յարձակեցաւ 'ի վերայ քաղաքին, և մատնեաց զնոսա տէր 'ի ձեռս նորա:

Եւ իբրև տեսին զնա յարձակեալ 'ի վերայ իւրեանց, փախեան ելին 'ի քաղաքէ անտի յառապարն 'ի կողմն յՈջական բերդին. և զանապատն, և զքարուտ տեղիսն ապաւէն իւրեանց համարեցան. և լինէր սաստիկ պատերազմ յոյժ յոյժ: Եւ նիզակակիցք զօրավարին Հայոց, որ էին Բագրատ բագրատունի, Մեհունդակ և Քարեգին ընդտունիք, և Վահան՝ նահապետն ամատունեաց տոհմին, և Վարազ կամինական, հասանէին հարկանէին սատակէին զօրսն Ալանացն, և Մաղքըթացն, և Հոնացն և զայլոց ազգացն, և ընդին զդաշտն առապարացն առհասարակ դիակամք մեռելոց. մինչ զի իբրև զգետ յարուցեալ երթայր արիւնն անհնարին, և ոչ լինէր թիւ զօրացն մեռելոց: Եւ զմնացեալն սակաւս առաջի իւրեանց հալածականս տանէին մինչև յաշխարհս Բաղասախաց, և զգլուխն Սանէսանայ մեծի թագաւորին եկին բերին առաջի արքային Հայոց: Սակայն իբրև ետես, լալ սկսաւ. ասէ, Եղբայր իմ էր ազգաւ արշակունի: Ապա եկեալ էր արքային 'ի տեղի ճակատուն, և ընդ նմա մեծ եպիսկոպոսապետն Հայոց. և տեսին զկոտորածն զօրացն հարեւոց, զի նեխէր երկիրն² 'ի հոտոյ մեռելոցն: Ապա ետուն հրաման՝ գուգազ հանել յաշխարհէ, և անդէն ծածկել քարակարկառ վիմօք, զի մի 'ի շարաւոյ հոտոյն մեռելոտի ոսկերացն երկիրն պղծեցի: Եւ դադարեաց երկիրն 'ի խաղաղութեան ամն հարուստ մի. և այսպէս վրէժ սրբոյն Քրիստոսի խնդրեցաւ 'ի թագաւորէն Սանէսանայ, և 'ի բանակէ նորա. զի ոչ մնաց 'ի նոցանէ և ոչ մի:

780-2009 / 17367 9 15

1 Յերիս օրինակս Վահան, և 'ի միւս այլ Վահան: 2 Օրինակ մի յաւելու հայոց:

Գ Լ Ո Ւ Խ Ը .

Յաղագս մայրեացն անկեւոց , և վասն պատերազմացն ընդ Պարսոս .
և վասն ազգահասուութեան տոհմին Բիշունեաց նախարարութեան :

Եւ իբրև առ ժամանակ մի խաղաղացաւ երկիրս
Հայոց , ապա ետ հրաման թագաւորն Հայոց Խոսրով ,
տալ պարգևս արանցն քաջացն՝ որ վաստակեցին նմա ,
և փոխանակեցին զանձինս իւրեանց փոխանակ աշ-
խարհին Հայոց մեծաց յամենայն ՚ի մարտ ճակատուցն
պատերազմաց : Եւ ետ Վաչէի զօրավարի զականս Զան-
ջանակին , և զՋրաբաշխիս , և զՅլու գլուխ , ամենայն
գաւառակօքն հանդերձ . նոյնպէս և այլոց նախարա-
րացն մեծամեծ պարգևս : Եւ ետ հրաման թագաւորն
զօրավարին իւրոյ՝ հանել խաշար յաշխարհէն բազում ,
և բերել զվայրենի կաղին մայրեաց , և տնկել զայն
յայրայրատեան գաւառին . և առեալ յամուր բերդէն
արքունի , որում կոչեն Պառնի , մինչև ՚ի գաշտն Մեծա-
մօրի ՚ի բլուրն՝ որ անուանեալ կոչի Պուին , որ կայ ՚ի
հիւսիսոյ կողմանէ քաղաքին մեծի Արտաշատու , զգետն
խոնարհ մինչև յապարանսն Տիկնունի՝ տնկեցին զկա-
ղինն¹ : Եւ կոչեաց զանունն որա Տաճար մայրի : Եւ միւս
՚ի մայրեացն յեղէգնաբերանին² ՚ի նմանէ ՚ի հարաւա-
կոյս լցին զգաշտն կաղնատուն՝ տնկով . և կոչեցին
զանունն որա Խոսրովակերտ : Եւ անդ շինեցին զապա-
րանսն արքունականս , և զերկոսեան տեղինս պարսպեալ
փակեցին . և ոչ կցեցին ՚ի միմեանս վասն պողոտայի
ճանապարհին : Եւ աճեաց բարձրացաւ . և ապա զամե-
նայն երէս և զգազանս հրամայեաց ժողովել թա-
գաւորն և ընուլ զքաղաքորմնս , զի լրցին նոցա տեղիք
որսոց զբօսանաց ուրախութեան թագաւորութեան
նորա : Եւ զօրավարն Վաչէ կատարէր վաղվազակի զա-
սացեալնսն արքայի :

Եւ մինչդեռ նա յայնմ գործ զմայրեօքն տնկե-
լովք էր , յանկարծակի գուշակ հասանէր առ Խոս-
րով ՚ի Հէր և ՚ի Զարաւանդ գաւառ , թէ պատրաս-

1 Յօրին . միում զկաղին : 2 Յօր . միում եղեգնաբերանին :

տեալ են զօրքն Պարսից գալ հասանել ՚ի գործ պա-
տերազմի ՚ի վերայ քո : Ապա հրաման ետ արքայ
Խոսրով Պատաբայ նահապետի Բիշունեաց , գուգազ
հանել յաշխարհէ աւելի քան զչափն . և զհամար
զօրսն մատենիկ¹ գնդաւն ընդ առաջ նոցա խաղալ
հասանել ՚ի դիմի հարկանել , արգելուլ զթշնամիսն :
Ապա Պատաբէն երթայր ընդ առաջ զօրացն Պար-
սից բազմութեամբ զօրօքն Հայոց : Իբրև հասանէր
Պատաբէն , խորհուրդ միաբանութեան դնէր ընդ իշ-
խանսն զօրացն Պարսից . կամեցաւ մատնել ՚ի ձեռս
նոցա զարքայն Հայոց զտէրն իւր . դարան հրամայեաց
գործել թշնամեացն ՚ի վերայ իւրոց զօրացն , և անդրէն
սուր ետ դնել ՚ի վերայ իւրոց զօրացն : Յանկարծ յե-
ղակարծումն տարակարծի՝ քառասուն հազար զօրսն
Հայոց միանգամայն կոտորէին , և այլ զօրքն փախը-
տական լինէին . և Պատաբէն չարագործ առնոյր զօրսն
Պարսից , և կամէր անկանել ՚ի վերայ թագաւորին
Հայոց : Ապա փախստականք զօրացն վաղ հասանէին ՚ի
բանակ արքային Հայոց , գոյժ առնել զանհնարին կոր-
ծանումն իրացն եղելոց , զչարագործութիւն մատնու-
թեան անօրէն Պատաբէնայ :

Ապա անգանէր թաւալէր խնդրէր յաստուծոյ
բազում պաղատանօք և ուժգին արտասուօք թագա-
ւորն Հայոց Խոսրով , հանդերձ Վրթանաւ քահանայա-
պետին : Եւ յետ այսորիկ աճապարէր կուտէր զօրսն
առ ինքն իբրև երեսուն հազար , հանդերձ զօրավարան
Վաչէիւ . գայր հասանէր ընդ առաջ նոցա , ամենայն
աւագախումբ մեծամեծ նախարարօք իւրովք : Եւ դի-
պեցան միմեանց առ ափն ծովուն Բիշունեաց , յԱ-
ռեստն աւանի , ՚ի ձկնատեսանսն արքունի ՚ի վերայ գե-
տակին : Եւ տեսին զօրսն Պարսից , զի ոչ գոյր թիւ
բազմութեանն . զի էին իբրև զաստեղս երկնից , և իբրև
զաւագ առ ափն ծովու . զի եկեալ էին անթիւ փղօք
և անչափ զօրօք : Եւ սոքա հասին անկան ՚ի վերայ բա-
նակին , յուսացեալք առ աստուած . հարին , սատա-
կեցին , կոտորեցին , և ոչ թողին ՚ի նոցանէ և ոչ մի :

1 Յօրինակս ինչ հասկնի :

Եւ թափէին աւար բազում, և զփիղան և զամենայն ոյժ զօրու թեաննոցա: Չերբակալ արարեալ զՊատաբէնն Վաչէ սպարապետն և քաջ Վահան ամատունի, ածէին զնա առաջի մեծի թագաւորին Խոսրովու, և քարկոծ առնէին զնա քարամբիբրե զայր, որ աշխարհի և գնդի և զօրաց տեառն իւրոյ դաւաճան լեալ իցէ: Եւ զազգ նորա և զկին և զօրդիս գտանէր յամրոցի անդ իշխանին ըւշտունեաց յանուանեալն յԱղթամար կղզւոջ: Ինաւ ելեալ Վաչէ սպարապետն, անցեալ ՚ի կղզին՝ առ հասարակ ոչ զէգ թողլոր և ոչ զարու: Եւ այսպէս բարձաւ ազգատոհմ նախարարու թեանն այնորիկ և զտունն նոցա յարբունիս կալան:

Բայց յետ այսորիկ ոչ դադարէին Պարսք ՚ի տալ պատերազմ ընդ Խոսրովու արքային. և նա դնէր օրէնս, զի մեծամեծ աւագանին, նախարարքն աշխարհակալքն աշխարհատեարքն՝ որ էին բիւրաւօրքն և հազարաւօրքն կայցեն առ արքային, և ընդ նմա շրջեսցին, և մի ոք երթիցէ ՚ի նոցանէ ընդ զօրս արբունի: Չի երկնէր նա յերկմտութենէ նոցա, զի գուցէ զնոյն գործ Պատաբէնայն գործիցեն, և ապստամբ լինիցին ՚ի նմանէ: Բայց վտահ լինէր ՚ի ծերունին Վաչէ, ՚ի բուն սպարապետն ՚ի զօրավարն Հայոց մեծաց, և ՚ի քաջ Վահան յամատունի: Գումարէր զօրսն ամենայն տանցն աւագանւոյն ընդ զօրսն արբունի, և տայր զգումարտակն ամենայն ՚ի ձեռս նոցա. և հանապազ կային ՚ի քաջութեան ՚ի մարտ պատերազմի ՚ի սահմանս Պարսից. և ոչ տային անխտիր արշաւել աւերել զերկիրն Հայոց, և ոչ նայել: Եւ կայր արքայ ՚ի հանգստի, և աշխարհ ՚ի շինութեան և ՚ի խաղաղութեան զամենայն աւուրս կենաց նոցա:

Ք Լ Ո Ւ Խ Թ .

Յաղագս Բակուր բգեշին՝ որ ապստամբեաց յարքայէն Հայոց, և փոխանակ նորա լինէր բգեշն Վաղինակ:

Չայնու ժամանակաւ ապստամբեաց յարքայէն Հայոց մի ՚ի ծառայից նորա մեծ իշխանն Աղձնեաց, որ անուանեալ կոչէր բգեաշին. որ էր մի ՚ի չորից, գահէրէց բարձէրէց տաճարին արբունի: Ետ ձեռս յարքայն Պարսից. և մատնեաց զարբունի տունն, որ յեց յինքն էր: Եւ էած զօրս արքային Պարսից ՚ի թիկունս իւր, և հատաւ յերկրէն յիշխանութենէն Հայոց, և տայր պատերազմ ընդ արքային Հայոց՝ ուժով Պարսից թագաւորութեանն. և սաստկանայր մարտ պատերազմին: Ապա առաքէր թագաւորն Հայոց զբարեկիր զծառայս իւր, զիշխանն Կորդուաց զՉոնն, և զիշխանն մեծի Ծոփաց զՄար, և զիշխանն Ծոփաց Շահէի Ներսէհ, և զիշխանն Սիւնեաց զՎաղինակ, և զիշխանն Հաշտենից զՊատ, և զիշխանն Բասենոյ զՄանակ, հանդերձ բազում զօրօք: Ապա չոգան յաղթեցին զօրացն Պարսից, և առ հասարակ ընդ սուր հանին զամենայն. և սպանին զբգեաշին, եղբարբք և որդւովք իւրովք հանդերձ: Բայց զաղջիկ մի զզուստր նորածին¹, և զգլուխն Բակուր բգեշին բերին առ արքայ: Եւ իբրև այլ ոք ոչ էր մնացեալ յազգէն, ետ արքայ զաղջիկն կնութիւն սիրելւոյն արքայի Վաղինակայ սիւնոյ, և զտունն Աղձնեաց. և արար զնա բգեաշն և պայազատ տան նորուն: Ժառանգն բազմացաւ, և հանդերձ աշխարհաւն և ամենայն ուժովն կայր բգեաշին Վաղինակ ՚ի ծառայութեան արքային հանապազ: Բայց յորդուոցն Բակուր բգեշի պատանեակ մի փախեաւ անկաւ առ զօրավարն Հայոց Վաչէ, և անդ ապրեցաւ թագուցեալ ՚ի տան նորա: Որ առ յապա ժառանգ տան նորա լինէր: Որ յայլում ժամանակի դարձաւ կալաւ զտունն իւր. որոյ անունն Խեշա² կոչէր:

1 Յօրին. միում նորս ածին: 2 Յօրին. միում Խէշա:

Գ Լ Ո Ւ Խ Ժ .

Յաղագս Յակոբայ եպիսկոպոսի Մծբնայ :

Չայնու ժամանակաւ խաղաց գնաց մեծ եպիսկոպոսն մծբնացւոց, այր սքանչելի ծերունի, վաստակասէր 'ի գործս ճշմարտութեան, որում անունն Յակոբ, փոխանակ աղբաւն պարսիկ¹ կոչէր, այր ընտրեալ յաստուծոյ, յիւրմէ քաղաքէ անտի գալ հասանել 'ի լերինս Հայոց, 'ի լեառնն Սարարագայ 'ի սահմանս այրայրատեան տէրութեան 'ի գաւառն Կորդուաց . այր լի շնորհօքն Քրիստոսի, որպէս զօրութիւնք նշանաց և արուեստից լինէին 'ի ձեռաց նորա : Սա եկեալ ցանկացեալ փափաքեալ մեծաւ տենչանօք աղաչէր զաստուած՝ տեսանել զփրկական տապանն նոյեան շինուածոյն, զի յայս լերին հանգեաւ նա 'ի ջրհեղեղէն . քանզի զամենայն ինչ որ հայցէր, առնոյր 'ի տեառնէ : Ապա մինչդեռ ելանէր ը'դ դժուարին ընդ անջրդի ընդ ափափայտն անապատին սարարատեան լերինն, աշխատեցան և ծարաւեցան նա և որք ընդ նմայն էին : Ապա դնէր ծունր մեծն Յակոբ 'ի վերայ երկրին, և կայր յաղօթս առ տէր . և 'ի տեղւոջն՝ ուր եդեալ էր զգլուխ իւր՝ բղխեաց աղբուր, և արբին նա և որ ընդ նմայն էին . որ մինչև ցայսօր ասէն այնմիկ աղբուր Յակոբայ : Եւ ինքն 'ի նմին աշխատեալ դեգերէր՝ զննդրելին տեսանել առանց յապաղութեան, առնէր աղօթս առ տէր :

Արդ իբրև էր նա խոնձեալ 'ի վեր 'ի դժուարին տեղւոջն մօտ 'ի կատարն, և կարի վաստակեալ էր, ննջեաց նա . և եկն հրեշտակ աստուծոյ, և ասէ ցնա . Յակոբ Յակոբ : Եւ նա ասէ . Աւասիկ տէր : Եւ ասէ հրեշտակն . Ահա ընկալաւ տէր զաղաչանս քո, և կատարեաց զխնդրուածս քո . այդ, որ կայ ընդ սնարս քո, է 'ի փայտից տապանակին . ահա բերի քեզ, անտի է այդ . զի այլ մի ևս յաւելցես տեսանել զայն, զի տէր այդպէս կամեցաւ : Եւ մեծաւ խնդութեամբ յոտն կացեալ, բազում գոհութեամբ երկիր պագանէր տեառն, և տեսանէր զտախտակն՝ իբրև զի կացնեալ

1 Յօրինակի միում չիք բնական պատան պարսիկ :

հատեալ հանեալ ճեղքեալ 'ի մեծ ինչ փայտից : Եւ առեալ զառնայր անտի, հանգերձ շնորհատուր պարգևելոյն, և որք ընդ նմայն երթեալք՝ իւրովքն ճանապարհորդ լինէր : Եւ ոչ այնպէս մեծն Մովսէս զուարթագոյն ցնծայր յեջն սինկական լեռնէն, չասէաք եթէ առաւելովքն պակասագոյն : Քանզի յաստուծոյ առեալ և աստուածագիր հրամանօք 'ի բազուկս, այր աստուածատեսիլ 'ի լեռնէն իջանէր : Այլ վասն վրիժագործ ժողովրդեանն, որոց զթիկունսն 'ի տէրունիսն՝ և կործան յերեսս՝ տիրադրութեալ իւրեանցակուռ ձուլելոյն երկիր պագանէին, և նովին զհրամանաբերն սրտառուչ սրտաբեկ կացուցանէին : Քանզի 'ի տախտակացն խորտակելոցն յայտնի երևէր բերելեացն թաղծութիւն : Իսկ այս երանելոյս, վասն որոյ և ճառեալքս յարդարին, ոչ ըստ այնմ օրինակի՝ որ անդ գործեցաւ . այլ ինքն իւրովքն լցեալ հոգևոր մխիթարութեամբ, կարծեալ զընդունելեացն զյօժարութիւն յուսով դիտաւորութիւն զճանապարհաց աւետաբերաց : Քանզի յայտնօք և ծածկելովք, քանզի միոյն միայն յամենազօրէն առ ամենայն աղբս երկրածնաց շնորհքն մատակարարէին :

Ապա իբրև գայր բերէր այրն աստուծոյ զաստուածագործ մեծութեանցն պատուհասին զխրատու՝ որ առ ամենայն աղբս բանաւորաց և շնչաւորաց՝ յաւիտենից զնշանակն զփայտն ապրեցուցիչ, զնշանակն հայրենի գործոցն զնոյեան տապանին, ամենայն քաղաքն և գաւառքն՝ որ շուրջ էին զնովաւ՝ անպայման և անչափ ինդութեամբ և ցնծութեամբ ընդ առաջ ելանէին : Իբրև զառաքեալ Քրիստոսի իբրև զհրեշտակ երկնաւոր տեսեալ զսուրբն, զնովաւ պատէին . զքաջ հովիւն իւրեանց իբրև զաստուածախօս տեսանէին . և զնովմբ փարեալք, և զվաստակասէր զօգտաբեր զգարչապարացն զշաւիղսն համբուրէին : Եւ զբերեալ պարգևացն զշնորհս իւրեանց յօժարութեամբ ընդունէին . որ մինչև ցայսօր նշանակ սքանչելութեանն կայ պահեալ առ նոսա երևոյթ փայտն հայրապետական նոյեան տապանին :

2 Յամենայն օրինակս զթիկունսն քերական :

Ապա յետ այսորիկ լուր լուաւ յերկրէն հայաստանէ սքանչելի եպիսկոպոսն Յակոբ. խաղաց գնաց առ մեծ իշխանն աշխարհատէրն մեծ ծառայն արքային Հայոց առ Մանաճիւրհ ուրջտունի, և եկն թափեցաւ յաշխարհ նորա: Վասն զի լուեալ էր զմանէ՝ թէ այր չար և անզլամ է, և զուր տարապարտ՝ ի ցասմանէ դառնութեան սրտին իւրոյ կոտորէ անթիւ մարդիկ: Եկն ուսուցանել և խրատել զնա, զի յահէ տեառն երկուցեալ դարձցի յընդանութեան բարս, և մեկուսի ՚ի վայր դիցէ զանանաբար գաղանա մտութիւն միլեգնութեանն իւրոյ: Իսկ իբրև ետես զնա, արհամարհեաց, ծաղր և այսն առնէր անօրէնն Մանաճիւրհ զայրն աստուծոյ զՅակոբ եպիսկոպոսն: Եւ առ վայրենի բարուցն իւրոց՝ զոր ունէր յանձին իւրում, իբրև նմա հեճուկս առնելոյ, ութ հարիւր այր՝ որ կային ՚ի կապանս առանց յանցման՝ ետ ածել առաջի նորա. և հրամայեաց ՚ի դահճէ միջէ ՚ի ծով անդր հոսել. և զայնչափ հոգի առանց յանցման կորուսանել, և կատակութեամբ ծաղր հրամայէր հալածել զնա յաշխարհէն իւրմէ: Եւ ասէ. Առ քում բարեսացութիւնդ տեսէր զիարդ մեծարեցի զքեզ. դիւր արարի նոցա ՚ի կապանացն, և ՚ի ծովուն դեռ զուղին: Իսկ նա գնացեալ անտի մեծաւ տրամութեամբ՝ ըստ հրամանի պատուիրանին տեառն իւրոյ թօթափէր զիոշի ոտից իւրոց ՚ի վերայ նոցա: Գայր հասանէր ՚ի լեառն երկաթաձատացն և կապարահատացն, և որ ընդ նմայն էին, ընդ ընջտունիս: Եւ բաժանէր լեառն բարձր, ուստի երևէին գաւառքն բովանդակ, որում անունն ընձաքիարս կոչէին: Իբրև հուպ եղև յայն լեառն ՚ի ստորոտ լերինն, քանզի բազում աւուրք էին զի չէր ինչ բնաւ ամենեկին ճաշակեալ և ծարաւեաց խիստ ծարաւով: Եկաց յաղթա առ տէր, գնէր ծունր, և եդ զգլուխ իւր ՚ի վերայ երկրի, և բխեաց աղբեր. ուստի արբ ինքն և որք ընդ նմայն էին: Եւ եղև այս ըստ առաջին օրինակին. որպէս արար ՚ի Սարարագ լերինն, սոյնպէս և առ ոտին ըն-

1 Յօրինակի միում գաղապարտ:

ձաքիարս լերինն ՚ի ծովեզերն ընջտունեաց ծովուն. որ ըստ առաջնոյն օրինակի կոչի և այս աղբեր Յակոբայ մինչև ցայսօր ժամանակի:

Եւ երանէր քահանայապետն աստուծոյ Յակոբ ՚ի գլուխն ըրինն ընձաքիարս. և նզովէր զաշխարհն, զի մի պակասեցէ անտի խառնութիւն մինչև ՚ի սպառ, փոխանակտէրունի խաղաղութեան՝ որ ոչ լուան: Եւ սուրբ աւետարանիչ եպիսկոպոսն գնաց ՚ի տեղի իւր: Իսկ յայնմ գաւառի, յետ գնալոյ նորա անտի, յետ երկուց աւուրց սատակեցաւ կինն Մանաճիւրհայ եւթն որդուով իւրով. յետոյ և ինքն չարամահ ծակոտեալ երանէր մեծաւ տանջանօք յաշխարհէ: Եւ ըստ բանին՝ որ ասացաւ, ոչ եղև խաղաղութիւն յաշխարհին յայնմիկ յօրէն յայնմանէ և յապա:

Իայց այս Յակոբ գործէր սքանչելիս մեծամեծս. և սա դիպեցաւ ՚ի մեծ սիւնհոգոսին ՚ի Նիկիա, որ եղև յամն կոստանդիանոսի կայսեր Հոռոմոց, որ ժողովեցան երեք հարեր և ութ և տասն եպիսկոպոսք. վասն անիծեալ աղանդոյն Արիանոսի աղէքսանդրացոյ, որ էր ՚ի նահանգէ անտի Եգիպտոսի: Արդ ամենայն եպիսկոպոսքն նստէին առաջի կոստանդիանոսի. և ՚ի Հայոց էր անդ Արիստակէս, որդի Գրիգորի սքանչելոյ՝ առաջի կաթողիկոսին Հայոց մեծաց: Սկըսաւ երևել սքանչելեօք նշանաց Հոգւոյն սրբոյ այնմ Յակոբայ ծածկեալ գործք զարմանալի թագաւորին: Ետես զի արքայն կոստանդիանոս քուրձ զգեցեալ էր ՚ի ներքոյ իւրոց ծիրանեացն և պատմուճանին, և հրեշտակն կայր պահապան սպասաւորել նմա: Զարմացեալ եպիսկոպոսն Յակոբ, ասաց այլոց բազմութեան ժողովոյն եպիսկոպոսացն զիրս հրեշտակին, որ ոչ հաւատային իրացն: Իսկ նա պնդեալ վիճէր և ասէր. Որովհետև դուք գիտէք զիրս ծածկեալս, նախ զայդ յայտ արարէք, զի՛նչ է այն որ զգեցեալն է թագաւորն ՚ի ներքոյ պատմուճանին: Որ ինքն ՚ի մէջ կացեալ, ՚ի ձեռն Հոգւոյն սրբոյ յայտնէր զխոնարհութիւն կրօնազգեաց աստուածասիրութեանն նախ թագաւորին կոստանդիանոսի. և զննեալ առաջի ամենեցուն ցուցանէր, զի ՚ի ներքոյ ընդ ծիրանեօքն

քուրձ զգեցեալ էր առ սէր ջերմեռանդ հաւատոցն՝ որ առ Քրիստոս ունէր: Ապա ետես և թաղաւորն կոստանդիանոս զհրեշտակն սպասաւոր երեսացն Յակոբայ, և անգաւ առաջի ոտից նորա, և մեծապատիւ մեծապարգև մեծարեաց զնա: Եւ արկ զաթուռ նորա՝ ի վերոյ քան զբազումս ի նոցանէ, որք ի սիւնհոգոսին յայն էին: Բայց ոսկերք նորա չնորհեցան քաղաքին ամբացւոց, ընդ այլ մեծբնացիսն ի փոխել նորա անտի անդր ի մարտս պատերազմացն Յունաց թագաւորացն ընդ թագաւորին Պարսից:

Գ Լ Ո Ւ Խ Ժ Ա.

Յաղագս մեծի պատերազմին Պարսից և Հայոց ընդ միմեանս. և անկանելոյ ի պատերազմին՝ զօրավարին Վաչէի: Եւ մահուն Խոսրովու արքայի, և փոխելոյ յաշխարհէ հայրապետին Վրթանայ:

Եւ յետ այսորիկ յաւել ևս լինել մարտ խստութեամբ պատերազմի ի մէջ Պարսից և Հայոց ընդ միմեանս. զի ժողովեցան հասին կուտեցան առնուլ զաշխարհն հայաստան երկրին: Ապա ժողովէր սպարապետն զօրավարն Հայոց մեծաց Վաչէ զազատախումբ բանակ նախարարակոյտ զօրացն: Եւ ելանէր տայր ընդ զօրսն Պարսից պատերազմ, և լինէր անհնարին կոտորուած յերկոյցունց կողմանցն, և բազում ծախ մեծամեծ աւագանւոյն կոտորելցն: Անկանէր ի պատերազմին յայնմիկ մեծ սպարապետն Հայոց Վաչէ. և լինէր ամենայն աշխարհին սուգ անհնարին, զի բազում անգամ էր տեառն փրկութիւն տուեալ Հայոց ի ձեռն նորա: Ապա ժողովէր եպիսկոպոսապետն Վրթանէս, մխիթարէր զամենեսեան, և զինքնին թագաւորն զԽոսրով, և զօրսն ամենայն, որք բազում անձկայրեաց տրտմութեամբք և տրտասուակաթ ողբովք և ծանրաթախիծ հոգով, մեծաւ կոծովք և անհնարին աշխարհնօք պաշարեալք, զգնացելոցն կարիս մնացելոցն համարեալ սգային: Զորս մատուցեալ սփոփէր զնոսա մեծն Վրթանէս, և ասէր.

Մխիթարեցարձք ի Քրիստոս. վասն զի մանաւանդ որք մեռանն, նոքա յաղագս աշխարհի և եկեղե-

ցեաց և աստուածաբործ օրինացն տուչութեան, զի մի գերեալ քանդեսցի աշխարհս, և սուրբ եկեղեցիքն անօրինեսցին, և կամ մարտիրոսք անարգեսցին, և կամ սուրբ սպասքն ի ձեռս պղծոցն և անօրինացն անկցին, և սուրբ ուխտն այլայլեսցի, և որդիք մկրտութեան գերութեամբ անկցին ի պէսպէս պղծութիւնս անօրէնութեան կարգաց պաշտամանց: Եւ եթէ զաշխարհս ունիցին արդեւք թնամիքն, և զիւրեանց զանօրէն զանկրօն զանաստուած կրօնիցն զօրէնս, աստ արդեւք հաստատէին. որ, զոր խնդրեմքս, քան և մի լիցի: Իսկ մեր բարեպաշտութեան նահատակք ի վերայ այսորիկ ճգնեալ պատերազմաւ, զչար պահեալ հեռացուցեալ հալածեալ յաշխարհէ՝ մեռան, զի մի յայսպիսի աստուածապաշտ և աստուածասէր աշխարհ անօրէնութիւն մտեալ, չարի կամացն ի ծառայութիւն արկցէ, և զբազում ոգիս ջերմեռանդն սիրով բնութեանն ի միմեանց քակտեալ քայքայեսցէ: Իսկ սոքա մինչդեռ կենդանի էին, արդար վաստակօք ի վերայ այսորիկ վաստակեցան. և ի մահուն իւրեանց զմիամտութեանն հաստատութեանն զանձինս փոխանակ տալով ընդ ճմարտութեանն տեառն, մատուցին ի վերայ եկեղեցեաց, և ի վերայ մարտիրոսաց, և ի վերայ ուխտին սրբութեան օրինացն, և ի վերայ կարգաց հաւատոցն, և ի վերայ ուխտին քահանայութեան, և ի վերայ անթիւ նոր ի Քրիստոս մկրտելոցն, ի վերայ բանակի տեառն աշխարհիս: Որք այնմ ամենայնի փոխանակ զանձինս իւրեանց ոչխնայեցին: Ընդ վկայս Քրիստոսի է նոցա համար պատուոյ: Արդ մի լացցուք զնոսա, այլ պատուեսցուք ընդ ճմարտութեանն, առ նահատակն զիցուք ընդ աշխարհ օրէնս յաւիտեանս յաւիտենից, զի ամենայն ոք զսոցա յիշատակ քաջութեան իբրև Քրիստոսի նահատակաց անխափան կատարեսցէ: Եւ մեք տօնս արասցուք, և ուրախ լիցուք. զի աստուած այսոքիւք հաճեսցի ընդ մեզ, յայսմ հետէ խաղաղութիւն չնորհեսցէ:

Եւ եդ օրէնս ընդ աշխարհն մեծ քահանայապետն Վրթանէս, զնոցա առնել զյիշատակն ամ յամէ. և որք փոխանակ աշխարհին փրկութեան մեռանիցին ի

նմանութիւն նոցա, եղև կանոն՝ յիշել զսոսա առ սուրբ սեղանն աստուծոյ՝ ՚ի ժամ պատարագին. յորժամ զանուանս սրբոցն կարգիցեն, և ապա զինի նոցա զնոցայն. և մնացելոցն յանցելոցն՝ գութ և խնամ՝ կալցին: Զի սոքա, ասէ, ՚ի նմանութիւն Յուդայ և Մատաթեայ Մակաբէի անկան ՚ի ճակատ պատերազմի, և նմանութիւն եղբարց նոցա: Սակայն զՎաչէի զօրավարի փոքրիկ մանգիկ մի զնորուն զորդի ՚ի հայրենի բարձ գահուն մատուցանէին, որում անուն էր յանուն հօր իւրոյ Արտաւազգ: Առաջի թագաւորին զհօրն պատիւն ՚ի գլուխն դնէին, և զսպարապետութեանն րուն տեղի. զի կարի որդի վաստակաւորի էր, և ՚ի վաստակաւոր ազգէ. զի այլ յազգին ոչ գտաւ հօժկու, զի ՚ի մեծ պատերազմին մեռան: Եւ զզօրավարութեան զգործ յանձն առնէին Արշաւրայ կամնարականի՝ իշխանին Նիրակայ և արշարունեաց գաւառին, և Անդովկայ իշխանին Սիւնեաց. զի նոքա փեսայք էին տանն մամիկոնեան տոհմին: Եւ հրաման ետուն մեծ եպիսկոպոսապետնր Վթանէս՝ հանդերձ թագաւորան՝ Արշաւրայ և Անդովկայ սնուցանել զպատանեակն զԱրտաւազգ, զի կացցէ ՚ի տեղի նախնեացն իւրոց և հօր իւրոյ, և գործ քաջութեան գործեսցէ ամենա տեառնն Քրիստոսի, և առաջի իւրոյ մարմնաւոր բնատերանց՝ արշակունեաց քաջ արանց, և տան և կենաց. և խնամակալ լիցի այրեաց և որբոց, և զնորուն գործ քաջութեան սպարապետութեան անուանի զօրավարութեանն յաջորդեսցէն զամենայն աւուրս կենաց իւրոց:

Ապա յետ այսորիկ փոխեալ լինէր քաջ արանցն աշխարհաչէնն Խոսրով, թագաւորն Հայոց մեծաց: Ժողովեալ, աշխար եղեալ, լացին ամենայն սահմանք աշխարհաց գաւառաց Հայոց մեծաց. և տարան առ իւր նախնիսն յԱնին յեկեղեցագաւառն՝ Վարանաղեաց: Եւ յետ սորա փոխեցաւ ևս յաշխարհէ մեծ քահանայապետն Վրթանէս. և ժողովեցան ամենայն

1 Յօր. միում չիք յանցելոցն: 2 Յերկուս օրինակ բնակ քերանց: 3 Ի չորս օրինակս յեկեղեցաց գաւառն:

աշխարհն Հայոց, և մեծաւ պաշտմամբ, սաղմոսիւք և երգովք հոգևորօք, կանթեղօք և մոմեղինօք և խնկածու հոտովք, արբունական կառօք զսուրբն Վրթանէս, անհնարին բեկմամբ՝ վասն իւրեանց յայնմ ՚ի բնակ տեառնէն կամ ՚ի հոգևոր վարդապետութենէն որբ մնալոյ, մեծաւ լալեաց տրտմութեամբ մինչև ՚ի գեւղն Թորդան ՚ի Վարանաղեաց գաւառն յուղարկէին: Եւ անդ առ մեծի հայրապետին Վրիդորի զսորա սուրբ զսկերան հանգուցանէին. և զմշտակատար զսորա կենդանի յիշատակն ՚ի վերայ կատարեալ, գառնային:

Գ Լ Ո Ւ Խ Ժ Բ.

Յաղագս թագաւորելոյ Տիրանայ յետ հօր իւրոյ. և թէ որպէս Յուսիկն յետ հօր իւրոյ Վրթանայ կալաւ զաթոռ հայրապետացն, և թէ որպէս սղանաւ ՚ի Տիրանայ արքայէ յաղագս յանգիմանութեան:

Եւ յանցանէն յաշխարհէ թագաւորին Խոսրովու, Տիրան որդի Խոսրովու առ զթագաւորութիւնն իշխանութիւն աշխարհացն Հայոց մեծաց: Եւ ընդ նմին սուրբն երանելի մանուկն Յուսիկ յաջորդեաց զտեղի հայրապետացն Հայոց: Բայց գումարեաց ընդ նմա թագաւորն Տիրան զմեծամեծ նախարարն ըստ սովորութեան օրինակին, զմեծ հազարապետն ՚ի հազարապետութեանն: Իսկ ՚ի տոհմէ ամենայն Հայոց մեծաց, զՎաղարշ, որ էր իշխան Անձտայ. և ընդ նմա Զարեհ իշխան, նահապետն մեծի Ծոփաց, և զՎարաղ Եահունի իշխանն Ծոփաց աշխարհին, և զԳնիթ իշխան Հաշտենից գաւառին ՚ի կամինական տոհմն. զՎորութ իշխանն Վանանդայ գաւառին, և զԵահէն իշխանն անձեացեաց տոհմն, և զԱտամ իշխանն Գողթան, և զՄանաւազ իշխանն կողբացոց. զՎորութ՝ իշխանն Զորոց աշխարհին, և զՄանասպ զխորխուռնեաց զիշխանն մաղխազունեան տանն: Եւ զմերոյ տոհմի ազգի իշխանն սահառունեաց, և զԱբա իշխանն գնունեաց:

Զնոսա զամենեսեան հրամայեաց երթալ ընդ մե-

1 Յօրին. միում զԳողթն:

ծի հազարապետին Վաղարշու, զի նստուցեն զերանելին Յուսիկ յարքունական կառան, և խաղասցեն գնասցեն ՚ի սահմանակիցս իւրեանց ՚ի մայր քաղաքացն Քամրաց ՚ի Աեսարիա, հասուցանել զմանուկն Յուսիկ յառաքելական աթոռն հայրապետացն: Չնացին եկին հասին ՚ի քաղաքն կեսարացոց. ետուն ՚ի կաթողիկոսութիւն Յուսիկն ձեռնադրել զորդին Վրթանայ: Եւ նստուցին զնա յաթոռն առաքելոյն Թադէոսի, և յաթոռ իւրոյ հաւուն մեծին Գրիգորի. և դարձան անդրէն մեծաւ խնդութեամբ, եկեալք առողջութեամբ, յաջողեալք՝ հասանէին յայրապետեան աշխարհն: Եւ զիշխանսն երկոսին, և նոցուն Թոփացն, յառաջ արձակէին աւետաւորս առ արքայն:

Ապա իբրև լուաւ ինքն արքայն, ընդ առաջ ելանէր նմա ՚ի դաշտն յայն կոյս գետոյն Տափերն կամրջի, ամենայն բանակօքն բազմութեամբք: Ապա ողջոյն տուեալք զցանկալի ողջոյնն միմեանց, անցեալ ընդ կամուրջն Տափերայ, մտեալ ՚ի քաղաքն մեծ յԱրտաշատ, յեկեղեցին դառնային. և նստուցանէին զցանկալի մանուկն Յուսիկ յաթոռ հայրապետական: Սա զհետ հօրն իւրոյ Վրթանայ զառաքելական յաջորդէր. հայրական չափոցն նմանեալ ծնունդ, ամենեկին զամենայն յամենայնի հրեշտակակրօն զանձն ցուցանէր, զամենայն ըստ պարգևացն աստուծոյ զչնորհացն՝ կատարէր: Քրիստոսական բանաւոր խաշանցն հովուելով, աւետարանական պատգամաւորօքն խրատելով ընձեռեցաւ: Զի աւուրբք մանուկ, տիօք առոյգ, և բարձր հասակաւ. գեղով երեսաց սքանչելի և չքնաղ, զի այլ ոչ գտանէր ուրեք նման նմա ՚ի վերայ երկրի: Սուրբ և պայծառ հոգևով, ամենեկին ոչ ինչ զբաղեալ ընդ աստիս. իբրև զբաջ սպառազէն Քրիստոսի, իբրև զխոյեան նահատակ ՚ի տղայութենէ տիօց նշկահէր, աներևոյթ թշնամոյն յաղթութեամբ սպառնացեալ: Ակն առնուլ կամ աչառել մարդկան բնաւ ամենեկին ոչ գիտէր. այլ զբան Հոգւոյն սրբոյ սուսեր ածեալ ընդ մէջ իւր կրէր: Իսկ շնորհատուր Հոգւոյն լցեալ

1 Յօր. միում անողութեամբ յաջողեալք: 2 Յօր. միում զանորհան:

զնա, գիտութեանն էր աղբիւրացեալ զամենայն լսելեացն ցուղս՝ ահանջացն և սրտիցն երկրին:

Իսկ թագաւորն Տիրան, և այլ մեծամեծ աւագանին նախարարացն, կամ աշխարհն ամենայն, ոչ ինչ ըստ աստուծոյ կամացն վարս յանձն առեալ իմաստուն ինչ գնացեալ լինէին: Քան զամենայն մանաւանդութեամբն կամ իշխանքն սպանութիւնս՝ անխտիր ՚ի հեղուլ զարիւն արդար ՚ի տարապարտուց գործէին և այլ մեղս բազումս. և ոչ հայէին ՚ի հրամանս վերնոյն, ՚ի հանապազօրդ լսելոյն ոչ խրատեալք ՚ի յուշն նոցա առնելոյ զաստուծոյ յոյսն: Վասն որոյ հանապազ ընդդիմացեալ լինէր երանելի հայրապետն Յուսիկն. վարժ բանիւքն համեստութեանն քրիստոսական խրատուն՝ հանապազ յերեսն յանդիմանութեամբ հարկանելով խրատելով կշտամբելով արկանէր, զսպանումն տանջանաց յաւիտենական բարկութեանն անշէջ հրոյն դատաստանին պատմելով, բողոքէր: Զի թէպէտ աւուրբք մանուկ էր, այլ զաւագութիւն ճերուութեան խրատուն յինքեան ցուցանէր, զհայրենի գործ խրատականն զառաւելութիւնս՝ քաջութեան կատարէր: Հարցն նմանեալ ՚ի մանկութեանս՝ իմաստութեան, զճերութեան պատիւն պատուակալ պատուականութեանն զհանձարոյն զուարթութեանն անուշութեանն, իբրև զծաղիկ ՚ի գիտաւորութեանն հասեալ վասն ճշմարտութեանն մինչ ՚ի մահ մարտնչէր. նախ զանձն ապրեցուցանելոյ, և վասն այլոց հոգւոց զնոյն առնել կամէր: Այնչափ էր երկիւղած ՚ի տեառնէ, զի ոչ զսէր և ոչ զահ թագաւորին առ ոչինչ համարէր: Իսկ գիտութեամբն աստուծոյ, դպրութեան գրոց սրբոց արուեստաւն լի էր. և առնոյր ՚ի պատուհասել և յանդիմանել արգելոյր զթագաւորն և զմեծամեծսն չտալ թոյլ մտանել յեկեղեցին:

Արդ ելեալ կապէր մեծապէս պատուհասիւք, քահանայական իշխանական բանիւ յանդիմանութեանն, վասն անօրէնութեան պոռնկութեանն և արուա-

1 Յօր. միում ցառու: 2 Յօր. միում պատուելութիւն: 3 Յօր. միում ՚ի մանկութենէ: 4 Յօր. միում չտայր:

գիտութեան և արենհեղութեան, զըկութեան, յափրշտակութեան, աղքատատեցութեան և այլոց բազում մեղաց՝ որ այսմիկ նման իցէ: Եւ ինքն վասն ահի սաստից օրինացն տեառն՝ թշնամի համարեալ թուէր որոց հանապազ անցանէին զկարգօքն Քրիստոսի, և հանապազ ՚ի սմանէ սուրբ բանիւն աստուծոյ խոցոտեալ լինէին: Եւ այս մարտ պատերազմի էր սորա առ հասարակ ընդ ամենեսեան յանդիմանութեան զամենայն աւուրս կենաց իւրոց: Որ իբրև օր մի յաւուրց տարեկան, զիմեաց գալ թագաւորն Տիրան հանդերձ այլովք աւագանուցն մտանել յեկեղեցին. իսկ նա ընդդէմ բարբառեալ ասէր. Չես արժանի, հիմ գաս, մի գար ՚ի ներքս: Վասն որոյ անդէն ՚ի ներքս քարշէին զնա յեկեղեցուջն. բրածեծ եղեալ ջաղջախեալ քահանայապետն աստուծոյ սուրբ, երանելի մանուկն Յուսիկ, կիսամահ կողկոճեալ ընկեցեալ լինէր: Չոր բարձեալ պաշտօնէիցն գրան եկեղեցւոյն ՚ի Բնաբեղ բերդէն՝ արքունի՝ մեծ Թոփաց գաւառին, եկին բերին ՚ի գաւառն Ղարանաղեաց ՚ի գեւղն Թորդան. և անդ ոչ ինչ յետ բազում աւուրց հանգեաւ, և եղաւ մօտ առ Քրիստոսի և ընդ հարս իւր:

Գ Լ Ո Ւ Խ Թ Գ .

Յաղագս թէ զկարգ յետ մահուանն Յուսիկանն անառաջնորդ լինէր երկիրս Հայոց, և ոչ որդիքն Յուսիկանն արժանի եղեն հօրն ամուսնոյն:

Եւ յետ այսր անցեալ ժամանակաց, զկնի թուպա մահն լինելոյ երանելոյն Յուսիկան, անառաջնորդք եղեալ՝ իբրև զկոյրս մուրրեցան երկիրն լեզուին թորգումական աշխարհին: Քանզի տուաւ նոցա ոգի մուրրութեան, աչս զի մի տեսցեն, և ախանջս՝ զի մի լուիցեն, և սիրտ՝ զի մի իմասցին դառնալ յապաշխարութիւն: Եւ զխաւարային խորխորատ կորստեան գտեալ, հարեալ² իւրեանց անձանց ճանապարհ, կործանեցան անկեալք. զի ոչ այն ոք գոյր՝ որ նոցա մուլեզնութեանն

1 Յօրին. միում ՚ի բնաբեղէն:

2 Յօրին. միում հարեալ:

պատկառուկս արկանէր ըստ մեղս գործելոյ, այլ անհովիւք էին: Չկորստեան ճանապարհն՝ համարձակէին՝ ՚ի չարիս կամօք զնացեալք, և կամօք լեալք որդիք բարկութեան. և առանց աստուծոյ շրջէին յաշխարհի կամակոր ազգ տանն Հայոց երկրին: Նմանեալք լինէին այնմ հօտի խաշանց, որ զպահպանութիւն շանցն պահողաց պահպանացն ՚ի բաց մերժեցին, և կամօք իւրեանց կերակուր գէշ թշնամութեան գայլոցն մատնեցան, ըստ նմանութեան մեծին ամենացւոց քաղաքին:

Յայնմ ժամանակի զթագաւորն իւրեանց օրինակ չարի առնէին, և նովին¹ օրինակաւ ձեւել սկսան, և նոյնպէս գործել: Չի ՚ի վաղնջուց, յորմէ հետէ առին նոքա զանուն քրիստոնէութեանն, լոկ միայն իբրև զկրօնս իմն մարդկութեան յանձինս իւրեանց և ոչ ջերմեռանդն ինչ հաւատովք ընկալան, այլ իբրև զզմուրութիւն իմն մարդկութեան ՚ի հարկէ: Ոչ եթէ որպէս պարտն էր գիտութեամբ յուսով կամ հաւատով, բայց միայն սակաւ ինչ որք զհանգամանս գիտէին հեղէն կամ ասորի դպրութեանց, որք էին հասու ինչ այնմ փոքր ՚ի շատէ: Իսկ որք արտաքոյ քան զգիտութիւն արուեստին էին այլ խառնաղանձ՝ բազմութիւն մարդկան ժողովրդոց նախարարացն և կամ շինականութեանն, եթէ զցայգ և զցերեկ նստեալ վարդապետացն և ըստ նմանութեան ամպոցն իբրև զյորդահեղեղ ինչ անձրևաց սաստկութիւն զվարդապետութիւնն ՚ի վերայ հոսէին, ոչ որ ՚ի նոցանէն և ոչ մի ոչ, և ոչ մի բան, և ոչ կէս բանի, և ոչ գոյզն յիշատակ ինչ, և ոչ նշմարանս ինչ զոր լսէինն, և ոչ կարէին ինչ ունել ՚ի մտի: Վասն զի միտք իւրեանց ընդ անախտանս ընդ անօգուտս և եթ զբօսեալ էին. զոր օրինակ մանկունք տղայք ընդ մանգութեանն և ընդ տղայութեանն խաղալիկ խանկարեալք, և զպիտոյիցն և զկարևորացն ոչ ինչ փոյթ արարեալ, սոյնպէս և զեգերեալ մաշէին յանուղղայ կրթութիւն ընդ չքնոտի մտացն ՚ի հնութիւն հեթանոսութեանց սովորութեանց, բարբարոս

1 Յօր. միում նորին:

խուժադուժ միտս ունելով: Եւ զիւրեանց երգս առաւ-
պել լաց զվիպասանու թեանն սիրեցեալք՝ ի փոյթ կրթու-
թեանցն, և նմին հաւատացեալք, և ի նոյն հանապա-
զորդեալք, ՚ի հեռ և ՚ի նախանձ ընդ միմեանս չարա-
կնութեամբ, թշնամութիւն սխուժեանց, զմիմեանս
խաճատել, և նենգել այր զընկեր և զեղբայր: Սիրելիք
սիրելեաց, և մերձաւորք մերձաւորաց, և ընտանիք
ընտանեաց, աղքականք աղքականաց, խնամիք խնա-
մեաց զնէին գայթակղութիւն:

Անդ էր տեսանել այր ընկերի արեամբք ծարա-
ւեալք ըմպելով, ոգովք չափ գային փնասուցն՝ ան-
խրատ վարս և անհանձար միտս ունելով: Եւ զգիցն
հնութեան պաշտամունս ՚ի նմանութիւն պոռնկու-
թեան գործոյն ընդ խաւար կատարէին. և ոմանք զնոյն
իսկ ցանգութիւն գիջութեան պոռնկութեան կատա-
րէին յանձինս իւրեանց: Վասն այսորիկ ոչ զխրատ
իմաստութեան լէին, և ոչ առաջնորդացն ասելոյ
զաստուծոյ պատգամն անսացեալք հնազանդէին. այլ
վասն ՚ի նոցանէն յանդիմանութեանն, ատէին և հա-
լածէին զնոսա և սպանանէին: Եւ ըստ մարգարէական
բանին առ նոսա ասելոյ, թէ “ Ատէին ՚ի դրունս
զյանդիմանիչս, , և զբանս սուրբս արհամարհէին:
Քանզի ոչ էին թէ որպէս այլոց աղքականացն և հաւա-
տացելոցն կամ իմաստնոցն ետ նոց” զգիտութիւն
ճշմարտութեան հաւատոյն աստուածաբանիւ քարո-
զութեանն, որպէս որք ընկալանն՝ առին գոհութեամբ
և հաւատացին և վայելեցին ՚ի շնորհս մարգարտիւ-
թեանն արդեւք, այլ ըստ հրէական մտացն կուրա-
ցելոց և խաւարելոց և կաղացելոցն ՚ի ճշմարտութեանն:
Թերևս և առ այս աղգ միտէր բանն մարգարէական
յառաջ գիտական, եթէ “ Որդիք անմիտք, և ոչ որդիք
իմաստունք. իմաստունք են զչար գործել, և զբարի
գործել նորա երբէք ինչ ոչ գիտային, , : Եւ դարձեալ
ասէ. “ Որդիք եղբերիկք, խստասիրտք, խստաշունչք,
ոյք դառնացուցին զիս նորա և հարք իւրեանց, , : Այս-
պէս լբեալք և սորա, զի ոչ իմացան և ոչ հաւատացին
յաներևոյթսն աստուծոյ երևելեօքս. յարարածոց
աստի չիմացան՝ զարարին և զկարգիչ և զխնամիչն առ-

նուլ ՚ի միտ: Յաճախեաց զերևոյթ նշանս իւր և զգբան-
չելս, մինչև զմարդկային բնութիւնս արժեաց ՚ի կեր-
պարանս անասնոյ. ուստի փրկութեանն նոցա լինէին
պատճառք:

Եւ մինչև յայս յանպիտան և յանմիտ թագաւո-
րութիւնն իսկ, առ այն թագաւորաւ Տիրանաւ, ընդ
նոյն իսկ ընդ այս նայեցեալք, անցուցին չարութեամբք
քան յամենայն դարս: Մանաւանդ քան զամենայն, զի
զգլ խաւորն առաջնորդն թոպամահ սպանին, և այնու-
հետեւ ըստ կամաց գնային: Քանզի ոչ որ այն որ գոյր,
յորմէ խիթայինն յանդիմանութեանն՝ որ նոցա արգել
արկանէր գնալ յանօրէն ճանապարհն ելանել: Ապա
բարձեալ թողեալ եղէն նորա ՚ի ձեռանէ տեառն,
երթեալք ըստ հեռ կամաց սրտից իւրեանց. ապա
չկայր որ առաջնորդ և ոչ գլուխ քահանայութեանն:
Սակայն փոյթք եղէն նորա ոչ վասն ճշմարտութեան
ինչ խնդրել իւրեանց հովիւ կամ առաջնորդ՝ որ կայ-
ցէ գլուխ ժողովրդեանն հօտապետութեանն, այլ
բանից ընկեր՝ իւրեանց խնդրէին զայն որ՝ որ ըստ նոցա
կամացն վարիցէ:

Յայնժամ խորհուրդ արարեալ թագաւորին և
իշխանացն, և համօրէն իսկ աշխարհին, թէ զո՞ ար-
ժանի այնմ իմիք գտանիցեն. քանզի երկու մնացեալք²
երկուորիք երկու մանգունք, միումն Պապ անուն, և
միւսումն Աթանագինէս, ճանաչէին ստահակք և
անխրատք, որք ոչ ինչ ըստ իմաստութեան աստուածե-
ղէն գրոց, և ոչ վարժ հրահանգօք առաքինութեանցն,
և ոչ հօրն իւրեանց չափոց ինչ նմանեցին միտ եղեալ
և ոչ ընդ իւրեանց ծնիչսն հայրն Յուսիկ նայեցան,
և ոչ մե՞ին Պրիգորի յառաքինութիւնսն ուշ եղին,
և ոչ զիւրեանց հոգեւորն պատուականութիւն՝ յաւի-
տեանական կենացն զպատիւ ինչ եղին ՚ի մտի: Այլ
իւրեանց ժամանակի դարուն նմանեալք, և պանծա-
ցեալք յիւրեանց յանցաւոր սնտոի ՚ի մարմնաւոր տոհ-
մականութիւնն աղքականութեան, զինուորական
զվարսն ընտրեցին: Վասն այնորիկ անընտիրք եղեալք,

1 Յօրին. միում բանիւնք:

2 ՚ի հինգ օրինակս գնացեալք:

'ի հպարտութեանն՝ խոտեցան ըստ յառաջագոյն տես-
լեանն հօրն իւրեանց. ոչ մտին 'ի լուծ աստուած-
պաշտութեանն: Եւ ոչ այլ որ 'ի նմին տանէ զաւակին
Գրիգորի գոյր որ. զի այնչափ իսկ կային մարմնաւոր
զաւակին, և սորա ինչ ոչ թէ արժանի հարցն գնա-
ցեալ նմանեցին վարուց: Եւ այլ ոչ որ էր, որ զառաջ-
նորդութիւն գլխաւորութեան քահանայապետու-
թեանն վերահացութեանն որ տէրունական տանն
հրամանատարութեանն կատարեալ, պաշտաման յա-
ջորդէր:

Գ Լ Ո Ւ Խ Ժ Գ.

Յաղագս վարուց և գործոց մեծին Գանիէլի առն աստուծոյ, և թէ
որպէս յանդիմանեաց զթագաւորն Տիրան, և կամ որպէս պատու-
հասեալ մեռաւ 'ի նմանէ:

Բայց յայնժամ դեռ ևս կենդանի էր ծերունի
սուրբն մեծն քորեպիսկոպոսն Գանիէլ, այր սքանչե-
լի: Աշակերտ եղեալ էր սա մեծին Գրիգորի, վե-
րակացու և գլխաւոր եկեղեցաց նահանգին Տարօնոյ,
Գրիգորի ձեռական՝ իշխանութեանն կողման մասին
գործակարութեանն մեծի դատաւորութեանն, ունէր
զիշխանութիւնն զայն առանձինն, այլ վերակացու և
հրամատար² տեսուչ և հոգաբարձու ամենայն եկեղե-
ցեացն Հայոց մեծաց ընդ ամենայն տեղիս. այլ և 'ի
կողմանս Պարսից յօտար տեղիս քարոզեաց սա, և ան-
թիւս 'ի մոլորութենէ դարձոյց:

Եւ էր սա ազգաւ ասորի. և ունէր սա զաստիճան
աթոռոյն գլխաւորութեան Տարօնոյ, 'ի մեծն և նախ
զառաջին եկեղեցին 'ի մայր եկեղեցեացն ամենայն
հայաստանեաց: Այս ինքն նախ և զառաջին և գլխաւոր
տեղին պատուական. զի յառաջ նախ անդ շինեալ
էր զսուրբ եկեղեցին, և ուղղեալ սեղան յանուն տեա-
ւորն: Նոյնպէս և 'ի ներքոյ քան զնա մարգարէանոցն
Յովհաննու, նոյնպէս մօտ 'ի տուն տեառն Հանգիստ.

1 Յօրին. միում անըստիւ եղեալ է հայրապետութիւնն խոտեցան:
2 Յօրին. միում հրամանատար:

առաքելոցն: Արդ այս տեղիք վասն յառաջակարգու-
թեան, կանոնաւ 'ի հայրապետացն և 'ի թագաւորացն
պատուեալք լինէին. որպէս 'ի Պարանաղեաց գաւառին
յեկեղեցին Թորգանու պատուին վասն գերեզմանացն
հայրապետին Գրիգորի: Սոյնպէս և զյիշատակս թա-
գաւորին Տրդատայ թէ կամօք թէ ակամայ, որ արժա-
նին լեալ էր նախածանօթ 'ի Քրիստոսն հաւատոց:
Վասն այսորիկ կամ եղև աշխարհին զնախնեաց ժամա-
նակին հարանց եպիսկոպոսաց զայս տեղիս պատուել,
ուր սորա եղեալն էին. զի սիրելի էր աշխարհին, պա-
տուել զյառաջնձայն Քրիստոսի զթագաւորն իւ-
րեանց Տրդատ: Նոյնպէս և զյառաջեպիսկոպոսն՝
զնախավաստակն Գրիգորիս. սոյնպէս և 'ի գաւառն
այրարատեան զնախավկայն Քրիստոսի, ուր Պայիա-
նէն և Հռիփսիմէն կային, իւրեանց հանդերձ գործա-
կցօքն. սոյնպէս առաւել և զնախեկեղեցին:

Այս տեղիքս սմա էին յանձն հանդերձ գաւա-
ռօքն յորս էին. հաւատարիմ էր սա այնմ գլխաւոր
սեղանոյն, իշխանութեան աթոռոյն հայրապետացն,
հաստատութեան ուխտին կաթողիկէ եկեղեցւոյն:
Եւ էր սորա ընկալեալ զքորեպիսկոպոսութեան ձեռ-
նադրութիւն աստիճանին 'ի ձեռաց մեծին Գրիգորի,
յաւուրս յորում կործանեաց զբազինս մեհենիցն Հե-
րակլեայ՝ այս ինքն Վահագնի, որում տեղոյ Աշտիշատն
կարդացեալ. որ նախ եղ զհիմունս եկեղեցւոյ սրբոյ:

Եւ էր սա այր զարմանալի, առնէր նշանս և զօրու-
թիւնս մեծամեծս յանուն տեառն մերոյ Յիսուսի
Քրիստոսի: Սա և կօշկօք քայլելոյն գնայր 'ի վերայ
ջուրց գետոց, և ոչ թանային. և ոչ հանէր սա: Եւ
յաւուրս ձմերանոյն՝ յորժամ կուտեալ զիղեալ զմե-
ծութիւն բաղմնութիւն թանձրութեան ձեանցն կու-
տակեալ հիւսեալ ձեանցն 'ի վերայ ձմերային լեռանցն՝
յայնպիսի լեռանց 'ի վերայ ընդ այնպիսի ժամանակի
կամէր ուրեք երթալ 'ի պէտս ճանապարհի, յանկար-
օրէն ձիւնն ցամաք արջն լինէր առաջի նորա: Եւ զի կա-
մէր 'ի հեռաստան ուրեք երթալ իբրև զփայլակն սլա-

1 Յօրին. միում զառաջին եպիսկոպոսապետն... Գրիգորիս:

ցեալ լինէր անաշխատ. իբրև թուուցեալ յոր կամէրն երթալ 'ի տեղին, յանկարծօրէն անդ գտանէր: Յաւուցանէր զմեռեալս, առնէր և բժշկուածիւնս հիւանդաց, և այլ ևս մեծ նշանս և զօրութիւնս քան զնոյնս գործէր, զորս ոչ բաւեսցէ ընդ գրով նշմարանաց փակել: Եւ բնակութիւն իւրոց կայենիցն յանմարդի լերինս, այլ զտեսչութիւն մարդկան պիտոյից ոչ երբէք անփոյթ առնէր: Միահանդերձ մաշկանափորան սանդաղաւոր, և կերակուր իւր արմատք բանջարոց, և գաւազան անգամ ընդ ինքեան ոչ ունէր: Եւ առ բանն աստուծոյ այնչափ էր հզօր, զի զինչ հայցէրն յաստուծոյ՝ առնոյր, և զոր ինչ ասէր՝ այն լինէր: Եւ կայեանք տեսչութեան իւրոյ, յորժամ յանապատաց 'ի շէնս իջանէր վանս գործոյ աստուծոյ, 'ի գլխաւոր տեղիսն յեկեղեցեացն լինէր: Եւ յաճախ յակն աղբերն 'ի ներքոյ սարաբարձր մեհենատեղոյն Հերակլայ, որ կայ դէմ յանդիման լերինն մեծի՝ որում Յուլն անուանեալ կարդան, 'ի բազնին տեղւոյն 'ի բացագոյն իբրև քար ընդէց մի 'ի ներքոյ կուսէ, 'ի դոյզն ծործորակին 'ի սակաւ անտառակին 'ի հացուտ պուրակին՝ որում առնուն տեղոյն իսկ Հացեացն դրախտ կոչեն: Այս այն աղբերն է, յորում առնէր յայնժամ ևս վաղ մեծն Ռրիգոր զմկրտութիւնսն զօրացն բազմաց: Յայնմ տեղոջ էր սորա կայեանք խցկան սրբոյն Ռանիէլի. էր դարափոր արարեալ բնակութիւն. և յայնմ տեղոջ զգիտաւորութիւն այցելութեանն՝ կատարէր:

Արդ միաժողով եղեալ մեծամեծք նախարարացն, և 'ի մի վայր եկեալք, խորհուրդ խորհեցան. հաւանեցուցին զթագաւորն, ածել զծերունին զՌանիէլ յիւրեանց բանակն, զի ածցեն կացուսցեն զնա իւրեանց գլուխ առաջնորդ, զի նստցի նա յաթուռն հայրապետական: Եւ յղեցին առ նա Գոմն² իշխանն Սահառունեաց տոհմին, և զԱրտաւան զիշխանն Վանանդայ, և զԿարէն իշխանն Սմատունեաց տոհմին, և զՎարազ իշխանն Ռիմաքսենից տոհմին, և եկին նախարարքն հասին գտին զնա յեկեղեաց դաւառին, 'ի գեւղն

1 Օրինակ մի յաւելու վերախոյովեանն: 2 Յօրին. միում ան:

եկեղեցոյն 'ի Ռիլն. զի դեռ իմն զգործ մշակութեան աստուծոյ գործէր: Եւ առին զնա և ածին առ թագաւորն Տիրան, 'ի գաւառն Աղձնեաց 'ի Բառաէջ՝ յաւան: Եւ իբրև մտանէր առաջի թագաւորին Տիրանայ քորեպիսկոպոսն մեծն Ռանիէլ, անդէն 'ի ձեռն առնոյր զկշտամբութիւն յանդիմանութեանն:

Սկսեալ խօսել, յառաջ մատուցեալ, ասէր՝ եթէ ընդէր մոռացարուք դուք զաստուած զարարիչն ձեր, և զգութ նշանացն և խրատուց, և զսքանչելեաց՝ զոր արարի առ հարան ձեր և առ ձեզ. և դուք դարձայք 'ի մոլորութիւն կռապաշտութեան նախնեացն ձերոց, և յատելութիւնս և յաբահութիւնս և 'ի զրկութիւնս և յաղքատակերութիւնս, 'ի պոռնկութիւնս, 'ի նենգութիւնս և 'ի միմեանսզրկութիւնս և 'ի սպանութիւնս: Կործանեցայք լքեայք կասեցէք կաղացայք յարդարութեան ճանապարհաց, և թողէք դուք զբարերարն ձեր զաստուած՝ որ զձեզ յոյճնչէ արար և հաստատեաց, և 'ի մոլորութիւնս ձեր անձանսթք եղերուք դուք 'ի նմանէ: Մինչ դուք զձեր անձինսդ անգիտօս արարեալ էիք 'ի կորստեանն, նա եկն 'ի խնդրել զձեզ. զի թէպէտ և ինքն իսկ միածին որդին աստուծոյ, եկն էջ ուսուցանել զհայր իւրոց արարածոց. զի թէպէտ և ոչ լուան նմա, և չարչարեցին ևս մինչև 'ի մահ, և համբեր, սակայն և ոչ նա զիւր զօրութիւնն ոչ թագոյց յումեքէ, զի պատճառք կենաց լիցի ամենեցուն: Եւ զորս եգիտ արժանիս և պատրաստականս իւրում² յարութեանն, ընտրեաց, ուսոյց, և արձակեաց քարոզս և կոչնականս և հրաւիրակս՝ 'ի փրկութեան լոյսն հրաւիրել զձեզ:

Սակայն և դուք յայնմ՝ փոխանակ երախտեացն ապախտիս հաստուցէք. զորմէ դուք իսկ նախ զձեր զքարոզն և զհրաւիրակն զառաքեալ առ ձեզ եկեալն սպանէք. զայն՝ որ եկեալ զձեզ կոչէր 'ի փրկական շնորհս արքայութեան տեառն մերոյ Յիսուսի Քրիստոսի: Զի թէպէտ և դուք առ ձերում անմտութեան՝ տիրասպան ազգին խորհրդոյն հաղորդեցայք³ Հրէիցն.

1 Յօրին. միում է Գաւէձ: 2 Յօրին. միում յիւրում: 3 Յօրին միում հնազանդեցայք:

զի նորա զտէրն կարծեցին սպանանել, հարքն ձեր զնորին առաքեալն սպանին . և զհետ նորա նորին նմանին չարչարեցին վասն նոյն նորին իրաց: Իսկ զինի սորին իրացս այսոցիկ եկին բազմութիւնք սրբոց վկայիցն աստուծոյ, նոցին Առաքելոցն ճգնակիցք. որք մինչ ՚ի վտանգ չարչարանացն ճգնեալք, մինչ յիւրեանց մահն, պնդեալք ցուցանեն ձեզ զճարտութիւնն, զի թերևս նորօք դառնայցէք յիմաստութիւն գիտութեան որդւոյն աստուծոյ: Սակայն և առ նոսա լցէք կատարեցէք բովանդակեցէք զսովորութիւնս սպանութեանց ամբարշտութեանցն կամացն ձերոց: Սակայն նորին արեամբն՝ զոր ասացի՝ բազում և պէսպէս նշանօք խրատեաց զձեզ, և ՚ի մահն ոչ մատնեաց վասն բազում ողորմութեանն. և իւր մերձաւորս արար զձեզ, և խառնեաց զձեզ ՚ի բնակութիւն՝ կենդանութեան ընտանութեան վարդապետութեանն իւրոյ, ուղղութեան օրինացն, յառաւելութիւն որդւոյն սիրելոյ իւրոյ:

Եւ յետ այսորիկ եթող ձեզ զամենայն վնասս ձեր, և ետ ձեզ վարդապետս զսիրելիս իւր: Բայց դուք և ոչ զմի զայն ոչ յիշեցէք, ոչ եղիք ՚ի մտի, ոչ կալայք ՚ի սրտի, այլ յետոս դարձայք հրէական ազգին նմանեալք. առեք զնոյն յանձինս ձեր զնոցուն օինակն գործոց: Զի պարտ էր ձեզ յիշել զերախտիսն տեառն ձերոյ Քրիստոսի, որ ոչ յիշեաց զմեզս հարցն ձերոց, և ոչ զանօրէնութիւնս ձեր: Եւ ձեզ անպարտ մոռանալ զճգնութիւն հարցն սրբոցն խրատչացն և վարդապետացն ձերոց, որք ուսուցիչքն էին ձեր, որք հանապազ տքնէին վասն փրկութեան ոգւոց ձերոց. և արժան էր ձեզ ունել դուժ ընդ նոսա՝ որք հոգեպէս բանին վարդապետութեանն երկնեցին և ծնան զձեզ վերըստին, և ըստ ձերում եղծման անդրէն դառնալոյ դարձեալ միւսանգամ վերստին ընդերոյ չարեացն ապաշխարելոյ ինքեանք իւրեանց խնդրուածովքն երկնեցին զձեզ դարձեալ, մինչև կերպարանեցեն զՔրիստոս ՚ի ձեզ, զի արժանի լինիջիք մտանել յերկնից յարբայութիւնն անդր: Պատշաճ էր և ձեզ խնամել զնոցին

1 Յօրին. միում է բնութիւն:

որդիսն և զաշակերտսն, որ ըստ հոգւոր բանին ըստ աստուածային ծննդեանն էին որդիք, առաջնորդք և վերակացուք ձեր ՚ի տէր. թող թէ որ մարմնապէս իսկ էին նոցա ձեռք, և հոգւոր նոցին գործոց ոչ ինչ պակաս քան զհարսն իւրեանց:

Արդ ձեր թողեալ զաստուած, և յիշեցուցէք զչարիսն ձեր զառաջինս, և լիք զչափ մեղացն հարցն ձերոց: Որ զի նորա սպանին զհարսն սուրբս չարչարանօք՝ վասն բարւոյն չկամելոյ լսել զօգտակարն խրատ ՚ի նոցանէն, և դուք զորդիս և զժառանգս և զգործակիցս և զնմանողս նոցին սպանէք, որք ոչ հաւանեալ գործոց մեղացն ձերոց, սուրբ մանուկն Յուսիկն զհայրապետն զթողեալն՝ զվիճակակալն զվիճակին Թադէոսի առաքելոյն և զնորին նմանոյն Պրիգորի: Եւ դուք զհրէական բարուցն բերէք զօրինակն յանձինս ձեր, սպանութեանցն սովորութեանց զրկութիւնս. որպէս և նորա անխրատք զիւրեանց զառաքեալն կամ զմորգարէսն կոտորեցին, սոյնպէս և դուք ըստ նոցին օրինակի կատարեցէք:

Արդ վասն այսչափ ստութեանց ձերոց և պղծութեանց, բարձցէ տէր զթագաւորութիւնդ ձեր ՚ի ձէնջ. բարձցէ և զքահանայութիւնդ ՚ի ձէնջ: Յրուեսջիք և բաժանեսջիք, և ցրուեսցին սահմանք ձեր որպէս և Խորայէլ, և անտէրունչք և անխնայ և անխնամք լիջիք. և լիջիք դուք իբրև զխաչինք, զի ոչ գուցէ նոցա հովիւք: Մատնեսջիք իբրև զհօտ ՚ի ձեռս գազանաց, և անկջիք ՚ի փառաց ձերոց. և ՚ի ձեռս օտար թշնամեաց մատնեսջիք դուք ՚ի գերութիւն՝ և ՚ի լուծ ծառայութեան, և ոչ բարձցի երբէք կամ պակասեցէ լուծ ծառայութեան ՚ի ձէնջ. և ոչ երբէք պակասեցէ լուծ չար ստրկութեան ծառայութեանն ՚ի պարանոցաց ձերոց. հաշեսջիք և մաշեսջիք ՚ի ցանկութիւնս ձեր: Որպէս պատառեցաւ Խորայէլ, և ոչ կարկատեցաւ, սոյնպէս և դուք ցրուեսջիք և կործանեսջիք. և այլք վայելեցեն ՚ի վաստակս ձեր, և այլք կերիցեն՝ զօրութիւնս ձեր. և

1 Յօրին. միում զլստախի յեր և պրոպետ:

ոչ որ գտանիցի, որ փրկեցեզ զձեզ. և ոչ հաճեցի ընդ ձեզ տէր, և ոչ նայեցի և ոչ փրկեցեզ այլ զձեզ:

Այլ զի կոչեցեք զիս ելանել գալ առ ձեզ, զայս ամենայն կամէիք լսել դուք յինէն: Եթէ իմ չէր զայս ամենայն պատմել ձեզ, սակայն այս ամենայն լինելոց էր ձեզ վասն սպանման արդարոյն մեծին մանգանն Յուսկան առաքինւոյն առաջնորդին ձերոյ. որ էր 'ի տանէն զաւակին Գրիգորոյ. զի այս ամենայն լինելոց է ձեզ, զի այսպէս եցոյց ինձ տէր: Այլ զի յլեցեքդ առ իս, եթէ եկ կաց մեզ գլուխ և առաջնորդ, զի արդ լինիցիմ առաջնորդ այնոցիկ՝ որք ոչ դառնայցեն զինի տեառն. կամ զի արդ կայցեմ գլուխ ազգի, զորս եթ ոչ տէրն 'ի ձեռանէ: Կամ զի արդ բառնայցեմ զձեռս իմ աղօթիւք առ աստուած վասն այնոցիկ, որոց ձեռք իւրեանց շաղախեալ են արեամբ սրբոց տեառն. կամ զի արդ մատուցանեմք աղօթս պաղատանս այնոցիկ՝ որք դարձուցին զթիկունս առ տէր, և ոչ զերեսս իւրեանց: Կամ զի արդ եղէց բարեխօս վասն այնոցիկ, որք նուաճեցին. կամ զի արդ խօսիցիմ 'ի հաշտութիւն վասն այնոցիկ, ոյք փախուցեալն են և ոչ կամին դառնալ. որոց ինքնին տէր նիւթեաց պատրաստեաց զամենայն չարիս 'ի վերայ նոցա վասն այսորիկ, զի ասացիք թէ ոչ տեսանէ տէր զայս ամենայն, և որ ինչ նման է սոցին բանիցս:

Չայս բանս խօսեցաւ սուրբ ծերունին Դանիէլ քորեպիսկոպոսն առաջի թագաւորին Տիրանայ, և առաջի իշխանացն, պետացն և ամենայն զօրացն: Եւ մինչ դեռ խօսէր նա զայս ամենայն, հիացեալ զարմացեալ թագաւորն միտ գնելով լուռ և եթ կայր: Եւ եղև իբրև զայս ամենայն լուռ, բորբոքեալ 'ի բռնաւորութիւնս՝ դառնութեան ամբարշտութեան ցասման իւրոյ. զոր տայր հրաման անդէն խեղդամահ առնել զնա: Զոր իբրև լուեալ անդէն սպասաւորացն, կատարեցին զգործ հրամանին վաղվաղակի: Բայց մեծամեծք նախարարացն աւագանին շատ եղին 'ի մօտ արքային, զի մի կատարեցեզ զչարութիւն կամայն իւրոց առ դառ-

1 Յօր. միում պարթեալ: 2 Օրին. մի յաւելու բարիտեան:

նութեան սրտին ցասման, առ զայրուցս բարկութեանն, ոչ ինչ անսաց նոցա. այլ ճոպան 'ի փողս եդեալ, խեղդամահ արարին զնա: Այսպէս կատարեցաւ սուրբն Դանիէլ:

Եւ բարձին զմարմինն որա բազմութիւն մարդկան, որք տեղեակ էին նմա, և գիտէին զնա. և կամեցան մեծարել զնա ընդ ոսկերս սուրբ վկայիցն Քրիստոսի: Ապա ինքն յայտնեալ երևեցաւ առն սրբոյ աշակերտին իւրում, որոյ անուն կոչէր Եպիփան, զի մի 'ի պատիւ առցեն զոսկերս նորա իբրև զայլոցն. այլ տարցին 'ի տեղին ուր ինքն՝ հրամայեաց, և ծածկեցեն ընդ հողով: Զի այսպէս յայտնեալ բարբառեցաւ նոցա. զի եթէ տէրունական մարմինն, ասէ, 'ի գերեզմանի ծածկեցաւ առուրս երկուս մինչև ցօրն երրորդ՝ յորում յարեաւ առ հայր իւր, ո՞րչափ ևս առաւել պարտ է մերում հողեղէն մարմինս՝ ընդ հողով ծածկել: Ապա բարձին զմարմին նորա սուրբ սիրելիք իւր աշակերտք, որոյ գլխաւորին անուն էր Շաղիտա, որ 'ի նմանէ իսկ աշխարհին կորդուաց վարդապետ տուեալ էր. և երկրորդին անուն Եպիփան, որ գաւառին Աղձնեաց և մեծաց Ծոփաց 'ի նմանէ իսկ վարդապետեալ էր, և ընդ նոսա պաշտօնեայք բանակին: Եւ գնացին տարան եղին զմարմինն 'ի տեղւոջն՝ ուր յառաջագոյն էր կայեանք խցկանն իւրոյ յերկրին Տարօնոյ, որ էր մայր եկեղեցեացն Հայոց, մօտ յակն աղբերն՝ ուր առնէր Գրիգոր զմկրտութիւնսն աշխարհազօր բազմութեանն, 'ի տեղւոջն՝ որ անուանեալ կոչի Հացեաց դրախտ: Յայնմ տեղւոջ ծածկեցին զմարմին սրբոյն Դանիէլի ընդ հողով, ըստ յառաջագոյն տեսլեանն ըստ հրամանի նոցա տուեալ:

Գ Լ Ո Ւ Խ Ժ Ե .

Յազաբս որդւոցն Յուսկանն, թէ որպէս ընթարեալ ընդ սան հարին զքահանայութեան աստուծոյ զպատիւ:

Ապա խորհուրդ արարին մատուցանել զորդի սրբոյն Յուսկան 'ի քահանայութիւն հարցն վարդապետութեանն: Ապա առանց իւրեանց կամայն ըմբռնե-

1 Յօր. միում. Ինքն կամեցաւ և հրամայեաց: 2 Յօր. միում մարտիս:

ցան, և բռնաբարեցան՝ ի միաբանութեան եպիսկոպոսացն. զի կալեալք, ահամայ առեալք զձեռնադրութիւն սարկաւագութեան՝ հարկեցան Պապն և Աթաւնագենէս: Որոց հարեալք զաւանդն հոգևորն պատուի, անձամբ զանձինս իւրեանց խտորատուր՝ յարուեստն զինուորութեանն զինեցան, և յերկիր կործանեցան: Եւ ընտրեցին զերկրաւոր կեանս, և առին ևս իւրեանց կանայս զքորս թագաւորին, և մերժեցին զանձինս իւրեանց ի ժառանգութենէ աստուծոյ: Բայց անուանք կանանց նոցա, անուն կնոջն Պապայ՝ Վարազդուխտ, նորա անորդիք անզաւակ ելին յաշխարհէ. անուն կնոջն Աթանագենի՝ Բամբիչն, ի սոցանէ ծնաւ այր սքանչելի և զարմանալի Ներսէս, որ առ յապայն եկաց քահանայապետ:

Բայց յայնմ ժամանակի ոչ որբ գոյր, որ առաջնորդէր նոցա զքահանայապետութիւնն: Ապա խորհուրդ արարին՝ թէ զո՞ գտցեն իւրեանց առաջնորդ. ապա կամ եղև ամենեցուն առ հասարակ, զի ի նմին տանէ իշխանութեանն Գրիգորի գտցեն, որ կալցի նա զաթոռ հարցն:

Գ Լ Ո Ւ Խ Ժ Զ .

Յաղագս Փառինայ, որ կալաւ զաթոռ հայրապետացն:

Յայնմ ժամանակի համարեցան արժանի զՓառէն ոմն երէց, ի գաւառէն Տարօնոյ, ի մեծէ մարգարէանոցէն Յովնանու, որ էր նախ շինեալ տուն աղօթից և խնդրուածոց ի հանգիստ սրբոցն, զի տեղին այն նմա էր հաւատացեալ: Ապա կոչեցին զնա առ արքայն. և առաքեաց զնա պատարագօք թագաւորն, և հրովարտակօք և ճոխ իշխանօքն՝ որ ընդ նմա առաքեցանն: Մեծ զօրավարն Հայոց՝ որում անուն էր Վասակ, ի մամիկոնեան տոհմէն. և Մեհենդակըզտունի, և Անդուկ սիւնի, և Արշաւիր կամարական, մեծք և գլխաւորք նահապետք. և տասն այր այլ, արք պատուականք, առին զնացին զՓառէն սուրբ ի մայրաքաղաքն

1 Յերիս օրինակս խորհրդաբար:

Գամրաց ՚ի Կեսարիա, և անդ ձեռնադրեցին զնա ՚ի կաթողիկոսութիւն Հայոց մեծաց: Եւ գան զարձեալ իւրեանց աշխարհն խաղաղութեամբ:

Եւ նստաւ Փառէն յաթոռ հայրապետական սակաւ ժամանակս. և այլ ինչ չհամարձակէր նա կամ խրատել ինչ, կամ յանդիմանել զմոլորութիւն ինչ զուրուք կամ զամբարշտութիւնս: Բայց միայն զիւր անձն սուրբ պահէր, և ՚ի հարկէ ընդերէր անօրէն թագաւորին, և ըստ նորին կամացն երթեալ հնազանդեալ: Եւ յետ այսորիկ հանգեաւ, և յաւելաւ առ հարս իւր. և առեալ պաշտօնէիցն եկեղեցոյ բանակին զմարմինն, զնացեալք ՚ի գաւառն Տարօնոյ՝ տարան ՚ի յագարակն մեծի մարգարէանոցին Յովհաննու, որ էր ինքն ՚ի կենդանութեանն իւրում յառաջագոյն բնակեալ. և անդ գեղեցիկ շիրիմ գործեալ, և զսորա ոսկերս ծածկեցին:

Գ Լ Ո Ւ Խ Ժ Է .

Յաղագս Շահակայ՝ որ էր ՚ի գաւակէ Աղբիանոս եպիսկոպոսի, որ յաջորդեաց զտեղի հայրապետացն աթոռոյն. և կամ որպէս երկիրն Հայոց ամենայն թողեալք զտէր և զպատուիրանս:

Ապա յայնմ ժամանակի միաբան խորհեցան աշխարհօրէն խորհուրդ, եթէ ում պարտ իցէ զհայրապետութեանն զկաթողիկոսութիւն ունել: Ապա իբրև ոչ որբ գոյր ՚ի տանէն Գրիգորի այնմ արժանի, ապա նմանեցուցին զՇահակ ոմն անուն ՚ի տոհմէ զաւակին Աղբիանոս եպիսկոպոսին: Եւ տան զնա ՚ի ձեռս իշխանին մարգպետութեանն, որում անուն իւր Հայր կոչէր. և յաւագաց գումարէն ընդ նմա զիշխանն Գարգմանաց ձորոյն. և առնեն ընդ նոսա այլ տասն նախարարս. և յուղարկեցին զնա մեծաշուք պատուով յերկիրն Գամրաց ՚ի մեծ քաղաքն Կեսարիա: Անդ ձեռնադրեն զՇահակն ՚ի կաթողիկոսութիւն Հայոց մեծաց, և պատուով գառնան առ թագաւորն:

Եւ յաջորդեաց զտեղի հայրապետացն Շահակն. և սա նմանեաց վարուցն Փառէնայ: Առաջնորդէր սա աշխարհի ըստ նմին օրինակի: Բայց որոց հովուէրն՝

չեղեալք ունին ինչ խրատու ճշմարտութեանն, այլ յանդիմանեալք՝ հոլանեալ գործէին զմեղո համարձակութեամբ՝ առանց խիթի յամենայն չարի դարձեալք, թողեալք զտէր և զպատուիրանս նորա առ հասարակ թագաւորն և նախարարքն և իշխանքն: Եւս չար քան զնոսա առ մարդիկ մարդկանն ամբարշտեալք, ՚ի հնութիւն առաջին գործոցն հարցն իւրեանց դարձեալք, ՚ի փոքրկանց մինչև ցմեծամեծո ՚ի յայտ էին հարեալք և ՚ի սոյն կանխեալք: Վասն այսորիկ ամենայնի բարկացեալ տէր աստուած ՚ի վերայ նոցա՝ եթող ՚ի ձեռանէ, արար զնոսա կոխան ՚ի յարուցելոցն ՚ի վերայ նոցա թշնամեաց նոցա: Քանզի ՚ի ժամանակաց ՚ի թագաւորութենէն Տրդատայ, յորմէ հետէ զտէրն ճանաչելոյ՝ արար խաղաղութիւն, և լուեցոյց շուրջ զթշնամիս նոցա, զի ցածոյց տէր զմարտ պատերազմացն ՚ի սահմանաց նոցա, և մինչև յայն ժամանակ ոչ ընդ ումեք բանք գոյին ամբոխի կամ խռովութեան, և ՚ի մեծի խաղաղութեան էին բնակեալք: Ապա ՚ի ժամանակին յայնմիկ յարոյց զօրացոյց զգրգռութիւնս սահմանակցօք շուրջ յամենայն կողմանս զթշնամիս նոցա. և ոչ մի ոք ՚ի թագաւորացն Հայոց ոչ ոք գտանէր նոցա բարեկամ, այլ ամենեքեան թշնամիք:

Գ Լ Ո Ւ Խ Ժ Ը .

Յաղագս Հայր մարգալտի, որ տայր կոտորել զազգս նախարարացն:

Բայց յայնմ յանմիտ թագաւորութեանն ժամանակի ոչ միայն թշնամիք թշնամեաց, և բարեկամք բարեկամաց և ընկերք ընկերաց դաւաճանութիւնս մատնութիւնս սկսան յարուցանել ՚ի մէջ հայաստան երկրին, և բեւերազգի ազգի թշնամութիւնս գործէին: Վասն զի անկաւ ՚ի նոսա խռովութիւն ՚ի տեառնէ, այս պղծութեան և ոգի մոլորութեան. զի նախ միմեամբք քանդեալք աւերեցան վասն անօրէնութեան իւրեանց: Բայց քան զամենեսին աւելի այր մի անօրէն և այսամուտ, որ աւելի ընդ ազգս նախարարացն գրգռէր

զթագաւորն Տիրան: Այս ինքն որ ունէր զպատիւն մեծի մարգալտութեանն, այրնեքինի՝ չարասիրտ չարախորհուրդ չարագործ, որում Հայր կոչէին: Չբազումս ՚ի նախարարացն ետ քսութեամբ առանց շնասուկոտորել, և խանգարեաց զմեծ տէրութիւն թագաւորութեանն: Մանաւանդ աւելի զերկու տոհմն զաւագս տայր իւրով չարախօսութեամբն հանել ընդ սուր, և անունդ առնել միահաղոյն զտոհմն Ռըշտունեաց և զտոհմն Արծրունեաց. բառնային ՚ի միջոյ առանց ամենայն շնասուկ և յանցման, մինչ անգամ և զէգան կոտորեցին ազգացն: Յայնմ ժամանակի ՚ի դայթակղի գտանէին ՚ի դայեակս մանկունս փախստեայտ, զՏաճատ որդի Մեհրնդակայ ըւրշտունւոյ. և միւս ևս Շաւասպ որդի Վաչէի արծրունւոյ. տղայք ստընդիայք զոր ածին առաջի թագաւորին: Իբրև տեսանէր, տայր հրաման հանել փողոտել զմանկունսն. զի նոքա և եթ ճետք մնացեալ էին յազգացն: Եւ անդ դիպեալ Արտաւազդ և Վասակ, արք ՚ի մամիկոնեան տոհմէն, որք էին զօրավարք ամենայն զօրացն Հայոց, որք յարուցեալք անկան ՚ի վերայ մանկանցն տղայոց, մէն մի յանթի հարեալք՝ ՚ի դուրս գնացին. զէնն ՚ի վեր առեալք, կռուոյ պատրաստէին՝ ՚ի վերայ այնց մանկանց մեռանել: Չի թէպէտ և սնուցանէին նոքա զօրդին զարքային զԱրշակ, սակայն զչարեալք ընդ գործ ժամանակին՝ թողին զսանն իւրեանց զԱրշակ, և գնացին ՚ի բաց ՚ի բանակէն արքունի: Եւ չոգան յաշխարհն իւրեանց յամուրս Տայոց. և անդ նստան ամս բազումս ընտանեօք իւրեանց, և թողին զայլ զտուն իւրեանց: Եւ սնուցանէին զայն մանկունսն, զՇաւասպն և զՏաճատ. և ետուն նոցա զգտտերս իւրեանց ՚ի կնութեան, ուստի դարձեալ միւսանգամ ազգն այն սերեցան. և ոչ խառնէին նոքա ՚ի խորհուրդս Հայոց մինչև ՚ի բազում ամս:

Գ Լ Ո Ւ Խ Ժ Թ .

Յաղագս որդւոցն Յուսկանն, Պապայն և Աթանազենին, թէ զնորդ կամ որպէս սատակեցան յանօրէնութեան իւրեանց :

Այլ որդիքն Յուսկանն, Պապն և Աթանազենէս, յաստուածատեցութեանն զկեանս իւրեանց վարեցին. յանօրէնութեան և յամբարշտութեան շրջէին: Եւ զամենայն աւուրս կենաց իւրեանց ՚ի մեծի յանդգնութեան էին, և ոչ երկեւղ աստուծոյ առաջի աչաց նոցա. և ՚ի բազում անառակութեան և ՚ի գիջութեան գնային, և զկարգն աստուծոյ արհամարհեալ այպանէին: Եւ էին նոքա յերկրին Տարօնոյ յեկեղեցւոջ յաւանին յԱշտիշատ. ուր զառաջինն էր շինեալ զեկեղեցին ՚ի հաւոյն նոցա Պրիգորէ: Յայն զեւղ երկօրեան եղբարքն երթեալք հասանէին Պապն և Աթանազենէս: Եւ բազում հատեալ յարբաւութիւն, զաստուծոյ զտաճարուն այսն առնէին. և երթեալք երկօրքն եղբարքն մտանէին յեպիսկոպոսանոցն՝ որ էրն անդ, և ըմպէին անդ գինի բոզօք և վարձակօք և գուսանօք և կատակօք. զսուրբ և զնուիրեալ տեղօքն քամահեալ, կոխան առնէին:

Եւ մինչ էին յուրախութեան մեծի, բազմեալք էին ՚ի ներքս եպիսկոպոսանոցին ուտէին և ըմպէին, յանկարծակի հրեշտակ տեառն երևեցաւ ՚ի նմանութիւն փայլատական, և հարեալ սատակէր զերկոսեան զեղբարսն միանգամայն ՚ի բազմականին անդ: Եւ այլ մարդիկն՝ որք էին անդ, որք տաճարակիցք էին ուրախակիցք և բազմականակիցք էին, որք միանգամ անդ գիպեցան, առ հասարակ թողին և փախեան, և ելին արտաքս ՚ի տաճարէ անտի: Եւ յահէն մեծէ այլ ոչ ևս որ ՚ի նոցանէ գարձաւ անդրէն. և ոչ որ իշխեաց բնաւ այլ մարդ ՚ի մարդկանէ մտաբերել մտանել ՚ի ներքս, և ոչ ՚ի դուրսն հուպ երթալ և դնել. քանզի ՚ի բաց մնաց ՚ի փախչելն նոցա. և ոչ յայլ աւուրս որ առ դրօքն իշխէր անցանել:

Եւ Պապն և Աթանազենէս երկօրեան եղբարքն այսպէս սատակեցան. անկեալ դնէին ՚ի ներքոյ եպիս-

կօպոսանոցին ՚ի տեղւոջն բազմականացն: Եւ դրունք տաճարին ՚ի բաց կային, և որ հուպ չիշխէր երթալ, մինչև նեխեցան մարմինընոցա և կողպտեցան, և յաղկեցան. քակեցան լուծան ՚ի միմեանց, ցրուեցան ոսկերք նոցա: Եւ բազում ամիսք անցանէին ՚ի վերայ իրացն, ապա իշխեցին մտանել ժողովել բառնալ հանել անտի զօսկերսնոցա. և գտանէին զնոսա լոկցամաքեալ զկձղացեալ զօսկերս նոցա. և հանէին յայգւոջն եկեղեցոյն, որում Ագարակն կոչէն: Բայց մնաց Աթանազենի որդի ՚ի Բամբրչնէ ՚ի քեռէ թագաւորին, և անուն նորա Ներսէս. որ եկաց յաթոռ հայրապետացն առ յապայ ամենայն երկրին Հայոց: Բայց Պապայ ՚ի բուն ՚ի կնոջն ոչ մնաց, այլ էր նորա հարձ մի ՚ի քաւառէն Տարօնոյ, ՚ի Հացեաց գեղջէ կարձագատացն. և մնաց որ ՚ի հարձէ անտի ՚ի Հացեկացւոյն, որում անուն իւր՝ որդւոյ հարձին Վրիկ կոչէր:

Գ Լ Ո Ւ Խ Ի .

Յաղագս Տիրանայ թագաւորի թէ որպէս մատնեցաւ յիւրմէ սենեկապետէն Փիսակայ սիւնւոյ. և որպէս կորեաւ և գերեցաւ ՚ի Վարազայ, և կամ որպէս ամենայն երկիր ընդ նմին գերեցաւ:

Բայց դեռ բարեկամութիւն էր ՚ի մէջ թագաւորացն երկոցունց, ՚ի մէջ թագաւորին Հայոց և Պարսից: Նստէր յաշխարհին ատրպատական որում առնուն կոչէր բարձգահին² իւրում Շապուհ Վարազ: Արդ մինչ դեռ ևս յոյժ խաղաղութիւն էր ՚ի մէջ թագաւորացն երկոցունց, անկաւ ՚ի տեառնէ խռովութիւն ոչինչ բանիւք արամբ միով անարգաւ, որ ոչ ինչ պակաս քան զդե էր մըրրութեամբ, որոյ անուն Փիսակ կոչիւր. որ սենեկապետն էր արքային Տիրանայ, ազգաւ սիւնի: Սա դեօսպանագնացեալ³ էր առ Վարազ Շապուհ, զոր թողեալն էր սահմանապահ արքային Պարսից յատրպատական աշխարհին:

1 Յամենայն օրինակս որում անուն էր որդւոյն: 2 Յօրին. միում բարձր գահին: 3 Յօրին. միում զեպիսկոպոսանոցն էր:

Զայնու ժամանակաւ ձի մի էր երիվար արքային Տիրանայ, զորմէ կարի զարմանային: Եւ էր ձին գունով ճարտուկ ճանձկէն. սա լի էր քաջութեամբ, անուանի և հոյակապ, մեծ և բարձր երկայն քան զամենայն ձիս, և տեսանելով քան զայլս գեղեցիկ, զանազան՝ որ համեմատ նմա այլ ոչ գտանէր: Զորմէ յերթալն իւրոյ դեսպանութեանն՝ սենեկապետն արքային Փիսակ մատնեաց զձին Վարազայ, վասն զի բարեկամացեալ էր ընդ նմա. և ՚ի նմանէն ինքն թուղթ առեալ, բերեալ մատուցանէր՝ արքային Հայոց: Զորմէ չհաւանեալ, տալ՝ ոչ առնոյր յանձն: Այլ վասն զի կասկածէր յառնէն զի գոյժ խռովութիւն ինչ ՚ի մէջ թագաւորացն երկոցունցն արասցէ, ՚ի խնդիր անկանէր՝ զնոյն գոյն ձի, զնոյն նշան, զնոյն պատկեր, բաց ՚ի մեծութենէ՝ զի այնչափ ուրեք ոչ գտանէր, զնոյն նման զնոյն կերպարանս ճարտուկ ճանձկէն գտեալ, և հանդերձ հրովարտակօք և պատարագօք ՚ի ձեռն մուկեան Փիսակայն առ իշխանն յԱտրպատական առ Վարազն արձակէր: Եւ միտս զնելով խորհուրդ առնէր. զի ասասցես, ասէ, եթէ այս ինքն է զոր խնդրեցերն, զի առ սէր ոչ խնայեաց ՚ի քէն: Իսկ նա յորժամ հասեալ առ Վարազն, յայտ առնէր զիրս խնայութեանն, ՚ի գրգռութիւն ջանացեալ՝ ոչ կամէր բժշկել զնենգախօսութիւնն իւր. այլ ևս քան զևս սրեալ վշարախօսութիւնն իւր, ասելով եթէ այնչափ ՚ի հեռ և ՚ի նախանձ, ՚ի չարակնութեան և ՚ի թշնամութեան, ՚ի յատելութեան և ՚ի չկամութեան, յերկմրտութեան և յաներկիւղութեան առ թագաւորն Պարսից և առ ամենայն զօրսն Պարսից արքայն Հայոց Տիրան, մինչ անգամ վասն կաշոյ միջ խնայ արարեալ թագոյց, և զքեզ ծաղր արարեալ, և այլ ընդ այլոյ զմիտս գողանալ քո. զոր յիմ ձեռն ետ ածել, առ քեզ առաքեաց: Եւ ոչ այդ միայն է, ասէ. այլ ՚ի կայսր և ՚ի զօրս նորա յուսացեալ, խորհի հանել զթագաւորութիւն Պարսից յազգէն Սասանայ. զի ասէ, թէ մեր լեալ է և հարցն մերոց այն տէրութիւնն: Արդ ասէ,

1 Յօրին. միւսմ բերել ճապոտանէլ: 2 Յօրինակն պակասէ քալ:

Թէ չեմ ծուղալոց՝ մինչև դարձցի պատիւ հարցն նախնեաց. զնախնի զթագաւորութիւնն այսրէն առ որդի և առ զաւակ նոցա յազգս իմ և ՚ի տունս իմ և յանձն իմ դարձուցանեմ: Եւ այսչափ և այսպիսի բանիւք գրգռէր զնա Փիսակն անօրէն՝ ՚ի վերայ տեառն իւրոյ բնակի, և նիւթէր զմահ ՚ի վերայ իւրոյ թագաւորին:

Ապա իբրև զայս ամենայն լուաւ Վարազ Շապուհ ատրպատական մարզպան ՚ի կատաղախօս ՚ի շնաբերանն Փիսակայ, վաղվաղակի նամակ ամբաստանութեան գրեալ Վարազայ յարքայէն Հայոց մատուցանէր Ներսէհի արքային Պարսից: Եւ այնչափ զայրացոյց գրգռեաց յուզեաց դրդեաց սրտմտեցոյց բարկացոյց զթագաւորն Պարսից ՚ի վերայ արքային Հայոց, որ ապա առ հրաման ՚ի նմանէ, զի չէ հնար գտանել մարթել ճանապարհս, մեքենայիւք գայթակղութիւնս զնել՝ որսալ ըմբռնել զարքայն Հայոց: Եւ մինչ դեռ խաղաղութիւն էր ՚ի մէջ թագաւորացն երկոցունց, բարկութիւն տեառն գրգռեաց յուզեաց զվրէժս, զի խնդրեցին սուրբ արիւնք մահուցն երկուց մեծացն քահանայիցն առաջնորդացն յանօրէնն Տիրանայ:

Ապա յայնմ ժամանակի Վարազ, արձակէր դեսպան առ արքայն Հայոց, ՚ի հաշտութիւն խաղաղութեան դաւով խօսել ընդ նմա. զանձուկ սիրոյ պատճառեալ, համարձակութիւն խնդրէր՝ գալ նմա առ նա: Իսկ իրրև լուաւ զայն Տիրան արքայն Հայոց, փութութեամբ վաղվաղակի մեծաւ ուրախութեամբ առ ինքն կոչել հրամայէր: Եւ մինչ չէ նա եկեալ էր, խորհէր արքայն ընդ իւր ծառայանն ներքինիսն սպասուորսն իւրում սենեկի. ասէ. Արժան է մեզ, այր որ գայ առ մեզ՝ զբօսուցանել և ուրախ առնել որսովք և բազմականօք, և ամենայն պէսպէս վայելչութեամբք: Այլ ոչ եթէ այնչափ ինչ արժան է զմեծ ինչ որոյ տեղիս ՚ի մերում երկրի աստ նմա տեսանել՝ վասն չարակնութեան յաչաղանաց չարաբարութեանն նենգութեանն ազգին պարսկաց. այլ նմանեցուցէք տեղիս դոյզնագիւտ որսոց ինչ՝ որով լոկ զբօսուցուք զնա, և մի որսասցուք զառատ ինչ որսոց զտեղիս, և զի մի մեծ

ինչ նախճիրս որսոց կոտորեալ առ 'ի ցոյցս առնելոյ: Այլ վարկարազի արասցուք, ասէ, վասն դառնա-
ցող չարագգին չարութեանն դառնացող ազգին: Այլ
յերկրին Ապահունեաց, յոտինն մեծի լերինն Մա-
սեաց, տեղին զայն որսասցուք. տեղոյն՝ որում անուն
կոչի բաղաք Ազիորսք:

Ապա եկն եհաս Շապուհ Վարազն երիւք հազա-
րօքն, և յանդիման եղև թագաւորին յերկրին Ա-
պահունեաց. և մեծապէս մեծարեցաւ 'ի նմանէ:
Եւ այն բանքն, որ վասն որսոյն 'ի թագաւորէն ա-
սացաւ, վաղվաղակի յունկն զօրավարին Պարսից հա-
սանէին 'ի բերանոյ շորիկն շոգմոզն տիրանենկն և
տիրադրուժն տիրասպանուն տիրամատնիչն Փիսակայ,
յայն յաշխարհակորոյս յառնէ անտի. և աւուրս սա-
կաւս ուրախ լինէին 'ի միասին: Այլ իշխանն Պար-
սից զթչնամու թիւնն, զոր ունէր 'ի ներքոյ, խորաման-
գեալ ծածկեալ մեքենայեալ առագաստեալ բերէր,
և առնէր սպաս զդաւն կատարել:

Եւ 'ի ժամանակին յայնմիկ այնպէս դիպեցաւ,
յայնմ ժամանակի զօրավարքն չէին անդ, այլ սար-
տուցեալ էին. և այլ մեծամեծք նախարարացն, և
աւագ տանուտէրք ազատանին. սոյնպէս և զօրքն ար-
քունի յիւրաքանչիւր տունս յիւրաքանչիւր կայեանս
յիւրաքանչիւր դադարս դադարեալ էին: Եւ ոչ ոք
էր՝ որ մնացեալ էր առ թագաւորին, և ոչ գունդ և
այրեւծի. բայց միայն սակաւ սպասաւորօք հանդերձ,
և որսոցն պառականօք, և ռահվիրայ մարդկաւն, և
խառնաղանջ խորանապահ զօրուն, և ռամիկսպաս
զօրօքն, և տիկնաւն հանդերձ և արքայորդին մանուկն
Արշակ: Այսպէս սակաւօք դիպեալ 'ի ժամանակին
յայնմիկ, զի թէպէտ և տեսեալ հարուստ գնդաւ
եկեալ զօրավարն Պարսից, զի էին ընդ նմա սպառա-
զէնք վառեալք արք իբրև երեք հազարք, ոչ ինչ խի-
թացեալ զգուշաւ անկասկած լինէր: Քանզի տեսանէր
գնա իբրև 'ի պատճառս խաղաղութեան եկեալ, մե-
ծաւ պատարագօք և պատուական ընծայիւք և մե-
ծաշուք մեծարանօք:

Եւ իբրև ոչ ինչ բաղում աւուրք ընդ մէջ եղէն,

յնն թրիս կոչեն 'ի հայ հրաւիրեալ զարքայն. 'ի պա-
տիւ մեծարանաց կոչէր: Ապա իբրև ընդ գինիս մտին,
քաջ արբեալ լինէին թագաւորն և որ ընդ նմայն
էին, զօրն դարանակալ յանպատրաստից յանկարծ-
օրէն յայլակարծուց զնոսա յանկարծուստ յիւրաքան-
չիւր բազմականի 'ի վերայ հասեալք ըմբանէին, և
վահանափակ շերտաւորացն պատէին զթագաւորն Տիւ-
րան: Եւ կալեալ կապեալ զոտս և զձեռս նորա 'ի
կապս երկաթիս, և զբանակն՝ զոր գտանէր՝ աւար
հարկանէր. և զգանձս և զստացուածս զկին և զոր-
դիս թագաւորին, զոր գտին 'ի բանակին, խաղացու-
ցին յերկրէն Ապահունեաց:

Իբրև եկին հասին 'ի գեւղ մի, որում անունն Դա-
լարիս կոչէին, յորժամ եկն եմուտ զօրավարն Պար-
սից 'ի ներքս 'ի գեւղն Դալարիս, ածէր կապեալ
զարքայն Տիրան ընդ իւր: Եւ ասէ Վարազ. Աղէ՛
տեսէք ածուղ, որով երկաթ շողացուցուք, զի զայս
խարեսցուք զարքայիս Հայոց: Եւ անդէն բերին ածուղ,
որով խարէին զայնն Տիրանայ: Ապա ինքն խօսել
սկսաւ Տիրան, և ասէ. Փոխանակ զի իմ երկու աչքս
լուսաւորքս խաւարեցան յայտ տեղոջս, արդ փոխա-
նակ Դալարեացս անուան, Ածուղ անուն լիցի սմա
մինչև ցյաւիտեանս ժամանակաց. և այս երևոյթ
նշանակս մնացէ յիմ յիշատակի: Այլ ինձ յուշ
եղև և գիտեմ՝ թէ այն զի խնդրեցաւ յինէն վրէժ
չարեաց մեղացն իմոց, փոխանակ զի խաւարեցուցի
ես զաշխարհս՝ որում թագաւորեալ էի՝ յերկուց
լուսաւոր վարդապետացն, և կարծեցի շիջուցանել
զլոյսն ճշմարտութեանն քարոզութեանն երկուց հա-
ւատարմացն, վասն այսորիկ խաւարեցաւ լոյս տեսա-
նելեաց աչացս իմոց:

Եւ յայնմ ժամանակի վաղվաղակի փութանակի
չու առնէր յԱծուղ գեղջէն, խաղսյր գնայր ճեպով
իշխանն արքային Պարսից հանդերձ Տիրանաւ արքայիւ
և ամենայն գերութեամբն յերկրին Պարսից. և եր-
թայր յասորեստան առ տէրն իւր յարքայն Պարսից:
Լու եղև այս ամենայն կործանումն գուժի չարեացն
յանկարծօրէն թշուառութեանն հասելոյ: Ապա ժողով

լինէր նախարարացն և իշխանացն, գործակալք և զօրադուխք, պետք և ամենայն աշխարհաժողովք բազմութեանն եկելոց կուտելոցն: Թէպէտ և ժողովեցան կազմեցան գունդ եղեն, պատրաստութեամբ զհետ կրթէին Վարազայ, ոչ ինչ կարացին հասանել: Սակայն հասանէին առնուին զկողմ'ի Պարսից աշխարհէն. առ հասարակ մարդակոտոր առնէին, և զաշխարհն յայրեաց և յաւար դարձուցանէին: Եւ ինքեանք դառնային, և 'ի մի վայր ժողովէին, կոծ եղեալ աշխարանօք լային զիւրեանց բնական տէրն զարքայն Հայոց. սոյնպէս և զկորուստ աշխարհին, և զանձանց անտէրչութիւն կործանմանն վարանացն աղիողորմ գործէին:

Գ Լ Ո Ւ Խ Ի Ա .

Յաղագս թէ որպէս ժողովեցան միաբանութեամբ նախարարն Հայոց, և չոգան ամին զթագաւորն Յունաց'իւրեանց'ի թիկունս օգնականութեան'ի յերկիրն Հայոց. և թէ որպէս եկն թագաւորն Պարսից բազում զօրօք, և միաձի ճողոպրեալ փախչէր յերկիրն Պարսից:

Ապա առաւել ժողովեցան 'ի մի ժողով միաբանութեանն մարդիկ աշխարհին հայաստան երկրին. նախարարք մեծամեծք, աւագք, կուսակալք, աշխարհակալք, ազատք, զօրադուխք, դատաւորք, պետք, իշխանք, բայց 'ի զօրավարացն, այլ և 'ի շինականաց անգամ ուամիկ մարդկանն: Ապա խօսել սկսան այր ընդ ընդերի, և ասեն. Զինչ է այս, որ 'ի սուգ մտեալ եմք. թշնամիք այսու դամագիւտ լինին. այլ քան սակաւ ժամանակք են, այսրէն արշաւեսցեն թշնամիքն: Այլ եկայք, ասեն, զանձինս անձամբք մխիթարեսցուք. անձանց և աշխարհի պահ կալցուք, և զտեառն բնակի վրէժ խնդրեսցուք: Ապա առ հասարակ ամենայն մարդիկ աշխարհին 'ի մի միաբանութիւն և 'ի մի խորհուրդս ժողովեցան վասն օգնականութեան և 'ի թիկունս իւրեանց գտանելոյ:

Յայնմ ժամանակի առաքեցին 'ի մեծ նախարարաց անտի աւագանին Հայոց հանդերձ պատարագօք

առ թագաւորն Յունաց, զի 'ի նա ձեռս տուեալ ծառայեսցեն նմա հնազանդութեամբ, և լինիցի նա նոցա թիկունք օգնականութեան' խնդրել վրէժս 'ի թշնամեաց նոցա: Ապա առաքեցին զԱնդուլի նահապետն Սիւնեաց, և զԱրշաւիրն կամարական, նահապետն Արշարունեաց: Որք երթեալ հասեալ էին յաշխարհն Յունաց 'ի կայսերական պաղատն թագաւորացն. և տային զհրովարտակն, և ունէին զպատարագան բերեալ առաջի, և մատուցանէին զաշխարհապաղատ պատգամն առաջի թագաւորին: Զորիբըն լուաւ կայսրն զիրն զայնոսիկ, մեծաւ փութով և բազում պատրաստութեամբ 'ի խնդիր ելանէր իրին հասելոյ. և օգնական և թիկունք լինէր աշխարհին Հայոց: Մանաւանդ զի զուխտն յիշեալ զդաշնացն կուտոց զերդմանցն հաստատութեան, միջնորդութեամբ 'ի մէջ կայսերն Կոստանդիանոսի և 'ի մէջ թագաւորին Տրդատայ եղեալ էր:

Արդ մինչ դեռ դեսպանքն երթեալք յերկրէն Հայոց 'ի կայսերական պաղատն չև էին անդրէն յիւրեանց աշխարհն դարձեալ, 'ի կողմանց արևելից խաղաց գնաց ինքն Ներսէս արքայն Պարսից, գալ առնուլ այրել և աւերել, կորուսանել և միահաղոյն իսկ յիւր վտարել զսահմանս հայաստան երկրին: Եւ առեալ զամենայն զօրս իւր բնիւ աղխիւ և ամենայն մեծաւ կարաւանաւ, փղակոյտն բազմութեամբ հանդերձ, անթիւ վաճառօք և բնիւն մաշկապաճենօքն, և ամենայն կանանօքն, և հանդերձ տիկնանց տիկնանն, եկն եհաս 'ի սահմանս Հայոց. խճողեաց ելից զերկիրն առ հասարակ: Յայնմ ժամանակի ազատազօրքն նախարարացն Հայոց առեալք զիւրաբանչիւր ընդանիս, լինէին փախստականք, 'ի կողմանս Յունաց անգանէին, գոյժ տային կայսերն բազմագունդ բանակին նախարարացն: Ապա իբրև զայս ամենայն լսէր թագաւորն Յունաց, նոյնօրինակ և նա զիւր զօրսն գումարէր. և չու արարեալ գայր հասանէր յերկիրն Հայոց ընդդէմ թագաւորին Պարսից: Եւ եթող զիւր զբանակն զՍատաղ քաղաքան. և ինքն ընտրեաց իւր արս երկուս գլխաւորս, արս իմաստունս հայաստան բանակէն, այս

ինքն զԱրշալիրն և զԱնդովկն. զի այս արք էին, որ չու
գան առ նա դեսպանութեամբ յառաջնում նուազին:
Եւ այսպէս հանդերձ նորօք ինքն իսկ կայսրն 'ի շինա
կանութեան կերպարանս, 'ի կաղամբավաճառի օրինի,
մտանէր 'ի բանակն Պարսից:

Իբրև էր նա բանակեալ 'ի գաւառին Բասենոյ,
'ի գեւղն՝ որ անուանեալ կոչի Ասխայ,¹ եկին մօին 'ի
բանակն արքային Պարսից, դիտեցին քննեցին զչափ
առին զնոցա զօրութիւն զօրացն: Եւ անտի դարձան
յիւրեանց բանակն, կաղմեցան պատրաստեցան. գայ
ին հասանէին գտանէին զբանակն արքային Պարսից
'ի նմին տեղ ոչ բանակեալ 'ի պղերգութեան յանհու
գութեան յանկասկած խաղաղութեան: Ապա հասեալ
'ի տուրնջէն² ժամուն, անկանէին 'ի վերայ թագա
ւորին Պարսից, ընդ սուր զամենայն բանակն հանէին, և
ոչ զմի ոչ ապրեցուցանէին: Եւ առին զկապուտ զաւար
բանակին, և զկանայս թագաւորին և զբամբիշն, և ըզ
բանսկան ընդ նոսին, և զինչս և զտացուածս նոցին
ընդ նմին 'ի գերութիւն վարէին, զկանայս նոցա և ըզ
գանձս և զկեանս և զկազմած նոցա: Բայց միայն
թագաւորն պրծեալ մաղապուր, պէշասպիկ³ մի սուր
հանդակ առաջի, պրծեալ ելանէր փախտական.
Հազիւ ուրեմն կարէր անկանել հասանել յաշխարհ
իւր: Իսկ կայսրն մեծաւ շքեղութեամբ անուանի պեր
ճացեալ 'ի մէջ բանակին երևեալ. զայր 'ի չափ հա
սեալ առ հասարակ կոտորէին, և զայլ ամենայն 'ի գե
րութիւն վարէին յերկիրն Յունաց: Եւ 'ի վերայ երկ
րին թողոյր զիշխանսն վերակացու զԱնդովկ և զԱր
շալիր, մեծապարգև մեծապատիւ մեծարէր. և յանձն
արարեալ զնոսա ամենայն իշխանացն և զաշխարհն
նոցա, և ինքն կայսրն չու արարեալ զնաց յերկիր իւր
յերկիրն Յունաց:

Եւ արքայն Պարսից գնացեալ փախտական յեր
կիր իւր. և իբրև եհաս անդր՝ ժողովէր առ ինքն
զամենայն մնացեալս իշխանութեան իւրոյ, և 'ի խոյզ և

1 Օրինակ մի Տախայ: 2 Օրինակ մի ի Կոնստանդնուպոլիս: 3 Յօրինակի միում պէշասպիկ:

'ի խնդիր անկանէր: Խորհուրդ 'ի մէջ առնոյր, հարց
և քննին առնել. հրամայէր վերադիւն, զի տեսցեն և յայտ
արացեն՝ թէ ուստի եղև սկիզբն պատերազմացն և
մարտին: Ապա 'ի վեր եկին և յայտնեցան իրքն առաջի
նորա. զի յոչինչ իրաց և վատթար բանից համարեցան
զիրան եղեալս, վասն ձիոյ միոյ կարծիս առնել զայն
ամբոխ խռովութեան 'ի մոլեկան առնէն Եպուհ
Վարազայն: Ապա հրաման ետ հանել զպատիւն 'ի
բաց, և մերկանալ 'ի նմանէ զպատուական պատմու
ճանն, և մեծաց հարուածոց արժանի առնէր զՎա
րազն: Ըստ պարսկի օրինակին հրամայէր զմորթն 'ի
բաց հանել, և խոտով ընուլ, և 'ի հրապարակի իւրում
'ի տեսիլ ծանականաց կանկնել հրամայէր: Եւ ինքն
'ի զղջումն եկեալ վասն իրացն եղելոց, ապա արձա
կէր զիշխանսն պատուականս 'ի հնազանդութիւն
խաղաղութեան վասն գերեգարձ առնել 'ի կայսե
րէն միւսանգամ, և այնուհետև աղօթակերս ար
ձակել 'ի հաշտութիւն խաղաղութեան խօսել ըսդ
կայսերն, զի դոնեայ զկանայս իւր արձակեաց 'ի գե
րութեանէն, և բարձցէ 'ի նմանէ զծանակութեանցն
զգործութեանցն նախատինս:

Ապա գտանէր հրովարտակ թագաւորն Յունաց
Վաղէս առ արքայն Պարսից. Նախ դու, ասէ, դար
ձուցես զգերութիւն առեալ յերկրէն Հայոց, և
զթագաւորն Տիրան ինքնին գլխովին, և զամենայն ինչ
զոր առեալ իցէ անտի. ապա յորժամ զայդ արացես,
և ես զիմն դարձուցից զոր առեալ եմ: զի եթէ ոչ
նախ դու զնոցա զաւարն դարձուցես, և ես ապա զքոյդ
դարձուցից: Եւ իբրև լուաւ զայն հրաման արքայն
Պարսից, վաղվաղակի զիրան կատարէր. հանէր զկա
պեալն Տիրան 'ի տանէն բանդի կապանաց, խօսէր
ընդ նմա ողբով, զի թագաւորեցուցէ զնա անդրէն
յիւր աշխարհն արձակելով, զի երթիցէ նա պատուով:
Ապա տուեալ պատասխանի Տիրանայ, եթէ անօգուտ
է ինձ և անպատշաճ է, կուրութեամբ, անմարթ իսկ
է կարի, ունել զթագաւորութիւն. բայց փոխանակ
իմ թագաւորեցո զԱրշակ զորդի իմ:

Յայնմ ժամանակի թագաւորեցուցանէր զԱրշակ

որդի նորա ՚ի վերայ աշխարհին Հայոց. և զկանայս
 Թագաւորին և զայլ գերին ամենայն, գանձիւք ընծա-
 յիւք և ստացուածովք հանդերձ, և միանգամայն դարձ
 առնէր ամենայն գերութեան: Եւ զինքնին Տիրան Թա-
 գաւորն Պարսից հանդերձեաց կազմեաց մեծաւ կազ-
 մութեամբ, և արձակեաց յիւր աշխարհէն յերկիրն
 Հայոց. և կատարեալ հաւատարմացոյց զասացեալն
 հրամանաց Թագաւորին Յունաց: Եւ իբրև զնոսա ՚ի
 Հայս յուղարկէր, ապա և զ՚ի Թագաւորէն Յունաց
 զառ ինքն եկեալն դեսպանսն արձակէր յիւրմէ, զի
 երթիցեն պատմեսցեն Թագաւորին Յունաց՝ Թէ որ-
 պէս և կամ զիւրդ նա զհրամանսն կատարեաց զԹա-
 գաւորին Յունաց, զի և Թագաւորն Յունաց դարձուցէ
 զգերութիւնն՝ զոր առեալ զԹագաւորին Պարսից: Եւ
 եղև իբրև լուաւ զայս ամենայն Թագաւորն Յունաց՝
 եթէ կատարեաց ՚ի գլուխ եհան զայս ամենայն ՚ի
 նմանէ զտուեալ հրամանն Թագաւորն Պարսից, և
 դարձ արար գերութեանն Հայոց և Տիրանայ արքային,
 հաճեցաւ: Յայնմ ժամանակի և Թագաւորն Յունաց
 առնէր գերեզարձ գերութեան՝ արքային Պարսից:
 Եւ հանդերձեաց կազմեաց Թագաւորն Յունաց զկա-
 նայս Թագաւորին Պարսից մեծաւ պատուով, և զա-
 մենայն գերութիւնս նոցա ընդ նոսին յերկրէն Յու-
 նաց յերկիրն Պարսից դարձուցանէր, և բարեաւ առ
 Թագաւորն յուղարկէր:

Այսպիսիքս երբորդ դարձ, քան և մի պատմութեանց դարձ-
 լիւնք, ժամանակաբեր հանոնք ժախսութեայ Բիւղանդեայ ժամա-
 նակաբեր մեծի պատմութիւ, որ էր ժամանակաբեր Յունաց:

1 Օրինակ մի Դարձ գերութեան:

ԶՈՐՐՈՐԴ ԴՊՐՈՒԹԻՒՆ

ԲՈՒՋԱՆԴԱՐԱՆ

ԶՈՐՐՈՐԴ ԽՈՍՏՈՎԱՆՈՒԹԻՒՆ

ԶՈՐ ԱՍԵԼՈՅ ԵՄ ԿԱՐԳԵԼ ԶԴՊՐՈՒԹԻՒՆ

ԿԱՆՈՆԻ ԴԱՐԲ ԵՒ ԴԱՐԲ ՊԱՏՄՈՒԹԵԱՆՅ ԶՐՈՒՅԱՅ

ԽՈՍՏՈՒՄՆ ԽՈՍՏԱՅԵԼՈՅՍ

- Ա. Յաղագս Թէ որպէս յետ բազում շփոթի պատերազմաց ընդ
 Ներսէհի արքային Պարսից, Թէ որպէս Թագաւորեցոյց
 զԱրշակ որդի Տիրանայ, և արձակեաց յաշխարհն Հայոց
 հանդերձ Տիրանաւ հարբն իւրով, և ամենայն գերու-
 թեամբն հանդերձ:
- Բ. Յաղագս շինութեան կարգաց և յօրինուածոց աշխարհին Հա-
 յոց, վարուց և կարգաց նուաճութեան, և յօրինելոյ և
 նորոգելոյ Թագաւորութեանն:
- Գ. Յաղագս սրբոյն Ներսէսի, Թէ ուստի կամ որպէս ընտրե-
 ցաւ ինեւ կաթողիկոս Հայոց մեծաց:
- Դ. Յաղագս Թէ որպէս առին գնացին տարան զՆերսէս ՚ի Կեսա-
 ըիա. և կամ որպէս սքանչելիքն աստուծոյ եղեն:
- Ե. Յաղագս Ներսէսի կաթողիկոսի Հայոց, Թէ զիւրդ յԱրշակայ
 արքայէ Հայոց առաքեցաւ առ Վաղէս Թագաւորն Յունաց
 հանդերձ նախարարքն, և Թէ զիւրդ արքորեցաւն, և կամ
 զիւրդ զայլ նախարարան հանդերձ այլովքն պատարագովք
 արձակէր յերկիրն Հայոց:
- Զ. Յաղագս և Թէ զիւրդ իբրև արքորեցաւ սուրբն Ներսէս, և
 ընկեցաւ ՚ի կղզին յանապատ, և Թէ որպէս և կամ զիւրդ
 կերակրեցաւ, և յաստուծոյ եղեն սքանչելիքն զամս ինն:

1 Օրինակ մի զսխառ:

- Ե. Յաղագս աստուծոյ սքանչելիքն, որ երևեցաւն 'ի Ներսէս կամ 'ի Բասիլիոս. և վասն նախանձու Եւսեբի եպիսկոպոսին Բասիլոսի¹:
- Ը. Յաղագս և թէ որպէս Թագաւորն Յունաց, հալածեաց զամենայն ուղղափառս զհաւատացեալսն, և կամ որպէս կամեցաւ փայքար առնել 'ի մէջ Ճշմարիտ հաւատացեալոցն և 'ի մէջ ձախող աղանդին արիանոսաց: Եւ կամ որպէս աստուծոյ սքանչելեացն տեսեամբն Բասիլոս կոչեալ լինէր 'ի կայսերէն 'ի փայքարէ, և ամենայն զօրութեամբն յաղթէր ախոյանին առ եպիսկոպոսին Եւսեբի: Եւ կամ որպէս եպիսկոպոսապետն Աեսարու Եւսեբիոս վճարեալ լինէր 'ի բանդին, և կամ որպէս Բարսիլոս արձակեալ:
- Ս. Յաղագս և կամ որպէս արարին զԲարսիլոս եպիսկոպոսապետ Աեսարու, և կամ զինչ նշանք եղեն յաստուծոյ սքանչելիքն. և կամ որպէս Թագաւորն հրամայեաց յափշտակել զամենայն ինչսն որ 'ի Քրիստոս հաւատացելոցն. և կամ թէ որպէս խնդուեցան որք բերէին ապին 'ի դուրս վասն իւրեանց հաւատոցն, և կամ որպէս և որպիսի խնդրուածովք խնդրէին յաստուծոյ 'ի վերայ իւրաքանչիւր եպիսկոպոսացն:
- Ժ. Յաղագս թէ զհարգ կոչէր կայսրն Վաղէս զսոփեստէսն յանդիմանութիւնն ընդդէմ Ճշմարտութեանն հաւատոցն. և կամ զհարգ ետես սոփեստէսն զսքանչելեացն տեսիլն, և թագաւորն Վաղէս սատակեցաւ նշանօքն եղելովք, և բազում խաղաղութիւն եկեղեցեացն լինէր:
- ԺԱ. Յաղագս դարձի իշխանացն յերկրէն Յունաց յերկիրն Հայոց անդրէն, որք ևս երթեալք ընդ հայրապետին Հայոց Ներսէսի առ Թագաւորն Վաղէս, և եկին դարձան անդրէն առ արքայն Արշակ Թագաւոր: Եւ թէ որպէս ըմբոստացեալ Արշակ արքայն Հայոց, առպատակաւ մեղանչել տան թագաւորին Յունաց:
- ԺԲ. Յաղագս Խաղայ եպիսկոպոսի բազրաւանդացւոյ, զոր էր թուղեալ յիւր տեղւոջն հայրապետին Հայոց Ներսէսի. թէ սա որպիսի այր էր կամ որպիսի նշան և սքանչելիս առնէր, և կամ որպէս կայր 'ի Ճշմարտութեանն, և ոչ առնոյր ակն թագաւորին մեծի Արշակայ արքային Հայոց, և կամ որպէս դիմանայր ընդդէմ նորա վասն անօրէնութեան ինչ գործոց, և որչափ սիրէր զաղքատս իբրև զհայրապետն Հայոց զՆերսէս:
- ԺԳ. Յաղագս թէ որպէս դարձաւ սուրբ կաթողիկոսն Հայոց Ներսէս յերկրէն Յունաց, և կամ որպէս յանդիմանէր զմեծ թագաւորն Հայոց զԱրշակ. և թէ որպէս յաստուծոյ հասաւ

1 Օրինակ մի ընդ Բասիլիոս:

- նէին հարուածք 'ի վերայ աւանին Արշակաւանին, և սատակէր առ հասարակ յանկարծօրէն ամենայն բազմութիւն մարդկան՝ որք միանգամ ժողովեալք էին յայնմ տեղւոջ:
- ԺԴ. Յաղագս Հայր մարգարէտի, որ եկն էջ 'ի դաւառն Տարօնոյ. և թէ զհարգ եկեալ էր 'ի տեղին աղօթիցն յԱշխիշատ, և կամ զհարգ դատասպարտեալ գնաց անտի յիւր բերանոյն խօսիցն. և կամ զհարգ մահու պարտեղեալ՝ սատակեցաւ 'ի Շաւաւայ արծրունոյ:
- ԺԵ. Յաղագս Թագաւորն Արշակայ, թէ զհարգ կամ որպէս սպան զհորօրորդին զԳնէլ 'ի չարախօսութեանն Տիրիթայ, կամ որպէս կշտամբեալ և յանդիմանեալ եղև 'ի յառնէն աստուծոյ 'ի Ներսէսէ. և կամ որպէս սպան զնոյն Տիրիթն. և կամ որպէս զին սպանելոյն Գնէլը առնոյր իւր կին Արշակ Թագաւորն. և կամ որպէս 'ի վերայ այնր կանանց միւս ևս սյլ կին առնոյր Արշակ Թագաւորն, զոր ած 'ի Յունաց աշխարհէն որում անուն Ողեմբին կոչէր: Եւ կամ որպէս էրէցն դրան արքային, Մըլիւնիկն, զմահու զեղն տալով ընդ օրէնսն՝ սպանանէր զՈղեմբին խորհրդով նենդութեամբն Փառանձեմայ:
- ԺԶ. Յաղագս թէ որպէս կամ զհարգ կոչեաց Շապուհ թագաւորն Պարսից զԱրշակ Թագաւորն Հայոց. և կամ զհարգ մեծարեցաւ 'ի նմանէ: Եւ կամ թէ զհարգ Վասակ մամիկոնեան սպարտպետն Հայոց սպանանէր զորակայն ասպատանին Թագաւորն Պարսից: Եւ կամ զհարգ Արշակ Թագաւորն Հայոց, աւետարանաւն երգուաւ Թագաւորին Պարսից, ուխտէր նմա. և կամ թէ զհարգ յետոյ ստեաց, և փախեաւ 'ի նմանէն. և կամ թէ զհարգ յաղագս այնորիկ արս եւ թանասուն զաստուծոյ պաշտօնեայն կոտորէր Շապուհ:
- ԺԷ. Յաղագս թէ զհարգ յուզարկեաց զհալածեալսն Շապուհ թագաւորն Պարսից 'ի վերայ քրիստոնէութեանն հաւատոյ:
- ԺԸ. Յաղագս մահուանն Վարդանայ 'ի Թագաւորէն Արշակայ նենդութեամբ իւրոյ եղբօրն Վասակայ:
- ԺԹ. Յաղագս թէ զհարգ անմասութեամբ յանդգնութեամբ գնայր 'ի սպանութիւնն նախարարացն անխտիր Արշակ Հայոց արքայ:
- Ի. Յաղագս թէ զհարգ պատերազմն սաստկացեալ էր 'ի մէջ Յունացն և Պարսից, և թէ զհարգ արքայն Հայոց Արշակն զօրաւիգն լինէր Թագաւորին Պարսից, և հանէր ընդ սուր զգօրսն Յունաց, և կամ զհարգ դաւաճանութեամբ սուրբն Անդովկայ լինէր փախստական Արշակ 'ի Շապուհ Թագաւորէն Պարսից:
- ԻԱ. Յաղագս թէ զհարգ եղև պատերազմ ընդ Շապուհ թագաւորն Պարսից և ընդ Արշակ Թագաւորն Հայոց. և կամ թէ զհարգ յաղթեաց Արշակ արքայն Հայոց:

- ԻԲ. Յաղագս որ յետ այսորիկ որ ընդ երիս տեղիս եղեալ ճակատ յերկրին Հայոց 'ի միում ամեանն, 'ի միում ամուր, 'ի միում Ժամանակի ընդ զօրավարսն Պարսից, երեցունցն շանն յաղթութեանն Հայոց կանգնէր:
- ԻԳ. Յաղագս Մերուժանայ արծրունեոյ որ ապստամբեաց յարքայէն Հայոց Արշակայ, և անկաւ առ Թագաւորն Պարսից, և ևս առաւել գրգռէր զպատերազմուննս. և Թէ զիարդ ուրացաւ յաստուծոյ, և Թէ զիարդ եղև խոչընդակն և խոչընդոտն երկրին Հայոց մինչև յայայ:
- ԻԴ. Յաղագս Մերուժանայ, Թէ զիարդ ապստամբեաց, գրգռէր զԹագաւորն Պարսից զՇապուհ, և առնէր սաէպ սաէպ պատերազմունս: Եւ կամ զիարդ լեալ էր առաջնորդ Թագաւորին Պարսից Շապուհ. ածէր զհինն 'ի հայաստան աշխարհն, և գերէր զոսկերս Թագաւորացն Արշակունեաց. և կամ Թէ զիարդ զօրավարն Վասակ Հայոց Թափեաց զգերութիւնն, և յաղթեաց Թշնամեացն:
- ԻԵ. Յաղագս Թէ զիարդ արշաւեաց Արշակ Հայոց արքայն յերկրին Պարսից, և աւերէր զատրպատական երկիրն. և քան դէր հարկանէր աւերէր, առնոյր զբանակն Շապուհ արքային 'ի Թաւրէշն:
- ԻԶ. Յաղագս Վնայ պարսկի, և չորեքհարեւր հազարին՝ որ եկեալն էին 'ի պատերազմի, և նկուն լինէր 'ի զօրացն Հայոց:
- ԻԿ. Յաղագս Թագաւորին Պարսից Անդեկանայ, որ քառասուն բիւրու հասանէր աւար առնուլ զերկիրն հայաստանեաց. և Թէ զիարդ Վասակ սպարապետն ելանէր ընդ առաջ նոցա երկուսասան բիւրու հանդերձ Հայոց զօրօքն, և կոտորէր զզօրս Պարսից հանդերձ զօրագլխուն իւրեանց:
- ԻԸ. Յաղագս Հազարուխտոյ, որ է մի 'ի նախարարացն Պարսից, զոր առաքեաց Շապուհ արքայ ութսուն բիւրոյն հարկանել զերկիրն Հայոց. եթէ զիարդ ել ընդ առաջ նոցա Վասակ մետասան հազարաւ, և հարկանէր սատակէր զնա և զզօրս նորա 'ի սահմանս Աղձնեաց:
- ԻԹ. Յաղագս Դմայունդ Վսեմականայ, որ իննսուն բիւրուն տապրիկ զօրօքն՝ զոր առաքեաց 'ի վերայ Արշակայ արքային Հայոց արքայն Պարսից, ապա ելանէր Վասակ սպարապետն Հայոց, հասանէր սատակէր զնա և զզօրս նորա:
- Լ. Յաղագս Վահրիձի Վահրիձայ, որ յարքայէն Պարսից չորեք հարեւրն բիւրու գայր հասանէր, ապա պատերազմ ընդ Թագաւորին Հայոց. և կամ զիարդ մատնեցաւ 'ի ձեռս Վասակայ սպարապետին, և նա և զօրքն իւր անկանէին 'ի ձեռս զօրացն Հայոց:
- ԼԱ. Յաղագս Գուժանդ Շապուհ, որ մեծաւ պարծանօք պարծե-

- ցաւ առաջի Թագաւորին Պարսից Շապուհ, և հարեւր հազար զօրօքն գայր հասանէր մինչև 'ի Հայս, և նկուն եղեալք մերժէին յերկրէն Հայոց:
- ԼԲ. Յաղագս Գեհկայ նահապետի, որ առաքեցաւ 'ի Շապուհ արքայէն Պարսից 'ի վերայ Արշակայ արքային Հայոց զօրօք բազմօք. ապա հարկանէր սատակէր զնա, և զզօրս նորա զօրավարն Հայոց Վասակ:
- ԼԳ. Յաղագս Սուրենայ պահլաւի, որ եկն 'ի վերայ Հայոց. ապա և սա ևս նկուն լինէր իբրև զառաջնանս:
- ԼԴ. Յաղագս Ապական Վսեմականայ, որ եկն եհաս անթիւ և անհամար զօրօք հանդերձ յերկիրն Հայոց 'ի պատերազմ. ապա և նմա ևս ձախողեցաւ որպէս և առաջնոցն:
- ԼԵ. Յաղագս Զըկայ նուիրակապետի Պարսից, որ առաքեցաւ 'ի Թագաւորէն Պարսից 'ի Շապուհ 'ի վերայ Հայոց 'ի պատերազմ, հանդերձ բազում զօրօք. և նա ևս խորատկեցաւ իբրև զառաջնանս:
- ԼԶ. Յաղագս Սուրենայ պարսկի, որ յետ Զըկայն և սա եկն 'ի պատերազմ. և նա 'ի բուռն անկեալ Վասակայ սպարապետին Հայոց, հանդերձ զօրօքն՝ որ ընդ իւրն էին՝ սատակեցան:
- ԼԿ. Յաղագս Հրեւոյումայ, որ առաքեցաւ 'ի Թագաւորէն Պարսից 'ի վերայ Հայոց իննսուն բիւրու. և այն անգամ ևս լինէր յաղթութիւն, և նշան յաղթութեան Հայոց կանկնէր:
- ԼԸ. Յաղագս Արանոյայն, որ չորեքհարեւր բիւրուն գայր հասանէր 'ի Թագաւորէն Պարսից՝ աւալ պատերազմ ընդ Թագաւորին Հայոց. և Թէ զիարդ և սա նկուն եղեալ պարտեցաւ 'ի ձեռս Վասակայ:
- ԼԹ. Յաղագս Բոյսականայ և քառասուն բիւրուն, զոր հարկանէր ջնջէր սպարապետն Հայոց Վասակ:
- ՎԻ. Յաղագս Վաչական պարսկի, որ եկն 'ի Հայս ութուտասն բիւրուն, և կամէր ասպատակել աւար առնել զերկիրն. ապա և զնա վանեաց Վասակ սպարապետն Հայոց, և զամենայն զօրս նորա ճարակ սրոյ տայր զամենայն:
- ԽԱ. Յաղագս Մշկանայ և երեսուն և հինգ բիւրուն, որք արշաւեցին յերկիրն Հայոց. և կամ զիարդ կոտորեցան 'ի Վասակայ և 'ի զօրացն:
- ԽԲ. Յաղագս Մարուճանայ և վաթսուն բիւրուն, եթէ զիարդ եկեալք 'ի վերայ Թագաւորին Արշակայ յերկրէն Պարսից, և եթէ զիարդ հարկանէր սատակէր զնոսա Վասակ զօրավարն:
- ԽԳ. Յաղագս զնդակապետին, որ իննսուն բիւրուն եկն յերկիրն Հայոց. ապա հարկանէր սատակէր զնոսա Վասակ հանդերձ զօրօքն:

- ԽԳ. Յաղագս որդւոյն Արշակայ արքայի, որոյ անուն էր Պապ, եթէ զիւրդ էր լինէր 'ի ծննդէն իւրմէ, կամ վնարդ յայսնեալ լինէին դւքն 'ի նմա, և հանդերձ նոքօք գործէր պղծութիւն:
- ԽԵ. Յաղագս Սահասան հանդերձապետին, որ առաքեցաւ 'ի Շահապոյ արքայէն Պարսից, հանդերձ չորեքհարեւր բիւրուն. և փախոյց ևս զնա Վասակ զօրավար, հանդերձ զօրօքն Հայոց:
- ԽԶ. Յաղագս Շապսուան տակառապետին Պարսից, որ եկն 'հինգէլ հարեւր բիւրուն 'ի վերայ աշխարհին Հայոց. ապա զնոսա հարկանէին զօրքն Հայոց:
- ԽԷ. Յաղագս մագուցն հանդերձապետին, որ ութ և տասն բիւրուն եկն եհաս՝ առ ճակատ ընդ Թագաւորին Հայոց, և սա կործանէր իբրև զառաջնսն:
- ԽԸ. Յաղագս համբարակապետին Պարսից, որ իննսուն բիւրուն եկն մարանչէր ընդ զօրս Թագաւորութեանն Հայոց. և սատակեցաւ 'ի Սաղամաս 'ի զօրացն Հայոց 'ի գնդէն Վասակայ:
- ԽԹ. Յաղագս Մուկանայ, որ քառասուն բիւրու եկն 'ի Պարսից կռուել ընդ Թագաւորին Հայոց, և սատակեցաւ զօրօքն իւրովք հանդերձ 'ի գնդացն Հայոց, և 'ի զօրավարէն Վասակայ 'ի Մախազան:
- Ս. Յաղագս քահաւելոյ և քայքայելոյ Թագաւորութեանն Հայոց, թէ որպէս բազում նախարարքն Հայոց ազատամբեցին յարքայէն Հայոց, և ձեռս ետուն 'ի Շապուհ արքայն Պարսից. և կամ զիւրդ հապ այսր անդր ցրուեցան, և մեծապէս Թագաւորութիւնն Հայոց նուազէր:
- ՍԱ. Յաղագս թէ զիւրդ միաբան համօրէն աշխարհօրէն որք միաբան մնացաւք էին աշխարհին՝ Ժողովէին առ իւրեանց հայրապետն Երեսէս. և թէ որպէս զքոզք հարկանէին առաջն նորա, և ձեռնթափ լինէին և թողուին 'ի ձեռաց զիւրեանց Թագաւորն Արշակ:
- ՍԲ. Յաղագս Թագաւորին Պարսից, թէ զիւրդ 'ի Ժամանակին լռեցոյց զպատերազմ՝ առ ընդ Արշակայ Թագաւորին Հայոց, և նենդութեամբ առ ինքն կոչէր 'ի հաշտութիւնն:
- ՍԳ. Յաղագս կրկին անգամ կոչելոյ Շապուհ արքայն Պարսից զԱրշակ արքայ Հայոց, և նորա երթալոյն առ նա, և միհանգոյժ՝ կորնչելոյն:
- ՍԴ. Յաղագս թէ որպէս գարձեալ զգիւթսն և զքաւդեայսն և զկախարդսն հարցեալ Շապուհ հմայիւք՝ փորձէր զմիտան Արշակայ, և տայր զնա յԱնուշ բերդն 'ի պատիժս. սոյն.

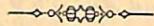
1 Յերիս օրինակս Գանահոյն:

- պէս և զսպարապետն Հայոց չարամահ առնել հրամայէր:
- ՍԵ. Յաղագս աշխարհին Հայոց գերութեանն և հարուածոց, և գերութեան 'ի Պարս վարելոյն տիկնոջ Փառանձեմայ. և քաղաքացն Հայոց աւերելոյ, և աշխարհին 'ի հիմանց տապալելոյ:
- ՍԶ. Յաղագս վկայութեանն Զուլթայ երեցուն, յԱրտաշատ քաղաքէ, յերկրին Պարսից:
- ՍԷ. Յաղագս ալօթքն 'ի Ժամ մահուն Զուլթայ:
- ՍԸ. Յաղագս գալոյն Շապուհ արքային Պարսից յերկիր Հայոց, և միանգամայն սատակելոյ զմնացորդ երկրին Հայոց:
- ՍԹ. Յաղագս Մեհրուժանայ և Վահանայ, թէ իրր մնացին յաշխարհին Հայոց. և թէ զինչ շատ գործեցին ընդ աշխարհն, և կամ թէ զիւրդ սատակեցան Վահան և կինն յիւրեանց որդւոյն:

ԲՈՒՋԱՆԴԱՐԱՆ

ՊԱՏՄՈՒԹԻՒՆՔ

ԶՈՐՐՈՐԳԻ ԳՊՐՈՒԹԻՒՆ

ԿԱՆՈՆՔ ԺԱՄԱՆԱԿԱԳԻՐՔ ՄԱՏԵՆԻՅ ՏԱՆ ՈՐԳԻՈՅ

ԹՈՐԳՈՄԱՅ ԱՇԽԱՐՀԻՆ ՀԱՅՈՑ

Գ Լ Ո Ւ Խ Ա .

Յաղագս թէ որպէս յետ բազում շփոթի պատերազմացն Ներսէ՛ արքայն Պարսից թէ որպէս թագաւորեցոյց զԱրշակ զորդի Տիրանայ և արձակեաց յաշխարհն Հայոց հանդերձ Տիրանաւ հարբ իւրով և ամենայն գերութեամբն հանդերձ :

ԱՅ՛ իբրև եղև հաճութիւն և բազում խաղաղութիւն 'ի մէջ թագաւորին Յունաց և Ներսէ՛ի արքային Պարսից, հաւանեցան մեծաւ սիրով առնել զկամս միմեանց. և դարձուցանէր կայսրն Յունաց զգերութիւն արքային Պարսից : Ապա և թագաւորն Պարսից Ներսէ՛ թագաւորեցոյց զԱրշակ որդի Տիրանայ և հարբ նորին և հանդերձ կանամբք իւրեանց և ամենայն գերութեամբք հանդերձ և գանձիւք իւրեանց և ստացուածովք արձակեաց մեծաւ փառօք : Խաղաց գընաց Արշակ արքայ Հայոց մեծաց . թագաւորեաց յերկրին ասորեստանեայց հանդերձ հարբն իւրով և ամենայն ընտանեօքն իւրովք . եկն եհաս յերկիրն Հայոց, և ժողովեաց զցրուեալս երկրին, և թագաւորեաց 'ի վերայ նոցա :

Եւ եղև խաղաղութիւն մեծ 'ի ժամանակին յայնմիկ : Ժողովեցան ամենայն թագուցեալքն փախուցեալք կորուսեալք երկրին Հայոց . և էին անկասկածք բնա-

կեալ 'ի խաղաղութեան մեծի ընդ հովանեաւ արքային Արշակայ : Ապա կարգեցան կազմեցան յօրինեցան խաղաղացան աշխարհն Հայոց 'ի մէջ երկուց թագաւորացն . և յայնմ հետէ բնակեալք խաղաղութեամբ վայելեալք յիւրաքանչիւր յարարս իւրեանց :

Գ Լ Ո Ւ Խ Բ .

Յաղագս շինութեան կարգաց յօրինեցոց աշխարհին, նուաճութեան յիւրաքանչիւր տեղիս վարուց կարգաց, նորոգելոյ աշխարհին թագաւորութեան Հայոց :

Յայնմ ժամանակի խնդիր ելանէր արքայն Արշակ տոհմին զօրավարաց՝ ազգին քաջացն մամիկոնենից . մանաւանդ զի իւր գայեակս և սնուցիւք էին : Ապա երթեալ գտանէր զնոսա յամուրս աշխարհին Տայոց յիւրեանց աշխարհին, և դարձուցանէր զնոսա յընդանութիւնն . զի պառակտեալք և քակտեալք էին յընդանութեանն և յամենայն գործոց Հայոց 'ի ժամանակս խուլութեանն Տիրանայ : Եւ կացոյց արքայն զՎարդան զերէց եղբայրն 'ի նահապետութեանն ազգին իւրեանց, և զՎասակ զմիջին եղբայրն զիւր գայեակն 'ի սպարապետութիւնն զօրավարութեան յիրս պատերազմացն . սոյնպէս և զկրտսերն 'ի պետս զօրացն կացուցանէր : Սոյնպէս և զամենայն ազգսն զօրացն մեծամեծացն նահապետացն, որպէս առաջին թագաւորքն նուաճեալք յիւրաքանչիւր չափու : Եւ հնազանդէր զմեծամեծսն, զիւրաքանչիւր զօրս բաժանեալ յամենայն կողմանց, սահմանացն Հայոց սահմանապահս կացուցանէր :

Եւ նորոգեցաւ զուարթացաւ տէրութիւնն թագաւորութեանն հայաստան երկրին որպէս և զառաջինսն . մեծամեծքն յիւրաքանչիւր գահու, և գործակալքն յիւրաքանչիւր չափու : Եւ սկիզբն գործակալութեանն հազարապետութեանն աշխարհատեան խնամակալութեանն, աշխարհաշէն աշխարհատած դեհկանութեան, շինականաշէն ազգն Պնունեաց՝ հազարա-

պետն ամենայն երկրին: Նոյնպէս ստրատելատու թեան սպարապետութեանն զօրավարութեանն մարտի կուռելոյ, գործոյ ընդմիկ ճակատամուղ նիզակին, իրափառն¹ աղանազգիք աղանազրօշք արծուէնշանք, վարժնականիչք աներկիւղք քաջասիրտքնասատակք, քաջանունք, բարենշանս բարեհամբաւք բարեգործք յաջողակք՝ ի գործ պատերազմաց ՚ի բուն ՚ի նախնեացն կարգաց ՚ի մամիկոնեան ազգին, ՚ի վերայ իշխանութեանն բովանդակ՝ ՚ի վերայ ամենայն զօրաց զօրավարութեանն բազմութեանն Հայոց մեծաց, հանապաղ յամենայն ժամ յաղթող ազգին պարգևեալ յերկնից բարիանուն իրաքաջ ՚ի մեծի նահապետութեան պատերազմի: Եւ այլ յայսմ ազգաց և ՚ի խոնարհ՝ որ գործակալ անուն բարձիւք առաջի արքային պատիւ ՚ի գլուխ բազմէին. թող զնահապետս մեծամեծս և զտանուտեարս՝ որք գործակալք միայն էին, ինն հարեւր բարձ՝ որ մտանէր ՚ի ժամ տաճարին ուրախութեանն բազմակալացն կարգելոց. թող զտոնկայս գործակալութեանն սպասու:

Գ Լ Ո Ւ Խ Գ .

Յազագս սրբոյն Ներսիսի, թէ որպէս կամուստի էր, կամ որպիսի կամ զնորք ընդդէմաւ եպիսկոպոս լինել Հայոց աշխարհին:

Ապա ՚ի մի ժողով կուտեցան առ արքայն Արշակ մեծամեծք նահապետք ազգաց ազգաց, տոհմաց տոհմաց, գնդից և դրօշուց տեարք. ամենայն սատրապք նախարարք և ազատք, պետք և իշխանք, զօրավարք և սահմանապահք, ՚ի մի հաւանութիւն միաբանական խորհուրդք, զի եկեցցեն տեսցեն և խորհեսցին վասն իւրեանց առաջնորդի, թէ ում արժան իցէ նստել յաթուո հայրապետութեանն և հովուել բանաւոր խաշանց Քրիստոսի: Ապա յաղթեաց կալաւ այս բան խորհրդի ամենեցուն առ հասարակ որ անդ էին, զի ՚ի մնացորդաց տանն Քրիգորի, յայնմ զաւակէ գտցեն

¹ Ի չորս օրինակս իբրևաշառն:

զառաջնորդութիւն: Զ ի ամենեքեան ասէին ցարքայն. վասն զի նորոգեաց աստուած զթագաւորութիւն ձեր, սոյնպէս պարտ է ՚ի յայնմ զաւակէ նորոգել զհոգևոր նահապետութիւնն: Զ ի ընդ նորոգել այնր աթուոյ, ասեն, նորոգեսցին պայծառ վարք աշխարհիս Հայոց:

Ապա յակննե յանուանէ իսկ ինդրեցին աշխարհաժողով զօրքն բազմութեան զայն, որ անուանեալ կոչէր Ներսէս, զորդի Աթանազենի, զթուոն քահանայապետին Յուսկան, որդւոյ Աթանայ, որդւոյն Քրիգորի մեծին առաջնոյ քահանայապետին. և մօր սորա Բամբիշն անուն, քոյր արքային Տիրանայ: Սա լեալ էր ամուսնաւոր յաշխարհակեաց կեանս նախ յաստիս մանկութեան. ՚ի տղայութենէ մնեալ և ուսեալ ՚ի կեսարացոց քաղաքին Քամրոց ընդ հաւատարիմ վարդապետք. և ցանկալի եղեալ իւրոյն համարուեստն զուգակցացն: Այլ ՚ի ժամանակին յայնմիկ էր ՚ի վարձինուորութեան ՚ի գործակալութեան, սիրելի սենեկապետ արքային Արշակայ, հաւատարիմ ՚ի վերայ ամենայն կարգաց կենաց թագաւորութեանն ի ներքոյ և արտաքոյ:

Այր էր սա մեծ և բարձր ցանկալի հասակաւ, և վայելուչ գեղով. զի ոչ գտանէր ուրեք նման նմա գեղեցկութեանն ՚ի վերայ երեսաց երկրի, տենչալի ցանկալի և զարմանալի և հազալին ամենայն նայեցող տեսողաց, և նախանձելի յարութեանն ՚ի զինուորական կրթութեանն: Երկիւղած ՚ի տեառնէ աստուծոյ, յոյժ աւանդապահ պատուիրանաց նորա. մարդասէր սուրբ զգաստ, սաստիկ իմաստուն և առանց ակնառութեան. իրաւանց իրաւարար, ցածուն քաղցր խոնարհ աղքատասէր, ՚ի սրբութիւնս ամուսնութեանցն օրինաւոր, և կատարեալ սիրովն աստուծոյ: Եւ առ իւր ընկերս ըստ պատուիրանին սիրել զամենայն ընկեր իբրև զանձն. զի ՚ի զինուորութեանն այսպէս կատարեալ էր վարուք լաւութեամբ, որ մինչդեռ մանուկ իսկ էր՝ գնայր նա ամենայն պատուիրանօքն տեառն և արդարութեամբ, անարատութեամբ և ամենայն պաշտամամբք առ ընկերս իւր: Անձանձրոյթ էր, և ունէր զնախանձն աստուծոյ, և եռայր սուրբ հոգւովն. այս

պէս իսկ էր ամենայնիւ կատարեալ յամենայնի: Եւ զաղքատս և զտառապեալս այսպէս սիրէր և ակն ածէր ՚ի վերայ նոցա, զի զիւր ինչ զհանդերձս և զկերակուր հասարակէր ընդ նոսա: Եւ նեղելոց և տարակուսելոց օգնական և վերահացու, և Զատագով ամենայն զըկելոց լինէր նա:

Մինչ դեռ ևս զզինուորական ձեռն յինքեան բերէր, և զարդարեալ էր գեղեցիկ պատմուճանաւ և զարդ վայելուչ, և ցանկալի գեղով իւրով, երկայն հասակաւ, և չքնաղատես հերօք վարսից իւրոց, կայր ՚ի սպասու թագաւորին մօտ ՚ի սնարս արքային, զարքունական սուսերն զպողովատիկն զոսկէպատեանն հանդերձ աւանակապ մարդարտազարդ կամարաւն ՚ի սպասու նորա բարձեալ ունէր, առ հասարակ ատեանն զբողոք բարձեալ աղաղակէին՝ եթէ Ներսէս լիցի մեր հովիւ: Զոր իբրև լուեալ, զբողոք բառնալով՝ զանձն անարժան համարեալ, չկամէր չառնոյր յանձն: Իսկ յորժամ տեսանոյր՝ զամենեսեան ՚ի նոյն յառաջին բանին վերայ պնդեալ, զի զնոյն աղաղակէին առաջի թագաւորին. ասէին, Ոչ որ լիցի մեր հովիւ, բայց ՚ի դմանէ. և ոչ որ նստի այլ յայնմ աթոռ, բայց դա: Իսկ նա իբրև զանձնն չկամէր արժանի իրին առ յոյժ խոնարհութեան իւրում, ապա ՚ի մէջ եկաց, սկսաւ ստել սակաւ մի, խօսել զանձնէ իւրմէ զանօրէնութիւնս և զբամբասանս մեղաց՝ որ իւր չէր գործեալ:

Զոր իբրև լուան բազմութիւնքն, գիտացեալ զսրտելն նորա վասն անձինն, ամենեքեան առ հասարակ հանդերձ թագաւորաւն թալացեալ էին ՚ի ծաղուէ: Իսկ զօրքն աղաղակէին առ հասարակ. ՚ի մեզ և ՚ի գլուխ մեր դարձցին այն մեղք՝ զոր գործեցերն. ՚ի վերայ անձանց մերոց և ՚ի վերայ որդւոց մերոց լիցին գործքն, բայց դու զգործս հօրն քո Վրիգորի, զնոյն առաջնորդութիւնն նորոգեա մեզ: Իսկ նա իբրև այլ ինչ ոչ եգիտ տալ նոցա բանիցն պատասխանի, զի թշնամանս լինէր զօրացն, և ասէր. Անօրէնք էք և պիղծք, ես ոչ կարեմ ձեզ հովիւ կալ, և ոչ զձեր

10 թինակ մի գեանէր:

մեղսդ ընդ անձամբ առնուլ. ապա ոչ կարեմ աչառել, և ոչ ձերում չարութեանդ համբերել: Եւ այսօր տարապարտուց սիրէք դուք զիս տարապարտ, և վաղիւ ատելի և թշնամի և թակն զգլխոյ ձերմէ կոչկոճիչ կապէք զիս. այլ թոյլ տուք ինձ, անհոգութեամբ ըստ իմում չափուս անարժանութեամբ զկեանս իմ տառապանօք և մեղօք, հանդերձեալ դատաստանին յաւիտենից ակն ունելով, անցուցանել թերևս կարացից: Ապա զբողոք բառնային բազմութիւնք զօրացն, և ասէին՝ եթէ այդ մեղաւորդ լիցիս մեզ հովիւ. զի այնչափ պնդեալ մարդկանն, յաստուծոյ տեսչութենէն լինէր այնպէս: Առ սրտին գազանութեանն և յոյժ ցաւմանն թագաւորն Արշակ ինքն ձգտեալ զսուսերն արքունական կամարաւն, զոր նմա Ներսէսն բարձեալ ունէր ՚ի սպասու թագաւորին ըստ օրինաց սենեկապետութեանն, ՚ի բաց հանէր ՚ի նմանէ: Եւ հրամայէր զնա կապել զիւրով առաջև. զհերսն՝ գանգրազեղս զվայելուչ թագազանդուր վարսիցն, զի ուրեք երբեք նման նմա ոչ գտանէր, զայն ՚ի բաց խղեալ հրամայէր. և ընդ նմին զվայելուչ պատմուճանն, զայն ՚ի բաց պատառեալ հրամայէր: Հրաման տայր, և բերին զհանդերձս կղերիկոսաց զգեցուցանէին նմա. ետ հրաման, և կոչեցին զծերունի եպիսկոպոսն՝ որում անուռն էր Փաւստոս, և տայր զնա ձեռնագրել ՚ի սարկաւազութիւն: Բայց յորժամ զհերսն դեռ վիրային ՚ի նմանէ, առ յոյժ գեղեցկութեանն բազումք յարտասուս հարան՝ որք լուանն կամ տեսին, ՚ի գեղն աւեղկեալ՝ ըզկերպարանն փոխելովն: Այլ յորժամ տեսին զնա քրիստոսեան գեղովն զարդարեալ՝ բազմաց լինէր ուրախութիւն, յորժամ շնորհք բարերարք կոչեցին զնա լինել հոգեբարձու տանն Քրիստոսի:

Յայնժամ եդ տէր ՚ի միտս ամենեցուն խնդրել իւրեանց հովիւ զայն, որ նոցա կարող լինել զառաջնորդութիւնն կենացն ճանապարհին ցուցանել: Եւ մինչ դեռ իսկ զձևս զինուորութեան յինքեան բերէր յերևելսս, ներքին մարդովն զՔրիստոս էր զգեցեալ

1 Օրինակ մի արտաք, և գեանէր:

յանձն իւր, և աղնուական վարս էր յինքեան կերպարանեալ: Եւ յուսողն՝ զոր ունէր՝ խաչեալ էր ընդ Քրիստոսի, և թողակից եղեալ էր ընդ նմին. և սիրով հաւատոյ մեռեալ էր մեղացն, և յարութեան յուսոյն արդարութեամբ սպասէր: Վասն այսորիկ յիրաւի արժանի եղև սա աթոռոյն հայրապետաց և տեղոյ հարցն իւրոց առաջնոց, զաթոռն Թադէոսի Առաքելոյ, և ժառանգութիւն հօրն մարմնապէս ՚ի նոյն հոգեւորին Գրիգորի. այլ իբրև ՚ի տեառնէ եղև կոչումն նմա գալ յիրս այսպիսի, և էարկ ՚ի միտս ամենեցուն խնդրել զսա արժանի այնմ իրին: Իսկ նա յոյժ առ երկիւղածութեանն և բազում խոնարհութեանն զանձն իւր անարժան համարեալ իրացն, մեծ կարգաց աստիճանին աստուծոյ, յոր ձգեալ էին զնա: Այլ բռնաբարութիւն և միաբանութիւն և հրաման աստուծոյ, մանաւանդ առ նախնեօքն, վասն նորա իսկ ասացեալ էր ՚ի տեսեանն աստուծոյ առ Յուսիկն՝ եթէ այր լինելոյ է ՚ի սորա զաւակէ, լըցի լոյս աշխարհի:

Գ Լ Ո Ւ Խ Գ .

Յաղագս թէ որպէս առին զնացին և տարան զՆերսէս ՚ի Կեսարիա. և եթէ զինչ շատ սքանչելիք եղեն յաստուծոյ, և կամ թէ որպէս հովուեաց իւրոց հօտիցն առաքելորէն:

Ապա գումարեցին զիշխանսն մեծամեծս, զի առցեն զցանկալին Ներսէս, և զնասցեն ուր սովոր էին զհայրապետսն օծանել: Նա և բազմութիւն եպիսկոպոսացն Հայոց ժողովեցան առ թագաւորն վասն նորին խնդրոյն. խոնարհել ամենեցուն միով միաբանութեամբ զնա ընտրել հաճոյ թուեցաւ ամենեցուն, զի նստցի նա յաթոռ գլխաւորութեանն: Ամենեցուն միաբանութեամբ եպիսկոպոսացն և թագաւորին և աշխարհախորհ ձուլիւք հաւանութեամբ ՚ի միասին արձակեցան և զնացին: ԶՀայր մեծ իշխանն մարդպետութեան, և զԲագարատ մեծ իշխանն ասպարապետութեանն, և զԴանիէլ մեծ իշխանն Ծոփաց, և զՄե-

հանդակ ուրշտունի, և զԱնդովկ իշխանն Սիւնեաց, և զԱրշաւիր իշխանն Երրակայ և Արշարունեաց, և զՆոյն իշխանն միւսոյ Ծոփաց, և զՊարգև իշխանն տանն Ամատունեաց. զնոսա զամենեւին կազմեցին և արձակեցին բազում ընծայիւք և մեծամեծ պատարագօք և հաւատարիմ հրովարտակօք առ կաթողիկոսաց կաթողիկոսն Եւսեբիոս յերկիրն Գամրաց, և ՚ի մայր քաղալացն՝ նոցա ՚ի Կեսարիա, զի ձեռնադրեցեն անդ զսուրբն Ներսէս կաթողիկոսութիւն Հայոց մեծաց:

Եւ եկին ածին նոքա ցնծութեամբ ուրախութեամբ, և տեսին անդ զկաթողիկոսն կաթողիկոսացն զսուրբն զմեծանունն զերանելին զհոյակապն զքանչելին Եւսեբիոս: Եւ տային զհրովարտակն արքային Արշակայ նմա. և ունէին առաջի նորա զպատարագս բերեալս: Եւ նորա սիրով ընկալեալ զնոսա և բազում մեծարանօք, և ըստ կանոնաց օրինակի ժողովէր առ ինքն մեծ եպիսկոպոսապետն Եւսեբիոս զբազմութիւն եպիսկոպոսացն սրբոցն ըստ առաքելական օրինացն, զի ձեռնադրեցեն զսուրբն Ներսէս լինել եպիսկոպոսապետ Հայոց մեծաց: Եւ եղեն մեծ սքանչելիք. զի մինչ դեռ այն ինչ մտեալ էին յեկեղեցին, էջ աղաւնի սպիտակ ՚ի վերայ սեղանոյն յանդիման քահանայութեանն և յանդիման ամենայն ժողովրդեանն: Եւ իբրև եմուտ Եւսեբիոս արբեպիսկոպոսապետն և երիցունքն ընդ նմա, և երիցապետ մի սուրբ՝ որում անունն Բարսիղիոս կոչէր, թուեաւ աղաւնին ՚ի սեղանոյ՝ և հանդեաւ ՚ի վերայ նորա, և յամեաց բազում ժամս: Իսկ իբրև եհաս ժամ՝ յորժամ կամեցան զՆերսէս ձեռնադրել, վերացաւ աղաւնին ՚ի սրբոյն Բարսեղէ, և նստաւ ՚ի վերայ գլխոյն Ներսէսի:

Իբրև այս սքանչելիք և նշանք յաստուծոյ լինէին ՚ի վերայ առնս այսորիկ, կային հասարակ՝ ամենայն ժողովուրդն զարմացեալք և մեծ արբեպիսկոսն Եւսեբի: Առ հասարակ աղաղակէին ՚ի վերայ նորա, թէ

1 Յամենայն օրինակս ՚ի մայրաքաղաքացն:
2 Օրինակ մի առ հասարակ:

11 Հաճոյ եղեր դու աստուծոյ, և հոգի աստուծոյ հանգեաւ 'ի վերայքո. զի նմանութիւն եղև ամենասուրբ հոգոյն, որ 'ի վերայ տեառնն երևեցաւ: Ապա ձեռնադրեցին զնա, և հանին նստուցին յաթու եպիսկոպոսութեանն, և պատուէին զնա. և բազումք ասեին նմա էնկոմիա, որ ասի՝ թէ հոգի սուրբ հանկեաւ 'ի սա: Բայց նա ևս քան զևս զանձն իւր անարժան համարէր իրացն եղելոց: Եւ մեծաքանակ լաշուք յուղարկեցին զնա. նոյնպէս և զմեծամեծ նախարարսն սատրապն Հայոց:

Եւ եկին հասին նոքա մեծապարծ երևելի հոգևորազգեաց փառօք 'ի հայաստան երկիրն. և արքայն Արշակ ընդ առաջ երթայր նոցա մինչև 'ի լեառն, որ անուանեալ կոչի Առեւծ: Եւ անդ պատահեալ մի մեանց մեծաւ ըլծմութեամբ, լցեալք օրհնութեամբ ողջունին, անդուստ յաշխարհն դարձան: Եւ նստաւ սուրբն Ներսէս յաթու հայրապետութեան 'ի հովուութեանն նորա բազում խաղաղութիւն լինէր աշխարհին: Զի 'ի վարս կարգաց քնացից իւրոց՝ նմանեաց իւրոյ հօրն մեծին Քրիստոսի, արդարև հայրաբարոյ գտանէր ամենաբարի. զնոյն հարցն նորոգեաց զառաքելաշնորհս, նոյն գործ երևեալ անշնաս պահելոյ յաներևոյթ թշնամեացն և յայտնեացն:

Սա և առաւել ևս առաջին ծառոցն նմանեալ, որ զնոյնազգեաց զնոյնահաս պտուղս վարդապետութեան բերեալ սկսեալ վերակացութեանն հովուութեանն՝ անկարօտ մատակարարէր զօգտակարսն, զհոգևոր արօտսն ջամբելով: Զի շնորհքն այնպէս հանգեան 'ի նմա, զի մեծամեծ նշանս և բժշկութիւնս առնէր հիւանդաց, ուր դէպ լինէր, զմոլորութիւնս դարձուցանէր: Առնէր և զայսպիսի սքանչելիսս. զոր կարի յամառեալ տեսանէր, ահ արկանելով հաւանեցուցանէր, իսկ հլուացն, որոց ականջք սրտիցն բացեալ էին, զնոսա բանիւք քարոզութեանն ածէր 'ի հաւանութիւն:

Եինէր և զաւերեալ եկեղեցիսս, և կանկնէր զսեղանս կործանեալս. և հաստատէր 'ի կատարումն ապաշխարութեան զթերահաւատս, զի հաւատացեալք յաստուած՝ ապրել կարասցեն: Միտիւթարէր զհաւա-

տացեալս յաւիտենական յուսով բարութեամբն մըշտընջենաւոր պարգևացն¹. զթագէական աթոռն միւսանգամ ելլց, և իւրոց հարցն նմանեալ որդի եղև: Եւ չարախօսացն ընդդիմացեալ ըմբերանէր, խփանէր և զանօրէնութիւնս և զխօսս և զգործս զայսպիսեացն միանգամայն: Եւ վասն շքմարտութեանն մինչև 'ի մահ մարանչէր, և զաջողակ արդարութեանն քաջալերեալ խնդացուցանէր. և իւրով վարդապետութեանն անձրևաւն պարարէր սնուցանել զշայեկան արդարութիւնսն օրհնութիւնսն զալու²: Եւ ընդ ամենայն տեղիս սահմանացն Հայոց մեծաց, ընդ որ էր յառաջագոյն նորուն հարցն սերմանեալ զքարոզութիւն բանին կենաց, զնոյն և սա ուռգեաց անձրևովն: Զքոյսն աճեցոյց մշակն հնձող, եղեալ գործակից սերմանողաց. և բազմացոյց զյորդաբուխ արդիւնսն 'ի շտեմարանս արքայութեանն, կարգացն առաջին հարցն մշակացն փոխանորդ եղեալ՝ գործակից լինելով:

Նա և բազում զօրութիւնս անպատու մս յանձին իւրում բարձեալ բերէր. նա և կարի իսկ զողորմածութեան կարգացն փոյթ արարեալ ցուցանելոյ, նախնինքն առնելով առ իւր անձն բարի, և ապա՝ այլոց օրինակ բարեաց զնելով, առ հասարակ վարդապետական բանին զամենեցուն զփակեալ դրունս մտաց 'ի բարին յորդորելով բանայր: Զամենաբարի ուսուցանէր զսէր զյոյս զհաւատս զսրբութիւն զքաղցրութիւն զհեզութիւն զանոխակալութիւն, զխնամ ունելով դարմանոյ աղքատացն տանելոյ, և յոյս հատուցման 'ի խօստացեալ աւետիսն Քրիստոսի. և 'ի դատաստանացն ամենեին³ անշէջ հոյն՝ յիշատակօք յաւիտենականն չարչարանօք սպառնալով, անաչառական գալտեամբն Որդւոյն աստուծոյ Յիսուսի Քրիստոսի: Եւ այնու երկեցուցեալ, մինչև ամենեցուն՝ որք 'ի սահմանս Հայոց էին բնակեալ՝ ամենեքեան հաւատացեալք ընդ աղքատս իւրեանց զիւրեանց ինչս մատակարարեալ հաւանու-

1 Օրինակ մի յաստուածաբանութեանն, մշտեղենաւոր բարութեանց և պարգեացն:
 2 Օրինակ մի զօրհնութեանն ընկալս:
 3 Զառաջնոյ տպագրին մերոյ զվերիպակ ընթերցուած՝ ուղղեցաք բոս այլ գրչադրիւ Ոմանց հաճոյ թուեցաւ ընթերցուել անպէտք:

Թեամբ հաւասարու թեամբ, և ինքեանք լրջմտու թեամբ զուարթու թեամբ գործէին:

Եւ ինքն երթեալ հասանէր ՚ի կողմանս Տարօն գաւառին. և ժողովէր առ ինքն զամենայն եպիսկոպոսուհնրս Հայոց աշխարհին: Ժողովեցան ՚ի գեւղն Աշտիշատ, ուր զառաջինն զեկեղեցին էր շինեալ. զի նա էր մայր եկեղեցեացն, և ՚ի տեղի՝ լեալ նախնեացն ժողովոց սիւնհոգոսին: ՚ի ժողով հաւանութիւնս եկեալ ամենեցուն, և խորհուրդ բարեաց ՚ի մէջ արկանէին, կատարել անդ զաշխարհական կարգս եկեղեցւոյն և ժողովն հաւատոցն հաւասարութեան: Յայնմ ժամանակի կարգեցին կազմեցին կանոնեցին յօրինեցին, և արարին զամենայն ժողովուրդս երկրին Հայոց իբրև կարգ միաբանութեան վանականաց համաշխարհի, բայց միայն յամուսնութեան օրինայն: Բայց միայն զառաքելկարգ կանոնն ՚ի վերայ ամենեցուն կացուցանէր սուրբ եպիսկոպոսապետն Ներսէս. ամենեցուն խրատատու և առաջնորդ յորդորիչ և նախանձաւոր լինէր գործոց բարեաց: Նախ ինքն առնէր, և ամենեցուն զնոյն ուսուցանէր. առ հասարակ զնոյն օրինակ առնել հրամայէր յամենայն աշխարհս և ՚ի գաւառս և ՚ի կողմանս կողմանս, ՚ի կոյս կոյս, ՚ի խորշս խորշս սահմանացն Հայոց. յայտարարեալ զպատեհ պատեհ տեղիան զատուցանել, շինել աղքատանոցս, և ՚ի ժողովել զախտաժէտս և զօրհունս² և զմարմնավարս և զամենայն ցաւոտս. և նոցուն կարգեցին օրկանոցս և դարմանոց և ռոճիկս, և պատանս աղքատաց: Զի այսպէս ետ հրաման մեծ եպիսկոպոսապետն Ներսէս, և սոյն կամեղև ամենայն սուրբ ժողովոյն, զի այնպիսիքն միայն նստեալ լիցին յիւրաքանչիւր կայեանս, և մի ելանել ՚ի մուրոյն տառապանս, և մի բնաւ ելանել ըստ իւրաքանչիւր դուրս, այլ զի ամենայն զբ պարտապան է նոցա: Հարկ իսկ է զի մի կարգ աշխարհի, ասէ, եղծցի. այլ արժան է զի ամենեքեան առ հասարակ ողորմածութեամբ և երկիւղիւ տարեալ նոցա զգարմանսն, և զպիտոյս նոցա վճարեսցեն:

1 Օրինակ մի և փեղի լեալ: 2 Օրինակ մի զարկունս... ոսրկանոցս:

Շինեաց սոյնպէս, կարգեաց կազմեաց և հաստատեաց, բազում և այլ ողորմութիւնս¹ ուսուցանէր աշխարհի. բազում կարգս կանոնաց հայրենիս կարգէր: Եւ առ յոյսն յարութեան ցուցանէր ունել տիկնալութիւն. և զի մի զմահ մարդկանն առանց դարձի միւսանգամ կենդանանալոյ համարիցին, և անյուսու թեամբ ՚ի վերայ գնացելոցն օճիրս գործիցեն լալեացն կոծոյն, զանառակութիւնս աշխարհին դնելոյ². այլ յուսով տեառն զալստեանն ակն ունել և յարութեանն նորոգութեան, և իւրաքանչիւր գործոցն զյաւիտենական զհատուցումն առնուլ իւրաքանչիւր յոյս ունելով՝ աւուր զալստեանն տեառն սպասել: Եւ զի լինիցին յամուսնութեան օրինաւորք³, մի ստել և մի դաւ բերել իւրեանց ամուսնութիւնընդալ կողմանց. և փախչել աւելի ՚ի մերձաւոր և յազգին տոհմակից խառնակութեան ամուսնութեանն. և մանաւանդ ՚ի մերձաւորական ՚ի նուոց⁴, և որ գամ մի այսմ նման լեալ էր ինչ: Եւ կանոն, հրաժարել ամենեկին ՚ի մեռելոտոյ և յարենէ ուտելոյ, և ՚ի դաշտանիկն մերձեանալոյ. զայդ ամենայն պիղծ համարէր առաջի տեառն: Եւ զնենգութիւնսն և զքսութիւնսն և զազահոութիւնս և զչարակնութիւնս, զցանկութիւնս և զզրկութիւնս, զարուաքիտութիւնս և զիգութիւնս և զբամբասութիւնս,⁵ և զանառակ արբեցութիւնս և զօրկորստութիւնս և զյափրշտակութիւնս և զպոռնկութիւնս և զվրէժս ՚ի թշնամեաց, և զստութիւնս և զլթնամութիւնս և զանողորմածութիւնս և զսուտերդմութիւնս, և զարիւնհեղութեան սպանութիւնս և զանասնաքիտութեան պղծութիւնս, որ ոչ ակն ունէին յարութեան և որ անյուսութեամբն⁶ լան զմեռեալս, ընդ մի օրինակ զամենեսեան ՚ի միում խորխորատ կորստեանն համարէր: Եւ ամենայն աշխարհին պատուիրէր, և գլխովին թագաւորին, առ հասարակ ամենայն մեծամեծացն, և ամենեցուն՝ որ զք ՚ի վերայ ընկերին ունիցին

1 Օրինակ մի ողորմածութիւն: 2 Օրինակ մի աշխարհ դնելոյ: 3 Օրինակ մի ամուսնութեան օրինաւորք: 4 Օրինակ մի ի նոց: 5 Օրինակ մի բամբասանութիւնս: 6 Օրինակ մի անյուսութիւն:

իշխանութիւն, գուժ ունելով ընդ իւրեանց ծառայոս
 և ընդ կրտսերս և ընդ աշակերտս, և սիրել իբրև զըն-
 տանիս, և մի անարժանս և աւելի տարապայմանս հար-
 կօք նեղել քան զչափն. յուշ առնելով, զի և նոցա
 տէր գոյ յերկինս: Սոյնպէս և ծառայից պատուիրէր՝
 կալ յարդարն հնազանդութեան իւրեանց տերանց, զի
 ՚ի տեառնէ լինիցի նոցա վարձք:

Եւ եղև խաղաղութիւն և նորոգութիւն յաւուրս
 նորա ամենայն եկեղեցեաց և յաճախէր շուք պատուի
 ամենայն եպիսկոպոսոացն ընդ ամենայն տեղիս Հայոց
 մեծաց: Եւ լուսաւորութիւն կարգի եկեղեցւոյ ամե-
 նապայծառ ծաղկեաց ամենամեծ լիութեամբ. կար-
 գեցան կարգք կաթողիկէ եկեղեցեաց ամենայն վայել-
 չութեամբ, և բազմացան կարգք սրբութեան պաշ-
 տամանցն, և պաշտօնէիցն յաճախութիւն: Եւ բազմա-
 ցոյց զկարգս եկեղեցեաց ՚ի շէնս և յանշէնս. սոյն օրի-
 նակ բազմութիւնք կրօնաւորաց:

Կարգէր և ՚ի տեղիս տեղիս դպրոցս յունարէն և
 ասորերէն յամենայն գաւառս Հայոց. և բազում նեղե-
 լոց և տառապելոց գերեաց փրկութիւն և գերէդարձ
 առնէր, զորս ահիւ քարոզութեան փառացն Քրիստոսի
 զկէս, և զայլ գնովք փրկանօք ազատէր, և յիւրաքան-
 չիւր տեղիս դարձուցանէր: Այրեաց և որբոց և չքաւո-
 րաց հանգիստ և դարման առնէր, և աղքատք զօրհանա-
 պազ ընդ նմա ուրախ լինէին. և տաճար իւր և սեղան
 զօրհանապազ աղքատաց և օտարաց էր և հիւրոց:
 Եւ այսպէս առ յոյժ աղքատսիրութեանն, զի թէպէտ
 և շինեաց զամենայն աղքատանոցս ընդ ամենայն գա-
 ւառս, և կարգեաց նոցա անդէն դարմանս, այսպէս
 զի ըստ իւրեանց անկողինս մահաճացն մի ուրեք աշ-
 խատ լիցին ելանել, սակայն և զիւր տաճարն առանց
 նոցա ոչ առնէր. այլ կաղք և կոյրք և մարմնահարք,
 խուրք և հաշմեալք և ցանկանեալք՝ և կարօտեալք
 ընդ նմա և ՚ի նորա ակրմբի դարմանէին բազմեալք:
 Եւ ինքն իւրովք ձեռօքն լուանայր զամենեսեան. օ-
 ծանէր պատէր, և ինքնին իսկ ջամբէր նոցա զիւրա-

1 Օրինակ մի ցոսագնէալք:

քանչիւր կերակուրս, և զամենայն ինչ ՚ի պէտս նոցա
 ծախէր. և ամենայն օտարք ընդ նմա, հովանեալ նորա
 հանգուցեալք, դադարէին:

Եւ ամենեցուն զոր ինքն առնէր՝ զայն ուսուցանէր.
 և ինքն սուրբ և զգաստ և արթուն, և զամենայն մարդ
 պատրաստական առ բանն աստուծոյ առնէր: Եւ ինքն
 ամենեցուն ըստ մարդարէիցն և կամ ըստ առաքելոցն
 նմանութեան զողորմածութիւնս ուսուցանէր. և եթէ
 զմեղս ձեր ողորմութեամբ պարտ է քաւել ձեզ, և
 զանօրէնութիւնս ձեր գթութեամբ և տրօք աղքատաց:
 Եւ սոյնպէս տարաւ եցոյց՝ զառաքեալն յուշ առնե-
 լով, որ պաշտօն աղքատաց, զմեծն և զնախաժկայն
 զյառաջարկաւագն Ստեփանոս և զընգերս նորա՝
 զորս ընտրեցին, որ զերկինս եբաց, և զՈրդին ընդ աջմէ
 Հօր աստուծոյ այս գործով արժանի եղև տեսանել:

Սոյնպէս և զԱյծեմնիկն իւր ողորմածութիւնքն և
 խանդակաթ այրեացն ողբումն, ՚ի ձեռն մեծին Պետ-
 րոսի, և զհրաժարեալն զգնացեալն զմեռեալն միւսան-
 գամ այսրէն դարձուցանէր ՚ի կենդանութիւն: Սոյն-
 պէս և մեծն Պօղոս, ասէր, պատմէ՝ թէ իբրև տեսին
 զշնորհսն, որ տուեալ էին ինձ, Յակոբոս և Կեփաս և
 Յովհաննէս՝ որ բուն սիւնքն էին, իբրև տեսին՝ թէ
 հաւատարիմ եմ ես յաւետարանն անթլփատութեան,
 որպէս նոքա ՚ի թլփատութեանն, և սքաջ համարձա-
 կեցին. ձեռն ետուն հաւանութեան ինձ և Բառնա-
 բայ. զի մեք ՚ի հետանոսս, և նոքա ՚ի թլփատութիւնն:
 Բայց միայն պատուիրեցին ինձ, ասէ, զի աղքատաց
 խնամ կալցուք. զոր ես ինքնին իսկ, ասէ, փութայի
 ջանալ կատարել:

Սոյնպէս և սառաւելագոյն զտէրունականն դնէր
 առաջի, որ մեծատունն էր՝ որ զամենայն պատուի-
 րանսն կատարեալ էր, ապա լուաւ ՚ի տեառնէ՝ եթէ
 վաճառեա զինչս քս և տուր աղքատաց, և գտցես
 քեզ գանձս յերկինս. և որ զկնի սորին՝ եթէ դիւրին
 է մալխոյ մտանել ընդ ծակ ասղան, քան մեծատան
 ագահի յարքայութիւն աստուծոյ: Եւ դարձեալ եթէ

1 Օրինակ մի ընդ հովանեալ նորա հանգուցեալք դարմանէին:

արարէք ձեզ բարեկամս 'ի մանոնայէ անտի անիրաւու-
 թեան, որ ընկալցին զձեզ 'ի յարկս իւրեանց յաւիտե-
 նից: Կամ որպէս նոյն իսկ Պօղոս բարեաց գործոց նա-
 խան ձաւոր լինէր, ստիպէ ամենեցուն ասելովն՝ եթէ
 զՏեա երթայք սիրոյ, և նախանձաւոր լերուք հոգեու-
 րացն: Որոյ զյօժարութիւն քայեցուցն վասն պաշտման
 սրբոցն 'ի Մակեդոնիա պատմեալ՝ նախանձեցուցեալս
 յորդորեաց. այլ և համարձակութիւն իսկ տայ ան-
 խափան 'ի բարեացն առաքինութիւնս, թէ լաւ է յա-
 մենայն ժամ նախանձել 'ի բարիս: Պարձեալ փութայ
 ամենեքումք հանդերձ ըստ Քրիստոսի հետոցն վա-
 րել: Հայեցարուք, ասէ, 'ի զօրագլուխն հաւատոց և 'ի
 կատարիչն Յիսուս. դարձեալ թէ յիշեցէք զառաջնորդս
 ձեր և զվերակացուս ձեր 'ի տէր, որք խօսեցան ձեզ
 զբանն կենաց. հայեցարուք յէլս գնացից նոցա, և նմա-
 նողք լերուք հաւատոց նոցա: Եւ միանգամայն՝ թէ
 զայս խորհեսցի իւրաքանչիւր որ 'ի ձէնջ, որ 'ի Քրիս-
 տոս Յիսուս. և դարձեալ թէ սկսաւ Յիսուս առնել
 և ուսուցանել: Իսկ ցանկալի եղբայր տեառն Յակոբոս
 զհամօրէն իսկ զգունդս սրբոցն հանդերձ սրբասէր
 տերամբն յորինակ առեալ 'ի թղթին իւրում, ասելովն՝
 եթէ օրինակ առէք, եղբարք, զչարչարանաց երկայն-
 մրտութեանն զմարգարէսն՝ որք խօսեցան յանունն
 տեառն. զհամբերութիւնն Յօբայ լուարուք, և զկատա-
 րումն տեառն տեսէք:

Զայս և այսպիսի ինչ, և որ ինչ այսմիկ նման էին
 բանք, խօսէր հանապազ. զտիւ և զգիշեր ոչ դադարէր
 'ի խրատելոյ և 'ի բողոքելոյ: Եւ իմաստութեամբ հոգ-
 ւոյն սրբոյ, որ բնակեալ էր 'ի նմա, ըստ ամենայն աւուրց
 իւրոց ժամանակացն ամաց կենաց իւրոց երանելի ե-
 պիսկոպոսապետն Հայոց Ներսէս այսպէս առ ամենե-
 սեան զխրատ վարդապետութեանն առ հասարակ
 իբրև զհայր բազմագութ իբրև զմայր գթած ցուցա-
 նէր. զհոգևոր սիրոյն եռանդն ածէր առ ամենեսին,
 առ մեծամեծս և առ մանկունս, առ պատուականս և
 առ անարգս, առ հարուստս և առ աղքատս, առ ա-
 զատս և առ շինականս: Եւ զվերակացութիւնս աչ-
 խարհի ամենայն հոգաբարձութեամբ, առանց ամե-

նայն ծուլութեան և ամենայն յապաղութեան, տա-
 նէր մինչև 'ի վախճան իւր, և ոչ երբէք ուրեք եղև
 նման նմա այլ որ 'ի հայաստան երկրին:

Ք Լ Ո Ւ Խ Ե .

Յաղագս Ներսիսի Հայոց կաթողիկոսին. թէ զեւրդ յԱրշակայ ար-
 քայէ առաքեցաւ առ Վաղէս կայսրն հանդերձ նախարարօքն. թէ
 վասն որոցն կայսերն զինչ խօսեցաւ շատ բանս հաւատոյ, և
 կամ զեւրդ կապեցաւ և աքսորեցաւ, և զայլ նախարարն արձա-
 կեաց հանդերձ պատարագօք:

Ապա վասն խաղաղութեան ուխտին միաբանու-
 թեան դաշինն, որ էր աշխարհին Հայոց ընդ կայսերն
 Յունաց, դէպ եղև առաքել անդր կազմութեամբ մե-
 ծաւ արքային Հայոց. զի ինքնին մեծ կաթողիկոսն
 Հայոց Ներսէս, և 'ի մեծամեծացն Հայոց սատրապս
 տասն ընդ նմա առնել, զի երթիցէ. 'ի մէջ կայսերն
 և 'ի մէջ իւրեանց զուխտն հաւանութեան և խաղա-
 ղութեան նորոգեսցեն: Ապա չոգան գնացին հասին 'ի
 կայսերական պաղատն թագաւորացն Յունաց:

Զայնու ժամանակաւ թագաւորն մեծ Յունաց Վա-
 ղէս 'ի խոտորութեան հերետիկոսութեան ազանդու-
 թեանն արիանոսաց էր 'ի հաւատոս: Արդ իբրև ետես
 զնոսա թագաւորն, զառաջինն մեծապայ՝ առ փառօք
 մեծաւ շքով մեծարեաց զնոսա: Ապա դէպ եղև՝ զի
 որդի միամօր կայսերն, այն իսկ գտանէր նորա զաւակ,
 անգեալ գնէր յախտս սաստիկ հիւանդութեան. ապա
 թագաւորն վասն աղօթս առնելոյ 'ի վերայ մանկանն
 ստիպէր զուրբ կաթողիկոսն Հայոց զՆերսէս: Իսկ նա
 'ի մէջ մատուցեալ, խօսել սկսաւ և ասէ.

Եթէ հաւատասցես՝ եթէ տէր Յիսուս Քրիստոս որ-
 դի և ծնունդ Աստուծոյ միածին, ինքն յինքնութենէ
 և իսկ յիսկութենէ, յորովայնէ հօր ծնունդ և ոչ արա-
 բած, ծագումն հօր, լոյս փառաց էականին, և նկա-
 րագիր էութեան նորա. զի այն ծնունդ է և որդի 'ի
 բնութենէ նորա. զի որպէս հայրն՝ նոյնպէս և որդի 'ի

բնութենէ յառաջ քան զամենայն յաւիտեանս 'ի հօրէ
 ծնեալ, յառաջ քան զլինելն արարածոց՝ ծնունդ, գոր-
 ծակից արարչակից յամենայնի առ հօր 'ի սկզբանէ. զի
 ամենայն 'ի հօրէ նովաւ եղև յերկինս և յերկրի.
 զի միշտ ընդ հօր 'ի սկզբանէ յառնելն զամենայն
 արարածս, և 'ի բնէ և 'ի սկզբանէ ընդ նմա ու-
 նէր զհամեմատ կերպարանս զիւրոյ ծնողական տպոյն
 նմանութեանն՝ հանգոյն զուգակցութեանն. որ 'ի
 սկզբանէ աշխարհի կրել զամենայն բանիւ զօրու-
 թեամբ և իւրով բնական իշխանութեամբն վարէ ուղ-
 զէ և առաջնորդէ ամենայն արարածոց. որ 'ի սկզբա-
 նէն արար և հաստատեաց զհիմունս երկրի, և ձգեաց
 զերկինս որպէս զխորան. որոյ ձեռքն արարին և հաս-
 տատեցին զամենայն երեսս երկնից. որ արար զմարդն
 իսկ 'ի հողոյ, և կարգեաց զբանաւորս զխօսունս իմաս-
 տունս անձնակամս: Եւ իբրև անձնիշխան կամօք ա-
 պականեցան մարդիկ, ոչ ծանեան զարարիչն և ոչ
 զպատուիրանս նորա. որդի 'ի բնէ 'ի սկզբանէ նստէր ընդ
 աջմէ հօր, և աթոռակից ծնողին իւրոյ էր. իսկ իբրև
 ետես եթէ արհամարհեալ կայր հայր 'ի մարդկանէ,
 խաղաց եկն էջ յաջմէ աթոռոյ անտի. ամփոփեցաւ
 փոքրկացաւ, և 'ի կուսէն մարմնացաւ. մարդացաւ, և
 զանձն ունայնացոյց. և մարդ եղեալ, կամօք կրեալ
 զվիշտսն, մեռաւ և յարեաւ և կեցոյց զամենեսեան առ
 հասարակ և վերացաւ և նստաւ յաթոռ իւրոյ բնու-
 թեանն, ընդ աջմէ հօր՝ իւրոյ ծնողին:

Արդ եթէ զայս այսպէս հաւատասցես եթէ Քրիս-
 տոս որդի և ծնունդ է աստուծոյ, որովք և բազմօք և
 անթիւ վկայութեամբ կարեմք հաճել զքեզ, և լը-
 ւանալ զքեզ 'ի սուտ և 'ի պիղծ մկրտութենէ հերե-
 տիկոսութեանն հաւատոց: Եւ ընկալ դու զմկրտու-
 թիւն սրբութեանն հաւատոցն 'ի շնորհս յանուն հօրն
 արարչին, և 'ի խոստովանութիւն ծննդեան Արդւոյն
 'ի հօրէ, որ է յառաջ քան զյաւիտեանս և զժամա-
 նակս, որ է ըստ բնութեանն գոյացութեան իւրոյ. և
 'ի մարմնանալ 'ի կոյսն սուրբ, որ եղև 'ի վաղջան ժա-
 մանակաց, որ եղև վասն մերոյ փրկութեան և կենդա-
 նութեան. 'ի մահն և թաղումն նորուն Արդւոյն Յիսու-

սի Քրիստոսի. և 'ի խաղաղութիւն և 'ի միաբանութիւն
 և 'ի պարգևս նորուն Հոգւոյն սրբոյ: Մկրտեաց դու 'ի
 սոյն յայս խորհուրդս սքանչելի կենաց թողութեան
 և նորագութեան. և զմանուկն քո այսմ սրբութեանն
 երանութեան լուսոյ թողութեան մկրտութեանն ար-
 ժանի արասցուք. և խնդրեսցուք 'ի Քրիստոսէ տեառ-
 նէ մերմէ, զի թողցէ զմեզս անհաւատութեան
 հերձուածողութեանն, և ողորմի. վասն որոյ ցաւք և
 տանջանք եղեն 'ի սկզբանէ և լինին: Այլմ ես
 լինիմ երաշխաւոր վասն տեառն ողորմածի՝ զի զմա-
 նուկն ողջ անարատ առաջի քո կալայց, եթէ դու
 յուղղափառ եկեսցես, և իբրև զայլ որթողոքս խոս-
 տովանեսցիս ընդ մեզ:

Ապա թէ ոչ խոստովանեսցիս 'ի Քրիստոս միածին
 Արդին աստուծոյ, զոր նախ յառաջ քան զամենայն՝
 Հայր 'ի բնութենէ իւրմէ բաւական իւրոյ բնութեան
 հայրութեանն ծնաւ ծնունդ կատարեալ միածին,
 նոյն նման զուգակից, և աթոռակից և արարչակից.
 որ վասն սիրոյն նորա սիրեաց զմեզ, առ սէր մեր առա-
 քեցաւ 'ի հօրէ 'ի կոյսն սուրբ Մարիամ, և երևեցաւ
 մարդ 'ի կնոջէ այն՝ որ նման էր բնութեան իւրոյ
 ծնողին, և 'ի բնութենէ ունէր զբնութիւն հօրն կեր-
 պարանաց հօրն իւրոյ, մարմնոջն վասն մեր եղև իւ-
 րովք կամօք 'ի կերպարանս ծառայի: Եւ քանզի
 անկան մարդիկ ինքնակամ կամօք 'ի ծառայու-
 թիւն, արդ ինքն տէր եղև 'ի կերպարանս ծառայու-
 թեանն, զի 'ի ծառայութենէ ազատեցէ զմեզ:
 Զի 'ի սկզբանէն յորժամ առնէր աստուած զարա-
 րածս, յետուստ արար զմարդն՝ յերևոյթ և յաներե-
 ւոյթ իւրոյ զօրութեանն 'ի մի և նոյն ժողովեալ. և
 այսպէս և զամենայն 'ի նոյն պնդեալ ձուլեաց զարա-
 րածս, զոր և ըստ նմանութեան պատկերի կերպարա-
 նաց իւրոյ արար. և եդ զնա իշխան անձնիշխան իւրոյ
 կամաց: Վասնորոյ նախանձու սատանայի ապականեալք
 հնացան 'ի բանսարկութիւն խարդախութեան պա-
 տրանացն: Իսկ տէր եկն յայց ելեալ կորստականին,
 ծնաւ 'ի կուսէն 'ի մարդկան կերպարանս, զի արասցէ
 խաղաղութիւն յերկինս և յերկրի, և ածցէ զիւր հայրն

Ծնող 'ի հաշտութիւն ընդ արարածս իւր՝ մարդակերպ պատկերաւն, զի յանդիման լիցին ամենայն մերժեալ արարածքն աներևոյթն աստուծոյ:

Ապա յիրաւի ուրեմն 'ի նորոգման արարածոց, զամենայն վերստին նորոգէ. զի եթէ իցէ ոք 'ի Քրիստոս, նոր արարած: Զի այն, որ հինն էր, էանց. արդ աւասիկ եղև նոր ամենայն. զի եկն էաւ զմարդկան կերպարանս, և ինքեամբ դարձեալ զամենայն նորոգեալ հաստատեաց: Ինքն եղև օրինակ մերոյ կենդանութեան: անդրանիկ ամենայնի մեռելոցն՝ մեռանելովն. և նախ 'ի մեռելոցն յարութեամբն, զի յայտնի արասցէ ինքեամբ զամենայն. զի զմեզ առանց փոխման արասցէ հոգւով, և անմահ մարմնով. զի մի միայն մարդիկ յանփոփոխումն հոգւոյն կայեցուք, այլ յանմահութիւն մարմնոյն. զի և աներկոյթքն դարձեալ և բախաւոր զօրութիւնքն ամենայն անփոփոխմանս այսմիկ ընդ մեզ ակն կալցին: «Քանզի ամենայն արարածք ազատեցին 'ի ծառայութենէ անտի ապականութեան՝ յազատութիւն փառաց Որդւոյն աստուծոյ»: Զի առ այն, ասեն, որ 'ի մէջ 'ի կուսէ անտի մարդ ծնաւ աստուածն, որ մեք աստի առ ժամայն 'ի հաստատութենէն թօթափեալք, և հանդերձեալ ժամանակին 'ի լաւագոյնսն հասեալք ամենեքին, հայեցեալք սպասեալք ակն ունիմք 'ի սկզբանէն յարարիչն և յառաջ նորոգն նորոց արարածոց: Քանզի ծնունդ և կերպարանք է նա աներևութին աստուծոյ, միածին ծնունդ չօր, արարիչ ամենայն արարածոց. ուստի և զհանգամանսն թարգմանեալ, ածէ թափէ Առաքեալ միանգամայն և ասէ՝ թէ «Նովաւ հաստատեցան ամենայն որ ինչ յերկինս և որ ինչ յերկրի, եթէ երեւելիք և եթէ աներևոյթք, եթէ աթոռք, եթէ տերութիւնք, եթէ իշխանութիւնք, եթէ պետութիւնք, եթէ զօրութիւնք»: Եւ խոնարհագոյն յայտնագոյն աւանդ զասացեալսն. «Զի ինքն է անդրանիկ 'ի մեռելոց, զի եղիցի յամենայնի ինքն յառաջացեալ. զի նմա հաճեցաւ ամենայն լուծիւն բնակել, և կամ նովաւ կատարել զամենայն, զի արասցէ խաղաղութիւն արեամբ խաչիւն իւրով, նովաւ այն որ ինչ յեր-

կինս, և որ ինչ յերկրի»: Զի չարչարանօք տեառն Քրիստոսի միածնի Որդւոյն աստուծոյ, ամենայն 'ի նոյն ժողովեցաւ որ յերկինս և որ յերկրի:

Քանզի մեծութիւն աստուծոյ արար զամենայն, և կացոյց զմարդն տէր ամենայնի. հրամայեաց և բազմացան: Ապա կացոյց իշխանս և կարգեաց առաջնորդս: Իսկ յորժամ 'ի պատուիրանաւանդութիւնն գործեցին առ դամ մի, անկան յիշխանութենէ՝ զոր առեալ յառաջն ունէին: Իսկ յերկրորդին՝ լոկ միայն վասն կարօտութեանն պիտոյից ետ իմիք իշխել, և իմիք չիշխել. զի գոնեայ ապա յետոյ յետուստ իշխելովն ծանիցուք զչնորհն, և չիշխելովն զամենատեառնն տէրութիւնն գիտասցուք: Իսկ ո՛վ իցէ, որ ոչ ցանգանայ մեծութեանն և կամ մարմնոյ առողջութեանն, և կամ կամարարութեանն կարօտիցի, որ միայն միում միածնի Որդւոյն աստուծոյ վայել է: Իսկ մարդկանն, ոչ առ ամենեւին մեծութիւնն, և ոչ առ բնաւ աղքատութիւնն. և ոչ միշտ մեծք, և ոչ 'ի սպառ աղքատք, կամաւ մեծացեալք և կամաւ աղքատացեալք: Ոմանց ծնեալ, և ոչ ննուցեալ. 'ի չափ հասուցեալ, և անարգեալ թշնամանօք: Ո՛վ իցէ, որ սիրեաց զհիւանդութիւնն և առեաց զառողջութիւնս. յամենայնի պակասեալք, և ոչ կարօտեալք: Կէսք 'ի կռապաշտութեան և 'ի սպանութիւնս, 'ի պոռնկութեան և 'ի բազմազգի չարիք կաշկանդեալք զմածեալ կան. կէսք մուրեւալք և դանդաջունս մտօք ընդ պատահարօք՝ կապեն զամենայն, եթէ զբարի և եթէ զչար:

Իսկ յոր՝ արեգակն արդարութեան զլուսաւորութիւն հաւատոցն ծագէ, և զմէզ տգիտութեան խաւարին սևութեամբն հալածէ, նոքա հանապազ յանդիմաննէն զստութիւնս և զմոլորութիւնս: Եւ նախ իբրև գործովք և օրինակ բարեաց յանձինս ցուցանելով, և ապա զայլ ուսուցանելով զնոյն. նախ ոչ երկմտելով 'ի հաւատոցն յերրորդութենէն զօրութեան արարչութեան, և ապա զանձինս սրբութեամբ և

1 Յերկուս օրինակս ընդ պարսոս, 'ի միւսմ ընդ պարսոս, 'ի միւսում ընդ պարսոս, և 'ի միւս այլ ընդ պարսոս:

զգաստու թեամբ և պարկեշտու թեամբ պահել յաշխարհէ: Եւ կեալ ամենայն հանդարտու թեամբ ըստ կամացն Քրիստոսի՝ մերոյ արարչին, Որդւոյն աստուծոյ. և արհամարհել կոխել զամենայն անցաւորս, և վերամբարձ ՚ի թևս սուրբ Հոգւոյն թռչել անցանել ՚ի վերայ ազբախումբ զօրու թեանցս՝ որ աստէն առ մեզ պատաղիչքն. և այնչափ խորշել և մերժել և յանպիտոյիցս, մինչև զկերակուրս աւուրն ռոճկին արհամարհել, թող թէ զմիս կամ զգինի ճաշակել, որ զնախճամշ պարն յուղացուցեալ մաճկացուցանէ և զճարպն, և զերիկամամբն պատեալ. ուստի բոլոր և ազգի ազգի ելանեն անթիւ անօրէնու թիւնքն: Որ տայ այնպիսեացն, որ զայն սիրեն, ապագնալն ըստ կամն անձանց իւրեանց:

Սյլ մեզ ընդ այս լիցի վայել ՚ի շնորհս մարդասիրութեանն բարերարութեանն, յոր ամենայն ազգ և ազինք խոստովանին զտէր Յիսուս Քրիստոս ծնեալ ՚ի Հօրէ, ծնեալ և ոչ արարեալ իսկակից հօր և բնակից ծնօղին իւրում. ծագումն, լոյս փառաց Հօր, կերպարանակից իւրոյ ծնօղին: Եւ որոց իցեն աչք մտաց, և չեն կուրացեալ ՚ի հաւատոցն ճշմարտութենէն, նոցա նայելիս ցուցանէ, որոց ամենայն կողմանքն հայելիք են: Լի լուսով նորա է ամենայն երկինք և երկիր և ամենայն աշխարհք, և ամենեցուն լսելիս որոշի՝ որ ամենայնիւն լսելիք են. և ամենայն ծածկեալք սրտից և խորհրդոց մտանեն ՚ի լսելիս նորա, և զմնէ զամենայն շունչս մարմնոյ: Եւ իւրովք կամօք երեւեցաւ մարմնով հասակաւ անձամբ կերպարանօք և պատկերաւ, գթութիւնքն իւր արարին. և ոյք սիրեն զնա, սէրն իւրեանց կերպարանէ զնա ՚ի սիրտս իւրեանց, և երկիր պապանեն նմա հոգւովն ճշմարտութեամբ. որբեալ զսիրտս իւրեանց և զմարմինս իւրեանց, առնեն տաճար սուրբ հոգւոյն. և հաղորդք և հաւասարորդք և բաժանորդք առնին մեր երանութեանս, զոր ետն տէր և ասէ՝ եթէ «Երանի որ հաւատայցեն ճշմարտութեանն». եթէ «Որ ետեն զիս, ետեն» զՀայրն իմ». և եթէ «Երանի որ ոչն տեսին զիս, և հաւատացեն յիս. զի նորա զՀայր տեսցեն»: Եւ միտք՝ որ յաստուած տեսու թենէն հա.

ւատոցն անմասն եղեալ են, ՚ի կերպարանացն թափուր և ունայն իբրև ասերակք¹:

Իսկ որք լուսաւորեալք են տեսանելեաց աներեւոյթ յրտին աչօք, որպէս ասէ մարգարէն. «Ի քեզ ասաց սիրտ իմ և խնդրեցին երեսք իմ զերեսս քո». դարձեալ ասէ. «Եզի զտէր առաջի իմ յամենայն ժամ, զի էր ընդ աջմէ իմմէ, զի մի սաւանեցայց». և դարձեալ ասէ. «Ուրախ եղէց յուրախութիւն երեսաց քոց»: Ոչք այժմ ՚ի ծածուկ լուսաւորութենէն խորհրդովքն տեսանէին զնա ըստ նորա կամացն, ապա ՚ի վաղձանի դէմ յանդիման երևեսցի. որպէս երանելի Առաքեալն Պօղոս ասէ՝ եթէ այժմ ընդ հայելի օրինակաւ տեսանեմք, իսկ յապա առ յապա յորժամ գայցէ՝ բերիցէ ինքն տալ մեզ զիւրոց փառացն զանմահութիւնն և զանեղծութիւն. և յորժամ առանց նմանութեանցն և առակացն գայցէ երևեալ Որդի Հօր և սուրբ Հոգւովն, յորժամ հրամայեսցէն ամենեցուն՝ եկեալ անմահութեամբքն՝ որք զաստուածն տեսանիցեն առաւել առ բազմացն արժանեացն ակնկալութեամբ, կամի երևեցուցանել զփառաւոր զգալուստն իւր, որպէս վասն երկայնմտութեանն համբերողացն և յուսալից սպասելոցն գայցէ երևեալ Քրիստոս ծնունդ աստուծոյ Հօր: Որ ամենայն արդարոցն գայ պարգևատուն վասն վկայելոյն ՚ի հաւատոց անտի: Որոց չև ընկալեալ զաւետիսն, աստուծոյ վասն մեր լաւագոյն խորհեալ զի մի առանց մեր կատարեսցին: Զի եթէ քննեսցէ որք զգիրս սուրբս, յամենայն աստուածաշունչ մատեանն զոյն և զաստուածեղէն յաճախութիւն հոգևոր պատգամացն գտանէ որ. վասն զի կան պահին արդարոցն և հաւատացելոցն լուսաւորք և թագքն արքայութեանն յաւիտենից ժամանակին, և թերահաւատիցն ժխտողացն և անհնազանդիցն ժպրհհութեան պատիժք, ճարակ լինել նոցա անշէջ հրոյն յաւիտենից դատաւտանին յանուն տեառն, յանսպառ յանսահման առանց թուոյ և առանց չափոյ ժամա.

1 Յօրինակի միւռւմ աւերակ:

նակն տանջանայ գեհենին, խաւարին դատաստանին՝ որ գալոցն է:

Այլ վասն որդւոյն քո, եթէ դու 'ի ճշմարիտ հաւատս ուղղութեան եկեսցես, խնդրեսցուք 'ի տեառնէ և դիցուք զձեռս մեր 'ի վերայ նորա, և ասացուք՝ Թէ ըստ հաւատոցն ձերոց բժշկէ զսա Քրիստոս ծնունդ աստուծոյ, և բարեմիտ ողջանդամ յարիցէ նա առաջի քո. և հանդերձ արքայութեանն նորոգութեանն՝ ան մահութեանն յաւերժ բարեաց ևս արժանի արասցէ զձեզ: Ապա եթէ ոչ հաւատասցես, զիմորդ արդեւք լինիցի Թողութիւն և բժշկութիւն. և կամ մեք զիմորդ արդեւք իշխիցեմք յանդիմանել կամ համարձակել և խնդրել, և կամ առնել աղօթս վասն այնոցիկ՝ որք բնաւ իսկ ոչ ճանաչէին զտէր, զի բարկութիւնք տեառն վախճանէ զայնոսիկ՝ որք ոչ ուղղութեամբ զտէր խոստովանին. և կամ որ ոչն մարթիցէք խնդրել զնա, որք ոչ հաւատայք գիտութեան պատուիրանացն նորա, և ոչ 'ի միտ առնուլ զօրէնս նորա: « Զի օրէնք տեառն ամբիժ են, դարձուցանեն զողիս. վկայութիւն տեառն հաւատարիմ է, իմաստուն առնէ զտղայս: Արդարութիւն տեառն ուրախ առնէ զ'իրոս. պատուիրանք տեառն լոյս են, և լոյս տան աչաց. երկիր տեառն սուրբ է, և մնայ յաւիտեան: Գատաստանք տեառն ճշմարիտ են, և արդար է 'ի նոյն. ցանկալի է նա քան զոսկի, և քան զականս պատուականս բազումս. և քաղցր է նա քան զմեղու խորիսխ»: Իսկ որոց զանձինս իւրեանց յապականութիւն տուեալ, և նիւթ հրոյ պահէ զնոսա, « Ոչ են բանք և ոչ են խօսք, որոց ոչ լին ձայնք նոցա. այլ նոցա ընդ ամենայն երկիր ել բարբառն, և մինչև 'ի ծագս տիեզերաց են խօսք նոցա»: Իսկ որք ոչն լսեն, և որք լսեն, պահէ նոցա տէր զհատուցումն նորա:

Զայս ամենայն բանս, և որ ինչ այսմ և ամին ինչ նման էին բանք, խօսեցաւ սուրբն Ներսէս ընդ կայսերն. և զայն յաւելլ եթէ յօրէ յայսմանէ ինչ յաւուրս հնգետասան վասն ողորմածութեան բարերարութեանն վասն ներելոյն անսացեալ քեզ, կէտ ժամանակաց այնչափ աւուրց անսացեալ քեզ, եթէ

ոչ ուղիղ եկեսցես 'ի հաւատսն, նշան քեզ այս լիցի. որ մինչև յայն օր 'ի հաւատսն ոչ հաստատեսցիս, յետ ընդ եղեալ կիտին՝ մեռցի մանուկն. զի գիտասցես եթէ հաւատարիմ է այս ամենայն, զոր խօսեցայ առաջի քո:

Եւ իբրև լուաւ Թագաւորն զայս ամենայն, զի մինչ դեռ խօսէրն առաջի նորա՝ նա լուռ և եթ կայր, ոտն զոտամբ արկեալ, արմունկն 'ի ծունդ և ձեռն 'ի ծնօտի՝ նստաւ այնպէս, մինչև կատարեաց խօսեցաւ զամենայն զբանս իւր: Եւ գրէին զայս սեմիարք նոտա ըացի արքային, որք կայինն առաջի Թագաւորին: Ապա մեծապէս 'ի ցասումն բրդեալ լինէր Թագաւորն, և տայր հրաման՝ երկաթի կապանօք մեծապէս կապել զսուրբ եպիսկոպոսապետն Հայոց զՆերսէս, և արկանել 'ի փիւղակէ. զի մինչև տեսեալ ուշ ունիցի մանգանն, եթէ կեցցէ եթէ ոչ. ապա յետ այնորիկ տեսցէ զինչ արժանիցէ առնել: Ապա յետ ընուլ աւուրցն հնգետասանիցն անցելոցն, սատակեցաւ մանուկն որդի կայսերն, և ընդ ամենայն՝ այն ժառանգ գտանէր նորա: Իբրև ելաց և կոծեցաւ որչափ կոծեալն էր, ապա ետ հրաման և ածին առաջի իւր զսուրբն Ներսէս: Մօտ առ ինքն կոչեալ հարցանէր, եթէ 'ի ձէնջ քրիստոնէից եղև մանկանն մեռանել: Իսկ նա ետ պատասխանի, և ասէ. Հնգետասան օր յետ բանիցն եղելոյ երկարեաց Քրիստոս, Թերևս դարձլիք. իսկ իբրև ոչ դարձայք, սատակեցայք: Իսկ դու այժմ եթէ հաւատասցես, կարող է Որդին աստուծոյ Յիսուս Քրիստոս յարուցանել զնա, և հանդերձ որդւովն քո և ամենայն ընտանեօքն:

Ապա զայրացեալ ընդ բանսն Թագաւորն, կամեցաւ զնա չարամահ առնել. ապա մատուցեալք առ Թագաւորն աւագք իւրոյ դրանն և խորհրդականք, և ասեն ցկայսրն՝ եթէ յօտար և 'ի հեռաստան երկրէ վասն որոյ յղեալ զգոսա հզօր Թագաւորի, և մեծի տեառն հրեշտակք են, մի ինչ լիցի դոցա վնաս 'ի մէնջ. եթէ ոչ, մեծ պատերազմ յառնելոց է ընդ մեզ և ընդ մեծ Թագաւորն Հայոց, և մեծ Թշնամուլութիւն 'ի մէջ անգանելոց է. զի ոչ եթէ նորա

բանիւ մանուկն կեայր կամ մեռանէր: Եւ թէպէտ այսպիսի բազում ինչ ասէին, ոչ կարէին զըրտմու- թիւն բարկութեանն շիջուցանել զթագաւորին:

Ապա իբրև յանհնարին մտանէին իրքն, և պըն- դեալ յամառէին ամենայն բազմութիւնքն՝ զի մի զայրն սպանցէ, ապա ուրեմն հազիւ հազիւ կարացին իւր զօրքն՝ ի հաւան ածել զթագաւորն. այնչափ առ- նել, գոնեայ մի սպանցէ: Բայց սակայն արձակել տալ ոչ կարացին. այլ արկին յայն չափս, զի աքսորեսցի միայն: Զի այսպէս մեծապէս ճգնեալ խորհեցան իմաստունքն, զի առ գամ միայն աքսորելովն ապրե- սցի, գոնեայ ապա առ յապա դարձ լիցի առնն, զի մի ի խռովութիւն և ի պատերազմ ի մէջ թագա-ւորութեանն, երկուցունց լինիցի: Զի ասէին. Ոչ եր- բէք ուրեք եղեալ է, և ոչ ի մէջ թշնամեաց ուրեք, և ոչ ի մէջ պատերազմի թարամատար հրեշտակաց ինչ կարևակապ և ոչ բանք, թող թէ մահ. զի ոչ եր- բէք ուրեք ի հնոց ժամանակաց հետէ, թող թէ այր մեծ և աւագ և աշխարհի միոյ գլուխ: Զի թագա-ւորն դոցա աշխարհին և դա, որպէս ասեն, ընդ մի համար են. և ասեն՝ թէ աշխարհն այն, ուստի դոքա եկեալ են, սիրեն զայրդ զայդ. և երևելի է դա անդ: Եւ որպէս ետուն զրոյց որք ընդ նմա եկեալ էին, թէ ազգակից համարին զսա և մերձաւոր թագաւորին. և իւրեանց աշխարհն սիրեն զայրդ զայդ:

Իսկ թագաւորն տայր նոցա պատասխանի. Բարիօք ասացէք՝ եթէ այդ այգպէս իցէ, ո՞վ արք իմաստունք. զի եթէ տէր նորա տուեալ էր ինձ ի ձեռն նորա զանար- գութեան թշնամանս, ոչ գոյր նորա մեղ զնել բան- բերին, և ոչ պատիժ և ոչ բանք: Իսկ նա իւրովք կամօք թշնամանեաց զիս, և իւրովք կամօք եղև ե- րաշխաւոր մահու որդւոյն իմոյ. և ասաց՝ բայ ես իսկ սպանի զնա: Իսկ եթէ նորա թագաւորն զնա առ սէր յղեաց, նա եկն կոտորել զմեզ, վասն այսորիկ առ իւր թագաւորն իսկ է վնասակար: Բայց փոխանակ զի ինքն անձամբ զանձն իւր կալաւ, պարտ ինչ է այնմ իմիք. ես ինձէն գիտեմ թէ չեղև ի նմանէ, մահա- պարտ է:

Ապա ոչ ինչ անսաց նոցա թագաւորն, այլ հրա- ման ետ աքսորել զերանելին Ներսէս, և տանել ընկենուլ զնա ի կղզի մի ի ծովուն մեծի, յայնպիսի յանապատ տեղի՝ ուր ոչ մարդ կայցէ, և ոչ ջուր ըմ- պելոյ, և ոչ կերակուր. բայց սոսկ միայն անապատ ի- ցէ, զի սովամահ սատակեսցէ զնա: Եւ ժողովեալ զա- մենայն իւրոյ իշխանութեանն քաղաքաց զամենայն որ- թողոքս զէպիսկոպոսս զերիցունս զսարկաւագունս, որ միանգամ յուղղութեանն էին և ի հաւատս. և մեծ ժողով առ հասարակ իշխանութեանն ժողովեցան: Եւ խօսէր ընդ նոսա, զի ամենեքեան յանձն առցեն դառ- նալ ի խոտորութեան հաւատն աղանդութեանն ա- րիանոսաց, և դարձցին անդրէն երթալով յիւրաքան- չիւր վիճակս, և շրջեսցեն զիւրաքանչիւր ժողովուրդս յարիանոսաց հաւատն: Իսկ իբրև ոչ որ ի նոցանէն այսմիկ յանձն առնուլ հաւանեցան, ապա աքսորեաց զնոսա, և ընդէց յաշխարհս օտարս, զի մի որ ի նոցա- նէն դարձցի յիւր տեղիս: Եւ փոխանակ նոցա՝ զանօ- րէնութեան հովիւնս կացուցանէր, յամենայն քաղաքս արիանոսոս չէպիսկոպոսս յղէր. և եղև մեծ շարժումն և խռովութիւն և հերձուածք յամենայն եկեղեցիս տիեզերաց:

Եւ մեծ եղև ընդ ամենայն տիեզերք փորձութիւնք նեղութեանց վտանգի բան զառաջին թագաւորացն. ևս չար, որ ի հեթանոսացն պատերազմն և խռովու- թիւնքն յառաջագոյն յառնէր առ այլովք դիցապաշտ մեհենասէր թագաւորօք: Ամենայն շշմարիտ ուղղա- փառհաւատք վարդապետք մերժեցան յիւրաքանչիւր ժողովրդոց, և զնոցա տեղիսն կալան մշակք սատանայի. և ամենայն հաւատացելոց ի Բրիտոսոս հասանէին բազում նեղութիւնք, և առ հասարակ ամենայն ժո- ղովրդոցն լինէր սուգ և տրտմութիւնք: Զի կալան զեկեղեցիսն ամենայն պաշտօնեայքն սատանայի, և հեռացան հովիւքն յիւրաքանչիւր հօտից, և եղեն իաշխնք ցրուեալք. զի ոչ գոյր նոցա առաջնորդ, և ոչ մնաց տեղի աղօթից հաւատացելոց ժողովրդոց: Այլ զի մի հրեշտակացն սատանայի հաւանեսցին, նո- քա ի բացատ յանյարկ տեղիս՝ արտաքս և քաղաքաց

և շինաց ասէին կալ յաղօթս. և 'ի կատարել զաղօթան իւրեանց՝ խնդրէին ուխտիւք յաստուծոյ, զի փոխեսցէ զանցուցէ զչար ժամանակն, և դարձուցէ զճշմարիտ իւրաքանչիւր վերակացուս յիւրաքանչիւր ժողովուրդսն, և յիւրեանց վատակս 'ի շինեալ եկեղեցիսն՝ ուստի մերժեցանն. թերևս դարձ լիցի նոցա այսրէն:

Իսկ յայն յիշխանաց՝ որ ընդ սրբոյն Ներսէսի երթեալ էին յերկրէն Հայոց, զնոսա բազում գանձիւք լցեալ արձակէր, կաշառակուրծս կաշառաւեկս առնէր առ հասարակ՝ որ միայն անդ էին. և բազում գանձս ոսկւոյ և արծաթոյ, և ականց պատուականաց 'ի ձեռն նոցա՝ արքային առաքէր, իբրև այնու կամէր հաճել զմիտս թագաւորին: Զի ոչ գոյր չափ և ոչ թիւ, զի անհամար գանձս առաքէր արքային Հայոց. դրէր առ նա գիր ամբաստանութեան զսրբոյն Ներսէսէ, իբրև թէ սպան զօրդի նորա: Եւ արձակեաց ևս զպանդանդսն զԱրշակունիսն թագաւորին Հայոց, որ կային ևս 'ի կայսերական պաղատանն՝ զի են նոքա եղբորորդիք արքային Արշակայ, զի միումն անունն ճանաչէր Գնէլ, և միւսումն անունն Տիրիթ, ետ 'ի ձեռս սատրապացն Հայոց, և զնոսա զայս օրինակ անդուստ յուղարկէր:

Գ Լ Ո Ւ Խ Զ .

Յաղագս եթէ զիւրդ, իբրև արքայեաց սուրբն Ներսէս և ընդեցաւ 'ի կղզին յանապատն, թէ որպէս կամ զիւրդ կերակրեցաւ, և կամ որպէս յաստուծոյ եղեն սքանչելիք զամս ինն:

Ապա իբրև սրամտեալ թագաւորն Վաղէս յարոյց հալածանս 'ի վերայ եկեղեցեաց սրբոց ընդ ամենայն կողմանս իւրոյ իշխանութեանն, և զամենայն եպիսկոպոսս մեկնեաց եհան յիւրաքանչիւր ժողովուրդոց և ընդէց զնոսա յօտարութիւն, առաւելուր նիւթեալ մեծաւ բարկութեամբ 'ի վերայ սրբոյն Ներսէսի. վասն զի պատճառք մահուան միամօր որդւոյն սիրելոյ

իւրոյ եղև նա, ապա չարապէս չարութեամբ դառնուլ թեամբ մահուան կամէր վճարել զնա: Որում մեծաւ մեծքն և ամենայն խորհրդականք թագաւորին չհաւանեալք չառնուին յանձն, այլ հազիւ հազիւ կարացին թափել 'ի մահուանէ: Ապա ետ հրաման ընդէնուլ զնա 'ի կղզին մի մեծ ովկիանոս ահագին ծովու, յանապատ յանջուր տեղի մի՝ ուր ոչ բոյս ինչ դալար, և ոչ արմատ ինչ, և ոչ այլ ինչ ամենեւին՝ որ ինչ 'ի պէտս՝ մարդկան լինիցի. բայց միայն քար և աւազ ապառաժ, և ոչ ճանապարհ ուրեք ընդ այն, և ոչ գնացք ինչ նաւաց:

Ապա անցուցին զնա 'ի տեղին հրամայեալ, և ընդ նմա արս եւթանասուն. այլ արքն որք կէսքն եպիսկոպոս էին յայլոց քաղաքաց, կէսք կղերիկոսք յայլոց եկեղեցեաց: Իսկ նա խնդայր և ուրախ էր ընդ այն, զի եհաս նմա կրել չարչարանս վասն անուան տեսուն Յիսուսի Քրիստոսի Որդւոյն աստուծոյ: Եւ էին նորա այն որք ընդ նմայն արքայեացն յիւրոցն՝ երկու. անուն միոյն Ռաստոմ սարկաւազ, և երկրորդին՝ Տիրանամ. և այլքն եւթանասունքն որ ընդ նոսա, զորս ուստեք ուստեք ընդ նոսա ամացեալ 'ի նաւն՝ 'ի կղզին խաղացուցին: Եւ գնաց մեկնեցաւ նաւն՝ որ զնոսայն տանէր, և ըստ հողմոյն յաջողութեան 'ի հնգետասան օր հասանէր 'ի հրամայեալ տեղին. և թափեաց զնոսա նաւն 'ի կղզին, և ինքն այսրէն դարձաւ:

Եւ յայնմ կղզւոյ ոչ գտանէր ոչ ջուր ըմպելոյ և ոչ դոյզն ինչ արմատ, զի անարմատ աւազ միայն էր. զի վասն այնորիկ իսկ տարեալ էր զնոսա անդր, զի սովամահ արասցեն զնոսա ըստ խստութեան թագաւորին հրամանին: Եւ եղև իբրև եհաս նոցա յամել ամսօրեայ մի ժամանակս, որ տկարագոյնքն էին 'ի նոսա՝ սկսան նքողել ծարաւել նուաղել և ներգեւել դորսովել 'ի քաղցոյ կամ 'ի ծարաւոյ: Ապա մտիթարել և քաջալերել սկսաւ զամենեստան Ներսէս, և ասէ. Պինդ կացէք, հաստատուն լերուք, և մի երկրն չիք. զի այն տէր մեր Յիսուս Քրիստոս՝ որ հրամայեաց ծառոյն սաբեկայ բերել զխոյն պտուղ, և ընկալաւ

զիսահասակ կենդանի զոհ, և օրհնեաց զՅակոբ 'ի պանդխտութեան, և ապրեցոյց զՅովսէփ 'ի ծառայութեանէն և տիրացոյց, հրամայեաց և մորենւոյն հրով տերեւել ծաղկել, և օդոյն հրամայեաց քաղցրութեանն հացին կերակրոյ 'ի վերուստ ցօղել, և զլորամարգէին 'ի թռչնոց տալ ապստամբող և դառնացող ժողովուրդեանն, և ինքն Քրիստոս վէժ եղեալ ընդ նոսա շրջեր յանապատին յանջրդին, և զքաղցրութիւն Զարգն 'ի ծարաւ նոցա մատուցանէր, և խորհուրդ հանդերձելոցն՝ որ յապա լինելոցն էր՝ դուշակէր դաւազանաւն 'ի ձեռն Մովսէսի. վէժն խոցեալ հոսէր նոցա ջուր, զնոսա անդ զառաջինսն օրինակօքն կեցուցանէր, և ինքն կերակրեաց 'ի սակաւ հացէ զժողովուրդն յանապատի անդ, և ըստ ծառայն՝ որ զխոյն երբեք՝ ինքն զխաչէն պրկեալ կախեալ խաչեցաւ, և օրինակաւն ըստ նմանութեան 'ի կողմն խոցեցաւ, և եհա՛ մեզ անտի ջուր փրկութեան 'ի լուացումն սրբութեան ապաշխարութեան՝ յաղագս կենաց մերոց, և ինքն վասն մեր հաց եղև, և զարիւնն իւր ըմպել ետ մեզ, զի զմարմինն 'ի մարմինն խառնեցէ և արիւնն յարիւն, զի զաստուածութիւնն յոգիս մեր միացուցեալ, զմեզ ընդ սուրբ Հոգւոյն, և 'ի վախճանի զմեզ բնակիցս աստուածութեանն արասցէ. արդ որ այսչափ երախտիս առնէր մեզ, մինչև մեք անգամ բանս գոհացողութեան փոխարէն չնորհս ոչ հատուցանէաք նմա, իսկ արդ զիւրդ վասն անուան նորա արժանի եղեալք սակաւիկ մի թշնամանաց՝ սովամահ ինչ կարծիցէք լինել: Ոչ այդպէս. այլ հաւատով ինդրեցուք, և տացի մեզ կերակուր: Իսկ արդ նշան խնորեմք, ոչ. այլ նշան թերահաւատից պիտոյ է, և առ զչարսն դարձուցանելոյ յուղղութիւն. այլ մեզ գիտէ տէր զպիտոյսն մեր և զօգտակարսն, և ըստ այնմ պատրաստէ զինչ և պիտոյ է մեզ: Իսկ մեք ոչ այնպէս, որ քան և մի լիցի, որպէս ասացան. ասէ, « Ազգ չար նշան խնորէ »: Իսկ մեզ կարևորքն առանց ուրոյն 'ի մարդկան աղանդէն չեք հնար լինել: Իսկ տէրն կարող է և առանց կերակրոյ պահել զմեզ կենդանիս, և կարող է տալ կերակուր. և արդարացուցանել կարող է, և արժանիս

առնել՝ վասն իւրոյ անուանն պատրաստել մեզ մեռանել. տալ մեզ զսովորական ընդունելութիւն բնութեան մահուն, որ չերթայ ուրեք 'ի մարդկանէ, այլ պատճառս միայն առնէ զանուն իւր 'ի վերայ աներևոյթ մարմնոյն. մահէ, և իւրոյ արքայութեանն զմեզ բազորդս բաժանորդս առնէ: Կարող է և 'ի խաղաղութեան վաղճանել, և առնել արժանիս արքայութեան կարգացն:

Զայս և այսպիսի և որ երթայր զհետ սորին՝ իբրև խօսեցաւ, արդ՝ ասէ՛ զիք ծուներ ամենեքեան, զի արժանի միայն լիցուք մարդասիրութեանն Քրիստոսի: Եւ 'ի դէնել նոցա երիցս անգամ ծուներ և կալ յաղօթս, և յարեալ 'ի ծովու անդ հողմ սաստիկ, և սկսաւ ընկենուլ 'ի կղզի անդր ձուկն սաստիկ յոյժ, մինչև շեղջւ շեղջւ կուտէր 'ի ցամաքի կղզւոյն. և ընդ նմին փայտ սաստիկ յոյժ: Իբրև հանին կուտեցին զիայտս, խորհէին թէ հուր պիտոյ է, որով զիայտն լուցցուք: Յանկարծակի ինքնին լուցեալ փայտն հրով վառեր. և նոքա յարուցեալք գոհացեալ, զաղօթսն կատարելոյ՝ մատեան արկին 'ի խորովս, և բազմեցան և մատեան յուտել: Եւ իբրև կերան յագեցան, և պէտք եղեալ ըմպելոյ ջուր՝ յոտն եկաւ սուրբն Ներսէս, և մատուցեալ փորեաց զաւազն 'ի կղզւոյ, և բխեաց աղբեր՝ ջուր քաղցր անոյշ, և անտի ըմպելին որք հանապազորդք էին 'ի կղզւոյն:

Յայնմ կղզւոյ զայս օրինակ կերակրեալ լինէին 'ի ծովէ անտի. և հանապազ մխիթարէր զնոսա սուրբն Ներսէս և ասէր. Այսպէս յիշեցէք և 'ի մտի կալարուք զբանն տեառն զոր ասաց թէ « Խնդրեցէք զարքայութիւնն աստուծոյ և զարդարութիւն նորա, և այն ամենայն տացի և յաւելցի »: Տեսէք, եղբարք, զի ահաւասիկ իբրև հայր յորդիս մատուցեալ է առ մեզ աստուած խրատել զմեզ, զի զմեզ պիտանիս արասցէ. և զանունն քաջութեան ժառանգեցուցէ մեզ, և զմեզ մեծաց վարձուց արժանիս արասցէ: Զի զպատճառս սակաւիկ առաքինութեան 'ի մէնջ խնդրէ. այնչափ միայն, զի սիրեցուք զնա. և ապա զանթիւ զանչափ զանկիւր զ'նհամեմատ բարեացն առնէ զբարերարու.

Թիւնս սքանչելեաց իւրոց. և ցուցանէ զբարիատուր զերախտապարգև հատուցմունս վասն իւրոյ մարդասիրութեանն: Քանզի և զանձն իւր ոչ խնայեաց դնել ՚ի վերայ մեր. այլ կերակուր և ըմպելի ևս եղև մեզ:

Եւ այսպէս հանապազ հանդերձ եղբարքբ գոհանալ և օրհնել զտէր Յիսուս Քրիստոս, զցայգ և զցերեկ կային ՚ի պաշտաման տեառն անդադար: Արեգական մտանելոյ կային եղբարքն, և ապա տէրունատուր կերակրովն ուրախ լինէին, յընդենուլ ակեացն ՚ի պատրաստել զկերակուր: Իսկ սուրբն Ներսէս յեւթն աւուրն ՚ի կիրակէին հասեալ միայն, ապա ճաշակէր: Այլ զայս օրինակ համակ տայր նոցա զքաջարութիւն սուրբն Ներսէս ամս ինն, որ եղէն յայն կղզուջ:

Գ Լ Ո Ւ Խ Է .

Յաղագս աստուծոյ սքանչելեացն՝ որ եղէն ՚ի Ներսէս և կամ ՚ի Բարսիլիոս. և վասննախանձուն Եւսեբի եպիսկոպոսի առ Բարսիլիոս:

Իսկ եպիսկոպոսն կեսարու Եւսեբիոս յորժամետես զղարմանալիսն զնախ իջանել զաղաւնոյն՝ որ եկն ՚ի յերկնից, և հանգչել նախ յերիցապետն կեսարու սուրբն Բարսիլիոս, ՚ի դժկամակ միտս լինէր ընդ նմա. և տեսանէր զնա իբրև զօր հակառակորդ և զթշնամի: Քանզի հուչակ հարեալ էր ընդ երկիր ամենայն. ասէին և պատմէին՝ թէ յորժամ ձեռնադրէին զսուրբ կաթողիկոսն Ներսէս, էջ հանգեաւ ՚ի նմանութիւն աղաւնոյ ՚ի վերայ՝ նախ յերիցապետն ՚ի սուրբն Բարսիլիոս. և ապա յարուցեալ նստաւ ՚ի քահանայապետն Ներսէս: Եւ այս հուչակ հարկանէր զնոցանէ. մանաւանդ յաշխարհն Գամրաց: Մեծապէս թուէին մարդկանն սքանչելիքն ամենայն. և ամենայն մարդ պատուէին զսուրբն Բարսիլիոս: Մանաւանդ վասն սրբութեան վարուցն նորա, և կարգացն ճշմարտութեան, և բազում խոնարհութեան նորա, և վասն աստուածախօս ջերմեռանդն աղօթիցն նորա, և վասն վարուց կարգաց պարկեշտութեանն, և կամ վասն աղքատսիրու-

Թեանն և վասն տառապելասէր¹ վարուցն, և պատուիրանակատար մշտակիր հանապազօրդութեան նորա, կամ վասն բազում գիտութեան, զի աղբէր էր անպակաս իմաստութեամբն. և վասն ուսուցիչ հաւատարիմ վարդապետութեան նորա. զի փիլիսոփայական արուեստին խնոյր արկանէր հանապազ զամենայն զուր բացեալ զբերանս հերետիկոսայն, և զհաւատս ճշմարիտ ամենասուրբ երրորդութեանն ամենեցուն հաստատէր: Վասն այսր ամենայնի նայէին ընդ նա իբրև ընդ առաքեալ Քրիստոսի, իբրև զհրեշտակ երկնաւոր. և ամենայն որ վկայէր՝ թէ արժանի իսկ էր նա Հոգւոյն աստուծոյ:

Իսկ նա զանձն կարի ՚ի խոնարհութեան ունէր, և անարժան համարէր, թէպէտ և ամենայն որ վասն գիտութեան արուեստին կարօտէր առ նա գալ մանաւանդ արտաքինքն իսկ ճարտարապետք փիլիսոփայիցն առ նա ընթանային վասն իւրեանց արուեստին: Այլ նա զբազումս դարձուցանէր ՚ի պէսպէս յիւրաքանչիւր կարծեացն խոտորութենէ ՚ի ճշմարտութեանն հաւատս, երկրպագուս Քրիստոսի անթիւս մարդկան կացուցանէր: Եւ ամենայն երկիր սկսան ՚ի նա նայել, որպէս թէ անդուստ յերկնից ՚ի վերուստ իջեալ իցէ. այնչափ՝ որպէս զի թէ կամիցի որ պատմել, ոչ կարասցէ: Այլ յորժամ խոժոռադէմ երեսօք տեսանէր զիւր եպիսկոպոսն ընդ ինքեան, սուրբն Բարսիլիոս տեղի տայր նմա, թողոյր զքաղաքն, և գնայր նա անտի, ելեալ բնակէր մի ՚ի շինացն՝ ուր և նմա պատշաճ իցէ կալ անդ:

¹ Յօրինակի միում գտաւպասէր:

Գ Լ ՈՒ Խ Ը.

Յաղագս թէ որպէս կայսրն Վաղէս հալածեալ զամենայն ուղղափառ հաւատացեալս. և կամ որպէս կամեցաւ յանդիմանութիւն առ նեւ կայսրն 'ի մէջ ճշմարտութեանն հաւատացելոց, և 'ի մէջ ձախող աղանդոյն արիանոսաց, և կամ որպէս սքանչելեացն տեսլեամբն սուրբն Բարսիլիոս կոչեցեալ 'ի պայքարն, և յաղթէր՝ աստուծոյ զորութեամբն՝ ակոյեռնիցն առ եպիսկոպոսաւն Եւսեբիւ. և թէ որպէս Եւսեբիոս վճարէր 'ի բանդին. և կամ որպէս Բարսեղ արձակեալ լինէր:

Ընդ այն ժամանակս անօրէն կայսրն Վաղէս մեծաւ բարկութեամբ գատէր ընդդէմ՝ ճշմարտութեանն մշակացն. այս ինքն որ միանգամ զհաւատն Քրիստոսի արժանապէս հաւատասցեն՝ թէ ճշմարիտ արդարև Որդի աստուծոյ իցէ, և ծնունդ 'ի բնութենէն Հօրն. վասն այնորիկ կամէր հալածանս տանջանս չարչարանս միահաղոյն՝ յարուցանել, և սաստիւ իշխանութեամբ առ ամենեսեան գրեալ և տալ հրաման:

Ապա 'ի մի վայր եղեալ՝ խորհեցան մոլեկան արիանոսացն աղանդոյն վարդապետք. զի ասէին, թող ընդ նոսա պայքար յանդիմանութեան հակառակութեան լիցի, արքայ. և որ կողմն յաղթեցէ, յայտ լիցի. զի մի զնա բռնադատ, զրադատ ինչ երևեցի յաղթութիւնն: Եւ թագաւորն Վաղէս զայս լուեալ խնդալից լինէր. ընտրեաց իւր արս ճարտարս և պատրաստաբանս, զորս կարծէր դպիրս բանիբունս, որ անուանեալք էին չեպիսկոպոսունս աղանդոյն արիանոսաց: Եւ յղեաց առ եպիսկոպոսն Կեսարու Եւսեբիոս. և ժամ խնդրէր 'ի նոցանէ բանիցն քննութեան, զի 'ի հանդէս ածիցէ առ նա զնովաւ, և որ ճշմարիտն իցէ՝ յայտնի երևեսցի: Ապա իբրև սահմանեցաւ ժամադրութիւն, առեալ եպիսկոպոսն Եւսեբիոս զկղերն զամենայն, և 'ի մեծ հոգս մտանէր. ուստի կարծիցես

1 Յերիս օրինակս միակազմն:

բանիցն պատասխանիս պատրաստել. զի և բանիւ ոչ ինչ կարի էր առաւել: Ապա հաստատեցաւ այս բան 'ի խորհրդեանն, զի յղեսցեն հաւանեցուցեն զերանելին Բարսիլիոս, զի եկեսցէ նա: Զի նա, ասէ, կարող է բանիւ զօրութեանն. նա մեծ է, ասէն, 'ի նմա շնորհքն խափանել զնենգութիւն դաւաճանութեանն սատանայի. զի խորհի նա 'ի վերայ սրբոյ եկեղեցւոյնորա, զոր ինքն արեամբն ստացաւ:

Գրեաց թուղթ աղաչանաց եպիսկոպոսն Եւսեբիոս առ երիցապետն Բարսեղ, և մեծաւ պաղատանօք որ ինչ վասն պատուին պաշտամանն. զի մի դիցէ ինչ 'ի մտի զառաջին եղեալ բանիցն գժտութիւն. այլ վասն զի առ աստուած հաւատոց են՝ բանքն և քննութիւնքն, վաղվաղակի փութացի գալ առանց դանդաղանաց: Արկին և կղերքն ամենայն ձեռնագիր աղաչանաց, զի մի ինչ դանդաղեսցի գալ այլ յարուցեալ փութանակի երթիցէ: Եւ արս հաւատարիմս պատուականս յղեցին վասն վաղվաղ գալոյ:

Եւ այն ինչ արքն յուղի անգան, որ երթայինն ածել զնա անդր. արդ մինչ դեռ յուղի անգեալ երթային արքն՝ էին 'ի ճանապարհի, սուրբն Բարսիլիոս ուր էրն՝ մինչ դեռ 'ի պաշտաման տեառն կայր, անկաւ նմա քուն ծանր թանձրամած, և տեսանէր 'ի տեսլեան, զի այգի մի էր մեծ և վայելուչ, քաջաբեր լի պտղով. և խողքերէք անդեալ էին յայգին, և մտեալք 'ի ներքս 'ի յայգին ապականէին զայգին և բրէին: Պատառէին՝ բազում ունջս որթոյ, արմատքի խլէին և զտաշտն գլխովին և զբազուկ ընջովին, և մեծամեծ ապականութիւն 'ի ներքս գործէին: Եւ մատուցեալ էին այգէգործքն, ջանային և ոչ կարէին հանել զքնասակար խողան յայգւոյ անտի: Ապա զաղաղակ հարեալ գոչէին առ Բարսիլիոս, և ասէին. Եթէ ոչ դու, Բարսիլիոս, եկեսցես, ոչ որ կարէ հանել զխոզս յայգւոյ աստի, և ոչ մեծ ապականութիւնս դագարեսցէ. աճապարեա եկ հասիր, զի տակաւին աւասիկ վնասս մե-

1 Յամենայն օրինակս կասարտոյն բանին:

2 Օրինակ մի պարէին:

Ծամեծս առնեն: Ապա մատուցեալ Բարսիլիոս Հանէր զվնասակարս զխոզսն յայգւոյ անտի, և կազմէր զխախտածն:

Եւ զարթեալ սքանչելին Բարսեղ, և զարմացեալ ընդ այն տեսիլն, էր մտախորհ. և խորհէր ընդ միտս իւր վասն տեսլեանն՝ թէ զինչ իցէ. և անդէն հասեալք մատուցանէին նմա զթուղթն առաքեալքն ՚ի Կեսարիայ քաղաքէ Եւսեբի եպիսկոպոսի: Այլ իբրև ընթերցաւ, խնդայր և ուրախ լինէր. զի գիտաց թէ յաստուծոյ պատրաստեցաւ կոչել զնա Զատագով Ճմարտութեանն առ ՚ի տալ պատասխանի: Յարուցեալ փութանակի գնաց զՏեա կոչելեացն թղթին. և չուգաւ առ եպիսկոպոսն Եւսեբիոս: Եւ իբրև խորհեցան ընդ միմեանս զարժանն, ասաց Բարսիլիոս ցեպիսկոպոսն Եւսեբիոս, զի խնդրեսցէ ՚ի կայսերէ իշխանութիւն՝ զոր յերիցանոյ տանել ընդ իւր: Եւ մտանէր Եւսեբիոս առ կայսրն, խնդրէր ՚ի նմանէ և ասէր. Երկուս ածեր ինձ ախոյեանս, թող եկեսցէ մի որ ընդ իս յերիցանց իմոց: Եւ հարցանէր կայսրն ցարիանոս եպիսկոպոսն, և յանձին կալան նորա Եւսեբի քանի՜ ածցէ ընկերս ընդ ինքեան, յորժամ գայցէ յատեանն:

Իսկ իբրև ժամ ատենին հասանէր, առեալ կայսերն զեպիսկոպոսն Եւսեբիոս, և ընդ նմա երանելին Բարսիլիոս երիցապետն, և երկու ախոյեանքն հակառակութեանն՝ որք ՚ի կողմանէն կուսէ սատանայի էին, այս ինքն արիանոսք չեպիսկոպոսքն, և մտին ՚ի բանից ՚ի քննութիւն հակառակութեան վասն տեառն մերոյ Յիսուսի Քրիստոսի Որդւոյն աստուծոյ, եթէ իցէ ծնունդ և որդի ՚ի բնութենէ Հօր աստուծոյ, եթէ ոչ: Ապա Հոգւով սրբով լցեալ լինէր երանելին Բարսիլիոս, որ կայր զկնիագոյն եպիսկոպոսին Եւսեբի. և սագրէր վկայութիւնս ՚ի գրոց յԱրարածոց ՚ի սկզբանէ յօրինաց և ՚ի մարգարէից և յառաքելոց և յամենայն աստուածաշունչ գրոց. յայտ առնէր և ցուցանէր, և զերկուսեան ախոյեանսն սատանայի կարկեալս ըմբռնեալս ամօթապարտեալս հանդերձ թագաւորաւն կացուցանէր:

1 Յերիս օրինակս զի քանի՜

Ապանայեցաւ թագաւորն Վաղէս ընդ եպիսկոպոսն, և ետես զի քրտնեալ էր, սկսանէր խօսել և ասէր. Այդ զի է, զի զայդչափ¹ հոսին ՚ի քէն քրտունքդ. զի ՚ի բանս ճշմարտութեան քննութեան վարձկանագրչաւդ յաղթեցեր: Ետ պատասխանի Բարսիլիոս թագաւորին և ասէր. Երկուս խոզս և մի էշ վարեալ այնչափ ընդ երկար ճանապարհ, և դու ասես. Զի էս քրտնեալ այդչափ: Ապա զղջացաւ թագաւորն՝ թէ ընդէր զԲարսիլիոսն հրամայեցին օժանդակ բաւ Եւսեբի թողուլ ՚ի ներքս: Ապա յոտն կացեալ ամօթով արիանոսքն ասացին ցթագաւորն, թէ ընդէր այս աշխատութիւն քննութեանց են. այլ տիրաբարտուր հրաման. զի որք քո կամացդ ոչ լուիցեն, անկցին ՚ի տագնապ նեղութեան: Եւ լուծեալ զատեանն վճարեցաւ:

Եւ ետ հրաման՝ զի զԵւսեբիոս արկանել ՚ի բանդ, և ընդ նմա զբազումս, և նեղութիւն ՚ի վերայ ուղղահաւատ որթողոքաց քրիստոնէից հասուցանէր. և ետ հարկս ՚ի վերայ եկեղեցեացն տուժիւք մեծաւ ծանրութեան տուգանօք: Յայնժամ ՚ի դառն կապանացն պատուհասէն մեռանէր եպիսկոպոսն Եւսեբիոս ՚ի ներքս ՚ի բանդին: Իսկ վասն սրբոյն Բարսեղի ասէին ժողովուրդքն Կեսարու. Եթէ ոչ արձակէք զգա ՚ի բանդէդ, այրեմք զքաղաքս զամենայն: Յորժամ ամենեքեան միաձայն զայս աղաղակէին, թողացոյց թագաւորն, և արձակել հրամայէր զերանելին Բարսիլիոս:

Գ Լ Ո Ւ Խ Թ .

Յաղագս թէ որպէս արարին զսուրբն Բարսիլիոս եպիսկոպոս, կամ որպէս եղեն յաստուծոյ սքանչելիքն. կամ զինոր հրամայեաց զամենայն գանձսն որ ՚ի Քրիստոս հաւատացեալ էին ժողովել, և նորա խնդութեամբ բերէին և տային՝ դուրս վասն կենարարին մեծին աստուծոյ. և կամ զինոր խնդրէին ուխտիւք և խնդրուածովք ՚ի վերայ իւրաքանչիւր եպիսկոպոսաց:

Ապա ժողովեցան ամենայն եպիսկոպոսք իշխանութեանն Կեսարու, և ընտրեցին զսուրբն Բարսիլիոս արքեպիսկոպոս Կեսարու: Եւ իբրև ժողովեալք էին

1 Օրինակ մի այդպի՜:

ի միահամուռ հասարակ միաբան ամենայն եպիսկոպոսք ՚ի ձեռնադրել զսուրբն Բարսեղ, էջ աղանին յերկնից և հանգեալ ՚ի վերայ նորա, որպէս յառաջ նուան յառնեն զեպիսկոպոսապետն Ներսէս: Եւ եղեն զարմանալիք մեծապէս յաջ ամենեցուն. սկսան գոհանալ զմարդասիրէն Քրիստոսէ, զի որ յանձն իւր յայտնեաց զնշանս աստուածութեանն, զայն և ոչ ՚ի ծառայիցն և ՚ի սրբոցն արգելոյր: Եւ եկաց Բարսեղ յաթոռ կաթողիկոսութեանն կեսարու:

Այլ թագաւորն Վաղէս նեղէր զքրիստոնէից ժողովուրդն. Զի, ասէ, որ քրիստոնէայ անուն յիշխանութեան իմում կայցէ, մի գտցի նորա արծաթ և ոսկի, զի տայցէ յարքունիս: Եւ սկսան ժողովել ՚ի զօրաց և ՚ի զօրավարաց և ՚ի քաղաքաց քաղաքաց երդմամբ, զի որ զայն անունն ունիցին, մի գտցի ոսկոյ կամ արծաթոյ զանակ առ ումեք. ապա եթէ առ ումեք գտցի, մեռցի: Ապա ամենայն որ խնդութեամբ բերէին տային ՚ի դուրս վասն անուանն Քրիստոսի, կամեցեալք խնդութեամբ կրել զպատուհաս: Ապա ստիպել սկսան և դործակալքն թագաւորին ժողովել արծաթ և ոսկի ՚ի ժողովրդոցն կեսարացոց քաղաքին. ապա քաջալերել սկսաւ զնոսա երանելին Բարսիլիոս, զի խնդամիտ սրտիւ բերցեն: Սկսաւ ասել ցնոսա այսպէս՝ Թէ Բերէք ՚ի ձեռն իմ, ես լինիմ այդմ երաշխաւոր. զի նոյն ինքն տէր Քրիստոս միածին Արդին աստուծոյ, վասն որոյ նա խրոխտացեալ է ՚ի մարտս, սատակեցի ՚ի նմանէն: Այլ դուք վասն տեառն ձերոյ զափշտակութիւն ընչից ձերոց խնդութեամբ ընկալարուք. զի ձեզ յերկինս պահի գանձն՝ որ ոչ անցանէ, այլ զի զայս գանձս ես տաց ձեզ դարձուցեալ ձեռն ՚ի ձեռն ՚ի հուպ ժամանակի: Ապա ամենայն ժողովուրդք քաղաքին կեսարու եկին բերին ՚ի մի վայր ժողովեցին որ մի անգամ ոսկի կամ արծաթ ուրուք դտաւ. լցին զեկեղեցի, և ածին զիշխանսն թագաւորին զհաւատարիմս. կնքեցին զգուրս եկեղեցոյն:

Յետ այսորիկ ետ հրաման թագաւորն Վաղէս կապել կրկին զեպիսկոպոսապետն Բարսեղ, արկանել ՚ի բանտ ՚ի նեղութիւն. սոյնպէս զամենայն եպիսկոպո-

սունս ընդ ամենայն քաղաքս: Այլ ամենայն ժողովուրդն յուխտս և ՚ի խնդրուածս լինէին վասն բարկութեանն հասելոյ, զի դադարեացէ, և դարձ լիցի ճշմարիտ հօլուացն յիւրաքանչիւր տեղի և յիւրաքանչիւր ժողովուրդս:

Գ Լ Ո Ւ Խ Ժ

Թէ զիւրդ կոչեաց կայսրն Վաղէս զսփեստէսն ՚ի յանդիմանութիւն՝ ընդդէմ ճշմարտութեանն, և թէ զիւրդ ետես սփեստէսն զսքանչելիսն, տեսանելով զբազմութիւն վկայիցն ՚ի ներքս ՚ի վկայարանին. կամ զիւրդ կայսրն Վաղէս սատակեցաւ նշանօքն եղելովք յաստուծոյ. և կամ զիւրդ խաղաղութիւն լինէր եկեղեցեացն աստուծոյ:

Ապա խնդիր հրամայէր առնել թագաւորն Վաղէս, զի տեսցեն գտցեն այր մի ճարտար, որ կարող իցէ դնել գրով բանս դիմադարձութեան ընդդէմ հաւատոց քրիստոնէութեան: Եւ պատմեցին նմա, զի էր այր մի սփեստէս ճարտար ՚ի քաղաքի միոջ: Ապա առաքեաց կայսրն առ նա մագեստրիանոսս, զի երթիցեն փութով և անզբաղապէս զայրն առ նա ածցեն. և առեալ ածին փութապէս:

Իբրև գնացեալ գայր օթևանս երկուս, դէպ եղև նոցա դիպել այլ քաղաքի միոջ. և արտաքոյ քաղաքին վկայանոց մի սուրբ տիկնոջն Թեկղի՝ Իբրև պատահեաց այնմ, էջ սփեստէս, և իւր վանս ունէր ՚ի ներքս ՚ի վկայանոցի անդ. իսկ մագեստրիանոսքն ունէին վանս իւրեանց ՚ի քաղաքին: Եւ իբրև կերաւ հաց սփեստէսն, էարկ անկողին, և փակեաց զգուրս վկայանոցին. և ինքն ՚ի նիստ եղեալ ՚ի վերայ անկողնին, կամէր լինել ՚ի կողմն. մինչ դեռ արթուն էր, աչօք բացօք տեսանէր, զի յանկարծ բացան դրուք վկայանոցին, և եղև ժողով մեծ բազմութեան վկայիցն, որ երևեցան մեծապէս փառօք: Եւ երանէր ընդ առաջ նոցա

1 Օրինակ մի ի յանդիման:

սուրբ տիկինն Թեկղէս զարդարեալ մեծապայծառ,
 զի նշոյլք որպէս 'ի լուսոյ հատանէին 'ի նմանէն. և
 առնէին միմեանց ողջոյն, և ասէր ցնոսա տիկինն Թեկղ՝
 Թէ Բարի եկիք, սիրելիք բարեկամք, և վաստակաւորք
 Քրիստոսի: Տուեալք միմեանց ողջոյն, արկեալք զիւ-
 րաքանչիւր զաթոռսն, նստէին կարգաւ: Ապա սկսա-
 նէին սուրբքն խօսել, և ասէին. Սուրբքն տեառն, որ
 չև են հրաժարեալ յերկրէս, դեռ ևս աստէն 'ի նե-
 ղութեան են. են որք 'ի կապանս են, են որք 'ի փիւ-
 ղակէս են, են որք յաքսորս, և են որք յայլ բռնու-
 թեան, են 'ի զրպարտութեան 'ի հարկս և 'ի խոշտան-
 դանս չարչարանաց: Եւ մեք փութապէս ժողովեցաք,
 զի մի անտեսութեամբ անփոյթ արասցուք նախան-
 ձախնդիր լինել տեառն հաւատացելոց: Վասն զի մա-
 նաւանդ բազում մշակք տեառն խափանեալ կան, և
 բազում անդք 'ի դերև ելին, և բազում այգիք խոպա-
 նացան. պարտ է մեզ զխափանիչս մշակացն զՎաղէս
 խափանել, զի ամենայն մշակ 'ի գործ իւր կանխեսցէ:
 Եւ քաջ մշակն Բասիլիոս յիւրմէ գործոյն կայր¹ խա-
 փանեալ: Արդ եկայք առաքեսցուք 'ի մէջ երկուս,
 որք երթնցեն վճարիցեն 'ի կենաց զչարագործն Վա-
 ղէս: Ապա միում անուն էր Սարգիս 'ի նոցանէ, և
 միւսունն Թէոդորոս. արձակէին զնոսա, դնէին ժամ
 և ասէին. Ի սոյն ժամ եկեալիք դուք և մեք: Եւ յա-
 րուցեալ գնացին և մեկնեցան:

Եւ զայս ամենայն լուեալ սոփեստէսն, որ էր 'ի
 վկայանոցին, և տեսեալ զայս տեսիլ աչօք բացօք, և
 կայր զարմացեալ, և անբուն լինէր մինչև յառաւօտն
 զցայգն²: Եւ ընդ այգս այգոյն եկին հասին մագիստ-
 րիանոսքն, և ասեն ցոփեստէսն. Արի գնասցուք զճա-
 նապարհս: Եւ խօթապատճառս լինէր, և ոչ կարէր
 'ի տեղոյն խաղալ: Իբրև սկսան նոքա ստիպել զնա,
 իսկնա թալանայր, հանէր զողբին, ոգի զողուլ ածէր,
 և ոչ կարէր բանիցն տալ պատասխանի մինչև յերե-
 կոյ: Ապա իբրև երեկոյ եղև, թողին զնա մագիս-
 տրիանոսքն 'ի վկայանոցին, և գնացին 'ի քաղաքն 'ի

1 Օրինակ մի կարի: 2 Օրինակ մի ցառասօտն ցայգն:

վանս իւրեանց: Եւ սոփեստէսն փակէր զդուրս վկայա-
 նոցին, և 'ի կողմն եղեալ յիւրում տեղւոջն, յանկար-
 ծակի դարձեալ երևեցաւ նմա, զի բացան դրունք
 վկայանոցին, եկին կուտեցան, և լի եղև վկայանոցն
 նոքին¹ վկայիւք: Եւ ելանէին միմեանց ընդ առաջ
 մեծաւ ուրախութեամբ, և տային միմեանց ողջոյն.
 ապա արկանէին զաթոռս իւրաքանչիւր կարգաւ յորի-
 նեալ բոլորէին կարգէին 'ի նստել: Ապա գային սուրբ-
 քն Սարգիս և Թէոդորոս երկոքեան 'ի գործոյն՝ յոր
 առաքեալ էին, և մտանէին 'ի ժողովս սրբոցն: Ապա
 հայեցան բազմութիւն ժողովոյ վկայիցն, եթէ Ո՛րպէս
 յոր գործ երթեալ էիք՝ վճարեցէք: Պատասխանի
 տուեալ ասէին, թէ էր իսկ յորժամ՝ ձէնջ գնացաք,
 սպանաք զթշնամին ճշմարտութեանն զՎաղէս. և 'ի
 սոյն ժամ առ ձեզ դարձեալ եկեալ եմք աւասիկ
 առ ձեզ: Եւ յարուցեալ գոհանային ամենայն բազ-
 մութիւն ժողովոյն զտեառնէ մերմէ Յիսուսէ Քրիս-
 տոսէ. և ինքեանք մեկնեցան յիւրաքանչիւր տեղիս: Եւ
 յահի մեծի լինէր սոփեստէսն մինչև յայգ յառաւօտն²:

Ապա իբրև այգ եղև, եկին մագիստրիանոսքն, ա-
 սեն ցոփեստն. Արի գնասցուք առ կայսրն: Նորա պա-
 տասխանի տուեալ, ասէ. կայսրն մեռաւ, արդ մեք
 առ ո՞ երթիցուք: Եւ բազում վիճումն 'ի մէջ եղեալ
 նոցա վասն այսր բանիս, և գրուական եղեալ 'ի մէջ
 վասն այսր բանիս մինչև յերիս աւուրս: Եթէ ոչ, ասէ,
 հարցին աւար վաճառք, և քաղաքք յափշտակեսցին,
 ես՝ եթէ կայցէ նոյն կայսրն՝ գլխատեցայց, զի իշխեցի
 զայս ճառել: Ապա թոյլ տային նմա մագիստրիանոսքն
 մինչև յերիս աւուրս. և յետ երից աւուրցն ստուգե-
 ցաւ զրոյցն, զի մեռեալ էր կայսրն:

Ապա յետ այսորիկ արձակեցան ամենայն, որ միան-
 գամ ոք կայր 'ի պատիժս կամ յաքսորս. և դարձան
 ուրուք ուրուք որ միանգամ ինչք էին յափշտակեալք:
 Սոյնպէս և զկեսարացւոցն հրաման ետուն տալ զիւ-
 րաքանչիւր իրաց. և կոչեցեալ սրբոյն Բարսղի, զի
 զիւրաքանչիւր աւցեն, և ոչ կամէին հուպ լինել: Զի

1 Օրինակ մի նոգի-+ : 2 Օրինակ մի ցայգ սոռասօտն:

Թէպէտ և ասէր ցնոսա Բարսեղ՝ եթէ ահաւասիկ երաշխաւոր իմ թափեցաւ ձեզ, զի ասացի, թէ և տաց ձեզ ձեռն՝ ի ձեռն ՚ի ձեռս ձեր: Եւ ոչ ինչ կամէին ունկնդիր լինել, այլ ասէին. Այդ ՚ի գանձ տեառն երթիցէ, որ դատեցաւ զդատաստանս մեր, և ինդրեաց վրէժ սուրբ եկեղեցւոյ ուխտի իւրոյ: Եւ ոչ որ ՚ի կեսարացւոց անտի հպեցաւ յարծաթ իւր, և ոչ մի որ. բայց թուղին զայն ՚ի գանձ եկեղեցւոյն: Ապա էառ զայն արքեպիսկոպոսն, արար աւազանս մկրտութեան կնքոյ տալոյ. և կան հաստատեալ աւազանքն արծաթիք ՚ի տուն լուսարանին մինչև ցայսօր ժամանակի:

Գ Լ Ո Ւ Խ Ժ Ա .

Յաղագս դարձի իշխանացն անդրէն յերկերն Հայոց, որք երթեալք էին առ կայսրն Վաղէս, զի եկին դարձան առ տէրն իւրեանց Արշակ. և կամ որպէս տրամեալ թագաւորին Արշակայ ընդ կայսրն, որչափ ինչ փասեաց ասպատակաւ կողմանց իշխանութեան թագաւորութեան Յունաց:

Այսօրիկ են իշխանքն, որք չողան ՚ի թագաւորէն մեծէ Արշակայ ՚ի Հայոց աշխարհէն առ կայսրն Յունաց առ Վաղէս: Ինքնին մեծ եպիսկոպոսապետն Հայոց Ներսէս. և մեծ նահապետն մամիկոնեան տոհմն, որում անունն Վարդան կոչիւր. եղբայր սա մեծի ստրատելատին Հայոց որում Վասակն կոչէր, որ դայեակք և սնուցիւք էին թագաւորին Արշակայ: Եւ ընդ նմա Մեհէն նահապետն Ռշտունեաց, և Մեհառ նահապետն Սյնաւեաց, և Քարջոյ Մաղխազ նահապետն Խոռխոռունեաց, և Մուշկ նահապետն Սահառունեաց, և Ղեմետ նահապետն Վնթունեաց, և Վիշկէն նահապետն Բագէնից, և Սուրիկ նահապետն Հրսիձորոյ, և Վրկէն նահապետն Հաբուժենից. սորա չողան դեսպանութեամբ ՚ի սէր միաբանութեան առ կայսրն Վաղէս: Իսկ թագաւորն Վաղէս արգել արքորեաց զմեծ քահանայապետն Ներսէս և փոխանակ սորա

արձակեաց զեղբորորդի զթագաւորին Արշակայ զՎնէլ և զՏիրիթ. և գանձս բազումս և անթիւս վասն զմիտս հաճել թագաւորին Արշակայ, ՚ի ձեռս Վարդանայ և որք ընդ նմա էին, առաքէր: Եկին հասին դեսպանքն երթեալք ՚ի կայսերէն առ թագաւորն Հայոց մեծաց Արշակ. և մատուցանէին նմա զհրովարտակն կայսերն. և ընդ նմին գիր տրտնջելոյ և ամբաստանութեան: Չի գրեալ էր կայսրն զորքոյն Ներսիսէ առ թագաւորն Հայոց Արշակ, թէ նա սպան զորդին իւր զմիամօր, վասն այսորիկ արգելաւ աստէն. մի մեղադիր ինչ լինիցիս, ընկալ և զպատանեակսդ առաջի զարձակեալոց զերկուսեան զեղբորորդիսդ Արշակայ, զՎնէլն և զՏիրիթն: Ունէին և զանթիւ կարասի գանձուցն առաջի թագաւորին:

Իսկ թագաւորն Արշակ իբրև լուաւ և ետես զայս ամենայն, անշնորհ առնէր զտալիսն և զբերելին կարասոյն. Ի ցասումն մեծապէս բարկութեամբ ընդ կայսրն նիւթեաց, եթէ զիարդ իշխեաց արգելու զայնպիսի այր զմեծ և զպատուական, զգլուխ և զվարդապետ զառաջնորդ աշխարհի և զթագաւորութեան միջ: Քաւրինք բազումք, ասէ, ՚ի վերայ կայսերն, և ձեր ՚ի բերելդ. քարինք և մեր շատ կան ՚ի թափել զատամունս նորա ՚ի տալն, և ձեր ՚ի բերելդ. զմեր վատթարութիւնս յո՞ տարայց. արդ այդմ երախտեացդ ես դարձուցանեմ: Տայր հրամանս Վասակայ իւրում զօրավարն զօր ժողովել, զգունդս վանդակել, ելանել հարկանել և աւար առնուլ զկողմանս Քամրաց: Իսկ զօրավարն սպարապետն Վասակ, վաղվաղակի զտուեալ հրամանս նորա կատարէր. զքօրս բազումս իբրև զերկերոյր և զվթսուն հազարաց ՚ի մի վայր կուտէր. հարկանէր աւար առնոյր զկողմանս Քամրաց մինչև ՚ի քաղաքն յանկուրացւոց. զվեց ամ զմիւսեանց զհետ աւերէր զաշխարհ սահմանացն Յունաց: Լցան աւարաւ բազմաւ և պէսպէս մեծութեամբ, բռնութեամբ սաստիւ մեծաւ թշնամութեամբ ընդ կողմանս ընդ այնոսիկ:

Գ Լ Ո Ւ Խ Ժ Բ.

Յաղագս Խաղայ եպիսկոպոսի բազրաւանդացւոց, զոր էր ձեռնա- գրեալ և թողեալ էր Ներսէսի ետեղապահ յիւր տեղի. և թէ որպի- սի այր էր, և կամ որչափ նշանք կամ զօրութիւնք որ 'ի նմանէն լինէին, կամ թէ որպէս կայր 'ի ճշմարտութեանն, և ոչ առնոյր ակն թա- դաւորին մեծի Արշակայ, և ընդգիմանայր ևս ընդգէմ նորա վասն անօրէնութեան գործոց ինչ. կամ որպէս խնամ տանէր աղքատաց իբրև զեպիսկոպոսապետն Ներսէս:

Այրս այս Խաղ բուն էր սա 'ի կարին գաւառէ, 'ի գեղէ Մարագայ. ձեռնասուն էր սա եպիսկոպոսապե- տին Ներսէսի, զառաջեալ իւրով զսա էր սնուցեալ: Այլ իբրև 'ի միտս աջողակս եբեր, և յառաջագէմ եղև 'ի հաւատոս, և հաւատարիմ յամենայն գործս գտաւ, իսկ իբրև յայնմ ևս առաւել 'ի պաշտօնն՝ զոր ունէր զսէրն ընդ եկեղեցին աստուծոյ, ապա աղքա- տաց ևս տեսչութիւն 'ի սրբոյն Ներսէսէ սմա հաւա- տացաւ. իսկ յայնմ ևս առաւել զբարեխնամութիւն ցուցանէր:

Ապա եպիսկոպոսապետն Ներսէս յորժամ երթայր յուղեգնացութիւնն յերկիրն Յունաց, ձեռնադրեաց զայս Խաղ յեպիսկոպոսութիւն Բազրաւանդայ և Ար- շարունեաց, եթող զսա իւր փոխանակ ետեղապահ, և գնաց: Իսկ աշխարհ ամենայն Հայոց լեզուին, 'ի գա- լառաց գաւառաց, կողմանց կողմանց, տեղեաց տեղեաց, մեծամեծք աշխարհակալք գաւառատեարք նահա- պետք մեծազգեացք և ամենայն ուխտ քահանայու- թեան, ժողովք միաբանական ժողովուրդոցն, 'ի սուգ տխրութեան ընկրմեալ էին վասն իւրեանց հօտապետ գլխաւորին, զի հեռացաւ 'ի նոցանէ: Իսկ սուրբն Խաղ եպիսկոպոսն առ հասարակ աշխարհի տայր հրաման 'ի պահս և յաղօթս մտանել և 'ի խնդրուածս, զի դարձ լիցի սրբոյն Ներսէսի: Եւ զամենայն ժամանակս, որչափ և արգելաւ նա անդ, համակ խնդրէին պահօք ժողո- վուրդքն. և ամենայնի իսկ Խաղն առաջնորդէր նոցա,

ոչ ինչ պակաս քան զիւրեանց բուն զհովուապետն Ներ- սէս, մինչև 'ի գալուստն նորա. մինչև կատարեաց տէր զաշխարհի խնդրուածս, և դարձաւ սուրբն Ներսէս 'ի տեղի իւր:

Զայնու ժամանակաւ Արշակ արքայ Հայոց ոչ ինչ կարի 'ի ճանապարհ աստուծոյ գնացեալ լինէր. զի որչափ 'ի մատաղութեանն հասակին ըստ աստուածա- յին իմաստութեանն գնացեալ լինէր, նոյնչափ յաւա- գութեանն 'ի լիութեան 'ի շաղաշատութեան հատաւ. զոր սուրբ հովիւն Խաղ բազում անգամ յանդիմա- նեալ կշտամբէր, որում ոչ ինչ անսացեալ լինէր: Զայնու ժամանակաւ շինեաց իւր արքայն դաստակերտ մի 'ի հովիտն անուանեալ 'ի կող գաւառի: Եւ ետ հրաման ընդ ամենայն գաւառս իշխանութեան իւրոյ, և հրա- մայեաց կարգել քարոզ ընդ ամենայն տեղիս աշխար- հացն հրապարակին իւրոյ. և ամենայն կողմանս գա- լառաց իւրոց լի առնէր հրամանաւն արքունի, զի եթէ որ ումեք ինչ պարտիցի, եթէ որ ուրուք ուստեք ինչ փասեալ իցէ, կամ որ ումեք ինչ դատ պարտիցի, ամենեքեան եկեսցեն 'ի դաստակերտն շինեսցին: Եթէ արինահան որ իցէ, կամ փասս ուրուք արարեալ իցէ, կամ զկին ուրուք տարեալ իցէ, կամ պարտա- պան իցէ, կամ որ զուրուք կարասի ունիցի, կամ որ յումեք երկիւղած ինչ իցէ, և եկեսցէ յայն տեղի, դատ և իրաւունք մի լիցին: Իսկ եթէ որ ումեք ինչ պարտիցի և որում պարտիցին, եկեալ յայն տեղին՝ առանց դատի և իրաւանց կալցին, և 'ի դուրս տար- ցեն:

Իբրև ել հրաման յարքայէն, ժողովեցան այնու- հետև յայն տեղի ամենայն գողք և աւազակք, արիւ- նահանք, սպանողք, սուտք և մարդեղոյք, փասսա- կարք, գանձահատք, զրկողք, ստադատք, զրախօսք, գերիփողք, յափշտակողք, ժլատք: Բազում փասսս առ- նէին, և անդր անկանէին. բազում կանայք զարս թու- ղուին, և անդր անկանէին. բազում արք զիւրեանց կա- նայս թողուին, և զայլոյ կանայս առեալ՝ անդր անկա-

1 Յամենայն օրինակս կատար:

նէին. բազում ծառայք զիւրեանց տերանց զգանձս
 ըմբռնեալ, փախուցեալք անդր անկանէին. բազում
 աւանդառուք զաւանդս լի զպահեստս բարձեալ, անդ
 անկանէին. գերփէին աւերէին զերկիրն ամենայն:
 Զի թէպէտ և կարի յոյժ բազմացաւ աղաղակն, դատ
 չկայր, և իրաւունք ումեք յարքունուստ ոչ ելանէին:
 Վասն այսորիկ ամենայն մարդ հառաչելով վայէին, և
 ասէին 'ի հաւանել բանիցն իւրեանց. այս բանք ըստ
 այսմ օրինակի պաշտէին, առ հասարակ ամենեցուն
 ասելով՝ թէ իրաւունք մեռան, և վասն այսորիկ ոչ
 գտանէին. այլ թէ էր, և կորուսեալ էին, ուր և էր
 ջանայաք խնդրէաք գտանէաք:

Իսկ տեղին աւանանայր, քաղաքանայր. մեծացաւ
 բազմացաւ և ելից զհովիտն ամենայն: Ապա տայր
 հրաման արքայն Արշակ դնել անուն դաստակերտին
 յիւրակից անունն Արշակաւան. և շինեցին ևս անդ
 ապարանս արքունի: Եւ յայնմ հետէ ոչ ինչ երկնչէին
 'ի տեառնէ ամենեւին և ամենայն մարդ զրկեալ էր
 իրօքն այնօրիւք, և բազմաց կառաչ աղաղակի տրտըն-
 ջելոյն յաճախեալ բազմանայր: Վասն որոյ բազում
 անգամ ընդդիմանայր նմա և յա՝ դիմանէր սուրբն
 Խաղ եպիսկոպոսն մանաւանդ յորժամ ստիպէին զնա,
 թէ եկ ուղղեաս եղան յեկեղեցւոջն յաւանն յԱրշա-
 կաւանն: Իսկ նա բազում անգամ կշտամբէր և յան-
 դիմանէր զթագաւորն Արշակ և զամենայն մեծամեծս
 և զիշխանս: Բայց ես, ասէ, ետեղապահ էմ, և ոչ ինչ
 առանց այնորիկ, որ թողն զիս հայրն, ունիմ իշխանու-
 թիւն գործել ինչ: Ապա կամեցեալ Արշակ թագաւորն
 պատուաւ և ագահութեամբ կարասոյն մեքենայիւ
 խաբել զսուրբ եպիսկոպոսն Խաղ, բազում ոսկի և
 բազում գանձս արծաթոյ, և բազում նժոյգս զարքու-
 նական ձիոյ՝ արքունի օճառովք, ոսկիվարաւանդ
 ապրդմոյն, տայր նմա. պատրել հաճել զմիտս նորա,
 յինքն յանգուցանել: Իսկ նա զկարասին, զոր առնոյր
 յարքայէն, յանդիման նորա աղքատաց բաշխէր. և
 զյանդիմանութիւնն ոչ ինչ թուլացուցանէր, մինչև
 հրամանն տայր հալածել զեպիսկոպոսն Խաղ 'ի բա-
 նակէ անտի:

Իսկ նա ան շրջել ընդ աշխարհն, կարգել և խրա-
 տել, ուսուցանել և դարմանել զաղքատսն, որպէս
 էր նմա յանձն արարեալ սրբոյն Ներսիսի, և իւր
 գնացեալ: Բազում նշանք և արուեստք և զօրութիւնք
 բժշկութիւնք հիւանդաց լինէին 'ի ձեռս նորա. բա-
 զում յոյժ առնէր սքանչելիս: Բայց իբրև պաշտէր
 զաղքատսն, և սպառէր թափէր զամենայն յուրանս
 և զնորամանս և զմառանս գինւոյն, և զկարասս ամե-
 նայն մառանացն տայր բաշխել աղքատացն, երթայր
 յայլում աւուր տեսանէր լցեալ ինքնին իբրև 'ի հրա-
 մանէ աստուծոյ. և դարձեալ օր ըստ օրէ մատակարա-
 րէր աղքատացն, և այնմ ստէպ ստէպ լցեալ լինէր:

Այսպիսի սքանչելիք մեծամեծք լինէին 'ի ձեռն
 առնս այսորիկ. էր սա զարմանալի անուանի և հոյա-
 կապ 'ի մէջ ամենայն Հայոց. շրջէր խրատ 'ր և ուսուցա-
 նէր զեկեղեցիս Հայոց ընդ ամենայն տեղիս իբրև
 զիւր վարդապետն զՆերսէս: Բայց 'ի ժամանակեան
 միջ եկին գողք. և գողացան զեզինս եկեղեցւոյն
 սրբոյ զխաղայ եպիսկոպոսին, առին և գնացին:
 Իսկ 'ի միում աւուր աչք կուրացեալ եղէն գո-
 ղոցն, և ինքեանք յանիմաստս առ խարխափս եկին
 ածին 'ի դուրս սրբոյն Խաղայ զամենայն եզինսն: Իսկ
 ինքն սուրբն Խաղ ելեալ տեսանէր զնոսա, և գոհա-
 նայր զտեառնէ՝ որ այնչափ վերակացու և այցելու եղև
 հաւատացելոց իւրոց: Կայր յաղօթս եպիսկոպոսն
 Խաղ, և բժշկէր զաչս գողոցն. և հրաման տայր
 լուանալ զանձն նոցա, և դնէր ճաշ առաջի նոցա, և
 քաջ ուրախ առնէր զնոսա մեծապէս: Ապա օրհնէր
 զնոսա, և տայր նոցա զեզինսն՝ զոր իւրեանցն էր գո-
 ղացեալ, և արձակէր զնոսա զիւրեանց ճանապարհն.
 և գնացին: Այսպէս բազում համբերութիւնս յամե-
 նայն գործս իւր ցուցանէր. և բազում առնէր նշանս
 և զսքանչելիս: Եւ էին նորա երկու դստերք. և ետ
 զմինն Ասրկոյ ումեմն կին. զկնի աներոյն իւր՝ նա կա-
 լաւ զաթոռն Խաղայ:

Գ Լ ՈՒ Խ Ժ Գ .

Յաղագս որ ինչ իբրև դարձաւ սուրբ կաթողիկոսն Ներսէս յերկրէն Յունաց, թէ որպէս կշտամբէր զարքայն. կամ որպէս լինէին նշանք տհաճինք ՚ի վերայ աւանին Արշակաւանի, և սատակեցան առ հասարակ յանկարծօրէն ամենայն բազմութիւնք մարդկան որք յայնրժ տեղւոյ էին :

✓ Այլ իբրև սատակեցաւ կայսրն, դարձան ամենայն հովիւքն եպիսկոպոսքն՝ որք աքսորեալք էին, և կեցեալք էին յիւրաքանչիւր քաղաքս : Յայնժամ դարձաւ և սուրբ կաթողիկոսն Ներսէս յանապատ ՚ի կղզւոյ անդի, ուր էր զնոսա արգելեալ. և համաշխարհի էին խնդրուածք. միւսանգամ աշխարհի շնորհեցաւ : Իբրև եկն յաշխարհն Հայոց, ընդ առաջ երթային նմա ՚ի գաւառաց գաւառաց եպիսկոպոսք հանդերձ իւրաքանչիւր ժողովրդովք, և նախարարք ամենայն և ամենայն գաւառակալք : Եւ բերէին առաջի նորա զիւրաքանչիւր հիւանդս, և բժշկէր զնոսա. ուր և բազում իսկ և կարի յաճախէր գոհութիւն ՚ի փառս աստուծոյ, և ամենայն մարդիկն առ բազում գութ հովուպետին՝ համարէին զանձինս իւրեանց թէ ինքեանք իբրև զնոսա ՚ի գերութենէ դարձեալ իցեն :

Եւ առնէին ուրախութիւն բազում հոգևորս մեծաւ ցնծութեամբ : Համաշխարհ ամենայն որ իւրաքանչիւր տեառն աստուծոյ զեղեալ ուխտս կատարէին, որ ՚ի վերայ հոգևոր գանձին հայրապետին՝ որ առաւ նոցա. և կատարեաց նոցա զխնդրուածս նոցա, և զսրբութիւն սրտաուութեան անձանցն սրտկեղցաւոցն սրտաբեկութեանն, միւսանգամ սիրով գթով վարդապետութեամբ հոգևոր հարբն մխիթարեաց զամենեսեան : Ամենեքեան ՚ի դժնէ տրտմութենէն զուարթացեալք, յուրախութիւն դառնային : Ինքն իսկ թագաւորն Արշակ երթայր ընդ առաջ նորա, մինչև ՚ի կողմանս Բաքասերոյն, և անդի մեծաւ զուարթութեամբ դարձան : Եւ սկսան նորոգել և պայծառանալ վարք աշխարհի և կարգացն և օրինացն եկեղեցեացն :

Այլ իբրև եկն հայրապետն Ներսէս ՚ի Հայս, ՚ի վերայ հասանէր իւրում ետեղապահին սրբոյն Խաղայ, զի էր կացեալ ՚ի ճշմարտութեան և յուղղութեան, և գնացեալ էր զճանապարհս տեառն աստուծոյ, և ոչ էր թիւրեալ յաջ կամ յահեակ, բազում գոհութիւնս մատուցանէր աստուծոյ, զի յԽաղ գհոգևոր որդեակն իւր եգիտ ըստ կամացն՝ որպէս ինքն կամէր. զնա անձկով տեսանէր : Այլ յորժամ լսէր ՚ի Խաղայ զամենայն զանօրէնութիւնսն չարութեանն ծուռ գնացիցն թագաւորին, տրտմէր լայր ողբայր և կոծէր մեծամեծ հեծեծանօք. մանաւանդ վասն քաղաքին Արշակաւանին, զի անօրէնութեամբ և չարութեամբ և յախշտակութեամբ շինեցաւ բազում մեղօք :

Ապա սուրբ հայրապետն Ներսէս մտանէր առ թագաւորն, խօսէր ընդ նմա և ասէր՝ եթէ ընդէր մոռացար զտէր, և թողէր զպատուիրանս նորա. զարարին՝ որ զամենայն յոչնչէ արար, որ հայրն է որբոց և դատաւոր այրեաց, որ վասն մեր էջ յաղքատութիւնս, որ ոչ թողու զաղքատս ՚ի ձեռանէ, այլ իւրով մարդասիրութեամբն բուծանէ զնոսա, այլ աստուած դատաւոր արդար և հզօր և երկայնամիտ՝ որ ամենայն տառապելոց ունկնդիր է, և զարհամարհանս ուրօք ՚ի յանձն ոչ առնու : Եւ զիմրդ կամ իւ դու ըմբռնեցար արհամարհել զնորա զպատուիրանսն. ոչ հայրն քո վասն այսր ամբարշտութեան ՚ի կորուստ մատնեցաւ : Արդ դու տակաւին չիշեցեր զնա, որ ոչն յիշեաց զմեզս հօրն քո, և ետ քեզ զտեղի ունել, այս ինքն զաթու և զթագ հօրն քո. սկսար անօրինել առաջի տեառնն աստուծոյ քո, և զամբարշտութիւնս և զանօրէնութիւնս և զանիրաւութիւնս կարի ՚ի նմանութիւն սողոմացւոյն՝ պարծանօք յայտնապէս պատմել : Եւ երկիր առ հասարակ լան և վայեն զրկութեանցն զյաւ փրշտակութեանցն, որովք դու կամեցար մեծանալ. և ոչ յագեցոյց զքեզ մեծ և բազում թագաւորութեանցն յղփութիւնքն, զոր ետն քեզ տէր ամենայնի Բրիստոս :

Արդ լուր ինձ զոր ասեմն քեզ, և արա զնա՝ զի մարթասցես շահել զանձն քո, և ապրեցուցանել զքեզ

ի բարկութենէ անտի աստուծոյ, և մի թշուառական աշխարհս Հայոց յաղագս քո կորիցէ: Այլ ես տեսի տեսիլ, զի կորուստ և քանդումն յուզեալ խաղացեալ գայ ՚ի վերայ կորստական աշխարհիս Հայոց այսոցիկ: Արդ հրաման տուր՝ ՚ի բաց քակել գտեղին զայն, և ցրուեա զմարդիկն՝ զոր ժողովեցեր, զի երթիցեն ցրուեսցին սիւռեսցին յիւրաքանչիւր տեղիս, և երթիցեն տացեն իրաւունս ում՝ զինչ և պարտիցին. զի մի դու ՚ի խորս չարեաց բարկութեանն անգանիցիս կորիցես: Եւ վասն մեղացն՝ զոր գործեցեր, հրաման տացուք ամենայն աշխարհի՝ ընդ քո՝ ՚ի պահս և ՚ի խնդրուածքս լինել, և մեք հանդերձ քե յապաշխարութիւն մտցուք. ս գիտէ, թողու տէր զքո զայդ զանհաւրին զմեղսք գործեալ: Եթէ տեղւոյն ինչ կարի այդչափ ցանկացեալ ես, ես ինքն ինձէն զնա արդարութեամբ շինեցից, և շէն կալայց առաջի քո:

Իսկ թագաւորն ծաղր առնէր զբանսն կաթողիկոսին, և մկթայր զնորա զասացելովքն: Իսկ նա միւսանգամ բարկացեալ, կրկնեալ ասէ. Գիտես, ո՞վ թագաւոր. վասն այսր ամենայնի ասացեալ է կանխասացութեանն ամենայն բերանովք մարգարէիցն, եթէ « Վայ որ շինէ զտուն իւր՝ և ոչ արդարութեամբ, և զվերնաշարկս իւր՝ և ոչ իրաւամբք». եթէ « Յառակ առցին ողբքն, և ասասցեն՝ եթէ վայ որ ագահեցեց զագահութիւն անձին իւրում, որ ոչ է իւր. զի եթէ տունք գեղեցիկք իցեն և մեծամեծք իցեն, սակայն յաւեր դարձցին. զի մի ոք բնակիցէ ՚ի նոսա մարդ, այլ ճարակ հօտից լիցի, և դագարք գազանաց և որջք բորենից և ճագարաց և աղուեսուց, բոյն խորդոց և ագաւուց, և անդք սահմանակցաց. վասն այդորիկ աւերեսցին գործք ձեռաց քոց և մի շինեսցին, և միանգամայն սատակեսցին ամենայն անօրէնքն բնակեալքն ՚ի նմա. և եղիցին դագարք եզանց և ճարակք ցւոց, և աղուէսք մուտ և ելս խաղասցեն յարկս նոցին. և մի շինեսցին, և մի ևս բնակեսցեն, մինչև ցյաւիտեան»:

Եւ զայս ամենայն խօսեցաւ հայրապետն Ներսէս, և գնացեալ ՚ի թագաւորէն ելեալ շրջէր ընդ գաւառս գաւառս աշակերտութեան՝ ուղղել կարգել և հաս-

տատել զեկեղեցիսն յամենայն գաւառս Հայոց¹: Եւ յետ երից աւուրց անցանելոյ բանիցն ասացելոց ՚ի վերայ, որ խօսեցեալ եղեն ՚ի բերանոյն երանելոյն Ներսէսի, մատնեաց տէր զգեւղաքաղաքն զԱրշակաւանն ՚ի ձեռս հարուածոցն: Եւ սկսաւ հատանել զոր չարակեղն իմն կոչեն, իսկ կէսքն ժանդ անուանեն. ելանէր ՚ի վերայ մարդկանն և անասնոցն: Ոչ աւելի եղև հարուածոցն ՚ի վերայ նոցա քան զերիս աւուրս յերկարեցաւ², զի անմարդեցաւ³. քան զքսան հազարք սատակեցան երգք մարդկան, ոչ մնաց ՚ի նոցանէ և ոչ մի. զի առ հասարակ սատակեցան կոտորեցան յանկարծօրէն քանդեցան. զի միահաղոյն եկն սատակումն ՚ի վերայ նոցա:

Եւ յետ այսորիկ ինքնին թագաւորն ելանէր ՚ի խնդիր հայրապետին Ներսէսի. և գտեալ խնդրէր ՚ի նմանէ, զի մատուցէ աղօթս վասն նորա, զի մի գուցէ և նա սատակեսցի, քանզի կարի զարհուրեալ էր: Ապա խօսել սկսանէր եպիսկոպոսապետն Ներսէս ընդ թագաւորին, և ասէր. Զի այժմ յաշխարհիս յայսմիկ, վասն զի արդարք և մեղաւորք զոյդ հասարակ խառն են, վասն արդարոցն ինային մեղաւորք առ ժամանակ մի և յերկարին յաշխարհիս վասն նոցա կենացն և նոքա ՚ի պատճառս նոցա: Զի որումն սերմանեալ թշնամւոյն ՚ի վերայ սուրբ բուսոյն սերմանն ցորենոյն, ընդ նմին զոյդ հասարակ բուսեալ են. ինային վասն ցորենոյն սրբութեան և բոյս աղտեղութեանն որումն. զի մի գուցէ մինչ զորումն քաղահասն արարեալ խլիցեն, խլիցի ընդ նմա և ցորեսունն: Վասն այսորիկ առ ժամանակս վայելեն ՚ի դարմանոյ ցորենոյն և որումն ընդ նմին ՚ի ցօղս և յանձրևս և յուղմունս, և ՚ի ջերմութիւնս խարակեալ և ՚ի հեշտ արևս արեգականն: Այսպէս այս լինի մինչև ՚ի ժամանակս հնձոց, մինչև եկեսցէ ժամանակն յորժամ հնձեցի ցորեան արմտեացն. զայն ՚ի շտեմարանս արքայութեանն ժողովեսցեն, և զորումն յայրումն յաւիտեանական հրոյն. որ է ինքն հունձք

1 Օրինակ մի հասարակ էլ ամենայն եկեղեցիսն Հայոց:
 2 Օրինակ մի չաւնի յերկարեցաւ:
 3 Օրինակ մի անմարդացաւ:

կատարած ժամանակաց, յորժամ Որդին աստուծոյ եկեալ հասանիցէ, և տացէ հրաման երկնաւոր մշակացն ընդ նմա իջելոց 'ի վերուստ' 'ի գերեզմանացն հնձել զամենայն ննջեցեալն յարուցեալս:

Արդ այնուհետեւ ընդրութիւն առնիցէ. զարդարսն նման ցորենոյ ընդ ինքեան յարքայութիւնն իւր ընդունիցի, և զվեղաւորսն որոման նմանեալ՝ յանչէջ 'ի յաւիտենական 'ի հուրն հրամայիցէ արկանել: Արդ այժմ ժամանակն հնձոց չե ևս էր, դու կանուխ քաղահան որոմանն 'ի ցորենոյն արարեր, և կանուխ զորոմնն 'ի մի վայր առանց ցորենոյն ժողովեցեր. վասն այդորիկ յայնժամ կանխեաց հուրն, անխնայ յարձակեցաւ այրել, զամենայն որոմնն 'ի մի վայր ժողովեալս 'ի միում վայրի գտեալս միահաղոյն վաղճանեաց: Այլ այր դու, տես զանձն քո, զի մի և դու կորիցես, և աշխարհս վասն քո: Իսկ թագաւորն 'ի գուձս հարեալ, մեծաւ աղաչանօք և բազում աղօթկերօք աղաչէր թագաւորն՝ հաշտել ընդ նմա. և եդ ուխտ, զի այլ ոչ ևս երբէք անցցէ զբանիւք նորա:

Գ Լ Ո Ւ Խ Ժ Գ .

Յաղագս Հայր մարդպետին, յորժամ եկն էջ 'ի գաւառն Տարօնոյ՝ եթէ զխորդ եկն էլ 'ի տեղի աղօթիցն Աշտիշատ՝, կամ զխորդ գաւառապարտեալ գնաց անտի յիւրոյ բերանոյն 'ի խօսիցն. կամ զխորդ անկեալ, մահուն պարտ եղեալ, սատակեցաւ 'ի Շաւառապայ արծրունւոյ:

Ս Եւ էր մարդպետն Հայր այր չար և ժանտաբարոյիւք անօրէն և անիրաւ քան զառաջին Հայր անուն մարդպետն²: Սա կոտորեաց զամենայն ազգս նախարարացն 'ի ժամանակս թագաւորութեանն Տիրանայ արքային. և սոյնպէս առ թագաւորութեամբն Արշակայ՝ ևս չար քան զառաջինն գործել չար առ ամենայն

1 Օրինակ մի Աշտիշատայ:

2 Օրինակ մի Տարդպետն:

մարդ: Արդ ելանէր սա շրջէր ընդ մարդպետութիւնն իւր. ապա եկն էջ Հայր մարդպետ 'ի գաւառն Տարօնոյ ընդ իւր գեւղսն տեսանել:

Զայնու ժամանակաւ սուրբն Ներսէս շրջէր ընդ իւր ձեռական իշխանութիւնսն. զի հնգետասան գաւառ զայն ձեռական իշխանութեան ունէին իբրև սեպհական 'ի բնմէ՝, առանձին առոշոգի նոցա էր կարգեալ: Եւ յայն գաւառ գլխաւոր գաւառք այս էին. Այրարատ, Բարանաղէ, Եկեղեաց, Տարօն, Բզնունիք, Ծոփք, և որ ընդ մէջ² նոցա և որ շուրջ զնոքօք: Եկն էջ և Հայրն մարդպետ զիւրով իշխանութեամբն շրջել. ապա եկն և սուրբ կաթողիկոսն Ներսէս յառաջին տեղին, ուր նախ էր զեկեղեցին³ շինեալ 'ի Գրիգորէ, և զվկայարանսն սրբոցն զվկայիցն. և անդ զիշատակս սրբոցն կատարէր: Ապա դէպ եղև անցանել Հայր մարդպետին առ տեղօքն⁴, ցանկացաւ ելանել 'ի սուրբ տեղինսն Աշտիշատու կալ յաղօթս, և առնուլ ողջոյն 'ի սրբոյ եպիսկոպոսապետէն Ներսէսէ: Ապա իբրև կային յաղօթս, ետուն ողջոյն. հրաման տայր սուրբ հայրապետն Ներսէս, եկելոցն ճաշ պատրաստել: Եւ մինչ դեռ նոքա պատրաստէին ինչ ըստ նմա արժանի աւագօրէն սպաս, նա ելանէր յեպիսկոպոսական կայէնէն յապարանիցն մինչև 'ի վկայարանս սրբոցն. 'ի մեծ և 'ի գեղեցիկ հրապարակին զերթևեկս առեալ շրջէր, զձեմա առեալ: Ապա տեսանէր զգեղեցկութիւն վայրացն, զնիստ շքեղութեան 'ի բարձաւանդակ տեղեացն և զնայեացն 'ի խոնարհ, զի կարի վայելուչ էր տեղին, և չարակնեաց:

Ապա եմուտ բազմեցաւ յուտել և ըմպել: Իսկ յորժամ արբեցաւ սխաղակեցաւ, սկսաւ ներքինին խօսել բանս հպարտս և ամբարտաւանս յարբելեաց՝ դէնէր թնամանս Տրդատայ արքայի, 'ի մեռեալս և կենդանեացն 'ի կեանս, ազգի և տակի և տոհմի արշակունեաց թագաւորացն Հայոց: Զխորդ, ասէ, զայսպիսի տեղիս կանանցահանդերձ մարդկան տուեալ է, և ոչ

1 Օրինակ մի է բնէ:

2 Օրինակ մի զմէջ նոցա:

3 Օրինակ մի սուր նախ է գեղեցիկս:

4 Օրինակ մի առ փեղեօփ:

արանց: Եւ զսուրբ տեղեօքն քամահեալ արհամարհէր, և ասէր՝ եթէ զայս տեղիս ՚ի բաց քահեմք, զի աստ պարտ է շինել զպարանոս արքունի: Եւ թէ ես Հայր մարդպետ կենդանի իցեմ և առ թաւաւորաւն հասից, ասէ, որ ինչ աստ իցէ, զայն ՚ի բաց փոխեցից. և որ աստ իցեն, ասէ, զնոսա հանից, և զտեղիս՝ արքունի սենեակ կազմեցից:

Իսկ սուրբ եպիսկոպոսապետն յորժամ ըսէր, և ասէ՝ եթէ տէր մեր Յիսուս Քրիստոս, որ ընտրեաց նախ զայս տեղի՝ զնել զանուն իւր աստ, որոյ անունն առ հասարակ ընդ ամենայն տեղիս փառաւորեալ է Հարբն և սուրբ Հոգոյն հանդերձ, որ պատուիրեաց մի ամենեկին յայլոյ ինչ ակն զնել կամ ցանգաւ: Իսկ որք ժլատեալք ՚ի նորա նուէրն բերեն աչս, և այնմ ցանկան, վասն այտորիկնա մի հասցէ առ այն՝ որով սպառնացաւն, այլ խափան լիցի իւր յառաջև՝ նմա բազում մակարդ մեղացն իւրոյ գործերոց: Ապա գնայր մարդպետն Հայր ՚ի սուրբ տեղեացն, և էջ յափն գետոյն հոսանացն եփրատու, հովիտն թանձրախուռն անտառին, ՚ի գետախառնունն երկուց գետոցն, ՚ի թաւուր խարձիցն մամխեացն, որ ՚ի տեղւոյն ՚ի հնոցն իմն շինած քաղաք՝ զոր շինեալ Սանատրուկ արքայի, որում անուն տեղւոյն Մծուրք կոչի:

Արդ իբրև եկն եհաս յայն տեղի, ապա յուզեցաւ դատաստան բարկութեան ՚ի տեառնէ՝ ՚ի վերայ անօրէնն Հայրի, և իւրոյ գործոցն և բանիցն խօսելոյ: Ապա մատնեցաւ նա ՚ի ձեռս առն միոյ, որոյ անուն Շաւասպ կոչէր, մնացորդ ազգին արծրունեաց: Մինչ գեռ նստէր նա ՚ի կառս, և երթայր զճանապարհն, եկն Շաւասպն: Սկսեալ պատմել մարդպետին՝ սուտ ՚ի քմաց իւրոյ, և ասէ. Արջ մի տեսի սպիտակ իբրև զձիւն: Եւ հրապուրեաց զմարդպետն իջանել ՚ի կառաց անտի, և հեծանել ՚ի նժուգի. և մտեալ պառակէին մայրեացն: Իսկ իբրև ընդ թաւուրսն անկանէին, զկնի եղեալ սակաւ մի Շաւասպն յետսագոյն մնացեալ,

1 Օրինակ մի յառաջ. և նմա:
2 Օրինակ մի էկն Շաւասպն, սխառ պատմել սուտ ՚ի քմաց իւրոյ:

յետոյ յառաջ նետիւ հարկանէր զմէջ ներքինւոյն Հայրի. անդէն թափ հանեալ զնետն, և անդ յերկիր անգեալ սատակեցաւ: Եւ առն աստուծոյ ասացեալքն հուպ ընդ հուպ վաղվաղակի կատարեցաւ. զի ամենեկն բան ՚ի գետին ոչ անկանէր առն աստուծոյ:

Գ Լ Ո Ւ Խ Ժ Ե .

Յաղագս անօրէնութեան թագաւորին Արշակայ, թէ որպէս ետպան զորդի եղբոր իւրոյ, որում անուն Գնէլ, ՚ի քսութենէ չարութենէն Տիրիթայ. կամ որպէս յանդիմանեալ եղև յառնէն աստուծոյ՝ ՚ի Ներսիսէ, կամ որպէս զմեզ ևս եղբորորդին Տիրիթ. կամ որպէս զկինն Գնէլայ արար իւր կին. կամ որպէս էած իւր կին ՚ի Յունաց զՂղիմային, կամ որպէս երէցն Սրջիւնիկն մահուան գեղոյն զնա ընդ օրէնն՝ սպանանէր՝ խորհրդով Փառանձեմայ:

Զայնու ժամանակաւ էր դուստր մի գեղեցիկ Անդուկայ ուրումն, մի ՚ի նախարարացն նահապետին Սիւնեաց, որում անուն Փառանձեմ կոչէր. զորմէ կարի անուանեալ էր գեղեցիկութեամբ և պարկեշտութեամբ: Ապա Գնէլ պատանեակն եղբորորդին արքային էաւ զնա ՚ի կնութիւն իւր: Եւ համբաւ գեղեցիկութեան աղձկանն ընդ վայրսն տարածեցաւ, և համբաւ գեղոյ նորա յաճախեալ բազմանայր և հնչէր: Ապա առ համբաւ ցանկութեան անուանն արփեալ լինէր մին ևս հօրեղբորորդին Գնէլոյ, որում անուն Տիրիթ կոչէր: Վասն որոյ անգանէր ՚ի գաղտագողոսս, մինչ զի գնուն իւր տեսանել կարացէ: Եւ յորժամ կառացն տեսլանն՝ որում ցանգայր, այնու հետև հնարս խնդրէր առն կնոյն կորստեան, ո՞ գիտէ՞ զկնի՝ նորա նմա հնար լիցի յափշտակել:

Ապա Տիրիթն ՚ի հնարս նենգութեան մտանէր, և բազում վարձէր իւր օգնականս և սատարս, որով

1 Օրինակ մի ընդ անօրէնն:
2 ՚ի ապ. Պատկ. զկնի:

զիւր չարախօսութիւնն¹ յառաջ վարել կարացէ: Եւ քսիս ստութեան զՊնեւրոյն նենգութեամբ առ թագաւորն Արշակ մատուցանէր՝ թէ Պնեւր թագաւորել կամի, և զքեզ սպանանել. և ամենայն մեծամեծք և նախարարք և ազառք սիրեն զՊնեւր, և ամենայն աշխարհիս նախարարք կամին զտէրութիւնն նորա ՚ի վերայ իւրեանց առաւել քան զքո: Արդ, առ սեն, գիտեա և տես, արքայ, զինչ գործեցես. որպէս և կամիս, զիարդ մարթացիս ապրել: Եւ այսպիսի բանիւք գրգռէին զթագաւորն Արշակ, մինչև հաստատէին ՚ի միտս թագաւորին զիւրեանց ասացեալն:

Ապա յխացեալ թագաւորն ընդ պատանեկին Պնեւրոյ, և բազում անգամ հալածական առնէր զնա. և նիւթեալ լինէր նենգութիւնն² բազում ժամանակս: Ապա զնաւասարդաց ժամանակօքն առնէր խորհուրդ թագաւորն Արշակ, կոչել առ ինքն զպատանեակն Պնեւր և սպանանել: Ապա առաքէր զՎարդան զեղբայր սպարապետին զնահապետ ազգին մամիկոնեան տոհմին, զի մեծաւ երդմամբ և նենգութեամբ կոչել կարացէ, զի մի խորհուրդն յայտնեցի. գուցէ փախիցէ և ապրիցի. այլ զի պատրանօք և հրապուրանօք ածիցէ³ մինչև ՚ի տեղին մահուն: Եւ էր բանակ թագաւորին ՚ի Եւֆրատի վանի ՚ի բուն բանակի տեղն Արշակունեացն ՚ի ներքոյ Սիւնեացն⁴ և ՚ի վերայ ասպարիսացն: Եւ առաքեալ զՎարդանն, զմեծ նահապետն յարքայէն Արշակայ, եկն եգիտ զպատանեակն Պնեւր ՚ի մօտաւոր տեղոջն, այս ինքն ՚ի գեւղն Առաւիտոց անուանեալ: Մեծաւ ուխտիւ և բազում պատրանօք զպատանեակն Պնեւր հանդերձ իւրով կնաւն և դրամքն հաւանեցուցանէր երթալ հասանել ՚ի բանակն արքունի. իբրև այն թէ ՚ի մեծարանս ինչ զնա կոչիցէ թագաւորն, բազում խնդանօք տարեալ հասուցանէր՝ եթէ թագաւորն Արշակ ոչ կամեցեալ զտօնս նաւասարդաց առանց քո անցուցանել, զի հաճեալ և քաղ-

ցրացեալ է ընդ քեզ, վասն զի ըստ բանից չարախօսացն ոչ ինչ գտաւ ՚ի քեզ չարութիւն. և Եհաս ինքն ՚ի վերայ, զի զուրայժմ ատէր զքեզ՝ որ ՚ի նմանէն մեծ սիրոյ արժանի ես:

Ապա չուեաց ամենայն կազմութեամբն իւրով Պնեւր երթեալ հասանէր ՚ի բանակն արքունի զգիշերն ամենայն բազում փութով տաքնապաւ: Վասն զի վաղիւն հասեոյ առաւօտուն օրն լուսանայր կիրակէն:

Եւ յայնմ առուր տօն դիպեցաւ յիշատակի մեծին Զովանու, որ ՚ի Գրիգորէ և ՚ի Տրդատայ յաւանին Բագաւանին կարգեալ էր: Ապա յայնմ յիշատակ աշխարհաբնակք մարդկան՝ որ ժողովեալն էին, և բազում եպիսկոպոսք՝ որ յայլոց գաւառաց. և ապա մեծ եպիսկոպոսապետն Ներսէս փոխանակ իւր յղեաց զիւր աթոռակիցն զՍաղ, և զիւր արքիդիակոնն եպիսկոպոսին՝ որում անունն Մուրիկ կոչէր. զի երթիցեն նոքա, պէտք զինչ և իցեն ժողովոյն՝ ընդ նորա վճարեցեն: Եւ ինքն անյէն մնաց յարքունական բանակին, զի զնոյն հաղորդութեանն և անդ կատարեցեն: Եւ յայնմ գիշերի ցայգապաշտօն մեծ եղև ՚ի բանակին առ կաթողիկոսին:

Իսկ իբրև առաւօտն ծագեաց, հասանէր վաշտն Պնեւրոյ ՚ի բանակն արքունի. և մինչ Պնեւր արքունական բանակին լինէր միջամուխ, ազգ լինէր թագաւորին եկն նորա: Ապա ելանէր հրաման յարքունուստ, արտաքս՝ ունել և տանել սպանանել: Եւ մինչ դեռ գայրնա ընդ բանակամջն, և էր հեծեալ յերիվարին իւրում, իբրև մերձ եղև ՚ի հրապարակն արքունի, և անդ ՚ի յարքունուստ հասանէին բազում սպասաւորք վառեալք սուսերաւորք նիզակաւորք վաղրաւորք սակրաւորք սունաւորք և սպարակիրք հետեակք, որք մատուցեալք բուն հարեալք ընկենուին յերիվարէ անտի զպատանեակն Պնեւր. և ձեռն յետս կապէին զնա, և առեալ գնային ՚ի տեղի կառափելոյն: Եւ քանզի կին նորա եկեալ էր ընդ նմա ժանուաւ, ՚ի նմին ՚ի նորին վաշտու էր ընդ առն իւրում: Իսկ իբրև տեսանէր թէ

1 Օրինակ մի գիւր լարաւիան
 և զլարախօսութիւնս:
 2 Օրինակ մի նենգութեամբ:
 3 Օրինակ մի պարբիցէ ածիցէ:
 4 Ի այս Պատկ. Սիւնեացն:

1 Օրինակ մի չուեցի արքունիս

կալան զայր իւր և կապեցին, վաղվաղակի ընթացաւ յեկեղեցատորանն ժովովորդն, ուր պաշտօն մարդկան բանակին առ աստուծոյ կատարէր, մինչ գեռառաւօտին աղօթքն մատչէին. և անդ Ներսէս մեծ եպիսկոպոսապետն: Իսկ կինն հասեալ առ արքեպիսկոպոսապետն, գոյժ արկանէր նմա զիւրոյ առնն տարապարտ կորուստն, ճշեալ մեծաձայն. Վաղ հասիր, ասէ, գեռ զամուսինն իմ զուր առանց վնասու և յանցանաց խողխողէն: Իսկ նորա խափանեալ զպաշտօնն, ընթանայր ՚ի խորանն արքունի. հասեալ ՚ի դրացն ՚ի ներքս առ թագաւորն անգանէր: Իսկ թագաւորն իբրև տեսանէր զմեծ քահանայապետն, գիտացեալ զբարեխօսութիւն համոզելոյն վասն առնն մահուանն զի մի մեռցի, յայնժամ թագաւորն զիւր սամոյրն զգլխովն ածեալ, ՚ի փոյթ կնջանն մտեալ, զիւր գէմն երեսացն ծածկէր. քնոց պատճառ եղեալ զի զնորա բանսն մի լուիցէ: ✓

Իսկ սուրբն Ներսէս մատուցեալ բուռն հարկանէր զթագաւորէն. խօսէր ընդ նմա, և ասէր. Թագաւոր, յուշ լիցի քեզքօ տէրն՝ որ վասն մերոյ սիրոյ խոնարհեցաւ յիւրմէ ՚ի բնական բարձրութենէն, և եղև եղբայր ծառայութեան մերոյ անարժանութեանս. ոչ վասն այլ իրիք, այլ զի լիցի վարդապետ սիրոյ, զի մեք խնայելով ՚ի միմեանս, նայեցեալ յաստուածէրդէն վարդապետն, զմիմեանս սիրեսցուք երկեղիւ. զի մի միմեանց վնասել իշխեսցուք: Իսկ եթէ դու ՚ի քո եղբայր և ՚ի ծառայակիցն և յընկերակիցն և ՚ի հարազատն ոչ խնայեսցես, որ կամօքն եղբայրացեալ է մեզ տէրն՝ ՚ի քեզ ոչ խնայեսցէ: Զի նա մեզ այսպէս ասաց. « Որ ձեզ լսէ, ինձ լսէ. և որ զձեզ ընդունի, զիս ընդունի. և որ զձեզ անարգէ, զիս անարգէ »: Եւ որ այժմ գեռ մեւք ընդ քեզ խօսի, լուր Քրիստոսի, զի մի կորիցես դու. գուցէ անկեալ ՚ի թագաւորութենէդ քուամէ, կենդանւոյն միայն չըջիցիս. և ոչ որք քեզ օգնիցէ: Այլ այժմ լուր Քրիստոսի, և խնայեա յանձն քո,

1 Օրինակ մի որ յարժամ մեռ:

մի հեղուլ զարիւն եղբօր քօ հարազատի՝ սպանանել զարդարն ՚ի տարապարտուց յանխնայ:

Իսկ թագաւորն սալացեալ¹, ոչ ինչ լսէր. զերեսն վտաւատօքն ծածկեալ ոչ բանայր, և ոչ կամէր առնել բանիցն պատասխանի. այլ ընկողմնեալ պատեալ ծածկեալ կայր ՚ի գահոյսն, զի և շարժել անգամ ոչ տղէր: Իսկ մինչ գեռ նա զայս և այսպիսի բանս ողբոյ² ընդ թագաւորին խօսէր, գայր արտաքուստ դահճապետն Երազմակ, մտանէր ՚ի խորանն արքունի, սկսանէր պատմել զի ՚ի գլուխ հանի կատարեցի, ասէ, զամենայն զհրամանս արքունի. առի գնացի զՅնել, տարայ մինչև յորմ Սիւսին³ սպանի, և անդէն թաղեցի:

Ապա խօսել սկսանէր սուրբն Ներսէս, և ասէր. Սրդարև իսկ իբրև օձի քարբի, զի խնու զականջս իւր՝ զի մի լուիցէ նա զձայն⁴ թովչի ճարտարի, և մի առցէ զդեղ ՚ի դեղատուէ իմասանոյ, սոյն օրինակ և դու խցեր զականջս, և կափուցեր զսեղիս, զի մի լուիցես զօգտակարս բարբառոց զաստուածէրդէն բանիցն խրատուն. այլ զգաղանաց առեալ զբարուցս, սկսար լինել մարդախանձ: Վասն այնորիկ որ ՚ի վերայ նոցա ասացաւ, լիցի այն ՚ի վերայ քօ. որպէս ասէն. « Աստուած փշրեսցէ զատամուկնս նոցա ՚ի բերանս նոցա, և զժանիս առիւծուց խորտակեաց տէր »: Վասն զի ընդ դէմ դարձար հրամանին Քրիստոսի տեսուն քօ, վասն այնորիկ անարգ լիջիր դու իբրև զձուր հեղեալ. և ՚ի լարել աղեղան սորա՝ տկարասջիր: Եւ կործանումն՝ որ բերանով մարգարէին ածի ՚ի վերայ ձեր ըմպել ազգիդ Արշակունեաց զյետին բաժակն, արբեսջիր և կործանեսջիր, և այլ մի ևս կանգնեսջիր: Եւ անսպառ ժամանակին հրոյն սպառնալիք հասանիցեն ձեզ ՚ի տեսունն դալտեանն. և անկջիր ՚ի խաւարն, և մի ևս տեսջիր զարև փառաց Որդւոյն աստուծոյ: Այլ գու, Արշակ, փոխան սկ զի զգործս կայէնի գործեցեր, զանէ ծոս կայէնի զգեցջիր. անկջիր կենդանւոյն ՚ի թագաւորութենէդ քուամէ,

1 Օրինակ մի յաւելու քարայեալ:

3 Օրինակ մի Նիւսին:

2 Օրինակ մի ողբեայ:

և չարչարեցիս առաւել քան զՏիրան զհայրն քո, և դառն մահուամբ զկեանս՝ քո յերկրէս մեծ նեղու- թեամբ վճարեսջիր:

Եւ զայս ամենայն խօսեցեալ ընդ թագաւորին քա- հանայապետին մեծին Ներսէսի, զնաց ՚ի թագաւո- րէն, և այլ ոչ դարձաւ անդրէն յայն բանակ: Իսկ զպատանեակն Գնել առնուին զնային մօտ ՚ի Սիւսն՝ 1 արքունի, և անդէն կառափէին ՚ի սարակ լերինն. ու ըում տեղւոյն լսին անուանեալ է, մօտ յորմաճ՝ ար- գելոցացն որսոյն էրիոցն, ընդդէմ մուրտաստանին աղբերացն բազմոցացն արքունի, յանդիման բանակե- տեղ բնին:

Ապա հրաման եղև յարքայէն. Ամենայն մարդիկն որ իցեն ՚ի բանակին, մեծ և փոքր առ հասարակ, մի ոք իշխեսցէ չերթալ. այլ ամենայն դք առ հասարակ երթիցեն զիցեն աշխար կոծոց, և լացցեն զԳնել մեծ սեպուհն արշակունի զսպանեալն: Իսկ ինքն թագա-ւորն զնացեալ ՚ի լալիսն, նստեալ լայր զեղբորորդին իւր, զոր ինքն եսպան: Երթեալ նստէր մօտ առ դին, լայր ինքն, և տայր հրաման՝ կոծ մեծ և աշխար զնել շուրջ զսպանելով զիակամբն: Իսկ կինն սպանելոյն Փառանձեմն զհանդերձսն պատառեալ, զգէսս արձա- կեալ, մերկատիտ 2 ՚ի մէջ աշխարանին կոծէր. ձայն արկանելով ճչէր, յողբս արատաւաց յաղիողորմ գու- ժի առ հասարակ զամենեսեան լացուցանէր: Իսկ թագաւորն Արշակ ՚ի լալիսն տեսանէր զկինն սպանե- լոյն. տօփէր և ակն զնէր՝ առնուլ զնա իւր կնու- թեան:

Իսկ այն որ զնենգութիւն քսութեանց նիւթեաց, և դաւով ՚ի վերայ իւրոյ հարազատին սպանութիւնս կատարեաց, վասն նորին կնոջն արար զայն. զի մեծապէս սիրով հարեալ էր ՚ի նմա: ԶՏիրիթն ասեմ, որ յառաջագոյն հարեալ ՚ի կնոջն յայնմիկ, վասն ու- ըոյ զնենգութիւնս սպանութեանցն թագաւորաւն գոր- ծեաց: Իսկ մինչ դեռ ՚ի նմին կոծն սաստկացեալ էր, Տի-

1 Օրինակ մի է սխառն:

2 Օրինակ մի Թերտրի:

րիթն սկսանէր ժոյժ չունելոյ տափանացն: Պատգամյը- ղէր առ կին մեռելոյն. ասէ՝ զի մի կարի զանձն քո աշխատ առնէր այդչափ, զի այր բարի ես եմ քան զնա. ես սի- րեցի զքեզ, վասն այսորիկ մասնեցի զնա ՚ի մահ, զի զքեզ առից ինձ կնուութեան: Արդ մինչ դեռ կոծ մու- լութեան զղիակամբն ջայլէին, զայսպիսի պատգամս ա- ռաքէր Տիրիթն: Բողոք բառնայր՝ թէ լուարուք ամենե- քեան, զի մահ առն իմոյ վասն իմեղև. զի որ ինձ ակն եդ վասն իմ, զայրն իմ ետ սպանանել: Զհերն փետէր, ճչէր ընդ կոծէն:

Ապա իբրև մեծ իրքն համարձակ յայտնեցան ՚ի լսելիս ամենեցուն, և ՚ի ձայնարկուքն ամենայն, եղև նա մայր ողբոցն, և ձայնարկուքն ամենայն ՚ի ձայն ողբոցն սկսան նուագել՝ զիրան տրփանացն Տիրիթայ, զակն զնէն, զքսութիւնն, զհնարս մահու նիւթել, զսպանումն, ձայնիւքն մրմնջոցն ՚ի վերայ սպանելոյն ՚ի մէջ կոծոյն բարբառէին գեղգեղեալ խանդաղատու- թեամբ: Ի նուաձել իւրեանց ձայնիցն, իրքն յայտ- նեալ հոչակ հարկանէր: Զոր իբրև լուս թագաւորն Արշակ, և եհաս ՚ի վերայ իրացն, զարմացեալ լինէր արմանայր ընդարմանայր, ստրջացեալ ՚ի միտ առնոյր զիրան: Ապա խօսել սկսանէր թագաւորն, ծափս ըզ- ծափի հարեալ մեծաւ զղջմամբ ընդ իրան՝ զոր գոր- ծեաց, ասէ. վասն զի ՚ի կնոջն Գնելոյ զանարժան սիրով հարաւ Տիրիթն, առ այնմ զչարիսն նիւթեաց զքսութիւն. զմահուն գոռութիւն զուր և տարապարտ. և զմեզ ևս արդար արեանն շաղխեաց վասն իւրոյ պղծութեանն. զեղբայրն իւր ետ կորուսանել, և զան- հնարին չարիսն և զանէճս՝ որ ոչ անցանեն՝ ետ մեզ ժառանգել:

Ապա իբրև հասանէր թագաւորն յիրացն հաստա- տութեան ՚ի վերայ, և ճչգրտէր զիրան, խլիւլեալ ան- սայր բանին առ ժամանակ մի: Իսկ իբրև զմեռեալն ծածկեցին անդէն ՚ի տեղւոջն՝ յորում սպանաւն, և աւուրք հարուստ անցին ՚ի վերայ իրացն գործելոց,

1 Օրինակ մի յաւելու էրէն զիսու:

պատգամ յղէր Տիրիթն առ թագաւորն՝ կամ լիցի, ասէ, քեզ արքայի, զի հրաման տացես՝ զՓառանձեմ կին Քնեւոյ թող առից ինձ կնուծեան: Զոր իբրև լուեալ արքային, ասէ. Արդ հաստատ գիտեմ զոր լուայն թէ ստոյգ է. վասն կնոջն իւրոյ եղև մահն Քնեւոյ: Եւ անդէն արքայն մահ խորհէր, սպանանել զՏիրիթ ևս փոխանակ ընդ մահուն Քնեւոյ: Զոր իբրև լուաւ Տիրիթ, զահի հարեալ յարքայէն՝ գիշերի փախըստական լինէր: Ապա ազգ լինէր թագաւորին Արշակայ փախուստն Տիրիթայ. տայր հրաման թագաւորն Արշակ ազատագունդ բանակին զհետ լինել Տիրիթայն. զի իբրև հասցեն նմա, անդէն ՚ի տեղւոջն սպանցեն: Բազումք և քաջք զհետ լինէին փախուցելոյն Տիրիթայ. ապա երթեալ հասանէին ՚ի գաւառին Բասենոյ ՚ի մէջ մայրեացն. ՚ի տեղւոջն՝ յորում հասանէին, անդէն զՏիրիթ սպանանէին:

Եւ յետ այսորիկ էառ իւր Արշակ զկինն սպանելոյն զՓառանձեմն: Եւ որչափ սիրէր արքայն Արշակ զկինն, նոյնչափ ատեաց կինն զարքայն Արշակ. ասելով՝ թէ թաւ է մարմնով, և թուխ է գունով: Ապա իբրև կինն ՚ի նա ոչ յանգոյց զմիտս իւր, առաքեաց արքայն Արշակ յերկիրն Յունաց, և խնդրեաց էած անտի կին ՚ի կայսերական տոհմէն ազգաւ, զի անուն էր նորա Ողոմայի: Եւ ուժգին սիրով սիրեաց զնա, և նախանձուկս արկանէր նովաւ առաջին կնոջն. և կինն Փառանձեմ ոխացաւ ընդ Ողոմային, և խնդրէր սպանանել զնա: Բայց ծնաւ ապա Փառանձեմ թագաւորին ուստր մի, և կոչեցին զանուն նորա Պապ, և սնուցին զնա, և ՚ի չափ հասուցին: Եւ իբրև ջրթափեաց, և եղև հուժկու, էտուն զնա պանդանդ ՚ի գունն կայսերն յերկիրն Յունաց:

Իսկ Փառանձեմն ՚ի մեծ նախանձու և ոխութեամբ զնայր ընդ Ողոմայնոյն, և խնդրէր սպանանել զնա գեղովք: Իբրև ոչ ինչ հնարս մեքենայից չկարէր գտանել, վասն զի անձինն իւրում կարի զգուշ կայր, մանաւանդ ՚ի կերակրոց և լրմպելեաց, բայց զիւրոց նաժշտացն կերակուրս արարեալ և կամ զնոցին պարգեալ զգինի ճաշակէր. և եթէ ոչ ինչ գտանէին հնարք

95-100

գեղել զնա մահուն գեղորն, ապա դրան երէց ոմն արքունի՝ որ էր ՚ի ժամանակին յայն, որում անունն Մըջիւնիկ, յԱրշամունեաց տեղեացն ՚ի նահանգէն Տարօն գաւառէն, զնա ՚ի բանս արկանէր Փառանձեմն անօրէնն: Զանարժանս զանկատար զանջնջելի զչարեացն մեղացն չմոռացական տանջանացն կատարեաց զգործսն զանտես զանլուր, այս ինքն ընդ կենաց գեղն զքեզ մահուն խառնելով. որ ուրեք երբէք այսպիսի գործք յուժեքէ ՚ի վերայ երկրի ոչ գործեցան: Ընդ տերունական ընդ սուրբ ընդ աստուծական մարմինն ընդ հացն օրինաց խառնէին զգեղն սատակման. երէցն, Մըջիւնիկ անուն, տալով յեկեղեցւոյն Ողոմայիայ տիկնոջն ընձեռել զմահուն գործ, և սպանանէր: Ըստ չարեացն կատարելոց զՓառանձեմայն ամենայն չարօք լցեալ զկամս կատարէր. և յանօրէնն փառանձեմայն պարգև առեալ չերիցուն զգեղն՝ ուստի իսկ ինքն էր ՚ի նահանգէն Տարօն գաւառէն, որում անուն Քովուքը կոչին:

Այլ սուրբ կաթողիկոսն Ներսէս այլ ոչ ևս յաւել տեսանել զերեսս թագաւորին Արշակայ մինչև յորն նորին կորստեան. այլ փոխանակ Ներսիսի զՉունակ ոմն անուն, և կացուցին փոխանակ նորա գլուխ քրիստոնէութեանն. և էր ստրուկ ՚ի ստրկաց արքունի: Ապա հրաման տայր թագաւորն՝ կոչել զամենայն եպիսկոպոս Հայոց աշխարհին, զի եկեացեն ձեռնադրեացեն զՉունակն ՚ի կաթողիկոսութեան Հայոց: Եւ ոչ մի ոք ոչ հաւանեաց գալ. բայց միայն Աղձնեաց և Կորդուաց եպիսկոպոսք եկին, և զՉունակն ձեռնադրեցին կաթողիկոսութիւն ըստ հրամանի թագաւորին: Եւ էր Չունակն այր զգօն, և ոչ ինչ ունէր լեզու յանդիմանութեան կամ խրատու, այլ հաւանեալ էր թագաւորին զինչ և նա գործիցէ:

Գ Լ Ո Ւ Խ Ժ Գ

Յաղագս թէ որպէս կամ զհարգ կոչեցեալ Արշակ արքայ Հայոց 'ի Շապուհ արքայէ Պարսից, կամ զհարգ մեծարեցաւ 'ի նմանէն մեծապէս. կամ զհարգ Վասակ մամիկոնեան սպարապետն Հայոց սպանանէր զսորակալ ասպաստանին արքային Պարսից. կամ թէ զհարգ Արշակ արքայ աւետարանաւն երգուեալ արքային Պարսից, ուխտէր նմա, կամ թէ զհարգ ստեաց յետոյ և փախեաւ. կամ թէ զհարգ արք եւթանասուն զաստուծոյ պաշտօնեայն կոտորէր արքայն Պարսից վասն նորա:

Յայնմ ժամանակի կոչէր առ ինքն Շապուհ արքայն Պարսից զթագաւորն Հայոց զԱրշակ, և մեծարեցաւ 'ի նմանէ բազում պատուով և մեծաւ փառօք, բազում գանձու ոսկւով և արծաթով ամենայն մեծութեամբ թագաւորութեանն: Եւ իբրև զեղբայր որպէս զորդի գրգեալ եղև 'ի նմանէ, և երկրորդական զմեծ տունն տայր նմա յատրպատական աշխարհին. և 'ի միասին 'ի միում տախտի գահուն 'ի ժամուրախութեան բազմէին, զմիագոյն զմիանշան զհամահան դերձ զարդու: Եւ զմիօրինակ զթագն օր ըստ օրէ ինքեան և նմա թագաւորն Պարսից զարգ պատրաստէր. զոյգ երկօքին 'ի միասին որպէս զեղբարս հարազատ անբաժինս յղփայեալք էին 'ի միում ուրախութեան, և յանպատում ուրախութեան ուրախ լինէին:

Ապա եղև դէպ օր մի յաւուրց, եկն եմուտ թագաւորն Հայոց Արշակ շրջել զասպաստանաւ միով զարքային Պարսից. իսկ ախուապետն արքային Պարսից նստէր 'ի ներքս 'ի տան ասպաստանին: Իբրև տեսանէր զթագաւորն, ոչ ինչ առ լուս կալեալ մեծարեաց զնա, և ոչ ինչ շուքս դնէր նմա. այլ և անարգանս ևս դնէր թշնամանաց, ասելով 'ի պարսկերէն լեզու՝ թէ այժից Հայոց արքայ, եկ նիստ 'ի խրճան խոտոյ 'ի վերայ: Զոր բանս իբրև լսէր սպարապետն զօրավարն Հայոց մեծաց, որում Վասակն կոչէր, 'ի

մամիկոնեան տոհմէն, մեծաւ բարկութեամբ և բազում սրտմտութեամբ բարկանայր. 'ի վեր առեալ զուսերն, զոր ընդ մէջն ունէր, հարեալ անդէն 'ի տեղւոջն զախուապետն արքային Պարսից գլխատէր 'ի ներքս յասպաստանի անդ: Զի ոչ կարաց լսել և ժոյժ ունել զիւրոյ թագաւորին զանարգանս. զիւր մահն առաջի եղեալ լաւ հաշուէր բազում անգամ, քան զտեառն իւրոյ լսել զվատթարութեան թշնամանս: Իբրև 'ի Պարսից աշխարհի էին, յայլոց 'ի տեղի և 'ի նոցուն հրապարակի աներկիւղ և անկասկած յանկարծօրէն զայսպիսի զգործ կարաց գործել: Իսկ թագաւորն Պարսից յորժամ զայս լսէր, բազում շնորհ ունէր զօրավարին Վասակայ, ընդ քաջասրտութեանն զարմացեալ և ընդ բազում աներկիւղութիւնն: Եւ բազում պարգևաց և պատուոյ արժանի առնէր, զքաջութիւն և զտիրասիրութիւնն գովեալ: Վասն այնր իրաց մեծաւ սիրով սիրէր զնա և ըստ արժանի իւրում պատուէր զնա. մեծարէր զամենայն աւուրս հաշտութեան և խաղաղութեանն, որ 'ի մէջ նոցա էր:

Ապա մինչ դեռ անդէն ևս էր արքայն Հայոց առ արքային Պարսից, և մեծ սէր էր 'ի մէջ նոցա և մեծ խաղաղութիւն, երկնչելով երկեաւ թագաւորն Պարսից Շապուհ, եթէ գուցէ ստեցէ սիրոյն նորա Արշակ արքայ Հայոց, և լիցի միաբան ընդ կայսերն Յունաց, և կամ կողաքակ ինչ լիցի 'ի նմանէ: Եւ ոչ հաւատայր նմա, թէ պահեցէ առ նա զմտերմութիւն սիրոյն, և կացցէ յուխտին միաբանութեան՝ ընդ նմա: Վասն այսորիկ երգումն պահանջէր 'ի նմանէն, մինչև կարի ստիպեալ բռնադատեաց զնա. Հաւանեաց, ասէ, և երգուիր ինձ յօրէնս քո, զի մի ստեցես ինձ: Իսկ իբրև կարի բռնադատեցաւ և 'ի նեղ անգաւ և շտապեալ տաղնապեցաւ, ետուն հրաման ածել զերիցունս եկեղեցւոյն Տիսպոնի քաղաքի, որում անուն գլխաւորին Մարի. և բերին զաւետարանն սուրբ, և տայր երգումն արքայն Պարսից Շապուհ արքային Հայոց Արշակայ՝ երգնուլ յաստուածեան աւետարանն, զի այլ

1 Օրինակ մի կայցե միաբանութեամբ:

մի ևս ստեցեց նմա. այլ կացցէ յուխտի նորա, և պահեսցէ զդաշինս նորա: Եւ վնան զի պատգամաւոր իրացս այտոցիկ էր տանուտէրն նա հապետն մամիկոնեան տոհմին երէց եղբայր Վասակայ սպարապետին, որումանունն Վարդան կոչէր, մեծապէս արքայ Շապուհ յակն առեալ սիրէր զնա: Իսկ իւր եղբայրն Վասակ զօրավարն Հայոց նախանձ բերէր ընդ երիցու եղբօրն իւրում ընդ Վարդանայ: Կամեցաւ խանգար առնել ՚ի մէջ Արշակայ թագաւորին Հայոց, և փախչել. այլ աւսէր Շապուհ. Թէ ձեր սրտի մտօք էր տուեալ զերդումն, զիմրդ կարէր ըստ հաւանութեան ելանել երդմանցն և կամ փախչել: Այլ, ասէ, գիտեմ զի կախարդութեամբ խաբեցէք զիս. և որ ունի զօրէնսն ձեր, զնա սիրեցէք. և նենգութեամբ նմա խորհրդակից եղեալ, յինէն փախուցէք: Եւ կամիք դուք զտէրութիւն Արշակունեաց ՚ի վերայ ձեր, և զնոյն խնդրէք:

Եւ երգնու Շապուհ արքայ յարեգակն և ՚ի ջուր և ՚ի կրակ, եթէ ոչ միում մարդոյ, որ յայդմ օրէնս քրիստոնէութեան է, ոչ տամ պարել. և հրաման տայր զամենեսեան տանել սպանանել: Եւ տանէին զգլխաւորն նոցա զՄարի երէց, և զայլ երիցունսն և զսարկաւազունսն, աւելի քան զեւթանասուն այր. ՚ի մի գուր զամենեսեան զնոսա փողոտէին: Եւ զաւետարանն սուրբ՝ յոր երդուաւ թագաւորն Արշակ՝ կապէր՝ պատէր երկաթի սարեօք, և իւրով մատանեաւ կնքեալ, ՚ի գանձտանն՝ հրամայէր. և տայր հրաման պահել զգուրութեամբ:

Գ Լ Ո Ի Խ Ժ Է .

Յաղագս թէ զիմրդ յուղեաց Շապուհ արքայ Պարսից ՚ի վերայ քրիստոնէութեան:

Այլ ՚ի ժամուն յայնմիկ, յորում սպանաւ էրէցն Մարին հանդերձ եւ թանասնօքն, յարոյց հալածանս

1 Օրինակ մի կապեալ: 2 Օրինակ մի է գանչի գասն:

մեծ Շապուհ արքայն քրիստոնէութեանն հաւատոց. հարկօք և պէսպէս վտօք նեղէր զնոսա և հարուածովք բազում: Եւ յետ այտորիկ հրաման տայր ընդ ամենայն տեղիս իշխանութեան իւրոյ, թէ որ միանգամ զանուն քրիստոնէութեան ունիցի յիշխանութեան իմում, զամենայն մարդ միանգամայն հանցեն ընդ սուր սատակեսցեն. զի մի գտցի յիշխանութեան իմում, որ քրիստոնեայ անուն անուանեսցէ զանձն իւր: Ապա բեւրս բիւրուց կոտորէին, և հազարս հազարաց. զի այնպէս տուաւ հրաման ՚ի թագաւորէն, զի ամենևին քրիստոնեայ անուն ՚ի սահմանս նորա մի գտցի:

Գ Լ Ո Ի Խ Ժ Ը .

Յաղագս Վարդանայ մահուն ՚ի թագաւորէն Արշակայ, նենգութեամբ իւրոյ եղբօրն Վասակայ սպարապետին:

Իսկ Վարդանն, մամիկոնեան տոհմին տանուտէրն, գայր հասանէր հրեշտակութեամբ յարքայէն Պարսից առ արքայն Հայոց Արշակ. և մատուցանէր զհրովարտակն առաջի նորա: Եւ պատմէր նմա ՚ի նմանէ բանս խաղաղութեան և զհաշտութեան, և զերդմանցն հաստատութիւն: Եւ տայր պատգամ, թէ որ ինչ եղևն, այն ահա թողեալ լիցի փնասն. բայց դու յայսմ հետէ կաց յուխտին բանի, և մի անցանէր ըստ բան երդմանցն քում օրինաց՝ յոր երդուար: Ապա թէ ոչ, դու գիտես, և քո օրէնքն որում ստեսն: Իսկ Արշակ թագաւորն սիրով ունէր և սիրով լսէր պատգամին, և հաւանէր զասացելոցն: Եւ խաղաղութեամբ արձակէր զմեծ նահապետն ՚ի տուն իւր, զի երթիցէ հանգիցէ յաշխատութենէն յերկայն ձանապարհէն. և գնաց:

Եւ յորժամ եկն նահապետն Վարդան առ Արշակ, ոչ զիպեցաւ անդ կրսեր եղբայր նորին Վասակ առ արքայի: Ապա յետ այտորիկ եկն Վասակն, և գրգռէր զթագաւորն ընդ իւրում եղբօրն երիցու, ասելով թէ

Վարդան է որ մատնէ զքեզ Թագաւորին Պարսից, և կամի կորուսանել զքեզ. եթէ ոչ աճապարեցես վաղազոյն սպանցես զնա, դու կորնչիս և աշխարհս Հայոց: Ապա և կին Թագաւորին ևս գրգռէր զԹագաւորն սովին բանիւք, և զբանս զօրավարին Վասակայ հաւատարիմ առնէր նմա: Վասն զի ունէր նա զօրսն զայն ընդ Վարդանայ, զի նենգութեամբ և դաւով և մեծաւ երգմամբ սա այս Վարդան կոչեաց զԿնէն զայր նորա. յորժամ սպանանէր զնա Թագաւորն Արշակ: Իսկ կինն զնոյն ռիութիւնս պահէր նմա, վասն այնորիկ աւելի ևս գրգռէր կինն Թագաւորին ՚ի վերայ նորա. մինչ զի և զօր գումարեցին ՚ի վերայ Վարդանայ, զի երթեալք սպանցեն զնա. նա և ինքն իսկ իւր եղբայր Վասակ երթայր ՚ի վերայ նորա:

Ապա երթեալ գտանէին զնա յիւրում գաւառին ՚ի Տայս, յիւր ամուր բերդին՝ որում անունն Էրախանի¹ կոչի: Իբրև տեսին զգունդն Թէ Վասակ է, ոչ ինչ երկեան և ոչ զգուշացան, կամ կասկածեցին. համարեցան զգօրն եղբօրն՝ Թէ խաղաղութիւն է եկն նորա, մինչ իջին առ խորանին դուրս, զի էր հարեալ զխորանն ՚ի ձոր յունջ բերդին: Եւ մարդիկ զօրացն Վասակայ էին ամենեքեան ՚ի ծածուկ վառեալք և ՚ի վերայ ագուցեալք հանդերձ: Եւ մինչ դեռ նա լուանայր զգլուխ իւր մերկանդամ, հասանէին սուսերօք բազում մարդիկ, և խոցոտէին զնա մինչ դեռ նա կայր խոնարհեալ զի արկցեն ջուր ՚ի վերայ նորա: Եւ ոչ զք տայր ժամանել յառնել, զի անդէն ՚ի կողի սպանանէին զնա:

Եւ կինն նորա յղի էր, և հասեալ էին աւուրք ծնընդեան իւրոյ: Մինչ դեռ ՚ի վեր ՚ի բերդին նստէր ՚ի գահոյս իւրում, եղև գոյժ սաստիկ. իսկ նա իբրև զձայն գուժոյն լէր, վազէր ՚ի գահոյից անտի: Եւ ընդ վազէն ծնանէր զմանուկն: Եւ կոչէին զանունն մանկանն յանուն հօր իւրոյ Վարդան:

1 Ի միւսմ օրինակի Ախանի:

Գ Լ Ո Ւ Խ Ժ Թ.

Յաղագս Թէ զիւրդ անմտութեամբ գնայր ՚ի սպանութիւնս նախարարացն յանխայ Արշակ արքայ Հայոց:

Այլ ահա ՚ի ժամանակին՝ յորժամ մերժեցաւ յարքունական բանակէն սուրբ եպիսկոպոսապետն Ներսէս, և ոչ զք գոյր ընդդիմացեալ Թագաւորին՝ որ տայր նմա զյանդիմանութեան զխրատն, այնուհետև ըստ կամաց չարութեանն իւրոյ քնացեալ լինէր նա՝ և զբազումն ՚ի նախարարացն կոտորեաց, զբազումն ազգատ արարեալ անձիտեաց, և զբազմաց տունս հատանէր յարքունիս: Բայց զտոհմն կամսարականացն՝ որ էին գաւառաց տեարք, Շիրակայ և Արշարունեաց, ազգատ՝ առնէր. և զգաւառսն ունէր յոստան:

Բայց յազգէն յայնմանէ մանկիկ մի փոքրիկ, անունն Սպանդարատ, Թագուցեալ ապրեցուցանէր սպարապետն զօրավարն Հայոց Վասակ, որ յետոյ լինէր ժառանգ աշխարհին: Թագաւորն Արշակ հրաման տայր՝ յԱրշարունեաց գաւառին շինել իւր բերդ մի ամուր, Արտազերս անուն: Եւ զգաւառն յուտեստ ՚ի պատրաստութիւն համբարաց Թողոյր բերդին, վասն զի կարի ամուր էր բերդն այն:

Գ Լ Ո Ւ Խ Ի.

Յաղագս Թէ զիւրդ պատերազմ սաստկացեալ էր ՚ի մէջ Յունացն և Պարսից, և Թէ զիւրդ Արշակ արքայ Հայոց զօրավիգն լինէր Թագաւորին Պարսից, և հանէր ընդ սուր զօրսն Յունաց. կամ զիւրդ դաւաճանութեամբ սիւնւոյն Անդուկայ փախստական լինէր արքայն Պարսից:

Այլ զառաջինն իբրև փախեալ Թագաւորն Արշակ յարքայէն Շապհոյ, և անարդեաց զնա յետ երգմանցն

1 Յամենայն օրինակս ապա առնէր:

իւրոց, զառաջինն Շապուհ արքայն Պարսից ոչ ինչ խստութեամբ ջանացաւ ընդ նմա. վասն զի մարտ գեռ բազում սաստկացեալ էր 'ի մէջ իւր և 'ի մէջ թագաւորին Յունաց: Եւ իբրև հաղքան զհաղ յաւել լինել պատերազմ, իսկ թագաւորն Հայոց Արշակ զառաջինն ընդ միտս իւր մեծամտեալ էր, և նայէր տեսանել՝ թէ ով 'ի նոցանէն կոչեսցէ զնա 'ի թիկունս օգնականութեան յաղաքս գործոյ պատերազմին: Ակն ունէր, երթալ կամելով յօժարութեամբ 'ի թիկունս կայսերն Յունաց. իսկ նոքա ոչ կոչեցին զնա, և ոչ շուք ինչ եղին նմա և ոչ մեծարանս:

Իսկ թագաւորն Պարսից Շապուհ յղէր առ նա հրեշտակս խաղաղութեան. յուշ առնէր նմա զառաջին երդումն, ասելով՝ եթէ կամ լիցի եղբօր զի եկեսցես օգնեսցես 'ի պատերազմիս, զի 'ի թիկունս հասցես քո գնդաւոգ: Ասէ. Թէ դու 'ի մեր կոյս լինիս, գիտեմք զի մեր լինելոց է յաղթութիւնն: Ապա յորժամ զայս լսէր Արշակ արքայ Հայոց, մեծաւ ուրախութեամբ կամեցաւ երթալ 'ի թիկունս օգնականութեան, զօրավիգն լինել Շապուհի թագաւորին Պարսից: Ապա տայր հրամանս թագաւորն Արշակ Վասակայ իւրում սպարապետին, Կունդ գումարել, զօրս պատրաստել: Եւ նա վաղվաղակի կատարէր զհրամանս թագաւորին. չորեքհարիւր հազար զօր կուռ վառեալք, որ ընտիրք և պատերազմողք էին, լի արուժեամբ արուեստաց նահատակութեանն: Նիզակաւորք, սուսերաւորք, աղեղնաւորք անվրէպք կորովիք, վաղրաւորք, սակրաւորք, որք ոչ գիտէին զերկեւզ զանգիտելոյ յարանց յախոյանց¹. համակ հեծելաւորք զրահաւոր պատենաղէնք, սաղաւարտաւորք, դրօշաւորք, կազմ նշանաւորք բազմաձայն փողարօքն²:

Խաղաց գնաց թագաւորն Արշակ բազմակոյտ նախարարօքն, չուեաց ընդ Աղձնիս ընդ իւր իշխանութիւնն. չոգաւ թափեցաւ յերկիրն արուացաստանի դէմ յանդիման մըծքնացւոց քաղաքին, որ էրն տեղի ճակատուն պատերազմին: Ապա երթեալ տեսաւ

1 Յօրինակի միւլմ տխրեանց: 2 Յօրինակի միւլմ փողարօքն:

նէին զժամադիր արարեալ միմեանց վասն իրաց պատերազմին կողմանցն երկոցունց: Իսկ զօրքն Յունաց հասեալք, մտծեալք բանակեալք էին իբրև զաւազ առ ափն ծովու բազմութեամբք: Իսկ զօրքն Պարսից չուէին հասեալ 'ի ժամադիր տեղի պատերազմին: Իսկ զօրքն արքային Հայոց կանուխ քան զՊարսն 'ի տեղի ճակատուն հասանէին, և զտեղի առեալ կային: Ապա տապել սկսան զօրքն Հայոց ընդ իւրեանց նիստ խափանածոյն. և ոչ առնուին յանձն մնալ կամ անսալ զօրացն Պարսից, այլ կամեցան յարձակել դիմել հասանել 'ի վերայ թագաւորին Յունաց ինքեանք առանց Պարսից զօրացն, անձամբք վճարել զգործ պատերազմին: Եւ այր ամենայն զօրացն Հայոց ինքնակամք իւրաքանչիւր արձակ արձակ խաղային. և սառեւ զօրավարն նոցին Վասակ քան զամենայն զօրսն եւ և եւ առնէր, կապակոտոր լինէր, չմայր հաւանութեան մինչև զօրքն Պարսից եկեսցեն, այլ զի միայն ինքեամբք վճարեսցեն զգործ պատերազմին:

Ապա միահամուռ զօրքն Հայոց անկանէին առաջի և ինդրէին յիւրեանց թագաւորէն Արշակայ, զի մի պահեսցէ զնոսա մինչև եկեսցէ արքայն Պարսից Շապուհ. այլ վասն որոյ իրիք եկեալ իցեն, վաղագոյն նոցա զպատերազմն առ յանդիման արարեալ համարձակեսցէ յարձակելքան զանսալն յօտար աշխարհին. առաւել մղձկէին, զի լաւ հաշուէին զմեռանելն առաւելքան զյամելն յօտար աշխարհին: Ապա թոյլ տայր նոցա թագաւորն Արշակ, և յանդիմանէր նոցա զգործ պատերազմին: Ապա կարգէր կազմեր պատրաստէր զամենայն զօրսն Հայոց Վասակ զօրավարն սպարապետն Հայոց մեծաց: Վարէր զինէր ժամակալ լինէր Վասակ. հանդերձ ամենայն պատերազմող զօրօքն այրայրատեան գնդաւն ելանէր անկանէր 'ի վերայ բանակին: Առ հասարակ ընդ սուր հանեալ կոտորէին, այնպէս զի ոչ ապրեցուցանէին 'ի նոցանէ և ոչ զմի: Եւ առնուին զկապուտ զաւար յունական զօրուցն, զի ոչ գոյր չափ կամ թիւ որչափ լցան գանձօք. և անհամար կարասեաւ մեծաւ աւարացն¹ յղփացան:

1 Յօրինակի միւլմ ասարան:

Եւ յետ այսորիկ զտեղի ունէր արքայն Հայոց Տան-
դերձ իւրովք զօրօքն, մինչև գայր հասանէր Շապուհ
արքայն Պարսից ամենայն անթիւ և անչափ զօրօքն
Պարսից: Իբրև եկն ետես զքաջութիւն գործոյն հայ-
աստան զօրացն, զի զճակատ մղէալ, զպատերազմ
յարդարեալ, զյաղթութիւն կազմեալ և զգործ վճա-
րեալ, կայր զարմացեալ մեծապէս. և պատուէր զԱր-
շակ արքայ Հայոց մեծապէս, և զամենայն մեծամեծս
Հայոց. սոյնպէս և զսպարապետն Հայոց զՎասակ:

Ապա խօսել սկսանէր թագաւորն Պարսից Շապուհ
ընդ զօրս իւր՝ թէ զինչ պարգևս բարեաց, կամ զինչ
հատուցումն կարեմք մեք հատուցանել արքայիս Հա-
յոց Արշակայ, զի զայսպիսի գործ գործեաց, կամ
զայսպիսի քաջութիւն արարեալ, կամ զայսպիսի թըշ-
նամիս եհար և զայսպիսի պատերազմ մղեաց, կամ
այսպիսի ճակատու յաղթեաց և զայսպիսի անուն ստա-
ցաւ մեզ: Զի եթէ մեք լեալ էաք, ամենայն Արեաց
զօրք հանդերձ այսպիսի աջողութեամբ գայր ՚ի
ձեռն, քաջ թէ զղզ հասարակ այսպիսի գործ ՚ի միա-
սին կարեաք գործել. արդ Հայոց արքայ իւրով զօրու-
թեամբն ընդ մեր նահատակեալ, զայսչափ քաջու-
թիւնս արար, զոր ոչ որ կարէ առնել ամենեկին: Արդ
զորպիսի հատուցումն բարեաց կարացուք մեք առնել
նմա: Եւ այսպիսի օնգեալ էր ՚ի խորհուրդս, թէ
զինչ այն ինչ իցէ զոր տայցեմ ես նմա: Ապա տային
պատասխանի նախարարքն իւր Շապուհոյ արքային Պար-
սից, և ասեն ցնա՝ թէ զինչ և կամիս, իւ կամիս,
կարող ես հաճել զնա. ոսկի քս շատ և արծաթ
կերպաս և մարգարիտ, զինչ և միանգամ դու կամիս
չնորհել նմա, տուր նմա: Ապա տայր պատասխանի
Շապուհ թագաւորն Պարսից իւրոց իշխանայն, և
ասէ. Արդ ոչ եթէ սէր ինչ է, զոր դուքդ ասացէք.
այլ եկայք, անբակ սէր արասցուք մեք ընդ Արշակայ
արքային Հայոց, զի մինչև յաւիտեան անբաժին լի-
ցի նա ՚ի մէնջ: Տացեմ զդուստր իմ կնութիւն Արշա-
կայ արքային Հայոց, և տաց նմա տուն մեծ. զի
յորժամ քնասցէ ՚ի Հայոց գալ առ մեզ, այնպէս տա-
ցուք նմա տուն, զի ՚ի Հայոց մինչև ՚ի Տիգրոն մինչև

այսին V
տո.

առ մեզ համակ յիւրում տան ազցի, մինչև առ մեզ
եկեսցէ: Թագաւորին զայս արասցուք. իսկ զօրավա-
րին Վասակայ կամ այլոց մեծամեծացն և զօրավա-
րացն տացուք ոսկի և արծաթ, կերպաս և մարգա-
րիտ: Եւ հաճեցան մեծամեծքն և խորհրդակիցք
թագաւորին Պարսից ընդ այս խորհուրդ, և հաս-
տատէին զասացեալն՝ թէ արժան է զայդ առնել:

Իսկ թագաւորն Պարսից Շապուհ մեծաւ ստիպով
ստիպէր զթագաւորն Հայոց զԱրշակ, զի առցէ գնաս-
ցէ զնա ընդ ինքեան յԱսորեստան, զի անդ մեծափառ
պատուով և փեսայութեամբ մեծարեցցէ զնա: Իսկ
Արշակ և ամենայն զօրք իւր տաղտապէին՝ երթալ
զհեռի ճանապարհն. զի ամենայն որ յանձնիր տուն
յիւրաքանչիւր տեղի զօրէն բարուց հայաստան մարդ-
կան անձկացեալ էին: Եւ եղև իբրև ՚ի վերայ հասանէր
իրացն Անդովկ նահապետն Սիւնեաց գաւառին, ե-
թէ Շապուհ թագաւորն Պարսից կամի տալ ըզ-
դուստր իւր կնութեան Արշակայ թագաւորին Հայոց,
մեծապէս երկեաւ, և բախեցաւ նորա կասկած
մտացն իւրոց: Զի եր. ՚ի մտի իւրում՝ թէ յորժամ
առցէ Արշակ կին իւր զդուստր թագաւորին Պարսից,
յայտ է այնուհետև՝ թէ անարգի դուստր նորա:
Վասն զի Փառանձեմ դուստր Անդովկայ, որ էր կին
լեալ Գնեղոյ, ՚ի ժամանակի անդ էր կին Արշակայ
թագաւորին Հայոց. կասկածէր նա՝ թէ գուցէ յոր-
ժամ այլ առցէ, զնորայն անարգեցէ:

Անկանէր այնուհետև Անդովկ ՚ի հնարս հնարել,
և ՚ի ծուփս խորհրդոց, գտանել պատճառս՝ զի ո՞ գի-
տէ կարացցէ ցրուել զսէրն մեծ, որ էր անկեալ ՚ի
մէջ թագաւորացն երկոցունց: Նախ բազում ոսկի զօ-
րավարին Հայոց Վասակայ Անդովկն մատուցանէր.
սոյնպէս և զամենայն մեծամեծսն կաշառէր, զի հնա-
րեացի քակել զմեծ սէրն, որ իցեն ՚ի մէջ թագաւո-
րացն երկոցունց: Եւ ամենայն մեծամեծքն ձեռն
յանձին հարկանէին. առեալ ոսկւոյն կաշառօք խա-
ւարեցան: Ապա զմիմն յաւազաց թագաւորին Պար-

1 Յերկուս օրինակս գողտկապէին:

սից 'ի ներքին 'ի բուն խորհրդականացն 'ի բանի իւրում առնէր Անդովին զհնարաւորութեամբն, զնենդաւորութեանն դաւաճանութեամբ մեքենայութեամբն, զի բանս արկցէ ընդ թագաւորին Պարսից ընդ Շապուհ և ընդ Արշակ: Եւ տայր նմա Անդոյի ոսկի բազում և անհամար, և դնէր բանս 'ի բերան, զի իբրև կերպարանս գուշակի արասցէ ասել ցարբայ Արշակ, թէ ապրեցո զանձն քո, զի ճգրիտ խորհուրդ խորհեալ է թագաւորին Պարսից ունել զքեզ և սպանանել: Եւ յորժամ դու զայս ասասցես, ասէ, և զմեզ հրամայես ջիր կոչել 'ի խորհուրդն. և զքո բանս աւագանին հաստատեն:

Ապա գայր մտանէր խորհրդակից արքային Պարսից առ արքայն Հայոց. խօսել սկսանէր ընդ նմա զբանս 'ի բերան եղեալ Անդուկայն չարագործի, և ասէր՝ թէ արքայդ Հայոց Արշակ, ապրեցո զանձն քո. զի խորհուրդ խորհեալ է թագաւորին Պարսից Շապուհոյ ունել զքեզ և սպանանել: Կայր հիացեալ և զարմացեալ արքայն Արշակ ընդ բանսն ընդ այնոսիկ, և ասէ. Ի մեծի վաստակոյն իմոց 'ի վերայ այս հատուցումն 'ի նոցանէն: Ապա հրաման տայր կոչել զառաջեալ իւրով արքայ Արշակ զամենայն զմեծամեծս իւր, և զամենայն խորհրդակիցս իւր, զՎասակ սպարապետն, և զԱնդովին զանէր իւր, և որ միանգամ էին նախարարքն. և պատմէր նոցա զոր միանգամ լուաւ ինքն 'ի պարսկէ անտի: Ապա և նորա ընդ մի բերան ասէին ընդ նմա, թէ մեք զայդ վաղ լուաք, ցբեզ չիշխեցաք ասել. այլ իրքդ այդ հաստատ են: Բայց արդ, արքայ, գիտեատես զիւրդ ապրեցուցես զանձն քո և զմեզ: Ապա արքայ Արշակ բազում պարգևս գանձուց ոսկոյ և արծաթոյ տայր պարսկին այնմիկ, որ ասաց նմա զբանս զայնոսիկ: Եւ ինքեանք կազմեցան պատրաստեցան. խորհուրդ խորհեցաւ Արշակ թագաւորն Հայոց, և յառնէին 'ի գիշերի որ միանգամ մարդ էր 'ի բանակին Հայոց. հեծան 'ի ձիս, և փախեան: Եւ առ ետեղ թողին զխորանս և ըզվրանս զկահ և զկարասի և զկազմած իւրեանց, և զբանակն իւրեանց, և գնացին գաղտուկ. և ոչ ոք 'ի

բանակէն Պարսից գիտացին զայն մինչ ցայդ ցառաւտան:

Եւ իբրև եղև ժամ այգորելի առ թագաւորն Պարսից, և ամենայն թագաւորք և իշխանք մեծամեծք իւր այգորեալ գային արքային Պարսից, բայց միայն ոչ ուրեք 'ի մէջ երևէր թագաւորն Հայոց Արշակ հանդերձ իւրովք մեծամեծօքն: Ապա տայր հրաման Շապուհ թագաւորն Պարսից իւրոյն, երթեալ տեսանել թէ զինչ իրք իցեն 'ի բանակին Հայոց թագաւորին Արշակայ, զի այնչափ ժամն յամեաց գալ յայգորել թագաւորին Պարսից Շապուհոյ: Ապա երթեալ տեսանէին, զի թափուր կայր բանակն առանց մարդոյ. զի թողեալ էր իւրեանց զխորանս և զվրանս և զհովանոցս և զսրահակս և զգահոյս և զանկողինս և զկահ և զկազմածս և զկարասի իւրեանց, և ըզգանձս իւրեանց անգամ: Բայց միայն զգէնս իւրեանց որ բարձեալ էին ընդ ինքեանս, և գնացեալք. Եւ որք չողան 'ի բանակն, գային զամենայնս պատմէին Շապուհոյ արքային Պարսից: Եւ իբրև լուաւ Շապուհ արքայն Պարսից, բանզի այր իմաստուն էր, գիտացեալ 'ի կարծիս իմաստութեան իւրոյ զիրմն՝ որ ինչ եղևն, անդէն ասաց՝ թէ այն փախուստ թագաւորին Հայոց յիմոց աստի եղեալ է. զի 'ի մէջ 'ի մերմէ 'ի դրանէ աստի էին, ասէ, որք փախուցին զայրն զայն զԱրշակ: Ապա իւրոց աւագացն 'ի մեծամեծացն դեսպան ձիով զբազումս յղէր զհետ թագաւորին Հայոց, հանդերձ երգմամբ 'ի սէր միաբանութեան և յանդիմանութեան. զի դարձցին և զչարախօսութեան զբանս 'ի մէջ ածեալ կշտամբիցեն: Եւ ոչ կամեցաւ արքայն Հայոց ունկնդիր լինել բանիցն պատգամաւորացն թագաւորին Պարսից Շապուհոյ, և ոչ դարձաւ այլ անդրէն յերկիրն Պարսից: Ապա յայն օրէ հետէ և անոր յուզեցաւ պատերազմ գրգռութիւն մարտից ձակատուց 'ի մէջ թագաւորին Հայոց Արշակայ և 'ի մէջ թագաւորին Պարսից Շապուհոյ ամա աւելի բան զերեսուն:

322 պարսի

Ք Լ Ո Ւ Խ Ի Ա .

Յաղագս թէ զեւրդ եղև պատերազմ ընդ Շապուհ թագաւորն Պարսից և ընդ Արշակ թագաւորն Հայոց զառաջինն, կամ զեւրդ յաղթէր Արշակ արքայ Հայոց:

Ապա ամն ութ, յետ գնալոյն փախչելոյն արքա յին Հայոց Արշակայ 'ի թագաւորէն Պարսից Շապուհոյ, լուռ լինէր թագաւորն Պարսից 'ի թշնամութենէ. և խօսէր համակ ողորով, և աղաչէր զԱրշակ արքայ Հայոց՝ սիրով հաշտ և միաբան կալ ընդ նմա յուխտի խաղաղութեան Վասն զի 'ի մեծ վտանգ շտապի էր թագաւորն Պարսից ստէպ ստէպ յանդադար պատերազմացն 'ի թագաւորաց անտի Յունաց: Իսկ Արշակ արքայ Հայոց ոչ ինչ կամէր անսալ նմա, և ոչ հուպ ինչ լինել 'ի նա. և յղեալ դեսպանս, և ոչ ինչ տալ պատարագս ընծայից, և ոչ հուպ ինչ կամ մօտ լինել 'ի նա բնաւին. և զանունն անգամ նոցա ոչ կամէր լսել: Իսկ թագաւորն Պարսից ստէպ ստէպ յղէր պատարագս առ նա, առաքէր դեսպանս: Եւ ինքն հեպճեպ կռուէր ընդ թագաւորն Յունաց:

Այլ իբրև եղև խաղաղութիւն 'ի մէջ թագաւորացն Յունաց և 'ի մէջ թագաւորին Պարսից Շապուհոյ, ուխտից նամակ գրեալ և կնքեալ տայր թագաւորն Յունաց թագաւորին Պարսից: Եւ գրեալ էր յուխտից նամակին այսպէս. Ետու բեզ, ասէ, զՆճբին բաղաք՝ որ է յարուեստանի, և զՄիջագետս Ասորոց, և մէջաշխարհին Հայոց՝ ձեռնթափ եմ, ասէ, թէ կարացես յաղթել նոցա և արկանել 'ի ծառայութիւն, ես 'ի թիկունս ոչ եկից նոցա: Արդ 'ի նեղ ուրեմն անգեալ թագաւորն Յունաց, և 'ի նեղին վշտի՝ զայս ձև օրինակի բանիցն կնքէր մուրհակ, և տայր թագաւորին Պարսից. և ապա ճողոպրէր 'ի նմանէ:

Այլ իբրև եղև խաղաղութիւն 'ի մէջ թագաւորին Յունաց և 'ի մէջ թագաւորին Պարսից, այնուհետև

տև կազմէր զգօրս իւր թագաւորն Պարսից Շապուհ, և խաղաց 'ի վերայ Արշակայ արքային Հայոց մարտի պատերազմաւ: Իսկ սահմանապահքն թագաւորին Հայոց, որ նստէին 'ի Գանձակ Ատրպատականի, վաղ ազգառնէին նմա զիրսն մինչև հասեալ էր նա 'ի սահմանս Ատրպատականի: Ապա իբրև զայն զգայր թագաւորն Հայոց Արշակ, հրաման տայր Վասակայ իւրում սպարապետին՝ կազմել զամենայն զգօրս իւր, և հասանել 'ի դիմի հարկանել թագաւորին Պարսից Շապուհոյ: Ապա արագ ժողովել 'ի մի վայր, հանդէս առնէր Վասակ սպարապետն ամենայն զօրաց Հայոց. և գտան հեծելազօր սպառազէնք կուռ վառեալք նիզակաւօրք համակ վաթսուն բեւր, միասիրտք միաբան միամիտք: Եւ հանդերձ նոքօք յառաջ խաղայր սպարապետն Հայոց Վասակ հասանէր, բախեալ 'ի դիմի հարկանէր թագաւորին Պարսից: Առ հասարակ զօրսն զամենայն հարկանէին 'ի սուր սուսերի իւրեանց. և միաձի ձուղոյրեալ արքայն Պարսից Շապուհ փախչէր: Սոքա հասանէին, գերէին, այրացաւեր առնէին առ հասարակ զերկիրն Պարսից. և ինքեանք կային ունէին զձակատուն տեղի, այս ինքն զսահմանս Պարսից պահէին:

Ք Լ Ո Ւ Խ Ի Բ .

Յաղագս յետ այսորիկ որ ընդ երիս տեղի եղև ձակատն յերկիրն Հայոց ընդ զօրսն Պարսից, թէ զեւրդ նշան յաղթութեան յայսմ ևս Հայոց կանգնէր:

Յայնմ ժամանակի թագաւորն Պարսից Շապուհ ժողովեաց զգօրս իւր անթիւ և անհամար իբրև զաւազ առ ափն ծովու. և փիղս բազումն, զի ոչ գոյր նոցա թիւ: Ընդ երիս բաժանեալ զգօրսն, երկուց գնդացն զՍնդրիկան և զՀազարաուխտ զօրագլուխս կացուցանէր. և միում գնդին ինքնին թագաւորն լինէր զօրագլուխ: Եւ հրաման տայր թագաւորն զօրացն ընդ երիս տեղիս խաղալ մտանել արշաւել յաշխարհն Հայոց:

✓ 45
20

Ապա այս բանք վաղաքոյն ազդ լինէին առ Թագաւորն Հայոց Արշակ, և առ զօրավարն նոցին Վասակ. ապա և սոքա բազում զօր յաշխարհէ ժողովեցին, զի ոչ գոյր համար բազմութեանն: Եւ Թէ՛ բեւր աճապարեցին, սակայն զօրքն Պարսից արշակէին յերկիրն Հայոց, և ընդ երիս ասպատակէին:

Ապա Թագաւորն Արշակ և զիւր զօրսն բաժանէր ընդ երիս. և տայր զմի գունդն՝ Վասակայ սպարապետին. և զերկրորդ գունդն՝ ՚ի ձեռն Բագասի եղբօր նորին, որ ՚ի գործ արութեան քաջ էր անհնարին, բայց ՚ի գործ իմաստութեան բախած էր. և զմիւս գունդն իսկ Թագաւորն Արշակ առնոյր: Եւ տայր հրաման՝ յառաջ խաղալ պատրաստել, առ դիպան՝ պատահել զօրացն Պարսից: Ապա գայր սպարապետն Վասակ, գտանէր զառաջին առաջն զօրացն Պարսից զՀազարաուխտն, զի հասեալ էին ՚ի գաւառն Վանանդայ, ՚ի տեղոջն՝ որ անուանեալ կոչէր յերեւալ՝. և բախէր ընդդէմ զօրացն Պարսից մարտիւ պատերազմաւ: Ի պարտութիւն մատնեցան զօրքն Պարսից, դարձան ՚ի փախուստ, ցրուեցան սփռեցան: Հասանէր զօրավարն Վասակ, արկանէր զզօրսն ամենայն փախստեիցն Պարսից. ոչ ապրեցուցանէին և ոչ զմի, և Թափեցին աւար բազում և զփիղսն:

Ի նմին ամսեան ՚ի նմին շաբաթու ՚ի նմին աւուր հասանէր Բագոս, հանդերձ զօրօք՝ որ ընդ իւրե էին. գտանէր զառաջ երկրորդ զօրացն Պարսից և զՍնդիկան զօրաբաշխ նոցա, զի հասեալ մածեալ բանակէին ՚ի վերայ ձկնատենիցն Առեստեայ: Ապա վաղ զգացին զօրքն Պարսից զհասանել Բագոսին, և պատրաստեցան ՚ի մարտ պատերազմի ընդդէմ զօրացն Հայոց: Ապա հասանէր Բագոսն ամենայն գնդաւն. ընդդէմ յարձակէին ճակատուն Պարսից, անդէն հարկանէին սատակէին զամենայն առ հասարակ զզօրսն Պարսից, և գլխովին զՍնդիկան սպանանէին: Ապա դիպէր Բագոսն գնդին փղացն, և տեսանէր զմի ՚ի

1 Օրինակ մի յաւելու է յետո:

3 Օրինակ մի երեւալ:

2 Օրինակ մի սոս է դիպան:

փղաց անդի մեծապէս զարդարեալ, և զարքունական նշանս ՚ի վերայ արձակեալ: Համարեցաւ զԹագաւորն ՚ի փղին յայնմիկ. իջանէր յերկարէն, հանեալ զսուսերն իւր յարձակէր ՚ի վերայ փղին. զէն վերացոյց, եմուտ ՚ի ներքոյ փղին, հարկանէր զներստ փղին, և անդէն ընկենոյր զփիղն ՚ի վերայ անձին իւրոյ, և սատակէին երկոքեան. զի ոչ ժամանէր ելանել ներքուստ ՚ի փղէն: Յայնմ ճակատու, բայց միայն զի մեռաւ զօրաբաշխ զօրացն Բագոսն, այլ ՚ի Պարսից զօրացն ոչ ապրեցուցանէին յայնցանէ և ոչ մի:

Իսկ ՚ի նոյն ամի ՚ի նմին շաբաթի ՚ի նմին իսկ աւուր, քանզ՝ ՚ի մի օր՝ եղէն ճակատքն երեքեան, արդ հասանէր Թագաւորն Արշակ, հանդերձ զօրօքն՝ որ ընդ իւրն էին. գտանէր զինքնին Թագաւորն Շապուհ, զի հասեալ մածեալ բանակէին ՚ի գաւառն Բասենոյ ՚ի տեղիսն՝ որ անուանեալ կոչի Ոսխա՝: Ապա անկանէր գիշերի արքայն Արշակ ՚ի վերայ բանակին Պարսից, և անդէն ընդ սուր հանէր զամենեսեան. բայց միայն միաձի մաղպուր ճողոպրէր Թագաւորն Շապուհ, փախուցեալ անկանէր յաշխարհն Պարսից: Ապա յայնմ ժամանակի յերկրունց գնդացն միմեանց դիպէին աւետաւորքն յաղթութեանցն. բայց ՚ի Բագոսէ, զի մեռաւ միայն ՚ի միում ճակատուն, այլ և ոչ մի ՚ի նոցանէն ոչ ծախէին. յաստուծոյ եղև մեծ աջողութիւնն յաղթութեանն: Եւ սոքա ՚ի կողմանս Պարսից ասպատակէին, և հարկանէին մինչև ՚ի կողմանս՝ որ կոչին Խարտիզան: Եւ լցան գանձիւք բազմօք և զինու և զարդու և բազում աւարաւ և անչափ մեծութեամբ, և հարստացան անցին ըստ չափ:

1 Յամենայն օրինակս քան զմի օր:

2 Յերկուս օրինակս Ոսխա:

Գ Լ Ո Ւ Խ Ի Գ

Յաղագս Մերուժանայ արծրունոյ, որ ապստամբեաց յարքայէն Հայոց Արշակայ, և անկաւ առ Թագաւորն Պարսից Շապուհ, և առաւել գրգռէր զպատերազմունսն. և թէ զհարգ ուրացաւ յաստուծոյ, և կամ զհարգ եղև խոչընդակն և խաչոսն երկրին Հայոց մինչև յայսոյ:

Յայնմ ժամանակի ապստամբեաց յարքայէն Հայոց մի ոմն 'ի նախարարաց մեծամեծացն, Մերուժան անուն արծրունի. և չոգաւ եկաց առաջի Թագաւորին Պարսից Շապուհոյ, և դնէր ընդ նմա ուխտ երդմամբ, զի յաւիտեան ծառայ լիցի նմա: Եւ յառաջաւ 'ի կեանացն իւրոց, զոր յաստուածն ունէր. զի եթող զօրէնս քրիստոնէութեան, և խոստովան եղև վասն անձին իւրոյ՝ թէ չեմ քրիստոնեայ. և կալաւ զօրէնս մազդեզանցն, այսինքն զմոզուցն. եպագ երկիր արեգական և կրակի, և խոստովան եղև՝ թէ աստուածք այն են, զոր Թագաւորն Պարսից պաշտէ: Եւ ուխտ ընդ Շապուհոյ արքային Պարսից յայնմ հետէ. Թէ իցէ և կարասցէ յաղթել Շապուհ Հայոց, և ունել զաշխարհն, և ինձ դարձ լիցի յիմ աշխարհն և յիմ տունն, նախ ես՝ ասէ՝ շինեցից ատրուշան յիմում տանն սեպհականին, այս ինքն տուն կրակին պաշտելոյ: Եւ կեանս և մահս դնէր ընդ նոսա, խոստացեալ բանիւք և արդեամբք: Եւ զզօրսն Պարսից պատրաստէին առաւել ևս բան զառաջինն, և առաջնորդ ունէին զչարագործն Մերուժանն, ասպատակել յաշխարհն Հայոց: Յանկարծօրէն այրացաւ եր զերկիրն Հայոց առնէին առաջնորդ Մերուժանաւ. զորս տային 'ի կոխումն փղաց, և զկանայս ընդ ցից սայլից հանէին. առնուին կոտորէին զամենայն բնակիչսն վերնագաւառացն Հայոց:

Մինչ դեռ Թագաւորն Արշակ 'ի կողմանսն ստորին գաւառացն յԱնդեղ տանն էր յուտեստ, զմիջնաշխարհն քանդեալ բրեալ զօրքն Պարսից ապականէին: Ապա

զօրաժողով լինէր Վասակ զօրավարն Հայոց, և որ հասին 'ի ժամանակի անդ 'ի ձեռն նորա տասն հազար հեծեալ ընդիր ընդիր և քաջ այրեձի, կազմ զինու և բազում պատրաստութեամբ, և հանդերձ նորօք խաղայր, 'ի կիրթ ձգեալ հասանէր զօրացն Պարսից: Իսկ իբրև զգացին զօրավարքն զօրաց Թագաւորին Պարսից՝ եթէ զօրաժողով է 'ի վերայ նոցա զօրավարն Հայոց Վասակ, զմնացորդս աշխարհին գերիեցին և երեցին առին և փախեան յաշխարհն իւրեանց ճեպով տագնապաւ: Ապա զհետ կրթէր Վասակ մամիկոնեան, և երթայր հասանէր նոցա. չուէին 'ի սահմանս Ատրպատականին: Իսկ զօրքն Թագաւորին Պարսից թողին զգերին, և փախստական լինէին հանդերձ Մերուժանաւն: Եւ Թափէր անչափ և անթիւ զամենայն զառեալ գերութիւնն, և դառնային խաղաղութեամբ առ Թագաւորն Արշակ:

Գ Լ Ո Ւ Խ Ի Գ

Յաղագս Մերուժանայ, թէ զհարգ ապստամբէր և գրգռէր զԹագաւորն Պարսից Շապուհ, և առնէր պատերազմ. և թէ զհարգ լինէր առաջնորդ Թագաւորին Պարսից Շապուհ, և ամէր հէն յաշխարհն հայաստանի. և կամ զհարգ գերէր զօրակերս արշակունեաց. կամ զհարգ զօրավարն Վասակ Թափեաց զգերեալսն և յաղթեաց Թշնամոյն:

Ապա յետ այսորիկ Մերուժան վատանշան գրգռէր զԹագաւորն Պարսից զՇապուհն 'ի վերայ Թագաւորին Արշակայ մեծաւ բարկութեամբ: Ապա զօրաժողով լինէր Թագաւորն Պարսից Շապուհ. և լրտեսս արձակէր, դիտել զարքայն Հայոց զԱրշակ: Եւ մինչ նա դեռ զգուշացեալ Արշակ արքայն Հայոց հանդերձ իւրովք զօրքն զատրպատական սահմանօքն, զի անդ սպասէր զօրացն Պարսից, նոցա առաջնորդ կայեալ զՄերուժանն՝ ընդ այլ կաթել ասպատակ յաշխարհն Հայոց առնէին: Զի ընդ Աղձնիս և ընդ

Ծոփս մեծ, ընդ Անգեղ տունն և ընդ գաւառն Անձ-
տայ ընդ Ծոփս Շահունոց, ընդ Մզուր գաւառն և ընդ
Դարանաղէ, ընդ Եկեղեաց, զկողմանս այնց գաւա-
ռացն Շապուհ թագաւորն Պարսից հանդերձ անթիւ
զօրօքն ասպատակել հեղեալ ծաւալէր բազմութեամբ
իբրև զԶուրս բազումս:

Այլայլաւեր առնէին, և զանթիւ մարդիկ արկանէին
'ի սուր սուսերի իւրեանց. զկանայս և զմանկտի
հանէին ընդ ցից սայլից, զկէսս զոր 'ի ներքոյ կամացն
արկեալ կասուին: Եւ զարանց բազմութիւնս տային 'ի
կոխումն փղաց. և զառանց թուոյ զմատաղ մանկտոյն,
զայն 'ի գերութիւն վարէին. և զբազում ամուրս
քանդէին, և զբերդս աւերէին զամուրս: Եւ առին
աւերեցին զմեծ քաղաքն Տիգրանակերտ, որ էր 'ի
գաւառին Աղձնեաց յիշխանութեան բղէշխին. քա-
ռասուն հազար երգ, զայն նոյնհետայն 'ի գերու-
թիւն խաղացուցին. և ինքեանք 'ի Ծոփս մեծ արշա-
ւեցին: Եւ անդ էին բերդք, զոր առին. և էր, զոր
ոչ կարացին առնուլ: Եւ գային պահարկանէին շուրջ
զԱնգեղ զամուր բերդաւն, որ է յԱնկեղ տանն գա-
ւառին. զի անդ էին բազում Հայոց թագաւորացն
գերեզմանք շիրմացն արանցն արշակունեաց. բազում
գանձք մթերեալ մնացեալ կային 'ի նախնեացն 'ի
հնոց ժամանակաց հետէ: Զուան պահ արկին զբեր-
դաւն. ապա իբրև ոչ կարէին առնուլ վասն ամրու-
թեան տեղոյն՝ թողուին և գնային: Եւ զբազում բեր-
դօք զանց առնէին, զի ոչ կարէին մարտնչել ընդ ա-
մուրսն. բայց միայն մատնեցաւ 'ի ձեռս նոցա ամուր
բերդն Անի 'ի Դարանաղեաց գաւառին անդ, զի չա-
րագործն Մերուժանն հնարաւորութեամբ մեքենա-
յէր ամուր բերդին այնմիկ: Ելանէին 'ի վեր, և կոր-
ծանէին զպարիսպնորա, և իջուցանէին անթիւ գանձս
'ի բերդէն: Եւ բանային զգերեզմանս զառաջին թա-
գաւորացն Հայոց պարանց քաջաց զարշակունոյ, և
խաղացուցանէին 'ի գերութիւն զոսկերս թագաւոր-
ացն. բայց միայն զգերեզման շիրմին Սանատրկոյ ար-
քային ոչ կարացին բանալ վասն անհեղեղ սկայագործ
հաստաշինած ճարտարագործ արարածոցն: Ապա գնա-

ցեալք անտի 'ի բաց մերժէին, ընդ այլ դիմեալ՝ աս-
պատակս կապէին, ընդ կողմանսն Բասենոյ յառաջ
խաղային և ինքեանք, կամէին 'ի թիկանցն կուսէ
անկանել հասանել 'ի վերայ զօրացն թագաւորին
Հայոց:

Ապա մինչ դեռ այս ամենայն լինէր, գուժկան հա-
սանէր առ թագաւորն Արշակ, և ասէն նմա. Դու
աւագիկ առաջոյ սպասես թշնամեացն, նստիս յՍտրը-
պատականի. իսկ թշնամիքն զթիկամբք անկեալ կու-
տորեցին զաշխարհս. և արդ դիմեալ գան 'ի վերայ
քո: Ապա իբրև զայս լսէին թագաւորն Հայոց Արշակ
և զօրավարն նորին Վասակ, հանդէս առնէին զօրացն
իւրեանց: Եւ գտան 'ի ժամանակին անդ ընդ ձեռամբն
զօրավարին Վասակայ արք գործոց իբրև վաթսուն
հազար, ընտիրք և պատերազմողք. որ միամիտք և
միասիրտք էին միաբանութեան գործոցն պատերազ-
մին, հասանել մարտնչել 'ի վերայ որդւոց և կանանց
իւրեանց, և 'ի վերայ աշխարհին դնել զանձինս
իւրեանց մինչև 'ի մահ և 'ի վերայ աշխարհին գաւա-
ռացն բնակութեան, հասանել մարտնչել 'ի վերայ
եկեղեցեացն իւրեանց, 'ի վերայ ուխտին պաշտամանն
սրբոյ եկեղեցեաց իւրեանց, 'ի վերայ հաւատոց ուխ-
տին անուան աստուծոյ իւրեանց, փոխանակ բնակ
տեանց իւրեանց արշակունւոց: Զի անգամ ոսկերք
թագաւորացն մեռելոց և բազում ժողովուրդք խը-
լեալք յիւրաքանչիւր տեղեաց, փոփոխեցան յօտարու-
թիւն:

Ապա Վասակ սպարապետն հանդերձ վաթսուն
հազարօք յառաջ խաղայր, դարձեալ ընդ կրուկ թու-
ղոյր զթագաւորն Արշակ յամուր տեղւոջ ուրեմն
յերկրին Մարաց, հանդերձ սպասաւորօքն: Եւ ինքն
գայր հասանէր 'ի միջնաշխարհն Հայոց 'ի գաւառն Այ-
րայրատու. և հասանէր գտանէր զզօրսն Պարսից, զի
հասեալ մածեալ էին բազմութեամբ իբրև զաւագ
առ ամին ծովու, բանակեալ զգաւառաւն այրայրա-
տեան: Ապա հասեալ Վասակ հանդերձ գնդաւն՝
որ ընդ իւրն էին, անկանէր 'ի վերայ բանակին թա-
գաւորին Պարսից 'ի գիշերի յեղակարծումն ժամա-

նակի: Եւ անդէն առ հասարակ ընդ սուր հանէին զզօրսն ամենայն Պարսից. բայց միայն Թագաւորն միաձի ճողոպրեալ մազապուր փախէր: Չհետ հալածէին զմնացեալսն փախուցեալսն արտաքոյ իւրեանց սահմանացն, և Թափէին 'ի նոցանէ աւար բազում և անթիւ, զի ոչ գոյր նոցա չափ համարոյ: Եւ առ հասարակ արկանէին զնոսա 'ի սուր սուսերի իւրեանց, և Թափէին 'ի նոցանէն զոսկերս Թագաւորացն իւրեանց, զոր պարսիկք խաղացուցեալ տանէին 'ի գերութիւն յաշխարհն Պարսից: Չի ասէին ըստ իւրեանց հեթանոսութեանն ըստ օրինացն, Թէ վասն այսօրիկ բարձեալ տանիմք զոսկերս Թագաւորացն Հայոց յաշխարհն մեր, զի փառք Թագաւորացն և բախտքն և քաջութիւնն աշխարհիս աստի գնացեալ ընդ ոսկերս Թագաւորացն յաշխարհն մեր եկեսցեն: Ապա Թափէր Վասակ զգերութիւնն ամենայն զհայաստան աշխարհին. և զոսկերս Թագաւորացն Հայոց, զորս Թափեաց Վասակ, հանեալ Թաղեցին յամուր 'ի գեւղն՝ որ Աղձըն անուանին, յԱյրարատ գաւառին՝ որ կայն 'ի խինձս 'ի գոգս 'ի ծոցս յանձուկս 'ի դժուարս լերինն մեծի, զոր Արագածն կոչեն: Եւ ինքեանք փոյթ արարեալ զաշխարհ նուաճել յարդարել կարգել յօրինել շինել զամենայն զգերութիւնս յաւերածոյն և այրեցածոյն: Բայց յայնմ նուազի ևս ապրէր Մերուժանն չարագործն, փախուցեալ ընդ արքային Պարսից: Եւ յայնմ հետէ պահ ունէին իւրեանց աշխարհին. արքայն Արշակ հանդերձ զորավարան Վասակաւ յերկոսին դուրս սահմանացն զգուշանային մինչև զամենայն աւուրս կենդանութեան իւրեանց:

Գ Լ Ո Ւ Խ Ի Ե.

Յողաքս Թէ զհարդ արշաւեաց արքայն Արշակ յերկիրն Պարսից, և քանդէր և հարկանէր զբանակն Շապուհ արքային 'ի Թաւրէշ:

Ապա զօրաժողով լինէր Արշակ արքայ Հայոց, և կուտէր առ ինքն զօրս բազում իբրև զաւազ բազմութեամբ, և խաղայր 'ի վերայ աշխարհին Պարսից: Ապա առնոյր Վասակ զգունդն Հայոց, և զՀոնսն հանդերձ Ալանօքն կոչել յօգնականութիւն, և հասանէր դիմէր յօգնականութիւն Թագաւորութեանն Հայոց 'ի վերայ Պարսից: Այլ Թագաւորն Պարսից հանդերձ ամենայն իւրովք զօրքն 'ի ժամանակի անդ յայնմիկ. քանզի և նա խաղացեալ գայր 'ի վերայ հայաստան երկրին ընդդէմ սոցա, ապա սոքա փութացեալք հասանէին յԱտրպատական. և գտանէին զբանակն արքային Պարսից 'ի Թաւրէշ բանակեալ:

Հասանէր Վասակ սպարապետն հանդերձ քան բիւրուքն, անկանէր 'ի վերայ բանակին Պարսից: Միաձի ճողոպրեալ Թագաւորն փախէր, և առնուին յաւարի զամենայն կարաւանն Պարսից. և զամենայն զօրսն Պարսից բազմութեանն կոտորեցին, և առին աւար բազում 'ի բանակէն, զի ոչ գոյր նոցա Թիւ: Սպատակ տուեալ առնուին զամենայն ատրպայական երկիրն. քանդեալ բրէին գերկիրն, մինչև 'ի հիմանց կործանէին. և խաղացուցանէին զգերութիւն երկրին քան զաստեղս բազմութեամբ: Եւ զամենայն գայր երկրին հանէին ընդ սուր. և ինքեանք զգուշացեալք սահմանօք երկրին իւրեանց, պահ արկեալ պահէին մեծաւ զգուշութեամբ:

Գ Լ Ո Ւ Խ Ի Զ .

Յաղագս Վնայ պարսկի, և չորեքհարիւր հազարացն՝ որ եկեալ էին 'ի վերայ Հայոց, և նկուռն լինէին 'ի զօրացն Հայոց:

Ապա գումարեաց Թադաւորն Պարսից Շապուհ զՎինն 'ի վերայ արքային Հայոց Արշակայ չորեքհարիւր հազարաւ: Ապա գայր ելանէր Վինն, ասպատակ սիրէր ընդ ամենայն երկիրն սահմանացն Հայոց: Եւ ապա իբրև գիտացեալ Թադաւորն Հայոց Արշակ, հասանէին 'ի վերայ զօրացն Պարսից. կոտորեալ առ հասարակ ընդ սուր հանէր զամենայն զօրսն Պարսից, և զմնացեալսն փախտական առնէր մինչև 'ի կողմանս սահմանաց Պարսից: Սատակէին զնոսա, և ինքեանք դարձեալ ունէին զձակատուն տեղի:

Գ Լ Ո Ւ Խ Ի Է .

Յաղագս զօրավարին Պարսից Անդիկանայ, որ քառասուն բիւրուն հասանէր՝ աւար առնուլ զերկիրն Հայոց. Թէ զնորդ Վասակ սպարապետն Հայոց ելանէր ընդ առաջնորա երկոսասան բիւրու, հարկանէր զնա և զզօրս նորա:

Ապա յետ այսորիկ առաքէր արքայն Պարսից 'ի վերայ արքային Հայոց գունդ կազմեալ պատրաստեալ արս ընդիրս պատերազմողս իւր և զքառասուն բիւր, գալ առնուլ այրել աւերել զերկիրն հայաստան, և Անդիկան զօրագլուխ նոցա. գայր հասանէր ասպատակ առնէր յերկիրն Հայոց: Ապա գայր հասանէր ընդ առաջնորա Վասակ մամիկոնեան սպարապետն Հայոց երկոսասան բիւրուք. հարկանէր սատակէր զնա և զզօրս նորա, Թաիէր զզարդ նոցա, և ոչ ապրեցուցանէր մի 'ի նոյանէ և ոչ մի. և ինքն կայր քաջութեամբ ունելով զձակատուն տեղի:

Գ Լ Ո Ւ Խ Ի Ը .

Յաղագս Հազարաւուխոյն՝ որ էր մի 'ի նախարարացն Պարսից, զոր առաքեաց Շապուհ արքայ ութսուն բիւրօք՝ հարկանել զերկիրն Հայոց. եթէ զնորդ ել ընդ առաջնորա մետասան հազարաւ, հարկանէր սատակէր զնա և զզօրս նորա 'ի սահմանս Աղձնեաց:

Եկն Եհաս Հազարաւուխոյն 'ի զօրացն Պարսից, գալ այրեացաւեր առնել, 'ի հիմանց տապալել զերկիրն Հայոց: Եւ դիմեալ ընդ երկիրն Աղձնեաց, կամեցաւ ծաւալել ընդ երկիրն Հայոց և ընդ ամենայն սահմանս նոցա: Ապա ելանէր Վասակ ընդ առաջնորա հանդերձ մետասան հազարաւ. հարկանէր սատակէր, և զզօրսն զմնացեալսն և զփախտականսն արկանէր յերկիրն Պարսից. և զՀազարաւուխոյն անդէն սպանանէր:

Գ Լ Ո Ւ Խ Ի Թ .

Յաղագս Դմաւունդ Վսեմականայ, որ ինսուն բիւրուն տապրիկ զօրօքն՝ զոր առաքեաց 'ի վերայ Արշակայ արքային Հայոց Շապուհ արքայն Պարսից: Ապա ելանէր Վասակ զօրավարն Հայոց, հարկանէր զնա և զզօրս նորա:

Ապա գայր հասանէր 'ի կառոսականի տոհմէն Դմաւունդ Վսեմական, հանդերձ ինսուն բիւրուն՝ որ առաքեալ էին 'ի Շապուհ արքային Պարսից յերկիրն Հայոց, տալ ընդ նոսա մարտ պատերազմի: Ապա կազմեցան պատրաստեցան զօրքն երկրին Հայոց, և Վասակ զօրավար նոցա. ելին պատերազմել 'ի դիմի հարկանել նոցա: Ապա 'ի պարտութիւն մատնեցան զօրքն Պարսից յերեսաց նոցա, դարձան 'ի փախուստ: Հասանէր Վասակ, կոտորէր սպանանէր հարկանէր 'ի նոցանէն, զի և մի ոչ ապրեցուցանէր. և զՎսեմական 'ի մէջ զօրացն սպանանէր¹: Եւ սինլբորքն² արտաքոյ իւրեանց սահմանացն հալածեալ տանէին:

1 Օրինակ մի չունի և զՎսեմականն սպանանէր: 2 Ի չօրս օրինակս սինլբորքն: Ի Պատկանեան օր. զինորդն:

Գ Լ Ո Ւ Խ Լ .

Յաղագս Վահրիձայ, որ չորեքհարիւր բիւրուն գայր հասանէր, տայր պատերազմ ընդ Արշակայ արքային. և զիւրդ մատնեցաւ 'ի ձեռս Վասակայ զօրավարին Հայոց ամենայն զօրօքն հանդերձ:

Ապա գայր հասանէր Վահրիձա՛ 'ի Վահրիձայ, և զօրքն Պարսից չորեքհարիւր բիւրուն առաքեալ 'ի Շապհոյ արքայէն 'ի վերայ հայաստան աշխարհին, աւար առնուլ և կորուսանել զերկիրն զօրացն թա-
գաւորութեանցն Հայոց. և գային հասանէին 'ի տե-
ղին, որ կոչին Մախազեան: Ապա քառասուն հազա-
րաւ ելանէր Վասակ զօրավարն ընդդէմ նոցա. հարկանէր սատակէր զզօրս նոցա, սպանանէր զՎա-
հրիձան, և կտորէր զզօրսն Պարսից, և ոչ թողոյր 'ի նոցանէ և ոչ մի. և զգուշանայր զսահմանօք երկրին իւրոյ:

Գ Լ Ո Ւ Խ Լ Ա .

Յաղագս Գուամանդ Շապհոյ, որ մեծաւ պարծանօք պարծեալ առաջն արքային Պարսից Շապհոյ, և առեալ ամէր 'ի վերայ աշ-
խարհին Հայոց իննհարեւր հազար զօրս. և կամ զիւրդ նկուն
լինէին, չարաչար մերժեալ լինէին յաշխարհէն Հայոց:

Եւ եղև յետ այսորիկ գայր հասանէր Գուամանդ Շապուհ, առաքեալ 'ի Շապուհոյ արքայէ Պարսից իննհարիւր հազարաւ, պարծեցեալ առաջն թագա-
ւորին: Եւ գնացեալ, գայր հասանէր յաշխարհն Հայոց. և առաջնորդ ունէր 'ի ձեռին՝ զՄերուժանն վատանշան, որ էր յԱրծրունեաց տոհմէն յերկրէն Հայոց: Ապա գայր հասանէր, և զեղծ գտանէր ըզ-
սահմանապահսն՝ որք պահէին զսահմանս Հայոց: Ապա

1 Ի միում օրինակի ստանդորդէր Մերուժան:

լցան սփռեցան ծաւալեցան ընդ ամենայն երկիրն Հայոց, աւար առնուլ քանդել աւերել զերկիրն ամե-
նայն Հայոց աշխարհին: Ապա կազմէր պատրաստէր Վասակ զօրավարն Հայոց, հասանէր անկանէր 'ի վերայ արքայազնդին. և նախ զԳուամանդ Շապուհն սպա-
նանէր: Եւ ապա ընդ ցիրն սպաւտակ սփռեալ հայա-
ցիքն, զամենայն զօրսն Պարսից կտորեալ, անմի արա-
րեալ սպառեցին: Բայց միայն չարագործն Մերու-
ժանն միաձի ձողոպրեալ, փախէր անկանէր յերկիրն Պարսից:

Գ Լ Ո Ւ Խ Լ Բ .

Յաղագս Իեհիան նահապետի, որ աւաքեցաւ 'ի Շապհոյ արքայէ Պարսից 'ի վերայ Արշակայ Հայոց արքային՝ զօրօք բազմօք. ապա
հասանէր սատակէր զնոսա զօրավարն Հայոց Վասակ

Յետ այսր ամենայնի Շապուհ արքայն Պարսից զօ-
րաժողով լինէր, և կուտէր զօրս անչափս և անթիւ և անհամար իբրև զաւազ՝ ծովու, և կուռ վառեալ՝ որք նիզակ 'ի ձեռն առնուին, չորեքհարիւր բեւր զօրս բա-
զումն: Եւ զԻեհիան նահապետ, որ տոհմիկ իսկ էր ազգաւ տոհմին զօրավարացն Հայոց՝ այս ինքն մամիկո-
նէնից, առաքէր զնա թագաւորն Պարսից Շապուհ նենից, առաքէր զնա թագաւորն Պարսից Շապուհ յերկիրն Հայոց 'ի վերայ Արշակայ արքային Հայոց:

Գայր հասանէր 'ի սահմանս երկրին Հայոց. ապա և զհայացիսն ոչ ինչ ծուլացեալ 'ի բուն գտանէր, այլ կազմ պատրաստք կային նմին գործոյ ճակատուն պատերազմի: Եւ զօրավարն Վասակ ելանէր ընդ ա-
ռաջ նոցա եւ թանասուն հազարաւ. հարկանէր սա-
տակէր զզօրսն ամենայն Պարսից, սպանանէր զիւր զազգային զԻեհիան նահապետն, և զմնացեալսն առա-
ջի իւր տանէր փախստական ձիահալածք արարեալք: Բայց Մերուժանն արծրունի փախուցեալ ապրէր, որ
առաջնորդէր նոցա:

1 Օրինակ մի յաւելու առ եւեր:

Գ Լ Ո Ւ Խ Լ Գ.

Յաղագս Սուրենայ Պահլաւի, որ եկն և նսն զօրօք բազմօք. և սա ևս նկուն լինէր իբրև զառաջնանն:

Ապա կրկնէր լինէր¹ զօրաժողով Շապուհ արքայ Պարսից, կազմէր պատրաստէր գունդս բազումս զւրացն և փիղս անթիւս, զօրս ընդիրս և պատերազմոցս. և Սուրէն Պահլաւ, որ ազգակից իսկ էր Արշակայ Թագաւորին Հայոց, և Մերուժանն առաջնորդ նոցա. և արձակեաց ՚ի վերայ նոցա: Ապա քանզի և Վասակ զօրավարն Հայոց խաղաց գնաց ընդ առաջ նոցա երեսուն հազարաւ, հարկանէր ՚ի դիմի զՍուրէն և սպանանէր, և զզօրսն կոտորեաց. բայց² Մերուժան փախչէր:

Գ Լ Ո Ւ Խ Լ Դ.

Յաղագս Ապական Վսեմականի, զի եկն և նա յայս պատերազմս, և նմա ձախողեցաւ որպէս առաջնոցն:

Իսկ յետ Սուրենայ եկն Վսեմական. գայր հասանէր անչափ բազմութեամբ և անթիւ զօրօք, և Մերուժան առաջնորդ առաքեալ ՚ի Շապուհ արքայէն Պարսից ՚ի գործ պատերազմի ՚ի վերայ երկրին Հայոց: Ապա առաքեցաւ ընդ առաջ նորա Վասակ սպարապետ զօրավարն Հայոց. հարկանէր սատակէր զԱպականն Վսեմական հանդերձ զօրօքն, և զմին ՚ի նոցանէն ոչ ապրեցուցանէր: Բայց միայն փախչէր չարափործն Մերուժան:

1 Ի սպ. Պատկանեան երկն լինէր:
2 Օրինակ մի յաւելու պիղծն:

Գ Լ Ո Ւ Խ Լ Ե.

Յաղագս Զըկայ նուիրակապետի, որ առաքեցաւ ՚ի Շապուհ արքայէն ՚ի վերայ Հայոց բազում զօրօք ՚ի պատերազմ, և սատակեցաւ իբրև զառաջնանն:

Յետ այսորցիկ Զիկ նուիրակապետն զիր արձակեաց Շապուհ արքայ Պարսից, մղել զպատերազմ Հայոց. և զՄերուժանն առաջնորդ ընդ նոսա առնէր: Եւ գումարէր գումարտակ բազում իբրև զաւազ ծովու բազմութեամբ. և գային հասանէին յերկիրն Հայոց: Ապա ելանէր ՚ի դիմի հարկանէր նոցա Վասակ զօրավարն Հայոց. Զիկն¹ սպանանէր, և զզօրսն զկէսն կոտորէր, և զկէսն առաջի իւրեանց փախստական առնէին: Այն անգամ ևս ոչ կարէին ՚ի բուռն արկանել զՄերուժանն²:

Գ Լ Ո Ւ Խ Լ Զ.

Յաղագս Սուրենայ պարսիկի, որ յետ Զըկայն ևս եկն ՚ի պատերազմն. և նա ՚ի բուռն անկեալ Վասակայ, հանդերձ իւրովք զօրօքն սատակեցաւ:

Եւ եղև յետ մահուն Զըկայ, Սուրէն պարսիկ խաղաց ՚ի Թագաւորէն Պարսից Շապուհ. վաթսուն բիւրու եկն եհաս, տալ պատերազմ ընդ Թագաւորին Հայոց Արշակայ. և առաջնորդ ունէր զՄերուժանն: Ապա ժողովեաց զամենայն զօրս նախարարացն Վասակ սպարապետն Հայոց. ելանէր ՚ի գիշերի անկանէր ՚ի ներքս ՚ի զակիշն ՚ի հետիոտս, սուսեր ՚ի ձեռն տան հազարաւ ընտիր ընտիր արամբք: Առ հասարակ կոտորէին հարկանէին և սատակէին զզօրսն Պարսից. և ձերբակալ առնէին զՍուրէն պարսիկ, և ածէին զնա առ արքայն Արշակ: Ապա հրաման տայր քարակոչով առնել զնա: Բայց Մերուժանն ապրէր փախստեայ:

1 Յօրինակի միում զնուիրակապետն:
2 Օրինակ մի յաւելու լար:

Գ Լ Ո Ւ Խ Լ Է .

Յաղագս Հրեւշոզումայ, որ առաքեցաւ յարքայէն Պարսից 'ի վերայ Հայոց իննսունն բիւրու. և այն անգամ ևս նշան յաղթու- թեան Հայոց կանկնէր:

Եւ Հրեւշոզումն արձակէր 'ի պատերազմ 'ի վերայ աշխարհին Հայոց: Չի և սա իսկ 'ի նմին յազգէ թա- փաւորին Հայոց ազգական էր, այլ բանիւ Շապհոյ արքայի գայր հասանէր հանդերձ զօրօք իննսունն բիւ- րուն, տալ պատերազմ ընդ հայաստանեայն: Ապա կարգէր կազմէր պատրաստէր վասակ զօրավարն Հա- յոց զամենայն զգունդս զօրացն, և դիմեաց 'ի վերայ նոցա մարտիւ պատերազմաւ: Փախտականս տանէին զնոսա, արկեալ առաջի իւրեանց. և Հրեւշոզումն և Մերուժանն փախչէին:

Գ Լ Ո Ւ Խ Լ Ը .

Յաղագս Աղանայոզայն, որ չորեքհարեւր բիւրու գայր հասանէր 'ի Թափաւորին Պարսից՝ տալ պատերազմ ընդ արքային Հայոց, եթէ զիւրդ նեղեալ պարտեցաւ 'ի ձեռն վասակայ:

Իսկ Աղանայոզանն, որ Պահլաւն էր 'ի տոհմէն ար- շակունեաց, որ նա խրոխտացեալ առաջի Շապհոյ Թափաւորին Պարսից, և գնայր գայր հասանէր 'ի սահ- մանս Հայոց: Ապա այս վաղագոյն ազգ լինէր թա- փաւորին Հայոց Արշակայ. սոյնպէս և սա զիւր զօրքն կազմէր 'ի ձեռն վասակայ իւրոյ սպարապետին: Եւ զամենայն նախարարսն Հայոց ընդ նմա գումարեալ գայր հասանէր ընդ առաջ զօրացն Պարսից. հարկանէր կոտորէր զամենեւեան առ հասարակ, և զմնացեալն փա- խրտեայս առնէին յերկիրն Պարսից, և ինքեանք զգուշանային սահմանացն իւրեանց:

Գ Լ Ո Ւ Խ Լ Թ .

Յաղագս Բոյեկան մեծ նախարարն Պարսից, որ եկն և սա քա- ռասունն բիւրու. զոր հարկանէր ջնջէր սպարապետն Հայոց վասակ:

Յետ այսորիկ Բոյեկան մեծ նախարար Պարսից, և քառասունն բեւր ընդ նմա, գային հասանէին յԱտրը- պատական. կամէին ասպատակ առնել յերկիրն Հա- յոց: Ապա զառաջեօք անդանէր վասակ իւրով հայաս- տան գնդաւն, հարկանէր զզօրսն ամենայն Պարսից, և զԲոյեկանն սպանանէր 'ի Թաւրէփս: Եւ այրէր անդ զապարանս Թափաւորին Պարսից. և գտեալ անդ զպատկեր Թափաւորին Պարսից, նետածիգ եղեալ նետալից առնէր: Բայց միայն փախչէր Մերուժանն ընդ նոսա եկեալ:

Գ Լ Ո Ւ Խ Խ .

Յաղագս Վաչականայ, որ եկն 'ի Հայս ութւետասն բիւրուն, և կամէր առնուլ զՀայս. տպա և զնա վանեաց սպարապետն Հայոց և զզօրս նորա:

Վաչական ոմն 'ի նախարարացն Պարսից արշաւէր յերկիրն հայաստան, հանդերձ ութւետասն բիւրօք: Ապա ժողովէր զօրավարն Հայոց վասակ զամենայն զզօրսն Հայոց. և թողոյր զԹափաւորն Արշակ յամուր բերդին Դարիւնաց, և ինքն զօրավարն Հայոց վասակ խաղայր անկանէր հանդերձ զօրօքն Հայոց զբանակաւն վաչականայ: Սպանանէր զՎաչականն, և կոտորէր զբանական Պարսից. բայց միայն ապրէր սակաւուք փախուցեալ Մերուժանն, եկեալ¹ առաջնորդ նոցա:

1 Օրինակ մի չունի եկեալ:

Գ Լ Ո Ւ Խ Խ Ս.

Յաղագս Մշկանայ և երեսուն և հինգ բիւրուն, որ արշաւէր յերկիրն Հայոց, եթէ զեւրդ կոտորեալ եղև 'ի Վասակայ և 'ի զօրաց Հայոց:

Եւ Մշկան ոմն անուն, մի 'ի նախարարացն Պարսից, և նա եկեալ ուղղէր ճակատս ընդ թագաւորին Արշակայ: Ապա զօրավարն Հայոց Վասակ ճակատէր զզարսն Հայոց ընդդէմ նոցա. և դէմ յանդիման մեծաբունութեամբ¹ միմեանց յարձակէին: Եւ յաղթահարէր զզարսն Պարսից գունդն հայաստան. սատակէին, և ոչ մի 'ի նոցանէն ոչ ապրեցուցանէր. և յականէ յանուանէ զՄշկանն սպանանէին, և Մերուժանն փախչէր:

Գ Լ Ո Ւ Խ Խ Բ.

Յաղագս Մարուճանայ և վաթսուն բիւրուն, թէ զեւրդ եկեալք 'ի վերայ թագաւորին Արշակայ, կամ զեւրդ հարկանէր սատակէր զնոսա Վասակ սպարապետն:

Մարիճ անուն մեծ նախարար գայր մարտնչէր ընդ երկիրն Հայոց: Ապա հանդերձ զօրքն վաթսուն բիւրուն գայր հասանէր միջամբոխ² լինէր յերկիրն Հայոց. և ուռջնորդ 'ի ձեռին ունէր զՄերուժանն արծրունի: Ապա ևս պատահէր պատերազմաւ Վասակ ամենայն զօրքն Հայոց. հարկանէր սատակէր զզարսն Պարսից կորուսանէր, և զՄարուճանն սպանանէր: Բայց միայն փախչէր Մերուժանն:

¹ Օրինակ մի մեծաբանութեամբ:
² Յերկուս օրինակ միջամուխ լինէր:

Գ Լ Ո Ւ Խ Խ Գ.

Յաղագս զինդակապետին, որ իննսուն բիւրով եկն 'ի վերայ Հայոց թագաւորին. ապա հարկանէր սատակէր 'ի մեծ հարուածս զզօրսն Պարսից Վասակ զօրավարն:

Զինդակապետ ոմն, զօրագլուխ զօրացն թագաւորին Պարսից, հանդերձ իննսուն բիւրուն գայր հասանէր 'ի սահմանս Ատրպատականի: Ապա կանխէր և ելանէր ընդ առաջ նոցա Վասակ զօրավարն Հայոց. անկանէր 'ի գիշերի 'ի վերայ զակշին պարսկաց, և հանէր ընդ սուր առ հասարակ զամենեսեան, և սպանանէր զզինդակապետն 'ի մէջ բանակին: Բայց միայն ճողոպրեալ ապրէր Մերուժանն վատանշան:

Գ Լ Ո Ւ Խ Խ Դ.

Յաղագս արքայորդւոյն Պապայ, թէ զեւրդ յայանի էին գեքն 'ի նմա, և հանդերձ նոքօք գործէր զպղծութիւնն:

Պապ որդին Արշակայ ծնաւ 'ի մօրէն Փառանձեմայ սիւնւոյ, որ էր լեալ կին Գնեղոյն. զոր եսպան արքայն Արշակ, և առ զկին նորա Փառանձեմ իւր կին, և ծնաւ 'ի նմանէ որդի՝ որ կոչեցան Պապ: Եւ եղև իբրև ծնաւ զնա մայրն իւր, քանզի անօրէն մարդ էր և ամենեին յաստուծոյ ոչ երկնչէր, նուիրեաց զնա դիւաց. և բնակեցին դեք բազումք 'ի մանուկն, և վարէին զնա ըստ կամաց իւրեանց: Մնաւ և աճեաց, և գործէր զմեղս. զպոռնկութիւն, զպղծութիւն աւրուագիտութեան և զանամնագիտութիւն, և զազրալի գարշութիւն. բայց կարի զարուագիտութիւն: Գարձեալ ինքն իգանայր այլոց, և այսպէս մըմկեալ թաւալեալ էր:

Եւ երբեմն իբրև զգաց մայր նորա զարուագիտութիւնն, և ոչ կարացեալ համբերել պարսաւանացն

վատանուանուածեանն, ասէ ցտենեկապան որդւոյն իւրոյ, թէ յորժամ նա խնդրեսցէ ՚ի պղծութիւն զարսն՝ ընդ որ սովորն է անկանել, դուք զիս ՚ի ներքս կոչես ջիբ: Յորժամ պատանեակն Պապ ինքն ընդ անկողին մտեալ խնդրէր զարսն ՚ի պղծութիւն, եմուտ մայր նորա և նստաւ զառաջեալ նորա՝ իւր որդւոյն: Ապա սկսաւ ճչել վայել պատանեակն, և ասէ ցմայր իւր. Յարիցես գնասցես՝ ՚ի բաց, զի մեռանիմ խորովիմ կսկծիմ պայթիմ¹, թէ ոչ յարիցես գնասցես՝ ՚ի տանէս: Իսկ մայրն ասէ, թէ ոչ գնացեալ ելից ՚ի տանէ աստի: Իսկ նա հաղ քան զհաղ ճչէր, բազմացուցանէր զվայելն: Իսկ մայրն նայեցեալ տեսանէր աչօք իւրովք օձք սպիտակք, զի պատեալք էին զգահոյիցն ոտամբք, և ճապատէնի ՚ի վերայ պատանեկին Պապայ, մինչ դեռ ընդողմանեալ էր նա. կայր ՚ի մահիճսն, վայէր և խնդրէր զպատանեակսն ընդ որ սովորն էր գիտանալ: Իսկ մայրն գիտացեալ յիշեաց զայն, որոց ՚ի ծննդեանն նուիրեաց զօրդին իւր. գիտաց թէ նոքա են, որ ՚ի կերպարանս օձիցն ճապատէին զօրդւոյն իւրով. յարտասուս հարեալ, ասաց. Վայ ինձ, որդեակ իմ. զի քեզ տաքնապ էր, և ես ոչ գիտէի: Յարուցեալ զնաց եթող զտեղին, կատարել զպէտս ցանկութեանն: Եւ այսպէս դիւօք վարեալ, յայսպիսի գործս զամենայնաւուրս կենաց իւրոց ըմբռնեալ Պապն որդին Արշակայ, մինչ եհաս ՚ի թագաւորութիւնն, մինչև ՚ի մահ իւր:

Գ Լ Ո Ւ Խ Խ Ե

Յաղագս Սակստան անդերձապետի, որ առաքեցաւ ՚ի Եոպհոյ թագաւորին Պարսից չորեքհարիւր հազարաւ, և փախոյց ևս զնա Վասակ զօրավարն Հայոց:

Ապա յետ այսորիկ ժողովեաց թագաւորն Պարսից Եապուհ զգօրս իւր, և հազարս չորեքհարեւր. և Սակրստան անդերձապետ զօրագլուխ նոցա: Ապա խաղացին գնացին ՚ի կողմանս Հայոց, եկին ծաւալեցան ճա-

1 Օրինակ մի յաւելու ճայլիմ:

կատեցան ընդ թագաւորութեանն Հայոց Արշակայ: Ապա ՚ի մի վայր եկեալք ամենայն մեծամեծք նախարարացն Հայոց, խորհուրդ խորհէին. քանզի ոչ առնուին յանձն երբէք, թէ թագաւորն Արշակ մտցէ ընդ նոսա ՚ի պատերազմ: Ապա զօրավարն Վասակ, հանդերձ ամենայն մեծամեծօքն և նախարարօքն ամենայն Հայոց մեծաց, հարկանէր սատակէր զամենայն զօրսն Պարսից: Եւ սպանանէր Սակստան անդերձապետն. բայց միայն ապրէր Մերուժանն արծրունի փախուցեալ:

Գ Լ Ո Ւ Խ Խ Զ.

Յաղագս Եապստան տակառապետին, որ եկն հինգ հարեւր բիւրուն ՚ի վերայ աշխարհին Հայոց. ապա և զնոսա հարկանէին սատակէին զօրքն Հայոց:

Եապստան տակառապետն գայր հասանէր հինգ հարիւր բիւրուն ՚ի վերայ աշխարհին Հայոց, և կամէր մտանել յաշխարհն Հայոց: Ապա կազմեալ պատրաստեալ գունդն զօրաց թագաւորին Հայոց, և Վասակ զօրավարն Հայոց, ելանէր ՚ի դիմի հարկանէր զօրացն Պարսից: Հարկանէին կոտորէին զզօրսն Պարսից, և սպանանէին զԵապստան տակառապետն պարսկաց: Բայց միայն փախչէր Մերուժանն, ապրեալ լինէր:

Գ Լ Ո Ւ Խ Խ Է.

Յաղագս Մոգաց հանդերձապետին՝ որ գայր հասանէր ութուտան բիւրուն, տալ ճակատ ընդ թագաւորին Հայոց, և սա կործանէր իբրև զառաջինն:

Ապա և Մոգաց անդերձապետն գայր հասանէր ութուտան բիւրու, տալ ճակատս ընդ թագաւորին Հայոց Արշակայ: Ապա գնային հասանէին ՚ի մի վայր ամենայն զօրքն հայաստան երկրին և Վասակ

զօրավարն սպարապետն, որ էր դայեակ թագաւորին Հայոց Արշակայ: Եթէ կարի շատ աճապարեալ հասանէին, այնչափ ժամանեցին՝ մինչև 'ի Մողխազան կարացին հասանել: Եւ անդ ընդ միմեանս գունդն երկօքեան բախէին. 'ի պարտութիւն մատնեցան զօրքն Պարսից, փախտական լինէին յերեսաց Վասակայ զօրավարին և ամենայն զօրացն Հայոց: Եւ սպանանէին անդ զՄոգաց անդերձապետն, և զզօրսն անմի արարեալ: Բայց միայն Մերուժանն 'ի տաճիկ ձի նստեալ՝ փախչէր:

Գ Լ Ո Ւ Խ Խ Ը .

Յաղագս համբարակապետն, որ իննսուն բիւրուն եկեալ մարտնչէր ընդ զօրս թագաւորին Հայոց. և սատակեցաւ 'ի Սաղամաս 'ի զօրացն Հայոց, և 'ի զօրավարէն Վասակայ:

Ապա համբարակապետն² թագաւորին Պարսից, և սա գայր հասանէր 'ի գաւառն Կորձէից 'ի Սաղամաս հանդերձ իննսուն բիւրօք: Եւ ղակիչ ածեալ յամուր տեղւոյ միջ, կամէր կռուել ընդ թագաւորին Հայոց ընդ Արշակայ: Ապա գայր զօրավարն Հայոց, հանդերձ տասն հազարաւ զինու ընտիր զօրու. և դարանամուտ լինէր ընդ կողմանս բանակին, և 'ի գիշերին անկանէր 'ի ղակիչն: Եւ զամենեսեան ընդ սուր հանէին առ հասարակ, և ոչ մի ոչ ապրեցուցանէին. բայց միայն Մերուժանն արտաքոյ գընդին դիպեալ, փախչէր:

Գ Լ Ո Ւ Խ Խ Թ .

Յաղագս Մուխանայ՝ որ բառասուն բիւրօք եկն կռուել ընդ թագաւորին Հայոց, և 'ի Վասակէ և 'ի զօրացն Հայոց սատակեցաւ:

Ապա Մուխան ոմն մեծ զօրագլուխն Պարսից բառասուն բիւրօք գայր հասանէր 'ի մարտ պատերազմի

1 Օրինակ մի չունի 'ի պաճիկ չի նստեալ: 2 Օրինակ մի համբարակապետն:

ընդ Արշակայ արքային Հայոց: Ապա և զօրքն Հայոց խրոխտացեալ հանդերձ իւրեանց զօրավարան Վասակաւ, գազանաբար առիւծաբար դէմ ընդդէմ յարձակէին, և անդէն սատակէին զզօրսն Պարսից, և սպանանէին զՄուխանն: Բայց Մերուժանն և այն անգամ փախչէր:

Գ Լ Ո Ւ Խ Ծ .

Յաղագս քակելոյ և քայքայելոյ թագաւորութեանն Հայոց, թէ որպէս ապստամբեցին բազումք 'ի նախարարացն Հայոց, և ձեռս ետուն 'ի Շապուհ արքայն Պարսիւ. և թէ զիարդ հապ ցրուեցան այսր անդր, և նուաղեաց թագաւորութիւնն Հայոց:

Զերեսուն և զչորս ամս ետուն պատերազմ երկիրս Հայոց ընդ թագաւորին Պարսից, և յետ այնորիկ ձանձրացան պարտեցան լքան աշխատեցան երկօքին կողմանքն: Եւ սկսան սորսորել գնալ 'ի բանակէն Հայոց թագաւորին. թողին զիւրեանց արքայն Արշակ: Բայց նախ այսմ գնալոյ սկիզբն առնէին մեծամեծ աւագանին: Նախ բղեաշին Աղձնեաց, և Նոյիրական՝ բղեաշին, և Մահկեր տանն, և Նիհորականն, և Գասսընտրէին, և ամենայն նախարարութիւն Աղձնեաց. և զօրն և տունն տոհմին Աղձնեաց կողմանն ապստամբեցին յարքայէն Հայոց Արշակայ, և չոգան կացին առաջի արքային պարսկաց Շապուհոյ. և պարսպ ածէին 'ի Հայոց կուսէ՝ որ Զորայն կոչեն, դրունս դնէին. և զատուցին զիւրեանց աշխարհն 'ի Հայոց:

Եւ յետ սորա Գուգարաց² բղեաշին, և յետ սորա Զորայ գաւառին տէրն, և Կողբայ գաւառին տէրն, և ընդ նոսա Գարդմանաձորոյ տէրն: Եւ որք մօտ էին 'ի նոսա կողմն այնր ձեռն, որ շուրջ էին զնոքօք, միահաղոյն ապստամբեցին 'ի թագաւորէն Հայոց Արշակայ, և չոգան գնացին առաջի կացին

1 Յերկուս օրինակ Նորշիրական: 2 Յօրինակի միւսմ Գուգարեաց, և յայլում Գուգարեաց:

Թագաւորին Պարսից Շապհոյ: Ապստամբեցին յԱր-
շակայ արքայէն Հայոց ամուր՝ Գաւառն Սրճախայ,
և ամուր Գաւառն Տմորեաց, և ամուր աշխարհն
Կորդեաց. ապա և տէր Գաւառին Կորդուաց չոգաւ
եկաց առաջի Թագաւորին Պարսից:

Յետ այսորիկ ապստամբեաց ՚ի Թագաւորէն Հայ-
ոց և ձեռին իշխանութեանն տանն Հայոց Թագաւո-
րին, որ էր զատրպայական աշխարհաւն, յետս եկաց
՚ի Թագաւորէն Հայոց ամուր աշխարհն Մարաց.
յետս՝ եկաց յարքայէն Հայոց և աշխարհն Կազբից.
Եթող զարքայն Հայոց և Գնաց Սաղամուտ տէրն
Անձտեայ, և ընդ նմա իշխանն մեծի Ծոփաց. և
Գնացին առ Թագաւորն Յունաց: Միջնաշխարհն
մնացեալքն յերկուացան յարքայէն, և ոչ կամէին
լսել Թագաւորին իւրեանց, ոչ մի ինչ իրս՝ զոր
նա կամէր: Եւ գձձեցաւ Թագաւորութիւնն մե-
ծապէս:

Եւ Վահան եղբայր Վասակայ սպարապետին, ՚ի
մամիկոնեան ՚ի տոհմէն, անկաւ ՚ի բանս Տրապուրա-
նաց նա ՚ի Մերուժանայ արծրունոյ քեւորդոյ իւրոյ:
Եւ սա ապստամբեաց յԱրշակայ յարքայէն Հայոց,
և չոգաւ եկաց առաջի Թագաւորին Պարսից Շապ-
հոյ: Եւ հաճեաց զմիտս նորա, և նախ ուրացաւ նա
՚ի կենաց իւրոց՝ զոր ՚ի Քրիստոսն ունէր, և յանձն
առ պաշտել զօրէնս՝ մոգութեանն. այս ինքն երկիր
պագանել կրակի և արեգական, և ուրանալ զօրէնս
քրիստոնէութեանն՝ յորում ծնեալն էր: Եւ եղև նա
ըստ մտի Թագաւորին Պարսից. և մատուցանէր ևս
ամբաստան գրգռութիւն զարքայէն Հայոց Արշակայ,
և զիւրմէ տանուտեառնէն Վասակայ. և յիշեցուցա-
նէր ևս նմա զմահն Վարդանայ, թէ յաղաքս քո մե-
ռաւ: Եւ եղև նա այնուհետև սիրելի Շապհոյ ար-
քային, և ետ նա կին Վահանայ զՈրմիզգուխտ քոյր
իւր. և նորհեաց նմա բարձ և զպատիւ՝ որ նոցուն լեալ
էր նախնեաց, և մտերիմ փեսայ արար զնա իւր Թա-
գաւորն. և ՚ի մէջ զօրաց իւրոց շքեղացոյց զնա, և
խոստացաւ նմա կեանս մեծամեծս առնել: Իսկ Թիւն
Հայոց պակասեաց յայսմ հետէ և յապա:

Գ Լ Ո Ւ Խ Ծ Ա.

Յաղաքս թէ զիւրդ միաբան համօրէն աշխարհօրէն՝ որ միանգամ
մնացեալք յաշխարհին՝ ժողովէին առ Ներսէս կաթողիկոսն Հայոց,
և զբողբ հարկանէին առաջն նորա, և ձեռնթափ լինէին, և Թողին
՚ի ձեռաց զիւրեանց Թագաւորն Արշակ:

Ապա ժողովեցան մարդիկ ամենայն աշխարհին իշ-
խանութեանն Թագաւորութեանն Հայոց. և եկին
առ մեծ եպիսկոպոսապետն Հայոց Ներսէս, մեծա-
մեծք նախարարք կուսակալք կողմակալք Գաւառա-
տեարք գործակալք և դասապետք շինականաց: Ի մի-
վայր եկեալ ժողովեցան, խօսել սկսան ընդ Ներսիսի
և ասեն. Գու, տէր, քեզէն գիտես, զի այս երեսուն
ամ է Թագաւորին մերոյ Արշակայ, զի ոչ մի ամ մեզ
հանգիստ ոչ եղև ՚ի պատերազմէ. և համակ սրով և
սուսերօք և ՚ի սլաքս և ՚ի տէգս նիզակաց զբրտունս
երեսաց մերոց ջնջեցաք: Եւ արդ ոչ կարեմք այսմ
զժոյժ՝ ունել, և ոչ այլ կարեմք տալ ճակատս. զի
լա՛ է մեզ՝ թէ ծառայեսցուք մեք Թագաւորին Պար-
սից որպէս ընկերքն մեր արարին, զի Թողին զնա և
Գնացին առ Թագաւորն Պարսից. և մեք սոյնպէս առ-
նելոց եմք, զի ոչ այլ ևս կարեմք կուուել: Թէպէտ իցէ
Թագաւորին Արշակայ կուուել ընդ Շապհոյ, Վասա-
կաւ և Սնդուկաւ աներաւ իւրով տացէ պատերազմ.
այլ յայսմիկ Հայոց աշխարհէս և ոչ մի այր ոչ որ է
երթալոց ՚ի Թիկունս օգնականութեան նորա: Նմա
եթէ պէտ իցէ, տացէ պատերազմ, թէ պէտ մի. մեր
Թողեալ զնա՝ մեզ չէ փոյթ:

Իսկ սուրբն Ներսէս խօսէր ընդ նոսա որպէս օրէն
էր, եթէ տեսէք և քաջ զմտաւ ածէք և յիշեցէք
զբանն տեառն պատուիրանին միաբանութեամբ որպէս
պատուիրեացն ծառայից՝ հնազանդ կալ տէրանց իւ-
րեանց: Զի ամենեքեան դուք աւագիկ կայք և վկա:

1 Յօրինակի միում զայժ ունել, և ՚ի միւս այլ յոյժ ունել:

յէք, մանաւանդ զի ամենեքեան դուք կեցեալ էք յազգէդ արշակունոյ. ոմանք 'ի ձէնջ Գաւառատեարք լեալք 'ի նոցանէն, և ոմանք մեծամեծք աշխարհաց, ոմանք աւագ աւագ աւանաց գեղից և գանձուց տեարք լեալ էք, և պէսպէս դաստակերտացն: Ձի թէպէտ և առ արարիչն աստուած յանցաւոր իցեն պեղծ ազգն արշակունեաց, սակայն զձեզ կեցուցեալ զամենեսեան և յաղբոյ թօթափեալ է, զոմն գործով, զոմն պատուով, զոմն իշխանութեամբ, զոմն գործակալութեամբ: Ձի թէպէտ և առ աստուած մեղաւոր է Արշակ արքայ, և պարտական է տոկոսեաց արարչին իւրոյ՝ առ 'ի տանել նմա վրէժս, սակայն աստուած վասն բազում և անչափ մարդասիրութեան իւրոյ՝ խնայեաց 'ի նա, և վասն նորա 'ի ձեզ:

Եւ դուք աւագիկ կամիք անկանել հեթանոսաց 'ի ծառայութիւն, և կորուսանել զկեանս ձեր յաստուծոյ, և մերժել զքնակ տեարսն՝ ձեր՝ զորս տուեալ է ձեզ յաստուծոյ, և օտար տերանց ծառայեալ, և նոցին անաստուած կրօնիցն ցանկալ: Բայց լաւ լիցի ձեզ զնոյն սիրել և յանձն առնուլ, և նմին հաւանել, և մերժել յանձանց ձերոց զարարչապաշտ թագաւորն: Ձի թէ բեր չար իցէ Արշակ, սակայն աստուածապաշտ է. և եթէ մեղաւոր ևս իցէ, սակայն թագաւոր ձեր է. որպէս և դուքդ ասացէք առաջի իմ, թէ այչափ ամբ են՝ զի մարտեայք ևս 'ի վերայ անձանց ձերոց և հոգւոց, 'ի վերայ աշխարհի, 'ի վերայ կանանց և որդւոց ձերոց: Եւ որ մեծն է քան զամենայն, 'ի վերայ եկեղեցեաց ձերոց, 'ի վերայ ուխտի հաւատոց ձերոց, զոր ունիմք 'ի տէր մեր Յիսուս Քրիստոս. և համակ տէր ետ ձեզ յաղթութիւն անուան իւրոյ: Եւ արդ կամիք փոխանակ Քրիստոսի արարչին ձերոյ՝ ծառայել ձեզ անաստուածն մոգութեան անօրինացն և նոցուն պաշտօնէիցն, 'ի թողուլ նախ զարարիչն մեր և զնորուն պատուիրանս՝ զոր պատուիրեաց ձեզ, միամիտ կալ առ տեարսն մարմնաւորս՝ զորս նորայն արարեալ է. գուցէ բարկացեալ տէր աստուած ձեր, և խլիցէ

1 Օրինակ մի ՚ի Բնակարէն:

զձեզ արմատաքի, և մատնեսցէ զձեզ հեթանոսացն 'ի չար՝ ծառայութիւն ստրկութեանն մինչև յաւիտեան, և ոչ երբէք բարձցի լուծն ծառայութեան 'ի ձէնջ: Եւ բողոքէք դուք առ տէր, և նա ոչ լսիցէ ձեզ. վասն զի անձամբ անկանիք դուք 'ի ծառայութիւն հեթանոս տերանց և անաստուած անգէտ մարդկան, 'ի ձեռս հեթանոս արանց տերանց խստասրբտաց. և բազում չարի դիպեալ ելանիցէ առաջի ձեր, և ոչ կարիցէք ճողոպրել յայնմանէ:

Իսկ նոքա, որ միանգամ էին 'ի մի վայր ժողովեալ, զաղաղակ հարկանէին. քարոզ կարդացեալ՝ միմեանց ձայն առնէին, շփոթէին ամբօխէին, և ասէին. Հապա գնացուք, ասեն, սփռեցարուք յիւրաքանչիւր տեղիս. զի այդմ բանից մեք ինչ ոչ կամիմք լսել: Սփռեցան յիւրաքանչիւր տունս իւրեանց:

Գ Լ Ո Ւ Խ Ծ Բ.

Յաղագս Շապուհ արքայի, թէ զիւրդ յայնմ ժամանակի լուցոյց զպատերազմ տալ ընդ Արշակայ Հայոց թագաւորին, և մեղմեխա. նօք առ ինքն կոչէր 'ի հաշտութիւն:

Ապա Շապուհ արքայ Պարսից մեծաւ աղաչանօք և պատարագօք և հրովարտակօք և սիրով զԱրշակ առ ինքն կոչէր, զի յայնմ հետէ արացեան 'ի մէջ իւրեանց սէր և խաղաղութիւն և բարեկամութիւն մեծ: Իսկ Արշակ արքայ թէպէտ պատերազմ կամէր տալ, այլ ոչ կամէին յանձն առնուլ այսմիկ ամենայն զօրքն աշխարհին Հայոց: Ապա թէ կամաւ կամաւ՝ թէ ոչ կամաւ, սակայն եգ սիրտ՝ խոնարհութեամբ հրովարտակս՝ առ Շապուհ արքայ Պարսից, որպէս վայելէ ծառայի առ տէր իւր, տալ: Եւ առաքէր յիւրմէ նմա պատարագս հաշտութեան:

1 Օրինակ մի է Խաւար:
 2 Օրինակ մի է ծառայութիւն հեթանոսաց և խաղաղութեանց. և Բազում Խաւար:
 3 Օրինակ մի յաւելուլ աստուած:

Գ Լ Ո Ւ Խ Ծ Գ .

Յաղագս կոչելոյ կրկին անգամ Շապուհ արքայի զԱրշակ արքայ
Հայոց, և նորա երթալոյն, և միահաղոյն կորնչելոյն նորա:

Ապա յետ այսորիկ դարձեալ առաքեաց առ Արշակ
արքայ Հայոց Շապուհ արքայ Պարսից, և ասէ. Իսկ
եթէ հաճ էմք¹ ես և դու ընդ միմեանս, եկ տեսցուք
զմիմեանս. և յայսմ հետէ իբրև զհայր և զորդի
լիցուք ընդ միմեանս: Ապա թէ ոչ տեսանես դու զիս,
խնդրես զպատերազմ 'ի մէջ իմ և 'ի մէջ քո: Իսկ
Արշակ խնդրէր հաւատարիմ երդումն ուխտիւ 'ի
նմանէն, զի յայսմ հետէ անկասկած երթիցէ առ
նա: Եւ նա ետ բերել՝ ըստ օրինացն հաւատարիմ
երդմանց թագաւորութեանն Պարսից՝ աղ, կնքել
վարզ նկարագիր մատանեաւ, և յղեաց: Զի թէ
իցէ և զայն երդման ևս զհետ ոչ եկեսցէ², ապա կազմ
լիցի տալ ճակատս պատերազմի 'ի մէջ իւրեանց:

Իսկ զայն ևս յորժամ տեսին և լուան ամենայն
մարդիկն երկրին Հայոց, ստիպեցին բռնաբօսեցին³
զիւրեանց թագաւորն զԱրշակ և շտապեցին, զի յարև
ցէ գնացէ երթիցէ յանդիման լիցի թագաւորին
Պարսից Շապուհ: Յայնմ հետէ, թէ կամաւ կամաւ՝
և թէ ոչ կամաւ⁴, յարեաւ թագաւորն Հայոց Արշակ,
առ ընդ իւր զզօրավարն սպարապետն Հայոց զգայեակն
Իւր, խաղաց գնաց յերկրէն Հայոց յերկիրն Պարսից
առ Շապուհ արքայ Պարսից. չոգաւ յանդիման եղև
թագաւորին Պարսից Շապուհ: Իբրև տեսին զնոսա,
արկին զերկոսեանն զարքայն Արշակ և զսպարապետն
Վասակ, և պահէին զնոսա արձակ 'ի մէջ ազատագունդ
փուշտիպան զօրացն: Եւ կոչեաց արքայ Շապուհ զար-
քայ Արշակ, և իբրև զծառայ իւր պատուհասեաց

1 Օրինակ մի հաճիմք:
2 Օրինակ մի երթիցէ:

3 Յերևս օրինակս բռնապօսեցին:
4 Օրինակ մի Բէ կամաւ Բէ անկամաւ:

զնա. և նա յանցաւոր և մահապարտ զանձն իւր առ
նա համարեցաւ: Դարձեալ անդրէն 'ի նոյն գունդ
փուշտիպանաց ետուն զԱրշակ արքայ 'ի պահեստ:

✓ Գ Լ Ո Ւ Խ Ծ Գ .

Յաղագս թէ որպէս զգիւթան և զքաղեայն հարցեալ Շապուհ
փորձէր զմիտս Արշակայ, և տայր զնա յԱնուշ բերդն, և կամ
զՎասակ սպարապետն Հայոց չարամահ հրամայէր առնել:

Ապա կոչեաց թագաւորն Պարսից Շապուհ ըզ-
գիւթան և զաստեղագէտն և զքաղեայնս. խօսէր
ընդ նոսա և ասէր՝ եթէ ես բազում անգամ կամե-
ցայ սիրել զԱրշակ արքայ Հայոց, և նա համակ ան-
արգեաց զիս: Եւ եղի ընդ նմա ուխտ խաղաղութեան,
և երդուաւ ինձ յիւրեանց օրէնս քրիստոնէութեանն
'ի գլխաւորութիւն այնմ, զոր աւետարանն կոչեն.
նախ այն երդմանն ստեաց: Ես նմա բիւր բարիս
խորհեցայ որպէս հայր որդւոյ կատարել նմա, և նա
ինձ չար ընդ բարւոյ հատոյց: Իսկ ես կոչեցի զերի-
ցունս եկեղեցոյն Տիսփոնի քաղաքի, և կարծեցի թէ
նոքա նենգութեամբ ինչ ետուն նմա զերդումն
և ետուն ինձ ստել: Եւ պատուհասեալ զնոսա
որպէս զմահապարտս, իսկ ասաց ցիս Մարի ե-
րէց գլխաւորն նոցա. ասէին՝ թէ մէք արդարու-
թեամբ տուաք նմա զերդումն. բայց եթէ նա
ստեաց, նոյն աւետարանն ածէ զնա առ ոտս ձեր: Եւ
ես նոցա ոչ լուայ. և ետու հրաման՝ եւթանասուն
զնոսա 'ի մի գուբ փողոտել, և զուսումնակիցս նոցա
հանել ընդ սուր: Զաւետարանն՝ յոր երդուաւ Արշակ
արքայ, որ է գլխաւորութիւն ուսմանց նոցա քրիստո-
նէութեանն, կապեցի շղթայիւք. և կայ 'ի գանձի
իմում: Բայց բանքն Մարեայ երկոյ ուշ եղևն ինձ.
և յիշեցի զի ասէր՝ թէ մի սպանաներ զմեզ, այլ ես
գիտեմ՝ զի նոյն աւետարանն ածէ զԱրշակ արքայ 'ի
ծունկս քո: Ահաւասիկ բանք արդարութեամբ կատա-

րեցան, զոր ասէրն¹: Բայց Արշակ արքայ Հայոց այս երեսուն ամ է Արեաց՝ զի ետուն ընդ նմա ճակատս, և յաղթել և ոչ մի ամ ոչ կարացաք. և ելեալ է եկեալ ոտիւք իւրովք: Բայց թէ գիտէի՝ թէ յայսմ հետէ կայցէ յուխտին իմում և ՚ի հնաղանդութեան բարեաւ յուխտիւ, մեծապէս մեծարանօք արձակէի զնա խաղաղութեամբ յիւր աշխարհն:

Իսկ քաւղեայքն ետուն նմա պատասխանի և ասեն. Թող մեզ այսօր, և վաղիւն պատասխանի արասցուք քեզ: Իսկ ՚ի վաղիւ անդր ժողովեցան եկին ամենայն քաւղեայքն և աստեղագէտքն, և ասեն ցարքայն. Այժմ զի եկեալ է առ քեզ թագաւորն Հայոց Արշակ, զիւրդ խօսի ընդ քեզ, կամ զինչ ձայն ածէ, կամ զիւրդ ունի զանձն: Ասէ արքայն. Իբրև զմի ՚ի ծառայիցն իմոց համարի զինքն, հող ոտից իմոց ջանայ լինել: Ասեն նոքա. Առ² արա զոր ասեմքս քեզ. պահեա դու զնոսա աստէն, և առաքեա դու դեսպանս յերկիրն Հայոց, և տուր բերել անտի հող ՚ի սահմանացն Հայոց իբրև բեռինս երկուս, և կահոյր մի ջուր: Եւ հրաման տացես հարկանել զկէս խորանի յատակ ՚ի բերեալ հողոյն Հայոց. և առցես քեզէն զձեռանէ արքային Հայոց Արշակայ, և տարցես նախ յայն տեղ որ բնակ իսկ իցէ հողն. և հարցցես ցնա բանս: Եւ դարձեալ առցես դու զձեռանէ նորա, և տարցես ՚ի հայատակսն ՚ի հարեալ հողոյն. և լուիցես դու բանս ՚ի նմանէ, և ապա գիտասցես դու՝ եթէ կայ յուխտի քո և պահէ՞ զգաշինս. քո թէ ոչ յետ արձակելոյ քո զնա ՚ի Հայս: Ապա թէ ՚ի վերայ հայ հողոյն խիստ ինչ բարբառեսցի, գիտասցի՛ր՝ զի որ օր հասանէ յերկիրն Հայոց, ըզնոյն ձայն ածէ ընդ քեզ, և զնոյն պատերազմ նորոգէ ընդ քեզ, զնոյն ճակատս և զնոյն թշնամութիւն յուզէ:

Ապա թագաւորն Պարսից, քանզի զայս լուեալ ՚ի քաւղեիցն, տաճիկ ուղտուք արձակէ ՚ի Հայս արս զհողոյ և զջրոյ, զի եկեսցեն բարձցեն նմա զհամայն³:

1 Յօրինակի միում պակասէ հատուածդ Ահաւոսի Բանք . . . զոր ասէրն:
 2 Օրինակ մի ասէն նոյա արքային. Արա:
 3 Օրինակ մի զհամայն:

Եւ ընդ սակաւ աւուրս եկին բերին զայն ինչ, զորմէ յղեացն: Ապա հրաման տայր թագաւորն Շապուհ, զկէս յատակին իւրոյ խորանին հարկանել ՚ի բերեալ հողոյն Հայոց, և զջուրն ցանել ՚ի վերայ նորա, և զկէսն ՚ի նոյն հողն զիւրոյ բնակութեան երկրին թողուլ: Եւ ետ ածել զԱրշակ արքայ Հայոց զառաջէւ իւրով, և զայլ մարդիկն ՚ի բաց հրամայեաց կացուցանել. և զձեռանէ առեալ շրջէր ճեմելով:

Եւ երթ եկեալ առեալ ընդ խորանն, ասէ ցնա. յոր ժամ ՚ի պարսիկ ՚ի հողոյն ՚ի վերայ ճեմէին՝ թէ ընդէր եղեր իմ թշնամի, Արշակ արքայ Հայոց. զի ես որպէս զորդի սիրեցի զքեզ, և կամեցայ տալ քեզ զգուստր իմ ՚ի կնութիւն, և որդի ինձ առնել զքեզ. իսկ դու խտտացար ընդ իս, և քովք կամօք՝ առանց իմոց կամաց՝ եղեր ընդ իս թշնամի. և այս լի երեսուն ամ է, զի պատերազմեցար ընդ իս:

Ասէ Արշակ արքայ, թէ մեղայ քեզ և յանցեայ. զի ես եկի և կոտորեցի, և յաղթեցի թշնամեաց քոց. և ակն ունէի ՚ի քէն պարգև կենաց, և թշնամիք իմ հրապուրեցին զիս, և արկին երկիւղուկս ՚ի քէն, և փախուցին ՚ի քէն: Եւ երգումն իմ, զոր երգուայ քեզ, յառաջ ածին զիս. և եկի աւասիկ առաջի քո: Եւ աւասիկ ծառայ քո ՚ի ձեռս քո կամ: զինչ և պէտք է քեզ, արա զիս, զինչ և կամ իցէ. սպան զիս, զի ես ծառայ քո առ քեզ կարի յանցաւոր եմ, մահապարտ եմ:

Իսկ Շապուհ արքայ առեալ զձեռանէ նորա, շրջէր ճեմելով, ՚ի չքմեղս առեալ զնա ածէր ՚ի հայա կողմն ՚ի հողն հարեալ յատակն: Իսկ իբրև յայն տեղի հասանէր, և զհայ զհողն կոխէր, մեծամեծս ըմբոստացեալ հպարտացեալ այլ ձայն շրջէր¹. սկսանէր խօսել և ասել. Ի բաց կաց յինէն ծառայ չարագործ տիրացեալ տերանցն քոց. այլ ոչ թողից զքեզ և որդւոց քոց զվրէժ նախնեաց իմոց, և զմահն Արտեւանայ արքային: Գի այժմիկ ձեր ծառայից զմեր տերանց ձերոց զբարձ կալեալ է. բայց ոչ թողից, եթէ ոչ տեղիդ մեր առ մեզ եկեսցէ²:

1 Օրինակ մի Գողէր:
 2 Յերկուս օրինակս եկեռ:

Իսկ դարձեալ առնոյր զձեռանէ, դարձեալ տանէր յայն հող Պարսից. ապա աշխարհէր զասացեալն, խոնարհէր բուռն հարկանէր զտօից նորա, մեծապէս ապաշխարելով՝ զղջմամբ զասացեալ բանն: Իսկ յորժամ առեալ զձեռանէ զնա տանել 'ի հայ հողն, ևս խտտագոյն քան զառաջինսն բարբառէր. Իսկ դարձեալ միւսանգամ հանէր յայնմ հողոյն, բանիւք յապաշխարուծիւն դառնայր: Յայգուէ և երեկոյն այնպէս շատ փորձ փորձեաց զնա. զի իբրև 'ի վերայ հարեալ հողոյն տանէր, խտտացեալ ամբարտաւանէր. Իսկ 'ի վերայ բուռն գետնոյն յատակին՝ և կայր, 'ի զղջումն դառնայր:

Իսկ իբրև երեկոյ եղև ժամ ընթրեաց թագաւորին Պարսից, քանզի սովորուծիւն էր Հայոց թագաւորին բազմական անդէն ընդ նմին առ նմա 'ի նորին տախտին արկանել բազմական, օրէնք էին՝ զի թագաւորն Պարսից և թագաւորն Հայոց 'ի միում տախտի բազմէին 'ի միում գահոյս: Իսկ այն օր նախ զտող բազմականացն թագաւորացն, որ անդն էին, զամենեցունց կարգեցին. հուսկ յետոյ զկնի ամենեցունց 'ի ներքոյ բոլորին զԱրշակայ բազմականն առնէին, ուր զհայ հողն յատակն հարեալ էր: Նախ ամենեքեան իբրև բազմեցան յիւրաքանչիւր չափու, յետոյ ածէին բազմեցուցանէին զարքայն Արշակ: Արդ եկաց բազմեալ ուռուցեալ վայր մի. Իսկ յոտն եկաց, ասէ ցթագաւորն Շապուհ. Իմ այդ տեղի, ուր դուդ ես բազմեալ. յոտն կաց այդի, թող ես այդր բազմեցայց, զի տեղի ազգի մերոյ այդ լեալ է. ապա եթէ յաշխարհն իմ հասից, մեծամեծ վրէժս խնդրեցից 'ի քէն:

Ապա տայր հրաման Շապուհ արքայ Պարսից, բերել շղթայս և արկանել 'ի պարանոցն Արշակայ և յոտս և 'ի ձեռս նորա երկաթս, և խաղացուցանել՝

- 1 Օրինակ մի ապաշխարել:
- 2 Օրինակ մի այսպէս ունի զվերջին հասուածք. Իսկ յորժամ կրին և երեւին անգամ զայս առնէր, էսս խտտագոյն քոն զառաջինսն բարբառէր:
- 3 Օրինակ մի քանել:

զնա 'ի յԱնդմըն՝ զոր Անուշ բերդն կոչեն, և պընդեալ զնա մինչև անդէն մեռցի: Եւ եղև 'ի վաղիւ անդր ետ հրաման Շապուհ արքայ, ածել զառաջեալ իւր զՎասակ մամիկոնեան զգօրավարն սպարապետն Հայոց մեծաց. սկսաւ պատուհասել զնա, քանզի էր Վասակ անձամբ փոքրիկ, ասէ ցնա արքայն Պարսից Շապուհ. Աղուէս, դու էիր խանդարիչ՝ որ այսչափ աշխատ արարեր զմեզ. դու ես այն՝ որ կոտորեցեր զԱրիս այսչափ ամս, և զի՞ գործես. զմահ աղուէսու սպանից զքեզ: Իսկ Վասակ՝ տուեալ պատասխանի ասէ. Այժմ քո տեսեալ զիս անձամբս փոքրիկ, ոչ առեր զչափ մեծութեան իմոյ. զի ցայժմ ես քեզ առեւծ էի, և արդ աղուէս: Բայց մինչ ես Վասակն էի, ես՝ սկայ էի. մի ոտնս 'ի միոյ լերին կայր, և միւս ոտնս իմ 'ի միոյ լերին կայր. յորժամ յաջ ոտնս յենուի, զաջ լեռն ընդ գետին տանէի. յորժամ 'ի ձախ ոտնս յենուի, զձախ լեռն ընդ գետին տանէի: Ապա հարցանէր թագաւորն Պարսից Շապուհ և ասէ. Աղէ տուր ինձ գիտել, ո՞վ են լերինքն այնքիկ՝ զորս դուն ընդ ունջ տանէիր: Եւ ասէ Վասակ. Լերինքն երկուք, մի դու էիր, և մի թագաւորն Յունաց: Այն մինչ տուեալ էր ինձ աստուծոյ, զքեզ ընդ գետին տանէի և զթագաւորն Յունաց, մինչև օրհնութիւն հօրն մերոյ Ներսէսի հանգուցեալ էր 'ի վերայ մեր, և աստուծոյ զմեզ 'ի ձեռանէ չէր թողեալ. մինչև զնորա բանն արարաք, և խրատ նորա եկաց առ մեզ, գիտացաք տալ քեզ խրատ. մինչև մեզէն աջօք բացօք անկաք 'ի խորխորատ: Արդ զինչ և կամիս, արա: Ապա ետ հրաման թագաւորն Պարսից մորթել զգօրավարն Հայոց Վա-

- 1 Օրինակ մի յաւելու և դասն:
- 2 Օրինակ մի ամս. և այժմ դիւրեղ Կարեւ ապրել ի յետաց իմոյ:
- 3 Օրինակ մի յաւելու բազմաշխարհ վահան Հայոց:
- 4 Օրինակ մի յաւելու և սորս իմ ու է ընդ իս:
- 5 Օրինակ մի յէզ:
- 6 Օրինակ մի մի որս ի մի լերին կայր, և միսն այլ լերին:
- 7 Յօրինակի միում լեր լեռնալ. և մեզ բարե խրատ էր 'իբել զմեանս, և հասկանդ լինել քերանց և Ռագաւորացի մերոց. անուշ եղեալ յայնպէս մեզն ալօք բացօք և խտտագոյն քոն մերոյ անկաք ի խորխորատ:

սակ, և զմորթն հանել և ընուլ խոտով, և տանել ընդ նոյն բերդ յԼնդմըն՝ որ Անյուլն կոչեն. ուր արգելին իսկ զԹագաւորն Արշակ:

Գ Լ Ո Ւ Խ Ծ Ե .

Յագս գերութեանն և հարուածոյն աշխարհին Հայոց և աւերածոյն, և գերութեան տանելոյն ՚ի Պարս. և չարամահ լինելոյ տիկնոջն Փառանձեմայ. և քաղաքացն Հայոց աւերելոյ, և հիմանց աշխարհին տապալելոյ:

Ապա արձակեաց արքայն Պարսից Եսպուհ ՚ի վերայ աշխարհին Հայոց երկուս ոմանս յիշխանաց անտի իւրոց, միումն Զիկ անուն և միումն Կարէն, հինգ հարեւր բիւրով. զի եկեացեն բրեւցեն քանդեցեն զաշխարհն Հայոց: Եւ եկին հասին ՚ի վերայ երկրին Հայոց: Ապա իբրև ետես տիկին աշխարհին Հայոց կինն Արշակայ Թագաւորին Հայոց Փառանձեմ զգործ Թագաւորին Պարսից, եթէ եկին լին զաշխարհս Հայոց, առեալ ընդ իւր մարդիկ իբրև մետասան հազար ազատս ընտիրս սպառազէնս՝ պատերազմողս, և հանդերձ նոքօք դիմեաց եմուտ ՚ի բերդն Արտագերից՝ որ ՚ի յերկրին արշակունեաց՝ յերեսաց զօրացն Պարսից: Ապա եկին հասին ամենայն զօրքն Պարսից, շուրջ զբերդաւն նստէին, պահ արկանէին. պատեցին պաշարեցին: Իսկ նոքա ՚ի ներքս ամրացեալք, յուսային ՚ի տեղոյն ամրութիւնն. և նոքա լակիշ ածեալ, նստէին արտաքուստ շուրջ զձորօքն: Եւ նստան շուրջ զբերդաւն ամիսք երեքտասան, և առնուլ զբերդն ոչ կարացին, զի կարի ամուր էր տեղին: Աւերեցին քանդեցին զերկիրն ամենայն. ելանէին առնուին աւար զերկիրն ամենայն, շուրջ ՚ի դաւառացն և յաշխարհացն ածէին զգերի մարդկանն և զանասնոյ ՚ի լակիշն իւրեանց. այլուստ բերէին համբարս, և ուտէին. և զբերդն պաշարեալ պահէին:

Իսկ Պապ որդին Արշակայ ոչ դիպեցաւ անդ ՚ի

Հայոց աշխարհին, զի առ Թագաւորն Յունաց դիպեցաւ: Զի Թէպէտ և զայս ամենայն լուան ազատագունդ բանակն Հայոց, չոգան իւրեանց խնդրել Թիկունս օգնականութեան. և էր նոցա զօրագլուխ Մուշեղ որդին Վասակայ սպարապետին: Եւ չոգան նոքա առ իւրեանց արքայորդին. մինչ դեռ նոքա ընդ Թագաւորին Յունաց խօսէին, հաւանեցուցանէին զնոսա Թիկունք լինել իւրեանց: Իսկ յերկիրն Հայոց ստէպ առաքէին դեսպանս առ տիկին աշխարհին առ Փառանձեմ, զի ժուժկալ լինիցի բերդին, և մի ձեռս տացէ ՚ի պարսիկս: Եւ դեսպանս ստէպ ստէպ յորդուոյ նորա ՚ի Պապայ զմիմեանց զկնի ՚ի շաբաթու շաբաթու եկեալ հասանէին. և գաղտ ընդ գաղտնի դուռն ուրեմն մեքենաւորութեամբ ՚ի բերդն մտանէին, տային քաջալերս տիկնոջն. և յերկարեաց ՚ի բերդին ամիսս երեքտասան պաշարումն: Այլ ողբ գային և երթային, ստէպ ստէպ գային՝ Թէ պինդ կաց, զի հասեալ է Պապ որդի քո և գունդ կայսերական ՚ի Թիկունս օգնականութեան: Եւ յերկարեաց խրախոյսն որ հասանէր, զի ասէին. Վայրիկ մի և սակաւիկ մի և ս կալցիս ժոյժ, և ահա հասեալ է օգնականութիւն:

Եւ եղև յետ չորեքտասաներորդ ամսեանն հարուածոց՝ որ յԱստուծոյ հասին ՚ի վերայ գաղթականին բերդնորդեացն. զի մահ անկաւ ՚ի վերայ նոցա՝ որք ՚ի բերդին էին, զի ՚ի տեառնէ հասին պատու հասք: Առաջի տիկնոջն Փառանձեմայ ուտէին և ըմպէին և ուրախ լինէին որք էին ՚ի տաճարին՝ յանկարծակի ՚ի միում ժամու հարիւր այր, և ՚ի միւսում երկերիւր, և էր զի հինգ հարիւր այր մեռան ՚ի բազմականին՝ յորժամ բազմեալ կային. և օր ըստ օրէ սատակէին: Յորժամ սկսան, զամիս մի ոչ յերկարեաց՝ զի սատակեցան առ հասարակ. զի էին արք իբրև մետասան հազար, և կանայք իբրև վեց հազար. զի ամիս մի ոչ կացին, զի

1 Օրինակ մի կայր: 3 Օրինակ մի ի պատարին: 2 Օրինակ մի սպէին:

ամենեքեան՝ որ էին 'ի բերդին՝ առ հասարակ սատա-
կեցան:

Բայց մնաց 'ի բերդին Փառանձեմ տիկին, երկու
նաժշտօք: Ապա եկն եմուտ գաղտ 'ի ներս 'ի բերդն
Հայր մարդպետ ներքինին, և թշնամանեաց զտիկինն
մեծապէս իբրև զբող մի: Սկսաւ դնել թշնամանս
ազգին արշակունեաց, զի վատախորհուրդք են վա-
տանշանք, կորուսին զաշխարհս ևս. իրաւի անց ընդ
ձեզ այդ, և այլ զի անցցէ: Եւ գաղտուկ, և փախեաւ:
Իսկ տիկինն Փառանձեմ իբրև ետես՝ եթէ միայն
մնացի, եբաց զգուռն բերդին, և թողացոյց զօրսն
Պարսից մտանել 'ի բերդն: Եւ եկին կալան զտիկինն,
և իջուցին 'ի բերդէն: Ելանէին 'ի բերդն 'ի վեր զօ-
րավարն Պարսից, գերէին զգանձս թագաւորին Հայոց,
որ կային 'ի բերդին. և սկսան կրել իջուցանել զամե-
նայն գանձսն, որ կայր 'ի բերդին: Զինն տիւ և զինն
գիշեր համակ իջուցին զօր գտին յԱրտարագէրսն բեր-
դին, հանդերձ տիկնաւն խաղացուցին:

Եւ յետ այսորիկ եկին 'ի քաղաքն մեծ յԱրտա-
շատ, և առին զնա, և կործանեցին զպարիսպ նորա.
առին անտի զգանձս մթերեալ՝ որ կային, և գերե-
ցին զամենայն քաղաքն: Եւ խաղացուցին 'ի յԱրտա-
շատ 'ի քաղաքէ ինն հազար տուն երդ Հրեայս, զոր
ածեալն էր գերի Տիգրանայ արքայի արշակունեոյ
յերկրէն պաղեստինացոյ. և քառասուն հազար երդ Հայ,
զոր յԱրտաշատ քաղաքէ խաղացուցին: Եւ զամենայն
շինուած քաղաքին հրձիգ արարին զփայտակերտն, և
զքարակերտն քանդեցին. զպարիսպն ըստ նմին օրի-
նակի և զամենայն շինուած քաղաքին մինչև 'ի հի-
մունսն ապականեցին, և ոչ թողին մի, և ոչ թողին՝
բնաւ քար 'ի քարի վերայ. անմարդի և թափուր յա-
մենայն բնակչաց իւրոյ կացուցանէին:

Եւ եղև յորժամ ածին ժողովեցին զամենայն
զգերին զքաղաքին 'ի մի վայր, և անցուցին ըստ Տա-
փերն կամուրջ, և առնէին համար գերեօյն, 'ի մէջ
չերտափակ զօրացն պատէին, ասէն զօրագլուխքն

1 Օրինակ մի չունի թողին:

Պարսից ցԶուիթ երէց քաղաքին Արտաշատու.
Եկեալ 'ի միջոյ գերեօյդ, երթ գնա դու յո պէտք
է քեզ: Եւ ոչ առնոյր զայս յանձն երէցն Զու-
իթն, այլ ասէր. Յո զխաշնդ տանիք, և զհովիւս
տարայք. զի ոչ է մարթ հովուի թողուլ զխաշն իւր,
այլ պարտ է հովուի դնել զանձն 'ի վերայ ոչխարին
իւրոյ: Եւ զայս ասացեալ եմուտ 'ի գերութիւնն, և
խաղաց 'ի գերութիւն ընդ իւրում ժողովրդեանն յեր-
կիրն Պարսից:

Առնուին և զՎաղարշապատ քաղաք, քանդէին բրէ-
ին զքաղաքն 'ի հիմանց տապալէին, և խաղացուցանէ-
ին յայնմ ևս քաղաքէ իննևտասն երդս հազար: Ընդ
ամենայն քաղաքս ոչ թողին ամենեկն շինած. զի զա-
մենայն տապալէին, քակեալ քանդէին. և ընդ ամենայն
երկիրն ասպատակ սփռեալ՝ զամենայն այր 'ի չափ
հասեալ կոտորէին, զկանայս և զորդիս 'ի գերութիւն
վարէին. և զբերդս ամենայն թագաւորին Հայոց կա-
լան, և լցեալ քաղում ամբարօք՝ բերդակալս թողուին:
Առնուին և զմեծ քաղաքն զԵրուանդաշատ, և խաղա-
ցուցանէին անտի երդս քսան հազար Հայ, և երդս
երեսուն հազար Հրեայ. և զքաղաքն 'ի հիմանց տա-
պալեալ բրեալ յատակէին: Ապա առնուին և զքա-
ղաքն Բագրևանդայ Զարեհաւան, և խաղացուցանէին
անտի հինգ հազար երդ Հայ, և ութ հազար երդ
Հրեայ. և զքաղաքն 'ի հիմանց տապալէին յատակէ-
ին: Առնուին և զքաղաքն մեծ Զարիշատ՝ որ էր 'ի
գաւառին յԱղոյհովտի, չորեքտասան հազար երդ
Հրեայ, և տասն հազար երդ Հայս. և զնա 'ի հիմանց
քանդեալ ապականէին: Առին և զամուր քաղաքն
Վան, որ է 'ի գաւառին Տոզբայ. և հրձիգ արարեալ,
քակէին զհիմունս նորա. և խաղացուցանէին անտի
երդս հինգ հազար Հայ, և ութ և տասն հազար
երդս Հրեայս:

Զայս ամենայն քաղմութիւն Հրէից, զոր գերեցին
տարան յերկրէն Հայոց, ածեալ էր յերկրէն պաղես-
տինացոյ մեծի թագաւորին Հայոց Տիգրանայ 'ի
ժամանակին՝ յորժամ գերեաց նա և ած 'ի Հայս
զքահանայապետն Հրէից զՀիւրկանդոս զառաջին

ժամանակաւ : Եւ էած մեծ արքայն Տիգրան զամենայն զՏրեուծիւնն զայն բնակեցոյց ՚ի քաղաքսն Հայոց յիւրում դարուն ՚ի ժամանակին : Իսկ յայսմ ժամանակի աւերեցին զքաղաքսն, և գերեցին զբնակեալն անդ. և զամենայն երկիրն Հայոց և զամենայն գաւառն ընդ նմին գերեալ, խաղացուցեալ¹ և զայլ գերուծիւնս գաւառաց գաւառաց, կողմանց կողմանց, փորի փորի, զաշխարհի աշխարհի, ածին ժողովեցին ՚ի քաղաքն Նախճաւան. զի անդ էր զօրաժողով իւրեանց զօրացն : Ապա առին և զնա քանդեցին. անտի երգս Հայս երկուս Տազարս, և Հրեայ երգս վեշտասան Տազարս անտի խաղացուցին գնացուցին ամենայն գերուծեամբն Տանդերձ : Եւ անդէն յերկիրն Հայոց ոստիկանս թողին և վերակացուս, ՚ի ծառայութիւն մատնել² զմնացորդս երկիրն. և ինքեանք զտիկինն Փառանձեմ առեալ, Տանդերձ գանձիւքն և բազմութեամբ գերեօքն յերկիրն Պարսից խաղացուցանէին. և գնացեալք երթային տանէին Տասուցանէին յերկիրն Պարսից առ Շապուհ արքայն Պարսից :

Եւ եղև իբրև չոգան տարան զտիկինն Փառանձեմ յերկիրն Պարսից, և զայլ ամենայն գերուծիւնն Հայոց և զգանձան կալան առաջի թագաւորին և զտիկինն Փառանձեմ³, շնորհ մեծ ունէր թագաւորն Պարսից իւրոց զօրավարացն : Եւ իբրև կամեցաւ թագաւորն Պարսից Շապուհ թշնամանս առնել ազգին աշխարհին Հայոց և թագաւորութեանն, ետ Տրաման ժողովել զամենայն զգօրս իւր և զմեծամեծս իւր և զփոքունս և զամենայն մարդիկ աշխարհին իւրոյ՝ որ ինքն իշխէր, և ՚ի մէջ ամբօխին ածել զտիկինն Հայոց զՓառանձեմն : Եւ Տրամայեաց ՚ի Տրապարակին իմն առնել Տրապարս մեքենայից, որով Տրամայեաց զկինն արկանել, և արձակել տիկնոջն Փառանձեմայ ՚ի խառնակութիւն պոռնկութեանն անասնական պղծութեանն : Այսպէս սատակեցին զտիկինն զՓա-

1 Յերիս օրինակս խաղացեալ :
 2 Ի չորս օրինակս ճբանել :
 3 Օրինակ մի չունի զտիկինն Փառանձեմ :

ռանձեմ : Իսկ զայլ գերին զամենայն տարան բնակեցուցին, որ յԱսորեստան, որ յերկիրն խուժաստանի :

Գ Լ Ո Ւ Խ Ծ Զ.

Յաղագս վկայութեան Զուլթայ երկու յերկիրն Պարսից :

Ապա իբրև չոգան տարան յերկիրն Պարսից զամենայն գերուծիւն Հայոց, և զԶուլթ երէց Արտաշատ քաղաքի ունէին կասպանօք առաջի թագաւորին Պարսից Շապուհոյ : Եւ նայէր թագաւորն Պարսից Շապուհ, և տեսանէր զերէցն Զուլթ այր բարձր և անձնեայ, և ՚ի տիոց մանուկ. և հեր գլխոյն արևորեալ էին, այլ մուրուքն դեռ տակաւին սեաւ ևս կային : Ապա յորժամ զառաջինն խօսել սկսաւ, ասէ. Եթէ տեսանէք զառնդ զայդը զգարութիւն. քանզի յայտ է, ՚ի հերաց այտի երևի՝ թէ կախարդ է. զի հերքն սպիտակ են, և մուրուքն սեաւ : Իսկ երկուսն տուեալ պատասխանի, ասէ. Թէ քեզ պէտ իցէ, այլ զինչ կամիս խօսել և առնել խօսեաց. այլ վասն այդորիկ գիտեա, զի յիրաւունս սպիտակացեալ են նախ հերքս. զի բազում աւուրբք երէց են, գոնեա՛ հնգետասան ամօք քան զմուրուս նախաբոյս են : Իսկ թագաւորն Տրաման տայր մինչև ՚ի վաղիւն պահել զնա. իսկ ՚ի վաղիւն Տրաման տայր ածել ՚ի Տրապարակն շղթայիւք : Եւ ելին ոստիկանք արքունի Տարցանել, Եթէ իցէ՛ յանձն առցէ պաշտել զօրէնս մոգութեանն, ոչ մեռցի : Իսկ նա ոչ առնոյր յանձն. այլ կամեցեալ մեռանել ինդութեամբ վասն Աստուծոյ, երթեալ ՚ի տեղի մահուան, և աղաչեաց զվերակացուս իւրոյ մահուանն, զի թողացուցեն նմա սակաւ մի կալ յաղթս : Եւ մատուցեալ յառաջագոյն, եդ ծունր և ասէ :

Գ Լ Ո Ւ Խ Ծ Է .

Աղօթք 'ի Ժամ մահուն Զուրթայ :

Արարիչ մեր, որ արարեր զերկինս և զերկիր և զծով յոլնչէ, և ստեղծեր զմեզ 'ի հողոյ. և զհողեղէնս այսպէս իմաստունս բանաւորս և կենդանիս արարեր: Եւ շնորհեցեր մեզ զգիտութիւն քո, զոր ցուցեր ազգաց որդւոց մարդկան 'ի ձեռն սրբոց քոց մարգարէիցն կարապետացն քոց. և դու քեզէն եկիր իջեր մարդացար երեւցար յերկրի, և ընդ մարդկան շրջեցար. և զկատարեալ իմաստութիւնդ քո շնորհեցեր արարածոց քոց, զոր Առաքելովքն քարոզեցեր քոց ստացուածոց յաշխարհի: Եւ վարդապետօքն սրբովք, զորս եղիր 'ի քում յեկեղեցոջ լուսաւորս, զամենսեան իմաստնացուցեր: Եւ զիս, զայր զանարժան, արժանի արարեր քում ծառայութեանդ. և պատրաստեցեր զիս տառապեալս մնանել և ուսանել ընդ ձեռօք քո սրբոյ և մեծի և քո քահանայապետին Ներսիսի՝ քո պաշտօնէին, և 'ի ձեռաց նորա առնուլ զձեռնադրութիւն երիցութեան, և 'ի ձեռաց նորա զիս նուիրեալ քեզ 'ի քահանայութեան: Եւ յայնմ աշտիճանէ պատրաստեցեր ըմպել զվկայութեան բաժակն փրկութեան, զոր ըմբելով՝ զանուն տեառն կարգացից. զաղօթս իմ ես տեառն տաց առաջի ամենայն ժողովրդոց նորա: Ընդ որում քեզ փառք և զօրութիւն և իշխանութիւն միածնի Որդւոյ քո սիրելոյ Յիսուսի Քրիստոսի, և կենդանարար Հոգւոյդ քում սրբոյ, յառաջ քան զամենայն յաւիտեանս այժմ և միշտ և յաւիտեանս յաւիտենից. ամէն:

Եւ իբրև զայս ամենայն ասաց, բազում մարդիկ ամբօխի ժողովեալ էին. ասացին զամէնն: Ապա զայրացեալք վերակացուք սպանողութեանն, թէ ընդէր այնչափ երկար թողացուցին նմա խօսել, ապա

տաքնապաւ 'ի տեղի մահուն հասուցանէին: Իսկ նա մեծաւ խնդութեամբ կարկառեալ զպարանոցն, վճարէր 'ի սուսերէն:

Գ Լ Ո Ւ Խ Ծ Ը .

Յաղագս գալոյն Շապուհ թագաւորին Պարսից յերկիրն Հայոց, և միանգամայն սատակել զմնացեալս երկրին. և բիւր չարեացն, զոր կրեցին:

Ապա յեա այսորիկ խաղաց զնաց թագաւորն Պարսից Շապուհ ամենայն իշխանութեամբ զօրաց իւրոց, և չոգաւ ել յերկիրն Հայոց. և առաջնորդ ունէր ընդ իւր զՎահան 'ի մամիկոնեան տոհմէն, և զԵրուստանն յԱրծրունեաց տոհմէն: Ապա հասեալ ասպատակէին յերկիրն Հայոց, և առնուին զամենայն գերին 'ի մի վայր ժողովեցին: Եւ բազումք 'ի նախարարացն Հայոց թողուին զկանայս իւրեանց և զօրդիս և զընտանիս, և փախեան ընդ այս ընդ այն գնացին: Իսկ զամենայն կանայս նախարարացն Հայոց, զոր թողին և փախեանն, ասպատակն ժողովէր. և ածին զնոսա առ Շապուհ արքայ Պարսից:

Իբրև էր բանակն Շապուհ թագաւորին Պարսից 'ի գաւառն Բագրևանդայ յաւերս քաղաքին Զարեհաւանի, զոր յառաջնումն եկեալք զօրքն Պարսից աւերեցին, և ածին ժողովեցին առաջի թագաւորին Պարսից զամենայն գերին մնացորդաց աշխարհին Հայոց, ապա հրաման տայր թագաւորն Պարսից Շապուհ, զամենայն այր 'ի չափ հասեալ կոխան արարեալ փղաց, և զամենայն զկին և զմանուկ հանել ընդ ցից սայլից: Հազարք հազարաց և բիւրք բիւրուց սպանին, զի ոչ քոյր թիւ կամ համար սպանելոցն. և զկանայս ազատացն և նախարարացն զփախուցելոցն հրաման տայր ածել յասպարէզն՝ որ էր 'ի Զարեհավան քաղաքի: Եւ հրաման տայր հորաւորն զամենայն ազատ կանանին, և նստուցանել աս-

տի անտի ասպարիսին. և ինքն Շապուհ արքայ հե-
 ծեալ 'ի ձի, շաւակի անցանէր առ կանանոջն. և որ
 յակն գային, մի մի 'ի նոցանէ պղծեալ 'ի խառնա-
 կութիւն տանէր առ ինքն: Քանզի մօտ յասպարէսն
 հարեալ էր խորանն, յոր առեալ մտանէր գործել
 զանօրէնութիւն. և այնպէս զբազում առուրս առ-
 նէր զայն ընդ կանայսն: Եւ զազգն Սիւնեաց տոհ-
 մին զամենայն զայր 'ի չափ հասեալ կոտորեցին, և
 զկանայս սպանին. և զամենայն մանր մանկտիսն ներ-
 քինիս հրամայէր առնել, և խաղացուցանել յերկիրն
 Պարսից: Եւ առնէր զայս ամենայն վասն վրիժուցն
 Սնդուկայ, որ եղև պատերազմ ընդ Ներսէհ արքայ
 Պարսից:

Եւ տայր հրաման Շապուհ արքայն Պարսից զա-
 մուր ամուր տեղիսն Հայոց բերդս շինել, հրամայ-
 եաց և բերդակալս կացուցանել: Եւ զազատ կանա-
 նին անդէն 'ի բերդեանն բաշխէր և թողոյր. զի
 եթէ ոչ արք նոցա եկեսցեն նմա 'ի ծառայութիւն,
 սպանցեն զկանայս նոցա բերդակալքն՝ առ որս ե-
 թող զնոսա: Եւ եթող յաշխարհին զԶիկն և զկա-
 րէնն, զնոցա իշխանս զօրօք բազմօք. և զիշխանու-
 թիւն մնացորդացն ետ 'ի ձեռս Վահանայ և Մե-
 րուժանայ, և ինքն գնաց յԱտրպայական:

Գ Լ Ո Ւ Խ Ծ Թ.

Յաղաքս թէ իբրև մնացին Վահան և Մերուժան, թէ զինչ շատ
 չարիս գործեցին ընդ երկիրս Հայոց. և կամ զեւրդ սատակեցան
 Վահան և կինն իւր յեւրեանց որդւոյն:

Այնուհետև Վահանն մամիկոնեան և Մերուժանն
 արծրունի, սոքա երկօրեան արք պիղծք՝ անօրէնք էին,
 ապստամբեալք էին յուխտէ աստուածպաշտու-
 թեանն², և զանաստուածն Մազդեզանց աղանդն

1 Օրինակ մի յաւելու տակտոյնի:
 2 Օրինակ մի յաւելու և ուրացողի:

յանձն առեալ պաշտէին, սկսան այնուհետև յեր-
 կրին Հայոց աւերել զեկեղեցիս՝ զտեղիս աղօթից
 քրիստոնէից յամենայն կողմանս Հայոց՝ գաւառաց
 գաւառաց և կողմանց կողմանց: Եւ նեղէին զբազում
 մարդիկ՝ զոր 'ի բուռն արկանէին, թողուլ զաստուած-
 պաշտութիւն և 'ի պաշտօն դառնալ Մազդեզանցն:
 Եւ յետ այսորիկ տային հրաման Վահանն և Մերու-
 ժանն, զամենայն կանայս փախուցելոցն զնախարարացն՝
 որ թողինն և գնացինն, տային հրաման 'ի բերդեանն
 զի նեղեսցեն զնոսա՝ դարձուցանել յօրէնս Մազդե-
 զանց. եթէ ոչ առնուցուն յանձն, սատակեցեն զա-
 մենեսեան չարաչար: Եւ բերդակալեանն յորժամ զայն
 հրաման ընկալան, ամենայն որ ո՞ր առ ումեք էին՝
 նեղեցին զնոսա ըստ հրամանին տուելոյ: Ապա իբրև
 ոչ մի որ յանձն առնուին ուրանալ 'ի քրիստոնէու-
 թեանն, չարամահ սպանանէին զամենեսեան յամե-
 նայն 'ի բերդան՝ յորս տուեալ էր զնոսա անդ:

Իսկ Վահանայ էր քոյրաթիւ 'ի մամիկոնեան տոհ-
 մէն, քոյր Վարդանայ, Համազասպուհի¹. և էր նա կին
 Գարեգնի տեառնն Ոչտունեաց գաւառին: Զսա ե-
 թող և փախեաւ Գարեգին այր իւր 'ի ժամանակին,
 յորում եկն Շապուհ արքայ Պարսից յերկիրն Հայոց.
 Իսկ զտիկինն Ոչտունեաց 'ի միջնաբերդն Վան բերդի,
 որ էր քաղաքն 'ի Տոսք գաւառին: Իսկ անօրէնն Վա-
 հան և Մերուժանն հրաման տային բերդակալին, զի
 նեղեսցէ զկինն. եթէ ոչ աւցէ յանձն զօրէնս Մազ-
 դեզանցն, տայր հրաման կախել զբարձր աշտարակէն
 և սպանանել: Իբրև ոչ առնոյր յանձն Համազասպուհի
 պահել զօրէնս Մազդեզանցն, հանէին 'ի բարձր աշ-
 տարակն՝ որ կայր 'ի վերայ բարձր գահուն քարին, որ
 հային 'ի կողմն ծովակին 'ի գետոյ կուսէ. և մերկա-
 ցուցին զնա իբրև 'ի մօրէ. և արկեալ կապ գոտիցն,
 գլխիվայր կախեցին զնա զբարձուէն կուսէ. և այնպէս
 մեռաւ 'ի կախազանին: Եւ էր նա սպիտակ մարմնով,
 և պայծառ տեսանելովն. կայր կախեալ յերևոյթ
 տեսիլ նշանակի, և փաղփաղէր մարմինն 'ի բարձուէն

1 Յամենայն օրինակս և Համազասպուհի:

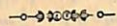
զոր օրինակ ձիւն սպիտակու թեամբն. և բազում մար-
դիկ ժողովէին տեսանել օր ըստ օրէ, զի իբրև սքան-
չելի ինչ երևէր յաշխարհին: Յայս տեսիլ տիկնոջն
Համազասպուհեայ՝ էառ կին մի դայեակն նորին, ա-
գաւ նա պարէգօտ մի՝ զոր անակիւղս՝ կոչէն, և էած
գօտի ընդ մէջ իւր. և կայր առ բարձր գահունքա-
րին՝ ի ներքոյ աշտարակին՝ զորմէ կախեալ էր զսանն
իւր, մինչև կողոպտեցաւ ամենայն մարմինք դիողն:
Եւ որչափ ի վայր վայրէին՝ ոսկերքն, նա յիւր ծոցն
ժողովէր բովանդակ զամենայն զոսկերս սանին. և
առեալ գնաց յիւրան:

Եւ այնչափ չար էին արքն երկոքին, զի անգամ իւ-
րեանց ումեք ոչ ողորմէին. այլ անխնայու թեամբ դա-
տէին զօտարս և զիւրեանց ընդանիս: Ատրուշանս շի-
նէին ի բազում տեղիս, և զմարդիկ հնազանդէին
օրինացն Մազդեզանց. և բազում յիւրեանց սեփհա
կանսն շինէին ատրուշանս, և զորդիս և զազգայինս
իւրեանց տային յուսումն Մազդեզանցն: Ապա օրդի
մի վահանայ, անուն Սամուէլ, էհար սատակեաց
զվահան զհայր իւր, և զՈրմիզդուխտ զմայր իւր՝ զքոյր
Շապհոյ Պարսից թագաւորին. և ինքն փախստական
լինէր յերկիրն Խաղտեաց:

1 Յերիս օրինակ սպիտակ:
2 Ի միում օրինակի ի վայր վայրէին:

ՀԻՆԳԵՐՈՐԴ ԴՊՐՈՒԹԻՒՆ

Բ Ո Ւ Զ Ա Ն Տ Ե Ա Յ

ՀԻՆԳԵՐՈՐԴ ԽՈՍՏՈՎԱՆՈՒԹԻՒՆ

ԶՈՐ ԱՍԵԼՈՑԵՄ ԿԱՐԳԵԼ ԶԴՊՐՈՒԹԻՒՆ ԴՊՐՈՒԹԵԱՆՑ
ԿԱՆՈՆ ԺԱՄԱՆԱԿԱԳԻՐ ՄԱՏԵՆԻՑ

- Ա. Յաղագս թագաւորելոյ Պապայ յերկիրն Յունաց, և գալոյ
'ի Հայս, և յինքն ունելոյ զաշխարհն. և կամ որ միանգամ
գործեաց որպէս յաջողեցաւ:
- Բ. Յաղագս Մուշեղայ զօրավարին Հայոց՝ թէ որպէս անկաւ 'ի
վերայ բանակին Շապհոյ թագաւորին Պարսից, և էհար
ընտա 'ի հարուածս անհնարինս, մինչ զի միաձի Շապուհ
ճողոպրէր:
- Գ. Յաղագս Հայր մարգպետի, թէ որպէս սպանանել հրամայ-
եաց թագաւորն Պապ:
- Դ. Յաղագս դարձեալ պատերազմին, որ եղև 'ի Բագաւանի յա-
ւանին 'ի Բագրաւանդ գաւառին ընդ Պապ թագաւորին
Հայոց և ընդ զօրն Պարսից:
- Ե. Յաղագս միւսոյ պատերազմին ընդ Հայս և ընդ Պարս 'ի Գան-
ձակ Ատրպայականի. ևս վասն գուշակու թեանն Ուանայ-
րի, զի յայնմ և յաղթու թիւն լինէր Հայոց:
- Զ. Յաղագս Դղակայ մարգպետի, որ կացուցին սահմանակալ.
և նա խորհրդակից եղեալ Պարսից թագաւորին, թէ որ-
պէս խոստանայր մատնել զարքայն Հայոց. և վասն մահուն
Դղակայ 'ի Պապայ արքայէ:
- Է. Յաղագս մահուն Արշակայ թագաւորին Հայոց, թէ զիւրդ
մեռաւ յերկիրն խուժաստանի յԱնուշ բերդի ինքնին ձեռօք,
և Դրստաման լինէր պատճառք մահու նորա:
- Ը. Յաղագս թէ զիւրդ լուեաց պատերազմ 'ի կողմանցն Պար-
սից. ապա սկսաւ սպարապետն Մուշեղ ոգորել ընդ այնու-
սիկ, որք միանգամ սպստամբեցին 'ի թագաւորէն Հայոց,
զբազում կոյսս կոյսս հարկանէր մեծաւ պատերազմու, նախ
յաղագս տան արքային Հայոց՝ որ յԱտրպայականին էր:
- Թ. Յաղագս Նոշիրականի:
- Ճ. Յաղագս կորդուաց և կորդեաց և Տմորեաց:
- ԺԱ. Յաղագս Մարաց:

- ժԲ. Յաղագս Արձխեաց:
- ժԳ. Յաղագս Աղուանից:
- ժԿ. Յաղագս Կասրից:
- ժԸ. Յաղագս Վրաց:
- ժԹ. Յաղագս դաւառին Աղձնեաց:
- ժԺ. Յաղագս մեծաց Մոփաց:
- ժՁ. Յաղագս Անգեղ տանն:
- ժՐ. Յաղագս գաւառին Անձառայ:
- Ի. Յաղագս Մուշէղի սպարապետին Հայոց:
- ԻԱ. Յաղագս եպիսկոպոսապետին Հայոց Ներսիսի, թէ որպիսի այր, կամ զինչ շատ գործեաց սքանչելիս:
- ԻԲ. Յաղագս թագաւորին Պապայ, թէ զիւրդ էր դիւօք, կամ որպէս անօրէն:
- ԻԳ. Յաղագս յանդիմանութեանն սրբոյն Ներսիսի, զի հանապաղ թշնամի էր թագաւորին Պապայ վասն մեղաց:
- ԻԴ. Յաղագս մահուն մեծի եպիսկոպոսապետին Ներսիսի 'ի թագաւորէն Պապայ, որպէս կամ զիւրդ սպանաւ 'ի նմանէ:
- ԻԵ. Յաղագս տեսչեանն, որ երևեցաւ արանցն սրբոց Շաղիտայի և Եպիփանու, մինչդեռ նստէին 'ի լերինն:
- ԻԶ. Յաղագս Շաղիտայի սրբոյ:
- ԻԷ. Յաղագս Եպիփանու սրբոյ:
- ԻԸ. Յաղագս մեծամեծ նշանաց սքանչելեացն՝ որ երևեցաւ յաստուծոյ 'ի Մամբրեայ յետ քնալոյն անտի Եպիփանու:
- ԻԹ. Յաղագս Յուսկայ՝ որ էր 'ի տոհմէն Աղբիանոս եպիսկոպոսի, զոր կացոյց փոխանակ Ներսիսի թագաւորն Պապ յիւրոց կամաց, առանց մեծի եպիսկոպոսապետին Կեսարու. և վասն այնորիկ յայնմ հետէ բարձաւ իշխանութիւն հայրապետացն Հայոց զեպիսկոպոսս ձեռնադրել:
- Լ. Յաղագս սգոյն՝ որ սգային զճայրապետն Ներսէս, և լինէին զնմանէ կաթողին:
- ԼԱ. Յաղագս թէ որպէս զինի մեռանելոյն հայրապետին Ներսիսի, թէ որպէս 'ի նախանձ մտեալ տապալեաց թագաւորն Պապ զամենայն զեգեալսն կրօնսն կանոնիցն, որ ինչ միանգամ եղան 'ի Ներսիսէ առ կենդանութեամբ նորա 'ի նմանէ:
- ԼԲ. Յաղագս թագաւորին Պապայ, թէ որպէս խոտորեցաւ 'ի թագաւորէն Յունաց, կամ որպէս սպանաւ 'ի զօրագլուխացն Յունաց:
- ԼԳ. Յաղագս որ ինչ խորհեցան իշխանքն Հայոց. ապա անցին կացին լուռ:
- ԼԴ. Յաղագս թագաւորելոյն Վարազդատայ 'ի վերայ երկրին Հայոց յետ Պապայ:
- ԼԵ. Յաղագս թէ որպէս 'ի բանս չարախորհուրդս և անմիտ մարդկան եկեալ թագաւորն Վարազդատ, և զգորավարն Հայոց զՄուշէղ սպանանէր:
- ԼԶ. Յաղագս անմտութեան կարծեացն ընդանեացն Մուշէղի և այլ մարդկան:
- ԼԷ. Յաղագս գալոյն Մանուէլի 'ի գերութենէն Պարսից, և խընդրելոյ զվրէժն Մուշէղայ, և հալածելոյ զթագաւորն զՎարազդատ յերկրէն Հայոց:
- ԼԸ. Յաղագս թէ զիւրդ սպարապետն Հայոց Մանուէլ հանդերձ

- ամենայն աշխարհաւն ձեռս ետ 'ի թագաւորն Պարսից, և մարդպան և աշխարհակալ աշխարհին Հայոց ած զառաջինն 'ի թագաւորէն Պարսից զՍուրէն, և մեծաւ պարգևօք մեծարեցաւ 'ի նմանէն. կամ որպէս խորամանկութեամբ Մերուժանայ արծրունւոյ եղև ապստամբութիւնն, և պատերազմունք յուզեցան:
- ԼԹ. Յաղագս Գուճանդ Շապհոյ, զի առաքեցաւ 'ի թագաւորէն Պարսից տալ պատերազմ ընդ Հայս, և սատակեցաւ 'ի Մանուէլէ զօրօք իւրովք հանդերձ:
 - Խ. Յաղագս Վարազայ, թէ որպէս կամ զիւրդ առաքեցաւ 'ի թագաւորէն Պարսից, և սատակեցաւ 'ի Մանուէլէ իբրև զառաջինն:
 - ԽԱ. Յաղագս Մուկանայ, որ առաքեաց դարձեալ թագաւորն Պարսից 'ի վերայ երկրին Հայոց և 'ի վերայ Մանուէլի զօրօք բազմօք, և սատակեցաւ 'ի Մանուէլէ իբրև զառաջինն:
 - ԽԲ. Յաղագս խաղաղութեան Հայոց ամս եւթն:
 - ԽԳ. Յաղագս Մերուժանայ արծրունւոյ, որ հանդերձ զօրօքն Պարսից եկն 'ի վերայ Մանուէլի, և սատակեցաւ 'ի նմանէ:
 - ԽԴ. Յաղագս թէ զիւրդ թագաւորեցոյց Մանուէլ մեծ սպարապետն զմանուկն Արշակ. ապա և ինքն Մանուէլ մահու մեռանէր:

ԲՈՒՋԱՆԴԱՐԱՆ

ՊԱՏՄՈՒԹԻՒՆՔ

ՀԻՆԳԵՐՈՐԴ ԳՊՐՈՒԹԻՒՆ

ԿԱՆՈՆՔ ԺԱՄԱՆԱԿԱԳԻՐՔ ՄԱՏԵՆԻՑ ՏԱՆ ՈՐԳԻՈՑՆ
ԹՈՐԳՈՄԵԱՑ ԻՇԽԱՆԻՆ ՀԱՅՈՑ

Գ Լ Ո Ւ Խ Ա .

Յարգալի թագաւորելոյ Պապայ յերկրին Յունաց, և գալոյ 'ի Հայս .
և յինքն ունելոյ զաշխարհ իւր . և կամ որ ինչ միանգամ գործեաց,
և յաջողեցաւ նմա :

Ապա յետ այսր ամենայնի Մուշեղ որդի Վասակայ
ժողովեաց զամենայն ազատագունդ մարդկանն մնա-
ցելոյն որ միանգամ մնացեալ էին, և չոգաւ հանդերձ
նորօք առ թագաւորն Յունաց: Եւ եցոյց զպաղա-
տանս աշխարհին Հայոց, և զամենայն անցս տառա-
պանաց՝ որ անցեալ էր ընդ նոսա, և խնդրեաց 'ի կայ-
սերէն զՊապ զորդի Արշակայ թագաւոր 'ի վերայ Հա-
յոց աշխարհին: Մեծ թագաւորն Յունաց թագաւո-
րեցոյց զՊապ զորդին Արշակայ 'ի վերայ աշխարհին
Հայոց, որպէս և խնդրեաց նա 'ի նմանէ. և մեծապէս
թիկունք լինէր արքայն Յունաց, և զՏերենտ անուն
ստրատելատն և զԱդէ ոմն կոմս արձակէին ընդ արքա-
յին Պապայ յերկրին Հայոց վեց հարիւր բիւրու :

Եւ եկին հասին 'ի սահմանս Հայոց . և Մուշեղ լինէր
զօրավար սպարապետ Հայոց փոխանակ Վասակայ հօր
իւրոյ: Եւ գային 'ի մի վայր ժողովէին ամենայն ցրուեալք
փախուցեալք թագուցեալք, որ էին յերկրին Հայ-

ոց, գային և ՚ի մի վայր բովանդակէին, և լինէին ՚ի խնդիր սրբոցն մեծի հայրապետին Ներսէսի թագաւորն և ամենայն մարդիկ աշխարհին Հայոց, մեծամեծք գաւառակալք և գաւառատեարք: Որք եկեալք ժողովեալք, զկաթողիկոսն զմեծն Ներսէս խնդրէին. զի գիտէին թէ նա կարող է աղօթս առնել, և խնդրել յաստուծոյ վասն շինութեան ամենայն աշխարհին Հայոց, և փրկել ՚ի թշնամեացն. և դարձեալ զինչ և խնդրէր յաստուծոյ, տայր աստուած նմա. և միւս ևս, զի ի մաստուծեամբ իմն կարէր սոցա զօգտակար խրատն մատուցանել: Վասն այսորիկ ոչ եթէ փոքր ինչ էր խնդիրն այնպիսոցն առն լինել, որ կարէր նոցա զօգուտ խրատու իմաստութեան շնորհել, և ըստ ժամանակին դիպացն պատահելոյ՝ միտս օգտակարս դնել, որովք զձանապարհս՝ որ կայրն առաջի՝ գնալ մարթացեն:

Ապա ինքն թագաւորն Պապ երթայր հասանէր գտանէր զԵպիսկոպոսապետն Ներսէս հանդերձ աւագայնոջն Հայոց. աղաչէր զնա, զի հայր Հայոց ամենայն օգտի խրատու առաջնորդ՝ և խնդրեսցէ ևս վասն նոցա: Ապա մեծաւ ջանիւ հազիւ հաւանեցուցին զնա երթալ նմա ընդ նոսա ՚ի բանակն արքունի. զի յաւուրց ժամանակին ՚ի մահուանէն Գնելոյ մինչև յայն ժամանակն թագաւորութեանն Պապայ ոչ էր երթեալ նա ՚ի բանակն արքունի: Ապա յայնմ ժամանակի մեծաւ աղաչանօք տարան զնա ՚ի բանակն արքունի ընդ ինքեանս. և նա էր նոցա վերակացու և խրատատու, կարգիչ և առաջնորդ. և հանապազ խնդրէր վասն նոցա յաստուծոյ: Եւ էր իմաստութեան իրաց առաջնորդ, և հանապազ կցորդ հոգոց և բարձիչ վշտաց աղօթիւք իւրովք. և յամենայնի ամենայնիւ երբէք հայր երևեալ:

Ապա կարգէր կազմեր յօրինէր Մուշեղ սպարապետ զամենայն զգունդս Հայոց զօրացն, և առնէր հանդէս ամենայն զօրացն գնդին՝ որ հասին ՚ի ձեռս նորա տան հազար: Եւ ածէր զամենայն հանդէսն կարգեալս և պատրաստեալս վառեալս ՚ի պատերազմ, զգրօշքս փողփողեալս և նշանս արձակեալս. և ցուցանէր զհանդէս զօրացն Հայոց սպարապետն Հայոց Մուշեղ

առաջի իւրեանց թագաւորն Պապայ, և մեծի քահանայապետն Ներսէսի, և առաջի Տերենտի և Ագէի զօրագլխացն Յունաց: Եւ մեծ շնորհակալութիւն առնէր նմա թագաւորն Պապ Հայոց, և մեծամեծ պարգևս շնորհէր զօրավարն Մուշեղի. և սոյնպէս զօրագլուխքն Հոռոմոց շնորհակալ լինէին նմա: Սոյնպէս և Եպիսկոպոսապետն Ներսէս օրհնէր զզօրավարն Մուշեղ, և ասէր. Տէր Քրիստոս օրհնեսցէ զքեզ, և յաջողեսցէ քեզ, և տացէ քեզ զյաղթութեանն շնորհս զամենայն աւուրս կենաց քոց. ՚ի ձեռն քո և ՚ի ձեռն ագգի քո փրկեսցէ զերկիրս Հայոց մինչև յաւիտեան:

Ապա զօրավարն Հայոց Մուշեղ գունդ կազմեաց պատրաստեաց, և յառաջեաց հանդերձ Հայոց գրնդաւն. առաջապահ անցանէր առաջի թագաւորն Պապայ և զօրացն Յունաց կայսերական գնդիւն: Ապա ՚ի Գարա՝ աղեաց գաւառին լինեալ յարձակեցաւ Մուշեղն: Իբրև գայր՝ առաջապահն հասանէր ՚ի միջնաշխարհն Հայոց. սպանանէր Մուշեղ զզօրագլուխն Պարսից զկարէնն և Զիկն, և զամենայն զօրսն արկանէր ՚ի սուր սուսերի իւրոյ, և ոչ մի զօր՝ ապրեցուցանէր: Եւ մինչև ՚ի բուն ՚ի սահմանն ՚ի Գանձակ Ատրըպատականի զերկիրն յիւր վտարեալ, բռնացեալ ունէր:

Եւ եկն եմուտ թագաւորն Պապ յերկիրն Հայոց, և թագաւորեաց ՚ի վերայ նորա. և թափեաց յինքն զամուր ամուր բերդիցն, զոր կալեալ էր պարսկացն. և բերդն Գարօնից, որ է յերկիրն Կոգայ, ուր կային գանձք արշակունեացն սաստիկ յոյժ: Քանզի դիպեցան մտերիմք բերդակալքն, զի թէպէտ ՚ի ժամանակէն՝ իբրև տարան զթագաւորն Հայոց զԱրշակ ՚ի Պարսս՝ յայնմ հետէ ժամանակէ մարտեան ընդ բերդին ընդ այնմիկ պարսիկք, և ոչ կարացին առնուլ, մինչև եկն Պապ թագաւորն յերկիրն Հայոց. զի պահեցաւ գանձն և Էհաս ամբողջ ՚ի Պապ թագաւորն մինչև եկն: Եւ զօրսն Յունաց յԵռանդ և ՚ի

1 Ի չորս օրինակս Մուշեղն իբրև գայր:
 2 Օրինակ մի յաւելու ու:

Բախիչն ընդ ամենայն երկիրն Հայոց բաշխէին ընդ ամենայն գաւառսն. բայց միայն Մերուժանն չարագործ փախչէր միաձի:

Իսկ Մուշեղ զօրավարն հայաստանեաց շրջէր ընդ երկիրն, և աւերէր զատրուշանն Մազդեզանցն: Իսկ զՄազդեզունսն, որ միանգամ 'ի բուռն արկին, զամենեսեան տայր հրաման սպարապետն Մուշեղ ունել և հրով խորովել: Եւ բազում բերդակալս բերդացն չարամահս առնէին, և զբազում պատուաւոր տեարս՝ որ պատուականք էին առաջի Թագաւորին Պարսից՝ ունէր ձերբակալս Մուշեղ, և տայր մորթել և ընուլ խոտով և կանգնել 'ի վերայ պարսպացն: Ընդ բազում տեղիս զայս առնէր 'ի վրէժս հօրն իւրոյ Վասակայ:

Եւ շինէին զամենայն աւերեալսն 'ի Թշնամեացն, և զեկեղեցիսն նորոգեցին. և ԹագաւորուԹիւնն հաղքան զհաղ նորոգէր, և իրք ժամանակին հաղ քան զհաղ յառաջագէմ աջողէին: Եւ սուրբն Ներսէս իւմաստուն հայրապետն առաջնորդէր և լուսաւորէր, խրատէր և կարգէր և շինէր աղքատաց հանգիստ, որպէս և ինքն 'ի բնէ իսկ սովոր էր. և զվարս ԹագաւորուԹեանն իսկ յօրինէր ամենաբարի կրօնիւք, որպէս և տեսեալ էր իւր առ հնօքն Թագաւորօքն: Եւ առաւել զկարգս եկեղեցւոյ պաշտամանն եպիսկոպոսաց երիցանց և սարկաւազաց, և շինուածս եկեղեցւոյ և վկայանոցաց զամենայնն նորոգեաց ուսոյց և յարգարեաց:

Զօրավարն Հայոց Մուշեղ զգունդ իւր կազմէր, և երթայր 'ի սահմանսն՝ կալ անդ, զգուշացեալ զսահմանօքն երկրին իւրոյ՝ պահել զի ր աշխարհն հրամանաւ իւրոյ Թագաւորին Պապայ:

1 Օրինակ մի յերթուակաւ:

Գ Լ Ո Ւ Խ Բ.

Յաղաքս զօրավարին Մուշեղայ Հայոց, Թէ որպէս անկաւ 'ի վերայ բանակին Շապույ Թագաւորին Պարսից, և եհար զնա 'ի հարուածս անհնարինս, մինչ զի միաձի Շապուհ ճողոպրէր:

Ապա Մուշեղ որդի Վասակայ, ստրատելաւն Հայոց մեծաց, ընդրեաց իւր արս ընտիրս միամիտս ազատս ազգայինս քառասուն հազար, միաբանս միակամս, և կազմեաց զնոսա ձիով և Թոշակաւ և զինու. և առեալ զնոսա ընդ իւր, երթալ նստել 'ի սահմանս Ատրպատճացն, և պահել զաշխարհն Հայոց: Ապա յայնմ ժամանակի կազմեաց պատրաստեցաւ Շապուհ արքայ Պարսից ամենայն կազմուԹեամբ զօրովք իւրովք, եկն եհաս յերկիրն Ատրպայականի. և Մերուժանն առաջնորդ գնդին բանակի նորա, և բուն բանակն ուրեմն Թագաւորին 'ի Թաւրէշն բնակեալ էին:

Եւ հասանէր սպարապետն զօրավարն Հայոց Մուշեղ, անկանէր 'ի վերայ բանակին քառասուն հազարաւ, և անդէն ձեռն 'ի գործ արարեալ կոտորէր: Ապա միաձի մազապուր Թագաւորն Պարսից Շապուհ ճողոպրեալ փախչէր. և զամենայն կարեան բանակին առ հասարակ ընդ սուր հանէր Մուշեղ հանդերձ զօրօքն Հայոց: Զի զբազումս կոտորէին, և զբազումս յաւազանոյն² Պարսից ձերբակալս առնէին, և առնուին զգանձս Թագաւորին Պարսից յաւարի. և ըմբռնէին զտիկնանց տիկինն հանդերձ այլովք կանամբն: Եւ զամենայն մաշկաւարզան 'ի բուռն արկանէր Մուշեղ սպարապետն, և զամենայն աւագանին՝ արս իբրև վեց հարիւր՝ հրամայէր մորթել զօրավարն Հայոց Մուշեղ, և ընուլ խոտով. և տայր բերել

1 Օրինակ մի յաւելու առհասարակ:

2 Յօրինակի միում առագաթոյնս:

առ Պապ արքայն Հայոց: Առնէր զայս 'ի վրէժս հօրն
իւրոյ Վասակայ:

Իայց զկանայն Շապհոյ Թագաւորին Պարսից ոչ
ումեք ինչ Թոյլ տայր Մուշեղ զօրավարն Հայոց ա-
նարգել ինչ զնոսա ումեք. այլ ժանաւարս տայր նո-
ցա կազմել ամենեցուն, և հանեալ արձակէր զամե-
նեսեան զՏետ առն նոցա Շապհոյ արքայի: Եւ 'ի պարս-
կացն ընդ նոսա արձակէր, զի երթիցեն առ Շապուհ
Թագաւորն Պարսից ողջս և անարատս: Իսկ Թագա-
ւորն Պարսից զարմացեալ ընդ բարերարութիւնն
Մուշեղի և ընդ քաջութիւնն և ընդ ազատութիւնն,
զի ոչ արար ինչ նմա յաղագս կանանցն Թշնամանս:
Եւ էր 'ի ժամանակին յայնմիկ երիվարն Մուշեղի,
Ճերմակ ձի մի. իսկ Թագաւորն Պարսից Շապուհ
յորժամ առնոյր գինի 'ի մատունն ըմպել, յորժամ
ուրախութեանն իւրոյ խրախութիւնս առնէր զօրացն
իւրոց, ասէր. ձերմակաձին գինի արբցէ: Եւ ետ
նկարել զտաշտ 'ի պատկեր զՄուշեղ ճերմակաւն. և
'ի ժամ ուրախութեանն իւրոյ դնէր զտաշտն առաջի
իւր, և յիշէր հանապազ զնոյն բանս ասելով՝ Թէ ճեր-
մակաձին գինի արբցէ:

Այլ Մուշեղ և ամենայն զօրքն Հայոց անչափ առին
զաւար 'ի բանակէն Պարսից, և անչափ լցան գան-
ձօք և ստացուածովք. և բազում աւարամասն Պա-
պայ պահէին Թագաւորին իւրեանց. և զօրացն Հայ-
ոց՝ որ անդէն առ Թագաւորին Պապայ էին մնացեալ՝
հանին աւարամասն, և զօրավարացն Յունաց՝ որ էին
առ Թագաւորին Հայոց. սոյնպէս և ամենայն զօրացն
տային բաշխիչ 'ի մեծամեծ աւարացն ածելոցն:
Այլ իբրև դարձան զօրքն Հայոց յաշխարհն իւրեանց,
բազումք 'ի զօրացն Հայոց ամբաստանէին առ Թա-
գաւորին Պապայ զՄուշեղէ զսպարապետէն, Թէ ըն-
դէր արձակեաց զկանայս Թագաւորին Պարսից զԹշնա-
մոյն մերոյ: Եւ Թագաւորին Հայոց Պապայ վասն այսր
իբաց ոչ ինչ սակաւ լինէր Թշնամութեամբ ընդ Մու-
շեղի մինչև 'ի բազում ժամանակս:

Handwritten note in Armenian script.

Գ Լ Ո Ւ Խ Գ.

Յաղագս Հայր մարդպետին, եթէ որպէս սպանանել հրամայեաց
Թագաւորն Պապ:

Ապա պատմեցաւ Թագաւորին Պապայ յաղագս
օրերացն՝¹ զոր եդ Հայր մարդպետն տիկնոջն Փառան-
ձեմայ, մօր Թագաւորին Պապայ, Թշնամանս ձաղա-
նաց 'ի բերդարգել պաշարմանն. զի իբրև զբող մի,
այնպէս Թշնամանեաց զնա 'ի ժամանակի՝ իբրև եմուտ
անդր գաղտուկ, և եդ անարգանս տիկնոջն, և եկն
ել անտի և փախեաւ. ետուն զայս ամենայն զրոյց
Թագաւորին: Ապա մինչդեռ մարդպետն Հայր զիւ-
րով իշխանութեամբ շրջէր յերկրին Տարօնոյ, և Մու-
շեղ սպարապետն Հայոց էր 'ի նմին գաւառին յիւ-
րում բերդին՝ որում՝² Ողական կոչէն, որ կայ 'ի վե-
րայ գետոյն Եփրատայ, եկն եհաս մի դեսպան յար-
քայէն Պապայ առ զօրավարն Հայոց Մուշեղ. և ունէր
առ նա հրովարտակ, և գրեալ էր 'ի հրովարտակին
անդր հրաման առ նա, զի չարամահ սատակեսցէ
զՀայր մարդպետն: Եւ նա իբրև զայս հրամանս ըն-
կալեալ 'ի ձեռն առնոյր, յղէր առ մարդպետն Հայր
դաւով, և մեծարանաց պատճառանաւ առ ինքն կո-
չէր յՈղականն. և էին աւուրբ ձմերայնոյ, և սաստկա-
ցեալ կցեալ³ էր գետն Եփրատ: Ապա կոչեալ եղև
առ նա Հայր մարդպետն իբրև 'ի պատիւ մեծարա-
նաց. եկն եմուտ մարդպետն 'ի բերդն յՈղական:
Ետ հրաման զօրավարն Մուշեղ զօրականացն ու-
նել զնա, և մերկանալ իբրև 'ի մօրէ, և կապել ըզ-
ձեռս նորա 'ի ներքոյ ծնկաց նորա, և իջուցանել զնա
'ի գետն, և դնել 'ի վերայ սառինն կցելոյ գետոյն.

1 Յերկուս օր. օրինացն:
2 Օրինակ մի յաւելլու անուս:
3 Օրինակ մի չունի կրեալ:

Handwritten note in Armenian script.

և սատակեցաւ անդէն: Եւ եղև 'ի վաղիւ անդր չոգան տեսին, զի ուղիղ գլխոյն 'ի ցրտոյն վայրեալ 'ի բաց իջեալ թափեալ էր ընդ քիթս նորա: Եւ փոխանակ 'ի նորա տեղի հայրու թեան մարդ պետու թեանն զլորդակ ոմն անուն, որ յաւուրս Արշակայ թագաւորին կամ Տիրանայ հօր նորա գամու միով լեալ նոյն գործ մարդ պետու թեանն:

Գ Լ Ո Ւ Խ Գ .

Յաղաքս դարձեալ պատերազմին, որ եղև 'ի Բագաւան յաւանին Բագաւանդ դաւառին ընդ Պապ թագաւորն Հայոց և ընդ զօրսն Պարսից:

Ապա յետ այսորիկ թագաւորն Պարսիցն կրկնէր լինէր զօրաժողով ամենայն ուժով և ամենայն զօրով թեամբն իւրով. խաղայր գնայր ամենայն զօրօքն իւրովք հասանէր յաշխարհն Ատրպայականի: Եւ ինքն անդր դադարէր սակաւութիւն, և զամենայն զօրացն զբազմու թիւն առաքէր 'ի վերայ թագաւորին Պապայ 'ի պատերազմ: Եւ եկեալ զօրքն Պարսից ասպատակ առնէին և 'ի միջնաշխարհն Հայոց. ապա և թագաւորն Հայոց Պապ զօրաժողով առնել հրամայէր 'ի Բագաւանն: Եւ զօրքն Յունաց, որ էին յԵռանդին 'ի Բախշանն¹, 'ի մի վայր ժողովեցան առ թագաւորն Պապ, 'ի ածին փոս զբանակաւն իւրեանց մօտ 'ի լեաւուն 'ի Նպատ մերձ 'ի գետն Եւփրատ, և կազմեալ պատրաստեալ կային գործոյ ճակատուն:

Ապա զօրավարն սպարապետն Հայոց Մուշեղ ժողովէր զամենայն զօրսն Հայոց աւելի ևս բան զընտուն հազար, և կազմէին պատրաստութեամբ: Իսկ իբրև զօրահատոյցն առնէր Շապուհ Պարսից թագաւորն զզօրս իւր 'ի վերայ աշխարհին Հայոց և 'ի վերայ զօրացն Յունաց, Ուռնայր արքայ Աղուանից անդ էր առ

1 Յամենայն օրինակս 'ի Բաշանն:

թագաւորին Պարսից: Ապա յառաջ կայր և ինդրէր պարգևս Ուռնայր 'ի Շապուհ արքայէն Պարսից, և ասէր՝ թէ կամ լիցի բեզ, արանց քաջ¹, զի և ինձ պարգև հրաման տացես, զի Հայոց գնդին Պապայ արքային ես ինձէն ելից իմով գնդովս նահատակ: Զի Արեաց գնդին պատեհ է գիպան ելանել զօրացն Յունաց, իսկ ես իմով գնդաւս Հայոց իշխանացն ելից: Եւ Շապուհ թագաւորն հաճեցաւ, և շնորհ կալաւ, և հրամայեաց: Բայց Մերուժանայ արծրունոյ պատասխանի տուեալ Ուռնայրի, ասաց. Սոս արկեր զգաղիւ գիրկս. բայց թէ ժողովել կարիցես, մեծ զարմանք իցեն: Եւ գաղտուկ խորհրդով զայս գուշակութիւն Մերուժանն 'ի ձեռն հրեշտակի առ Մուշեղ զօրավարն Հայոց հասուցանէր՝ թէ գիտեալ և պատրաստեաց, Մուշեղ. զի մեծաւ պարծանօք պարգև ինդրեալ է զձեզ Ուռնայրի արքային Աղուանից. արդ գիտես զինչ գործ իցես:

Բայց մինչ դեռ խօսեցեալ գային զօրքն Պարսից 'ի վերայ Հայոց, և Ուռնայր արքայ Աղուանից իւրով գնդաւն ընդ նոսա, խօսէր թագաւորն Աղուանից ընդ այնոսիկ՝ որ ընդ իւրն էին, ասէր. Յանձն լիցի ձեզ, յիշելով 'ի ժամանակի՝ իբրև ձերբակալ արասցուք զզօրսն Յունաց, զբազումս 'ի նոցանէն ապրեցուցիք. զի կալեալս կապեալս տարցուք յաղթանս² 'ի գործ կաւադործութեան գաղատոս որմաշէնս պիտոյից մերոց քաղաքաց ասպարանից և այլոց պիտոյից: Այլ իբրև եկին հասին մերձեցան 'ի միմեանս գունդքն երկուքեան Յունացն և Պարսիցն, և հանդերձեալք խառնել ընդ միմեանս, ինքնին թագաւորն Հայոց Պապ վառեցաւ կազմեցաւ պատրաստեցաւ, և կամեցաւ 'ի ճակատ ելանել: Ապա չառնոյր զայն նմա յանձն Տերէնտն զօրավարն Յունաց, թէ 'ի ճակատ մօցէ³, այլ ասէ. Թագաւորն Յունաց զմեզ վասն քոյդեաց, եթէ երթայք զնա պահեցէք. արդ իցէ՝ թէ բեզ դէպ ինչ

1 Յամենայն օրինակս արանց քաջաց:

2 Յօրինակի միուժ Աղուանն:

3 Օրինակ մի յաւելու արքայն Պապ:

տայցէ, մեք զմեր Թագաւորն որով երեսօք տեսա-
նեմք, կամ զինչ տայցեմք նմա պատասխանի եթէ
իցէ՝ և մեք աստի առանց քո ասրեսցուք և առ մեր
Թագաւորն հասանեմք, և լինիցիմք այնուհետև գրւ-
խապարտք առաջի մերոյ Թագաւորին: Այլ արա դու,
արքայ, զոր մեք ասեմք քեզ. առ դու զեպիսկոպոսա-
պետդ Հայոց զՆերսէս, և ել նիստ 'ի վերայ Նպատ
լերինն յամուր և յանկասկած տեղուջ, և սուրբ արք-
եպիսկոպոսապետն Ներսէս արասցէ աղօթս և խն-
դրեսցէ 'ի տեառնէ, զի տէր տացէ մեզ զյաղթու-
թիւն: Եւ 'ի բարձուէն նայեսցիս, և տեսչիր զջան
վաստակոց պատերազմին մերոյ զքաջութիւն և զվա-
տութիւն, զոր առաջի քո գործեսցեն:

Ապա Թագաւորն Պապ հաւանեցաւ բանիցս այսու-
ցիկ. առ ընդ իւր զմեծ քահանայապետն Ներսէս, և
եւանէր նստէր 'ի վերայ նպատական լերինն. և ամենայն
զօրքն Յունաց և Հայոց իջանէին 'ի տեղի պատերազմին:
Ապա եկն և զօրավարն սպարապետն Հայոց Մուշեղ, և
եբեր զնշանսն իւր և զզէնն առ Ներսէս եպիսկոպոսա-
պետն, զի օրհնեսցէ զնա, և իջցէ 'ի պատերազմ: Եւ 'ի
ժամանակին յայնմիկ յիշեաց Թագաւորն Պապ զհին
զրոյցսն, և ասէ. Յիշեցի ես զայն, զի բարեկամ է
Մուշեղն Թագաւորին Պարսից Շապուհ: Ոչ այդ այն
Մուշեղն է, որ արձակեաց զկանայս Թագաւորին
Պարսից Շապուհ հանդերձ ժանուարօք և վաշտկա-
նօքն. և լուեալ ևս է իմ, թէ 'ի պարսիկս խօսի. արդ
մի մոցէ դա 'ի ճակատ:

Ապա զօրավարն Հայոց Մուշեղ բարեխօս առնէր
առ Թագաւորն Պապ զմեծ քահանայապետն Ներսէս:
Իսկ Թագաւորն Պապ ասէ ցեպիսկոպոսապետն Ներ-
սէս, թէ մի լինիր դու բարեխօս. զի իբրև իջանէ, 'ի
զօրսն Պարսից անկանի: Իսկ նա ևս քան զևս յաճա-
խէր մատուցանել զբարեխօսութիւնն: Իսկ Թագա-
ւորն, քանզի բանիւ ինչ ոչ անցանէր զնորա 'ի ժամա-
նակին յայնմիկ, ասէ ցՆերսէս. Կամք քո կատարեսցին:
Բայց նախ երդումն տուր յաջ քո, զի մեզ մի ստեսցէ,
և ապա արձակեսչիր 'ի պատերազմ: Ապա կոչեն
զՄուշեղ զառաջեալ արքային, և եկն եպագ երկիր

արքային. և մատուցեալ բուռն հարկանէր զաջոյ Ե-
պիսկոպոսապետին Ներսէսի, և երգնոյր: Սոյնպէս և
'ի Թագաւորին Պապայ ձեռն արկանէր, երգնոյր և
ասէր՝ թէ կեցից և մեռայց 'ի վերայ քո որպէս նախ-
նիքն իմ 'ի վերայ նախնեացս քոց, որպէս և հայրն
իմ 'ի վերայ հօրն քո Արշակայ, սոյնպէս և ես 'ի վե-
րայ քո. բայց միայն չարախօսացն ունկն մի գնիցես:

Ապա օրհնէր զնա քահանայապետն Հայոց Ներսէս
բազում օրհնութեամբ: Ապա Թագաւորն Հայոց Պապ
զերիվարն զիւր և զիւր նիզակն հրամայեաց մատու-
ցանել առն քաջի զօրավարին Մուշեղի. այլ նա ոչ
առ. Իմնիս, ասէ, գործեցից. ապա դու, արքայ, զինչ
և տացես՝ 'ի ձեռս քո եմ: Եւ զիւր նշանն և զզէնն
մատուցանէր առ Ներսէս, զի օրհնեսցէ: Եւ հեծանէր
իւրով գնդաւն հանդերձ, և զամենայն ճակատն Հայոց
յարդարեալ յաջմէ զօրացն Յունաց, յաջում թէ
նա խաղայր յառաջ:

Իսկ Թագաւորն Պապ և եպիսկոպոսապետն Ներ-
սէս կային 'ի վերայ Նպատ լերինն. և սուրբն Ներսէս
զբազուկսն հանապազատարածս համբարձեալ յեր-
կինս, խնդրէր 'ի տեառնէ՝ զի անխայեսցէ տէր 'ի
յուխտ իւր և 'ի սուրբ եկեղեցիս իւր, զոր պատուա-
կան արեամբն իւրով ստացաւ. և մի տալ զժողո-
վուրդսն 'ի ձեռս անաստուած հեթանոսաց, զի մի եր-
բէք ասիցեն 'ի հեթանոսս՝ թէ ուր է աստուած նո-
ցա: Եւ մինչ դեռ նա զաղօթսն մատուցանէր առ աս-
տուած, խաղացեալ ճակատեալ իբրև զհօր ամենայն
զօրքն Հայոց ընդդէմ զօրացն Պարսից, իսկ գունդն
մուշեղեան յառաջեալ քան զայլ գունդսն՝ յառաջա-
մուխ տաքնապեալ երթային. մինչ զի նայեր Թագա-
ւորն և տեսանէր զի ըստ ակն անգանէին, մինչ զի ոչ
երեւէին Թագաւորին նշանքն Մուշեղի: Իսկ իբրև չե-
րեւելսկոսաննշանքն, աղաղակել սկսաւ Թագաւորն Պապ
առ Ներսէս և ասէ. Դու խլեցեր այրեցեր զիս. զի ա-
սացի ես բանս, մի յղեր զայրն զայն 'ի գործ պատե-
րազմիս. ահա 'ի զօրսն Պարսից անկաւ, և արդ մե-
ծամեծ քնաս գործեսցէ: Եւ ասէ եպիսկոպոսապետն
Ներսէս. Մի, արքայ, մի կարծեր. զի ոչ ստէ մեզ այ-

ընն այն. այլ տեսցես քեզէն զքաջութիւնն նորա, զոր գործեսցէ ծառայ քո առաջի քո:

Իսկ թագաւորն Պապ կարի ստիպէր առ եպիսկոպոսապետն Ներսէս ասել՝ թէ ստէպ կաց յաղօթս և աղաչեա զտէր մինչ դեռ խառնուրդքս են: Իսկ իբրև կարի ձանձրացոյց, ասէ եպիսկոպոսապետն Ներսէս ցթագաւորն Պապ. Եթէ իցէ՝ ուղղեսցես զսիրտ քո առ տէր, գթասցէ ՚ի վերայ քո և ՚ի վերայ աշխարհիս. և իցէ՝ թէ սրբեսցես զքեզ ՚ի պղծութենէ գործոց քոց, ընկալցի և ոչ թողցէ ՚ի ձեռաց զքեզ, և ոչ մատնեսցէ զքեզ ՚ի ձեռն թշնամեացն քոց: Իսկ ես ո՛վ եմ, զի աղաչես դու զիս, իբրև եթէ ես այր մի տառապեալ կարիցեմ հակառակ ընդդէմ կամացն՝ զոր ինչ կամիցի առնել աստուած՝ առնել առ նա աղօթս, զի այնու շրջիցեմ զկամն նորա: Այլ այն՝ որ արար զամենայն յօջընչէ, և ունի զտիեզերս ՚ի ձեռին իւրում և զամենայն բնակիչս նորա իբրև զմարախ, որ չափեաց զերկինս թգաւ և զերկիրս ամենայն քլաւ իւրով, որ եդ զերինս ՚ի կշիռս և եբարձ զգաշտս կշռորդօք, որ գիտաց զիմաստութիւնն Հօր իւրոյ և եղև նմա խորհրդակից, որ ընդ Հօրն առնէ զամենայն վճիռ դատաստանաց, դեռ այժմ իսկ զարևելք և զմուտս, զհիւսիւսի և զհարաւ եգեալ ՚ի կշիռս, և դեռ զկշիռսն ՚ի վեր ունի. և ըստ մի մի ծանրութեան, յոր կողմ հակեսցէ կշիռն մեղացն, ըստ այնմ և դատի զարարածս իւր: Զի նա գիտէ զչափ արարածոց իւրոց գործոց, և ըստ արժանի գործոց իւրեանց հատուցանէ նոցա. զի դեռ այժմիկ ժամանակ է կշտամբութեան և ժամանակ յանդիմանութեան և ժամանակ դատելոյ. զի դեռ աւագիկ յայսմ ժամու ոչ մարդ ընդ մարդկան ճակատեալ պատերազմին, այլ դատաւորն դատաւորաց յարեաւ դատել զերկիր: Սրդ դեռ յայսմ ժամուս ժամանակս դատաստանաց է, ո՛վ է որ կարէ իշխել բանալ զբերան իւր առաջի նորա յայսմ ժամանակիս, և կամ ո՛վ է որ գիտէ զմիտս տեառն, զի և խրատտու ևս լինիցի նմա. զի ամենայն ինչ ՚ի նմանէն և ՚ի նոյն և նովաւ ամենայն. նմա փառք յաւիտեանս: Զի թէ ըստ գործոց մեղաց մերոց հատու-

ցանէ մեզ տէր, մեզ ընդդէմ կամաց նորա մի լիցի երթալ, և խնդրել ինչ ՚ի նմանէ. այլ ասել՝ եթէ Յիրաւունս անցուցեր դու զայս ամենայն ընդ մեզ. արդար ես դու տէր, և ամենայն գործք քո ճշմարիտ են: Ըննապարհք քո ուղիղ են, և ամենայն դատաստանքք ուղիղ են: Զի զդատաստան արդարութեան ածեր ՚ի վերայ մեր, ըստ ամենայնի զոր ինչ ածեր ՚ի վերայ մեր. զի արդարութեամբ և յիրաւի ածեր ՚ի վերայ մեր վասն մեղաց մերոց: Զի անօրինեցաք և յանցեաք և պատամբեցաք մեք ՚ի քէն. մեղաք յամենայնի և պատուիրանաց քոց ոչ անսացաք: Ոչ պահեցաք և ոչ արարաք որպէս պատուիրեցեր մեզ, զի բարի գտցուք մեք ՚ի քէն. արդ զամենայն՝ զոր արարեր և զոր ինչ ածեր ՚ի վերայ մեր՝ արդար դատաստանաւ արարեր. զի դատաստանք քո քաղցր են: Սրդ մի մատներ զմեզ ՚ի սպառ վասն անուան քո, փրկեա զմեզ վասն սքանչելեաց քոց, և փառաւոր արա զանուն քո, տէր. զի մի երբէք ամաչեսցեն ոյք յուսացեալ լինին ՚ի քեզ: Սմաչեցեալ լիցին բռնութիւնք նոցա, և ամենայն զօրութիւնք նոցա խորտակեսցին. ծանիցեն զի դու ես տէր աստուած միայն, որ փառաւորեալք ես ՚ի վերայ ամենայն տիեզերաց: Եւ յամենայնի ամենեկին քո միայնոյ կատարեսցին կամք քո ամենազօր, որ հզօրդ ես և կարող և արդար յամենայնի, և սիրես ողորմել նեղելոյ և տագնապելոց: Զօգուտն մեր դու գիտես, տէր, և պատրաստել մեզ որպէս և քեզ հաճոյ իցէ. զի եթէ իցէ մեզ օգուտ նեղութիւնք, յաճախեա մեզ. և եթէ հաճոյ է առաջի քո ողորմութիւն, չնորհեա մեզ: Զի որպէս իցեն կամք տեառն յերկինս, սոյնպէս և կատարեսցէ. և որով քաւազանաւ կամիցիս խրատել, ՚ի ձեռդ քո եմք յամենայն ժամ: Քաւեա, տէր, զանօրէնութիւնս զմեզս և զյանցանս ծառայից քոց. զի ո՛վ իցէ այն մարդն, որ ոչ յանցանիցէ կամ մեղանչիցէ առաջի քո. զի ոչ դք իցէ արդար ՚ի վերայ երկրի, և ոչ դք է մինչև ՚ի մի: Զի դու միայն ես, որ առանց մեղացդ ես. և քո միայն արդարութիւն, որ արարեր զմեզ յօջընչէ, և ածեր զմեզ յայս կենդանութիւն, և ցուցեր մեզ

Ճանապարհս կենաց և փրկութեան, և զհոյս այսպէս իմաստունս և խօսունս արարեր. և եղեր ընդ մեր փրկանք, զի անմահութեան վիճակին հասուցես զմեզ: Յիշեա զեկեղեցի քո՝ զոր քո սուրբ արեամբդ ստացար, զի մի զնուիրեալն քեզ ՚ի ձեռս շանց մատներ¹. այլ յամենայնի է ողորմութիւն քո, դարձցի սրտմտութիւն բարկութեան քո յուխտէ քումմէ, և փրկեա զեկեղեցի քո, տէր աստուած մեր:

Արդ մինչ դեռ կայր ՚ի վերայ լերինն, զայս և այս պիտի և որ ինչ նման է այս բանից՝ աւելի և բազում քան զայն խօսեցաւ, մինչ դեռ կայր առ նմա թագաւորն Պապ ՚ի վերայ լերինն. բազում և ազգի ազգի և պէսպէս աղօթս մատուցանէր մինչև ցերեկոյն և ՚ի մտանել արեգականն, մինչև վաղճանեցաւ ճակատն:

Այլ ՚ի պատերազմին օգնական աստուծոյ հասանէր ՚ի վերայ Յունացն, և հայաստան գնդին լինէր յաղութութիւն, և ՚ի պարտութիւն մատնեցաւ գունդն Պարսից, դարձան ՚ի փախուստ, ցրուեցան սփռեցան դաշտաց՝ լերանց բարձանց՝ խորոց ձորոց: Ապա զհետ նոցա լինէին զօրքն Յունաց և Հայոց. հասանէին, զմեծ և զփոքր առ հասարակ սատակէին. բայց սակաւք ՚ի բազմաց քաջաձիք փախստեայք լինէին: Ապա զհետ լինէին փախստէիցն զօրքն Հայոց, և մինչև ՚ի Պանձակ յԱտրպայական ՚ի սահմանս Հայոց հալածէին զզօրսն Պարսից. ընդ փախուցեալն զբազումս սատակէին զճանապարհայն: Եւ Մուշեղ սպարապետն Հայոց հարկանէր զզօրսն Պարսից ՚ի հարուածս անհնարինս. սպաս արարեալ և դիպէր գնդին Աղուանից, և առ հասարակ զամենայն զզօրսն սատակէր: Եւ հասանէր Ուռնայրի արքային Աղուանից ՚ի փախստեանն, և նիզակաբնանն ՚ի կառափն մատուցեալ ծեծէր բազում, ասելով՝ թէ այդմ շնորհս կալ², զի այր թագաւոր ես, և թագ ունիս. ես ոչ սպանից զայր թագաւոր, թէ կարի նեղ հասցէ ինձ: Եւ ութ հեծե-

1 Յօրինակի միւրմ յարկէսցես:
2 Յամենայն օրինակս շորհակալ:

լով թոյլ ետ նմա փախչել երթալ գնալ յաշխարհս Աղուանից:

Այլ յորժամ դարձան ամենայն զօրքն Հայոց, ոչ գոյր չափ գլխանոյն ախոյենիցն՝ զոր բերեալ էր առաջի թագաւորին Հայոց Պապայ զօրավարն Հայոց՝ Մուշեղ: Սոյնպէս ըստ իւրաքանչիւր չափու ամենայն նախարարքն և մեծամեծքն և բովանդակ ամենայն զօրքն. և եղև մեծ յաղթութիւն յերկրին Հայոց, և ՚ի մէջ զօրացն Յունաց: Սոյնպէս լցան բազում աւարաւ գանձուցն զինու և զարդու, ոսկուով և արծաթով և բազում կարասեաւ, ձիովք և ջրեօք և ուղտօք, զոր ինչ թափեցին. զի ոչ գոյր թիւ կամ չափ, այլ կարի բազում էր յոյժ:

Իայց ապա ամբաստան լինէին քսութեամբ առ մեծ թագաւորին Պապայ զզօրավարէն Մուշեղի, և ասէին՝ թէ գիտեա, արքայ, զի մեծաւ նենգութեամբ է ընդ քեզ, և քեզ մահու սպասէ. զի զքո թշնամիսն համակ արձակէ. զի զբազումս բազում անգամ ՚ի բուռն արկեալ՝ սովոր է արձակել զթշնամիսն. զի զՈւռնայր արքայ արձակեալ, թոյլ ետ ապրել, ՚ի բուռն արկեալ զհակառակորդս քո: Եւ վասն այսր իրաց բազում անգամ լինէր գթութիւն թագաւորին Պապայ ընդ զօրավարին Մուշեղի. և բազում անգամ յանդիմանէր զնա վասն այսր իրաց: Իսկ զօրավարն Մուշեղ տայր պատասխանի թագաւորին Պապայ, և ասէր՝ եթէ զիմ զընդերսն զամենեսեան ես կոտորեցի. իսկ որ թագս ունէին, նոքա իմ ընդերք չէին, այլ քո. եկեսցես՝ որպէս ես զիմն սպանի, դու զքոյսն. այլ իմ յայր թագաւոր ոչ ձգեալ ձեռն երբէք որ թագ ունի, և ոչ ձգեմ, և մի այլ ձգել լիցի: Եթէ կամիս սպանանել զիս, սպան. այլ ես, եթէ դայ ինձ ՚ի ձեռն երբէք այր թագաւոր՝ որպէս եկն բազում անգամ, ես ոչ սպանանեմ զայր թագաւոր՝ որ դամ² մի թագ ունի, եթէ ոք իսկ զիս սպանցէ:

Թագաւորն Պապ իբրև լսէր զբանս զայս, յարտա-

1 Օրինակ մի յաւելու գալի:
2 Օրինակ մի անգամ:

տուս հարեալ, և յարուցեալ 'ի գահոյիցն, բուռն հարկանէր զՄուշեղէ արկանէր զնովաւ գիրկս, և լայր 'ի վերայ պարանոցին Մուշեղի, և ասէ. Մահապարտ են այնորիկ՝ որ իշխեն խօսել չարութիւն զՄուշեղէ, զառնէ քաջէ և զպատուականէ: Զի այր՝ որ ազգաւ պատուական է իբրև զմեզ, և նախնիքն դորա իբրև զնախնիսն մեր, և թողեալ նախնեացն դորա զթագաւորութիւնն ձենաց աշխարհին, եկեալք առ մեզ նախնիքն՝ 'ի նախնեացն մերոց 'ի վերայ կեցեալք և մեռեալք են, և հայր սորա 'ի վերայ հօրն իմոյ մեռաւ, և սա միամտութեամբ մինչև 'ի մահ վաստակեալ է, և բազում անգամ աստուած ետ մեզ յաղթութիւն յաղօթս և 'ի խնդրուածս հօր մերոյ սքանչելոյն Ներսիսի, 'ի ձեռն դորա շնորհեցաւ բազում խաղաղութիւն, զիարդ ասեն ցիս զայս բանս եթէ Մուշեղ քեզ մահու սպասէ. սա աւասիկ այր իրաւախորհ է, զի յօտար տեարսն վասն բարեկամութեան խնայեաց, զիարդ դա 'ի բնակ տեարս ձեռն ձգէր: Յայնմ ժամանակի բազում պարգևս և պատիւս և բազում գեւղեան զօրավարին Մուշեղի Պապն՝ շնորհէր:

Գ Լ Ո Ւ Խ Ե .

Յազազսմիւսոյ պատերազմին Հայոց ընդ Պարս 'ի Քանձակ Ատրպալայանի. և վասն գուշակութեան Ուռնայրի, զի յայնմ ևս յաղթութիւն լինէր Հայոց գնդին:

Ապա լինէր գուշակ Մուշեղի Ուռնայր արքայ Աղուանից, յղէր առ նա հրեշտակ և տայր նմա տեղեկութիւն. ասէր. Մեծ շնորհակալութիւն ունիմ փոխանակ զի ոչ սպաներ դու զիս. և աստուած էա՞ծ զիս 'ի ձեռս քո, և դու անխայեցեր. զայս սէր քո ոչ մութապայ մինչև իցեմ ես: Բայց գուշակեալ իմ քեզ, զի Շապուհ թագաւորն Պարսից ամենայն զօրօք իւրովք

1 Օրինակ մի յաւելու պարգեւէր է:

կազմի գալ անկանել յանպատրաստից եկն 'ի վերայ քո: Ապա ստրատն՝ Յունաց կազմեաց զօրս իւր՝ որ ընդ իւրով ձեռամբ էին, և խաղացոյց տանել զնալ 'ի սահմանս Հայոց 'ի Քանձակէ կուսէ յատրպայական տանէ: Սոյնպէս և Մուշեղ սպարապետն գումարեաց 'ի մի վայր զզօրսն ամենայն Հայոց. և էին կուռ վառեալք իննսուն հազարք ընդիրք նիզակ 'ի ձեռն. թող զսպարակիրս: Եւ սոքա վաղագոյն ըստ գուշակութեանն աճապարեցին հասին յիւրեանց սահմանն, բայց միայն թագաւորն մնաց անդէն 'ի Հայոց աշխարհին: Եւ եպիսկոպոսապետն Ներսէս անդէն մնայր յաշխարհին, և խնդրուածս առնէր ընդ ամենայն աշխարհին. հրամայէր՝ վասն զօրացն որ էին 'ի պատերազմին:

Իսկ թագաւորն Պարսից Շապուհ գայր հասանէր ամենայն զօրօքն իւրովք 'ի տեղի պատերազմին, և զրտանէր զզօրսն Յունացն և զգուշիցն Հայոց, զի կազմեալ պատրաստեալ էին 'ի գործ պատերազմին. Եւ լինին խառնուրդք ճակատուն. 'ի պարտութիւն մատնեցան զօրքն Պարսից: Մանաւանդ գունդք նիզակաւորացն յարձակեալք մոլեգնեալք, քաջութեամբ զախոյեանս 'ի վերուստ յերիվարացն յերկիր կործանէին յանդիման թագաւորին Պարսից Շապուհոյ. և ընդ ընկենուն խրախոյս բառնային աղաղակելով ամենայն զօրքն պատերազմիկք Հայոց համակ, զայս բանս ասելով՝ եթէ առ Արշակ քաջ: Զի զամենայն ախոյեանսն, զոր 'ի ճակատուն յայն սպանան էին, նմա նուիրէին իւրեանց առաջի՝ թագաւորին Արշակայ. զի զամենայն զօր սպանանէին, ասէին. Արշակայ թագաւորին մերոյ զո՞հ լիջիր: Եւ յորժամ Հայոց ազատանոյն ախոյեանացն նիզակաւորացն ռազմարեալ յարձակեալ, զզօրսն Պարսից նիզակաւորքն առեալ ընգենունին, ասէին 'ի խրախուսելն. Առ Արշակ

1 Յերկուս օրինակ սարաբէլապն:
 2 Օրինակ մի յաւելու աղբէլ:
 3 Օրինակ մի ստաջին:

քաջ: Իսկ յորժամ զենեայ գլխատէին զախոյեանսն՝
ասէին: Արշակայ զո՛հ լիջիր:

Եւ լեգէոն զօրուն բազմութիւնն, այս ինքն Յունաց
զօրացն սպարակիրն, սոյնպէս և Հայոց սպարակիրն
զԹիկունս ունէր զօրացն Հայոց, վահանօք փակեալք
զինքեամբք՝ իբրև զամուր քաղաք ինչ ՚ի Թիկանց
լինիցի: Յորժամ տարածանէին ինչ զօրքն Պարսից
զօրսն Յունաց և կամ զգունդ նիզակաւորացն Հայոց,
՚ի լեգէոն վահանաւորացն Յունաց կամ ՚ի սպարակիրն
Հայոց իբրև ՚ի բերդ մտեալ հանգչէին: Իսկ յորժամ
ոգի առեալ սակաւ մի, և անդուստ ելեալ յարձակե-
ին, անթիւս ՚ի զօրացն Պարսից ընկեցեալ առաջի իւ-
րեանց սատակեալս գլխատէին. խրախուսելով ՚ի նոյն
բանս՝ յԱրշակ Թագաւորն իւրեանց, անչափս և անթիւս
՚ի զօրացն Պարսից կոտորեցին: Եւ յորժամ դարձեալ
սակաւիկ մի ինչ յաղթահարէին զնոսա զօրքն Պարսից,
և նոքա իբրև ՚ի բերդ ամուր դիմէին ՚ի լեգէոն ՚ի զօրսն
վահանաւորս, և նոցա բացեալ զվահանսն՝ զնոսա ՚ի մէջ
առեալ փակէին: Եւ յայնմ աւուր հարկանէին սա-
տակէին զօրսն Պարսից զօրքն Յունաց, և Տերէնտն
ստրատելատ նոցա, և զունդքն Հայոց և Մուշեղ սպա-
րապետ նոցա: Եւ սակաւուք փախչէր Շապուհ Թա-
գաւորն Պարսից ՚ի պատերազմէ անտի. և նոցա սահ-
մանապահս կացուցանէին, և ինքեանք առ իւրեանց
Թագաւորն Պապ դառնային մեծաւ անուամբ, և բա-
րի աւարաւ, և հոյակապ շքեղութեամբ:

Այլ Շապուհ Թագաւորն յորժամ յաշխարհն իշխա-
նութեանն իւրոյ հասանէր, զարմացեալ ընդ քա-
ջութիւն գնդին կռուոյն որ դիպեցաւ նմա, և ասէր՝
եթէ զարմացեալ եմ ես զոր ինչ տեսի. զի իմ ՚ի ման-
կութենէ իմմէ համակ ՚ի ճակատու և ՚ի կռիւ մը-
տեալ եմ, և բազում ամբ են՝ զի հասի ՚ի Թագաւորու-
թիւն, և առանց կռուոյ ամ չեմ լեալ. բայց իմ ջերմ
կռիւ զայս էր տեսեալ, որ այս անգամս դիպեցաւ ինձ:
Ձի յորժամ Հայոց նիզակաւորքն առաջի կարգէին,
այսպէս յարձակէին, որպէս զլեառն մի բարձր և
կամ որպէս զաշտարակ մի հաստաբետ հզօր և ան-
շարժ. և յորժամ մեր զնոսա սակաւ մի շարժէ-

աք, նոքա ՚ի լեգէոն Հռոմոց ապաստան լինէին. և նոցա
զվահանափակսն բացեալ, զնոսա իբրև ՚ի քաղաքորմ
պարսպաւոր ամրացեալ ընդունէին: Եւ անտի սակա-
ւիկ մի ոգի առեալ, դարձեալ ելեալք մարտնչէին,
մինչև անմի զօրսն Արանց առնէին: Եւ միւս ևս՝ որ
ընդ այս եմ զարմացեալ ես, ընդ մտերմութիւն միա-
մտութեանն հայաստան գնդին ընդ տիրասիրութեանն:
Ձի այնչափ ամբ են՝ զի տէրն նոցա Արշակ կորուսեալ
է ՚ի նոցանէն, և նոքա ՚ի պատերազմին ՚ի նա խրախու-
սէին: Եւ յորժամ զախոյեանսն ընկենուին, համակ
ասէին՝ Թէ առ Արշակ, և նա չէր ՚ի մէջ նոցա, և
նոքա առ գութ տիրասիրութեանն՝ զոր առ բնակ
տէրն իւրեանց ունէին, զամենայն ախոյեանսն՝ զոր
սպանանէին՝ նմա նուիրէին: Եւ կամ մտրեկան գունդն
մուշեղեան, զի ինձ այսպէս Թուէր՝ եթէ հուր բոց ՚ի
գնդէն ելանիցէր և ՚ինչանացն, իբրև ՚ի հուր հողեհի
այնպէս անցանէր ընդ գունդն որպէս բոց ընդ եղե-
զըն: Եւ այսչափ ժամանակք են՝ զի Արշակ տէրն
նոցա ՚ի նոցանէն կորուսեալ է, զի յԱնդամըն բեր-
դի կայ յերկրին խուժաստանի, և նոքա առ գութն
համարէին՝ Թէ ՚ի գլուխ նոցա նա իբրև Թագաւոր
կայցէ, և կամ ընդ նոսա արդեւք ՚ի մէջ գնդին կայ-
ցէ ՚ի գլուխ ճակատուն պատերազմին, և նոքա առ նմա
առնիցեն պաշտօն յանդիման նորա: Այլ ասէր, ե-
րանի որ Հայոց գնդին տէր իցէ, այնպիսի տիրասէր և
միաբան միամիտ զօրացն:

Գ Լ Ո Ւ Խ Զ .

Յաղագս Դրակայ մարդպետի՝ զոր կացուցին սահմանակալ, և
նա խորհրդակից եղեալ Պարսից Թագաւորին, Թէ որպէս խոս-
տանայր մասնել զարքայն Հայոց. և վասն մահուն Դրակայ ՚ի
Պապայ արքայէ:

Ապա Տերէնդ զօրավարն զօրացն Յունաց և Մուշեղ
զօրավար զօրացն Հայոց զԴրակ մարդպետ, որ անուա-
նեալ կոչէր ըստ գործոյն՝ հայր Թագաւորին, Թողին

զնա սահմանապահ՝ ի Գանձակ՝ որ էր սահման ընդ Պարսիքը և ընդ Հայոս: Եւ մնաց առ նմա երեսուն հազար ընտիր ընտիրք, նիզակաւորք կուռ վառեալք՝ պատեզէնք և զրահաւորք կազմ ամենայնիւ: Եւ Տէրէնդն և Մուշէն ամենայն զօրօք, որ էին ընդ նոսա՝ գնացին յաշխարհն առ Թագաւորն Պապ: Իսկ մարդպետն Գղակ, յղէր հրեշտակս խորհրդով առ Շապուհ արքայն Պարսից, և խոստանայր մատնել ՚ի ձեռս նորա զԹագաւորն Հայոց Պապ, և զզօրավարն Հայոց զՄուշէղ, և առնոյր ՚ի նմանէ գանձս պարգեաց սաստիկ յոյժ: Բայց այլ մեծամեծ նախարարք, որ էին առ նմա, գաղտ ազգ առնէին Թագաւորին Պապայ, Գնէլն՝ տէր գաւառին անձեացեաց, և այլք որ էին անդ մնացեալ:

Ապա Թագաւորն Պապ յղեաց դեսպանս առ մարդպետն Գղակ, Թէ զօրք՝ որ են ընդ ձեռամբ քով՝ գումարեա զայդ. Գնէլոյ անձեացուոյ յանձն արասցես, և վաղ եկեսցես. զի պիտոյ է ինձ յղել զքեզ առ Թագաւորն Պարսից Շապուհ, զի ես մտից նմա ՚ի ծառայութիւն: Ապա յորժամ լսէր մարդպետն Գղակ, մեծապէս խնդացեալ՝ ասէր ընդ միտս իւր, Թէ արդ դիւրին ինձ զկամս իմ կատարել, զոր խոստացայն Թագաւորին Պարսից Շապուհոյ. յորժամ դուրս գտի իրացս յապահով յանհոգս առնել բանիւք զՊապ, և յանկարծօրէն յանպատրաստից արկանել զԹագաւորն Պարսից զգլխով նորա: Եւ ինքն զուարճացեալ՝ լինէր խօսնակից ՚ի մէջ Թագաւորացն երկոցունց. դեսպան ձիով վաղ հասուցանէր ՚ի գաւառն Այրարատու ՚ի մեծ ՚ի գեւղն ընջին արքունի, որում Արդեանսն կոչեն, առ Թագաւորն Հայոց Պապ. և գայր յանդիման լինէր Թագաւորին: Մեծապէս մեծարեցաւ ՚ի նմանէն. և ՚ի ժամ ընթրեացն հրաման ետ արքայն Պապ, տանել պատմուճան ագուցանել մարդպետին Գղակայ. և ագուցին նմա դրաստս և վարտիս: Եւ էր հանդերձն անհեղեղ մեծութեամբն. զի խորշ զխորշիւ իջանէր, մինչ զի ոչ կարէր հանդերձել զանձն իւր, զի պատեաց զնա մեծութիւն հանդերձոյն: Եւ ագուցեալ զպատմուճանն

1 Յօրինակի միւսմ պատկերակէս:

մեծ, էած զգօտին ընդ մէջ իւր՝ զորմէ Թուրն կախէր. և սուսեր ընդ մէջ ածեալ, և խորշ ՚ի գօտուոյ դրատիցն իջեալ, զԹուրն և և զսուսերն ծածկէր: Իսկ զվարտիսն զգեցեալ, և մոյկս ագուցեալ, և զնրանն յազդեր կապեալ, և ՚ի վերայ նրանին խորշն ՚ի վարտեացն իջեալ անկեալ ՚ի վերայ նրանին՝ ծածկեալ մինչև ՚ի սրունսն. և ոչ ինչ իմացաւ Գղակ Թէ այն մեծութիւն հանդերձոյն չարոյ նորա իցէ այն: Իսկ յինն ժամ աւուրն կոչեցին զԳղակն, և ասեն. կոչեն զքեզ յընթրիս ՚ի ներքս յարքունիս: Իսկ յորժամ մուծին ՚ի փող տանցն՝ յորում արքայն էր, և էր փողն ընդ երկար, բազում երգս լոյսիջոցս էր Թուրեալ, և տանէին զնա ընդ այն, կայր շուրջ սպարակիրն փակեալ սակրաւորքն, և զերգս ամենայն լուսոյն ծածկէին: Ապա մտեալ շուրջ զնովաւ ՚ի տեղւոջն ձգձգէին զնա սպարակիրքն: Իսկ նա Թէպէտ տանէր ձեռն ՚ի զէն ՚ի իրորշխորշան հանդերձիցն պատտելոցն՝ զոր էր զգեցեալ, ոչ զմի զէն ոչ կարաց գտանել:

Ապա զի էր ինքն Գղակն այր մեծ և անձնեայ, քաջ հարուստ ոսկերօք, սակայն ասպարակիր մարդկանն պատեցին զնովաւ, և բարձին զնա վերըմբարձ. և տանէին զնա մինչև ՚ի դուրս տաճարին արքունի: Իսկ իբրև ետես Թագաւորն՝ Թէ անդր տանին, ասէ. Մի այսր, մի այսր, այլ մուծէք զդա ՚ի տուն պատմուճակացն: Քանզի ՚ի փողին զօրք սպարակրացն մուծին զնա ՚ի ներքս ՚ի տունն պատմուճակացն կապեալ ձեռս յետս, այս ինքն ուր Թագ արքունի դնէին. և անդէն խօսել սկսաւ Գղակն և ասէ. Ասացէք ցարքայ, դողէք. ես այս մահու արժանի էի, բայց քեզ արժան էր զիս ՚ի հրապարակի սպանանել, և ոչ ՚ի տան Թագաց՝ սպանանել, և զքո Թագդ արեամբ շաղախել: Եւ զայս միայն ժամանեաց ասել. և անդէն ՚ի վանսն պատմուճակացն փողտեցին զնա, և հատին զգլուխ նորա, և հանին հարին ՚ի նիզակի, և կանկնեցին ՚ի հրապարակին արքունի:

1 Օրինակ մի խափառոց:

Գ Լ Ո Ւ Խ Ե .

Յաղագս մահուան Արշակայ Թագաւորին Հայոց, թէ զինք մեռաւ յերկրին խուժաստանի յԱնդմըն բերդին ինք ինքեամբ ձեռօք, և Իրստաման էր պատճառք մահուն:

Այլ յայնմ ժամանակի դեռ տակաւին ևս կայր կենդանի Արշակ արքայ Հայոց յերկրին իշխանութեանն Թագաւորութեանն Պարսից ՚ի կողմանս խուժաստանի յԱնդմըն բերդին. այս ինքն որ անուն Անյուշն բերդն կոչեն: Եւ զայնու ժամանակաւ խաղաղացաւ պատերազմ տալ Պարսից ընդ Հայս. զի արշակունին Թագաւորն Քուշանաց, որ նստէր ՚ի Բաղխ քաղաքի, նա յարոյց տալ պատերազմ ընդ սասանականին Շապուհ և Թագաւորին Պարսից: Եւ Շապուհ Թագաւորն զամենայն զզօրսն Պարսից գումարեալ խաղացոյց տալ պատերազմ ընդ նմա, և զօրս միանգամ ածեալ էր գերութիւն յերկրէն Հայոց զամենայն այրեձի գումարեալ խաղացոյց ընդ ինքեան. և զներքինին անգամ Թագաւորին Հայոց Արշակայ տանէր ընդ ինքեան ՚ի գործ պատերազմին¹:

Եւ էր ներքինի մի Հայոց Թագաւորին Արշակայ, ոստիկան հաւատարիմ լեալ, ներքինի սիրելի մեծի իշխանութեան և մեծի պատուի, և անուն Իրաստամատն: Իսկ իբրև եղև պատերազմ ընդ Թագաւորին Քուշանաց և ընդ Թագաւորին Պարսից, չարաչար տարածէին զզօրսն Պարսից զօրքն Քուշանաց, և զբազումս կոտորեցին ՚ի զօրացն Պարսից զօրքն Քուշանաց, և զբազումս ձերբակալ արարին, և զկէս փախստականս հալածական առնէին: Իսկ Իրստամատն ներքինին, որ յամս Տիրանայ Թագաւորին Հայոց և Արշակայ որդւոյ նորա Թագաւորին Հայոց լեալ էր իշխան

1 Օրինակ մի այսպէս ունի. և զոր միանգամ ածեալ էր ՚ի գերութիւն ներքին Հայոց Արշակայ՝ պատեր ընդ ինքեան ՚ի գործ պատերազմին:

տան գաւառին և հաւատարիմ գանձուց Անդեղ բերդին, և ամենայն բերդացն արքունի՝ որ ՚ի կողմանս յայնս. սոյնպէս և յերկրին Ծոփաց ՚ի Բնաբեղ բերդին գանձքն լեալ էին ընդ նովաւ, և բարձ նորա ՚ի վեր քան զամենայն նախարարացն: Եւ քանզի այս գործակալութիւն և մարդպետութիւն, որում հայրն կոչէին ներքինեաց՝ գործ լեալ էր ՚ի բնէ ժամանակաց ՚ի Թագաւորութեանն արշակունոյ, և զայս Իրաստամատն ներքինի զիշխանն զԱնդեղ տանն գերեալ տարեալ էր յերկրին Պարսից ՚ի ժամանակին՝ յորժամ կալան զԱրշակ արքայն Հայոց:

Եւ այս Իրաստամատ էր յայնմ ճակատու, յորում վատթարեցին Քուշանքն զՇապուհ արքայն Պարսից: Եւ Իրաստամատ գործեաց անհնարին քաջութիւն այնչափ կուուաւ ևս ՚ի վերայ Շապուհ արքայի, և ապրեցոյց զնա ՚ի մահուանէ. և բազումս ՚ի Քուշանաց անտի կոտորեաց, և զբազում զախոյանից զգլուխս բերէր զառաջեաւ: Եւ զՇապուհ Թագաւորն Պարսից փրկէր ՚ի նեղութենէն պատերազմին Թշամեաց անտի, ուր արգելին զնա ՚ի խուռն պատերազմին ՚ի զօրաց անտի: Իսկ իբրև եղև յորժամ դարձաւ Շապուհ Թագաւորն Պարսից յերկրին Ասորեստանի, և մեծ շնորհակալութիւն առնէր ներքինոյն Իրաստամատայն վաստակոցն, և ասէր ցնա Շապուհ Թագաւորն Պարսից. Խնդրեա դու ինչ յինէն. զինչ և խնդրեսցես, տայք քեզ և ոչ արգելից: Եւ ասէ Իրաստամատց Թագաւորն. Ինձ ՚ի քէն այլ ինչ ոչ պիտի, բայց տուր ինձ հրաման, զի երթայց տեսից զբնակ տէրն իմ զԱրշակ արքայ Հայոց: Եւ առ մի օր, իբրև ետ երթայց առ նա, հրաման տուր՝ արձակել զնա ՚ի կապանացն, և ետ իշխեցից լուանալ զգլուխ նորա և օծանել, և ագուցանել նմա պատմուճան, և արկանել նմա բազմականս, և դնել առաջի նորա խորտիկս, և տալ նմա գինի, և ուրախ առնել զնա արուեստականօքն մի օր ճիշդ: Եւ ասէ Թագաւորն Շապուհ. Խիստ են խնդրուածքդ, զոր խնդրե-

1 Օրինակ մի գործակալ:

ցերդ. զի յաւուրց ժամանակաց՝ յորմէ թագաւորութիւնս Պարսից կանկնեալ է, և բերդն այն Անյուշ բերդ կոչեցեալ է, չիք որ մարդ եղեալ ՚ի մարդկանէ՝ որ իշխեցեալ է յիշեցուցանել թագաւորաց զոր յայնմ բերդի եղեալ զոր է թագաւորաց, յիշելով զայն մարդ՝ որ յայնմ բերդի զոր եղեալ է, թող թէ զնա զայր թագաւոր և զիմ ընկեր կապեալ եղեալ յայնմ բերդի զհակառակորդն. քան մինչ աշխատ արարեր զմեզ, և դու աւաղիկ զանձն ՚ի մահ եղիր և յիշեցուցեր զԱնյուշն, որ ոչ էին լեալ երբէք օրէնք թագաւորութեանս Արեաց ՚ի սկզբանէ: Բայց զի վասն՝ քո մեծ վաստակք են առ իս, զոր ինչ խնդրեցերն՝ երթ տուեալ լիցի քեզ. բայց քեզ արժան էր զօգուտ քո անձինդ խնդրել կամ աշխարհս կամ գաւառս կամ դանձս: Բայց յորժամ դու զայդ խընդրեցեր, անցեալ լիցիս զօրինօք Արեաց թագաւորութեանս. երթ, տուեալ լիցի քեզ որ ինչ յինէնս խնդրեցեր փոխանակաց քոց՝:

Եւ ետ նմա փուշտիպան մի հաւատարիմ. և հրովարտակ՝ արքունի մատանեաւն, զի գնացեալ երթիցէ նա ՚ի բերդն յԱնդմրշն, և զհարդ և կամք իցէ նորա, զոր օրինակ և խնդրեացն՝ արասցէ կապելոյն Արշակայ, որ յառաջ թագաւորեալն էր ՚ի Հայս: Եւ չոգաւ Պրաստամատն հանդերձ փշտիպանաւն և հրովարտակաւն արքունի յԱնուշ բերդն, և ետես զտէրն բնակ. և արձակեաց զԱրշակ ՚ի կապանացն երկաթեաց ՚ի ձեռակապացն և յոտիցն երկաթոց և յանրոց պարանոցէն շղթայիցն սարեացն. և լուաց զգլուխ նորա, և լոգացոյց զանձն նորա: Եւ ագոյց նմա պատմութեան ազնիւ. և էարկ նմա բազմականս, և բազմցոյց զնա. և եդ առաջի նորա ընթրիս ըստ օրինաց թագաւորաց, և եդ առաջի նորա գինի որպէս օրէն էր թագաւորացն. սթափեաց զնա, և մխիթարեաց, և ուրախ առնէր զնա գուսանօք:

Եւ ՚ի ժամ աղանդեր մատուցանելոյ՝ եդին առաջի նորա միրգ, խնձոր և վարունգ և ամիճ, զի կե-

1 Օրինակ մի յաւելու և ուրիշ:

րիցէ. և եդին դանակ նմա, որպէս զի հատցէ և կերիցէ զհարդ և կամեսցի: Եւ Պրաստամատ մեծապէս ուրախ առնէր զնա. կայր յոտն, և մխիթարէր զնա: Իսկ յորժամ արբեցաւ, և գինին եկն զակամք նորա, արբեցաւ՝ հպարտացաւ և ասէ. Վայ ինձ Արշակայ. այսպէս² և այս, և յայսմ չափու և այս անցք անցին ընդ իս: Եւ զայս ասացեալ, զդանակն՝ զոր ունէր ՚ի ձեռինն, որով զմիրգն կամ զամիճն կամէր ուտել, եհար ՚ի սրտի իւրում. և անդէն սատակեցաւ, և մեռաւ անդէն ՚ի նմին ժամուն մինչ դեռ կայր ՚ի բազմականին: Իսկ յորժամ զայն ետես Պրաստամատն, յարձակեցաւ եհանն ՚ի նմանէ զնոյն դանակ, և եհար յիւրում կշտին. և անդէն մեռաւ և նա ՚ի նմին ժամուն յայնմ:

Գ Լ Ո Ւ Խ Ը.

Յաղագս թէ զի՛ւրդ լուեաց պատերազմն ՚ի կողմանցն Պարսից, ապա սկսաւ սպարապետն Մուշեղ ոգորել ընդ այնօսիկ՝ որք միանդամ սպստամբեցին ՚ի թագաւորէն Հայոց. զբազում կոյս կոյս հարկանէր մեծաւ պատերազմաւ, նախ վասն տան թագաւորին Հայոց՝ որ յԱտրպայականն էր:

Ապա իբրև դադարեաց պատերազմն ՚ի կողմանցն Պարսից, և յապահովեցան իրք ճակատուն յայնմ կողմանէ, և այնուհետև սկսանէր սպարապետն Հայոց Մուշեղ հարկանէր զայնօսիկ՝ որք ապստամբ եղեն ՚ի թագաւորութենէն արշակունեաց: Նախ հարկանէր զտուն թագաւորին Հայոց, որ յԱտրպայականին էր. զամենայն երկիրն դաւառացն Ատրպատձացն աւերէր, և առնոյր գերէր բազում գերութիւն ՚ի նոցանէ. և զմնացորդան նուաճէր և ՚ի հարկի կացուցանէր, և առնոյր զբազումս պանդանդս ՚ի նոցանէ:

1 Օրինակ մի չունի արբեցաւ:

2 Յամենայն օրինակս Արշակայ. այս էս և այս:

Գ Լ Ո Ւ Խ Թ.

Յաղագս Նոշիրականի:

Հարկանէր Մուշեղ զապստամբս Նոշիրական աշխարհին, որ ապստամբեցին յարքայէն Հայոց. առնոյր աւերէր գերէր, և 'ի մնացորդացն առնոյր պանդանդս, և զբնակիչս երկիրն 'ի հարկի ծառայութեան կացուցանէր:

Գ Լ Ո Ւ Խ Ժ.

Յաղագս Կորդուաց, Կորդեաց և Տմորեաց:

Հարկանէր Մուշեղ սպարապետն և զայս գաւառս ապստամբեալս յարքայէն Հայոց, զԿորդուս և զԿորդիս և զՏմորիս. առնոյր գերէր և աւերէր, դնէր հարկ մնացորդացն, և առնոյր պանդանդս:

Գ Լ Ո Ւ Խ Ժ Ա.

Յաղագս Մարաց:

Եւ զկողմանն Մարաց, քանզի և նոքա ապստամբեցին յարքայէն Հայոց, հարկանէր զնոսա մեծապէս. և գերէր զբազումս 'ի նոցանէն, և մնացորդացն դնէր հարկս, և առնոյր պանդանդս:

Գ Լ Ո Ւ Խ Ժ Բ.

Յաղագս Արշխայ

Հարկանէր զերկիրն Արձախայ մեծաւ պատերազմաւ, գերէր զբազումս 'ի նոցանէն. և զմնացորդացն

դացն առնոյր պանդանդս, և զմնացեալսն 'ի հարկի կացուցանէր:

Գ Լ Ո Ւ Խ Ժ Գ.

Յաղագս Աղուանից:

Առնէր պատերազմ ընդ երկիրն Աղուանից. հարկանէր զնոսա 'ի հարուածս անհնարինս: Եւ Թափէր 'ի նոցանէ բազում գաւառս, զոր հատեալ էր նոցա 'ի նոցանէն. զՈւտի, զՇակաշէն և զՃորն Գարդմանայ, զԿողթ և այլ որ շուրջն էին զնովաւ սահմանք գաւառք: Եւ զԿուր գետ՝ որպէս և յառաջն լեալ էր, ընդ երկիրն Աղուանից և ընդ երկիրն Իւրեանց սահման արարեալ կացուցանէին. և 'ի գլխաւորագն բազումս սպանանէին. և զմնացորդսն 'ի հարկի կացուցանէին, և պանդանդս 'ի նոցանէ առնուին:

Գ Լ Ո Ւ Խ Ժ Դ.

Յաղագս Կասբից

Ապա խնդրէր զվրէժն մեծապէս սպարապետն Մուշեղ յերկրէն Պարսից և 'ի Փայտակարան բաղաբէ, փոխանակ զի և նոքա նշկահեցին ստեցին արքային Հայոց: Հասեալ, զբազումս 'ի նոցանէ գլխով պատուհաս առնէր սպարապետն զօրավարն Մուշեղ. զբազումս 'ի նոցանէ գերէր, և զմնացորդսն 'ի հարկի կացուցանէր. և առնոյր պանդանդս 'ի նոցանէն, և անդ ոստիկանս վերակացուս Թողլոր:

Գ Լ Ո Ւ Խ Ժ Ե .

Յաղագս Վրաց:

Ապա խաղայր սպարապետն Մուշեղ 'ի վերայ Վրաց արքային, և նեղէր զնա մեծապէս. և հարկանէր զերկիրն, և վանէր զամենայն աշխարհն Վրաց. և հանէր ընդ սուր զամենայն ազատս և զազգս նախարարացն, զոր եգիտ: Զփառաւաղեանսն հրաման տայր սպարապետն Մուշեղ հանել 'ի խաչ 'ի մէջ աշխարհին Վրաց. և զբռնաշին Գուգարաց, որ յառաջն ծառայէր Թագաւորին Հայոց և ապստամբեաց, կալեալ գլխատէր. և զազգն որ ձակոտոր առնէր, և զկանայսն և զգստերսն 'ի գերութիւն վարէին: Սոյն օրինակ և որ միանգամ 'ի կողմանն յայն էին նախարարքն, և 'ի Թագաւորէն Հայոց եղէն ապստամբ, զամենեսեան զլխատէր. և Թափէր զամենայն գաւառն, և առնոյր պանդանդս, և զմնացեալսն 'ի հարկի կացուցանէր: Եւ զՏին սահմանսն, որ յառաջուն էր լեալ յերկիրն Հայոց և ընդ երկիրն Վրաց, որ է ինքն մեծ գետն կուր, այնուհետեւ յինքն վտարեալ՝ դառնայր անտի:

Գ Լ Ո Ւ Խ Ժ Զ .

Յաղագս Թագաւորին Աղձնեաց:

Դառնայր ապա զօրավարն Մուշեղ յերկիրն Աղձնեաց, և հարկանէր զերկիրն 'ի մեծ 'ի հարուածս. զի և նոքա ապստամբեալ էին յարքայէն Հայոց: Զերբակալ արարեալ զբռնաշին Աղձնեաց, առ նմին կոտորեցին զկանայս, և զորդիս նոցա 'ի գերութիւն վարեցին. և զմնացեալսն 'ի հարկի կացուցանէր, և վերակացուս և ոստիկանս յերկիրն Աղձնեաց Թողուն:

Գ Լ Ո Ւ Խ Ժ Է .

Յաղագս մեծի Ծոփաց:

Ապա անտի 'ի Ծոփս մեծ արշաւեցին¹. և նոքա էին ապստամբեալ: Հարկանէր զերկիրն գաւառին Մուշեղ մեծի Ծոփաց, և զազգսն հանէր ընդ սուր. և առնոյր պանդանդս, և զազգն 'ի հարկի կացուցանէր:

Գ Լ Ո Ւ Խ Ժ Ը .

Յաղագս Անգեղ տանն:

Հարկանէր և յԱնգեղ տունն զբազումն, և հանէր ընդ սուր: Բայց աշխարհն, զի ոստան արքունի լեալ էր վաղ վաղ, բնակիչք գաւառին և ինքեանք կալին 'ի հարկի ծառայութեան:

Գ Լ Ո Ւ Խ Ժ Թ .

Յաղագս գաւառին Անձտայ:

Ապա 'ի գաւառն Անձտայ արշաւէր, և հարկանէր Մուշեղ զկողմանս գաւառացն այնոցիկ՝ որ շուրջ էին զնովաւ. բանդի և նոքա ապստամբեցին 'ի Թագաւորութենէն արշակունեաց: Հանէր ընդ սուր զտեարս գաւառին. առնոյր պանտանդս, և նուաձէր. 'ի հարկի ծառայութեան Թագաւորին Հայոց Պապայ զամենեսեան առ հասարակ կացուցանէր:

1 Օրինակ մի արշաւեաց:

Գ Լ Ո Ւ Խ Ի

Յաղագս Մուշեղի սպարապետին Հայոց:

Այլ քաջն զօրավարն սպարապետն Հայոց լի էր քի- նիւ մեծաւ¹ և բազում նախանձու զամենայն աւուրս կենաց իւրոց, և միամտութեամբ և արդար վաստակով ջանայր հանապազ և վաստակէր 'ի վերայ թագաւորութեանն Հայոց աշխարհին: Զտիւ և զգիշեր կայր յաշխատութեանն. ջանայր և ճգնէր կալ 'ի ճակատու պատերազմին, և ոչ թողոյր բնաւ ամենեին և ոչ քան վկորի մի գետին 'ի սահմանաց երկրին Հայոց ուրեք վտարել. 'ի վերայ աշխարհին կեալ, և 'ի մեռանել 'ի վերայ անուանն քաջութեան, 'ի վերայ բնակ տերանց, և 'ի վերայ բնակչաց աշխարհին, 'ի վերայ քրիստոնէութեանն հաւատոյ, 'ի վերայ հաւատացեալ յաստուած և 'ի Քրիստոս մկրտեալ ժողովըրդոց, 'ի վերայ եկեղեցեաց, և 'ի վերայ նուիրեալ սպասուց, 'ի վերայ վկայարանացն Քրիստոսի, 'ի վերայ ուխտի աստուծոյ, 'ի վերայ քերց և եղբարց, 'ի վերայ մերձաւորաց տոհմին, 'ի վերայ բարեկաց բարեկիր բարեկամաց հանապազ կայր զօրավարն Մուշեղ 'ի նահատակութեան պատերազմին, զանձն փոխանակ առնել աշխարհին. և յանձն իւր անխայէր 'ի մեռանել, զամենայն աւուրս կենաց իւրոց առաջ 'ի իւրոց բնակ տերանցն արշակունւոց վաստակէր:

Գ Լ Ո Ւ Խ Ի Ս.

Յաղագս եպիսկոպոսապետին Ներսէսի, թէ որպիսի այր էր, կամ զինչ գործէր:

Այլ եպիսկոպոսապետն Հայոց Ներսէս շինէր զամենայն աւերեալն երկրին Հայոց. յանձն առնէր և

1 Օրինակ մի յաւելու վեժիւնդիբ օրինաց:

մխիթարէր, դարմանէր և տեսուչ լինէր ամենայն աղքատաց. և զօրկունս և զաղքատս հանգուցանէր: Եւ շինէր զեկեղեցիս ընդ ամենայն տեղիս, և զամենայն կործանեալն կանկնէր. և զամենայն կարգսն տապալեալս ուղղէր և նորոգէր: Շինէր և հաստատէր, խրատէր և յանդիմանէր. բազում առնէր նշանս և զօրութիւնս մեծամեծս և բազում բժշկութիւնս սրանչիւեաց: Եւ յօրէնսն¹ սաստէր մեծապէս. և զոր օրհնէր, օրհնէր². և զոր անիծանէր, անիծեալ լինէին: Եւ բազմացոյց զկարգս պաշտօնէից յամենայն տեղիս իշխանութեանն 'ի սահմանացն Հայոց, և յամենայն դաւառս կացոյց տեսուչս եպիսկոպոսս. և հանապազ զգուշանայր տեսուչութեանն իւրոյ և իշխանութեան, որչափ եկաց նա ժամանակս:

Գ Լ Ո Ւ Խ Ի Բ.

Յաղագս թագաւորին Պապայ, թէ զիւրդ էր լի դիւօք կամ ո՞ր պէս վարէրն:

Այլ թագաւորն Պապ, զի մինչ դեռ տղայիկ այն ինչ ծնեալ էր 'ի մօրէ իւրմէ՝ յայնժամ ձօնեաց զնա դիւաց անօրէն մայրն Փառանձեմ, և վասն այնորիկ լի էր դիւօք 'ի տղայութենէ իւրմէ: Վասն զի հանապազ զկամս դիւաց առնէր, վասն այսորիկ և զբժրչկութիւն իսկ ոչ կամէր³ գտանել. զի հանապազ վարժէր զանձն իւր դիւօք, և կախարդանօք երևէին դեքն 'ի նմա. և ամենայն մարդ զդեւսն 'ի նմա աջօք բացօք տեսանէին: Զի յորժամ մարդիկ հանապազօր յայգորել ելեալ մտանէին, տեսանէին՝ զի յօձից կերպարանս ելանէին 'ի ծոցոյն Պապայ թագաւորին, և պատէին զուսօք նորա. և ամենքեան ոչք տեսանէին զնա, երկնչէին 'ի նմանէ և հուպ երթալ:

1 Օրինակ մի յաւելու: 2 Յամենայն օրինակս և զոր օրհնէր և զոր անիծանէր: 3 Օրինակ մի կարէր:

Իսկ նա պատասխանի տայր մարդկանն ասելով՝ Թէ մի երկնչիք, զի սոքա իմ են. և ամենայն մարդ յամենայն ժամ տեսանէին զայսպիսի ինչ կերպարանս ՚ի նմա:

Զի բազում համբարք դիւաց համբարեալ էին ՚ի նմա. և յամենայն ժամ ամենայն մարդոյ երեւեր այս, որք գամ մի զԹագաւորն տեսանէին. բայց յորժամ հայրապետն Ներսէս մտանէր առաջի նորա կամ սուրբ եպիսկոպոսն Խազ, դեքն չերեւեալ աներեւոյթ լինէին: Եւ էր Թագաւորն Պապ ՚ի պղծութեան Թաւալեալ. երբեմն այլոց էգ եղեալ, տայր զինքն ՚ի խառնակութիւն. և երբեմն զայլս էգ արարեալ, զարուսն խառնակեալ պղծէր. և երբեմն ընդ անասունս խառնակէր: Եւ այսպէս դիւօք վարեալ, որք ՚ի նմայն էին բնակեալ զամենայն աւուրս կենաց իւրոց¹:

Գ Լ Ո Ւ Խ Ի Գ.

Յաղագս յանդիմանութեանն սրբոյն Ներսէսի, զի հանապազ Թշնամի էր² Թագաւորին Պապայ վասն մեղաց նորա:

Այլ սուրբն Ներսէս եպիսկոպոսապետն Հայոց հանապազօր ընդդիմացեալ Թագաւորին Պապայ, կշտամբէր և յանդիմանէր մեծաւ վկայութեամբ յանդիմանութեամբ. և վասն չարեաց նորա բազմաց ոչ համարձակէր նմա զսեամս եկեղեցւոյն կոխել, և ոչ մտանէլ նմա ՚ի ներքս: Հանապազ կշտամբեալ յանդիմանէր և խրատէր, զի գտցէ զանձն իւր ՚ի կորստնէ գործոց իւրոց. և հանապազ խօսէր ընդ նմա, զի փոյթ արասցէ ապաշխարութեան: Վնէր առաջի նորա վկայութիւնս ՚ի գրոց, ահ արկանելով յաւիտեանական դատաստանացն պատժովք՝ գալ ՚ի զգաստութիւն և իլաւանալ, և յառաջդիմութեան արդարու-

1 Օրինակ մի յաւելու վասն անպիղծ գնացիցն՝ մայր դուստ:
2 Օրինակ մի Թշնամիներ:

Թեան կարգացն և գործոցն սրբութեան փոյթ առնել:

Իսկ Թագաւորն Պապ լսելոյ նմա ոչ լսէր. այլ և ընդդիմացեալ ևս մեծաւ Թշնամանօք, և մահու սպասէր նմա, և կամէր սպանանել զնա յայտնի. բայց ՚ի Թագաւորէն Յունաց յայտնի և անարգել անգամ բանիւք չիշխէր, և ոչ սակաւ մի համարձակել ՚ի նա, Թող Թէ մահու աղապաւ: Նա և իւր իսկ աշխարհի մարդիկն և զօրքն ամենայն չառնուին յանձն զայսպիսի ինչ առնել. այր՝ զօրմէ ամենայն մարդիկ աշխարհին Հայոց կախեալ կային զնմանէ վասն արդար գործոցն, սրբութեան գնացիցն յաշխարհի, խաղաղութեամբ մեծի առաջնորդութեանն, նա և վասն յայտնի նշանագործութեանն սքանչելեացն՝ զոր առնէր, իբրև յերկնաւոր հրեշտակ այնպէս նայէին ամենայն մարդ: Եւ Թագաւորն ռեսացեալ էր ընդ նմա, և խնդրէր սպանանել զնա. այլ յայտնի զայս և բանիւք ճառել՝ ոչ իշխէր, Թէ ոչ իւր զօրքն սպանանէին զնա: Զի այնպէս ամենայն մարդ ապաստանեալ էին յաղթս նորա, և սիրէին զնա առ հասարակ մեծամեծք և փոքունք, պատուականք և անարգք, ազատք և շինականք միանդամայն:

Գ Լ Ո Ւ Խ Ի Գ.

Յաղագս մահու սրբոյն մեծի քահանայապետն Ներսէսի ՚ի Թագաւորէն Պապայ. Թէ սրպէս կամ զեարդ սպանաւ ՚ի նմանէ:

Այլ Թագաւորն Պապ յամենայն ժամ էր Թշնամի մեծի քահանայապետին վասն յանդիմանութեան մեղաց իւրոց չարեաց՝ զոր գործէին, և յանդիմանեալ լինէր յառնէն Աստուծոյ ՚ի Ներսիսէ հանապազ: Ոչ զգաստանալ կամէր և ոչ գալ յուղղութիւն, և ոչ համբերել կարէր հանապազօրդ նախատանացն յան-

1 Օրինակ մի յաւելու ու կարէր:

դիմանչին. Էարկ 'ի միտս սպանանել զմեծ քահանայապետն աստուծոյ զՆերսէս: Իբրև յայտնի զայս ոչ մարթէր նմա առնել, կեղծաւորել կերպարանէր իբրև այն եթէ յուղղութիւն ինչ եկեալ է. աղաչէր զքահանայապետն աստուծոյ տալ նմա ապաշխարութիւն: Եւ կոչեցաւ յապարանս իւր 'ի Խախ աւանի յեկեղեաց գաւառի. արար նմա ընթրիս, աղաչեաց զայրն աստուծոյ բազմել նմա յարքունական գահոյսն, և իբրև այնու թէ սրբեսցի նա 'ի չարեաց անտի իւրոց, և ինքն այնուհետև յայնմ հետէ յապաշխարութիւն մտցէ:

Իսկ իբրև զառաջինն բազմեցոյց, ինքնին թագաւորն յօտն կացեալ հոլանեալ, 'ի մէջ գետին անցեալ, անապակ մատուցանէր առնն աստուծոյ Ներսիսի յընթրիս անդ, և դեղ մահու ընդ կոտինդն խառնեալ մատուցանէր նմա: Եւ յորժամ ըմբէր զբաժակն զայն՝ իմացեալ անդէն, խօսել սկսաւ և ասէ. Օրհնեալ է տէր աստուած մեր, որ արժանի արար զիս ըմպել զբաժակս զայս, և հասանել մահուս՝ որ վասն տեառն է, որում և ցանկացեալ էի 'ի մանկութենէ իմմէ: Արդ զբաժակս փրկութեան ընկալայց, և զանուն տեառն կարդացից, զի և ես հաւասարեցից հասանել 'ի մասն ժառանգութեան սրբոցն 'ի լոյս: Այլքեզ, ով թագաւոր, արժան էր իբրև զայր թագաւոր յայտնի հրաման տալ և սպանանել զի ով էր՝ որ արգելոյր զքեզ, կամ ով էր՝ որ պահէր զձեռն քո 'ի գործոց, զոր ինչ կամէիր գործել: Բայց, տէր, թող սոցա զայս գործս՝ զոր ինչ գործեցին յիս. և ընկալ զհոգի ծառայիս քո, որ հանգուցիչդ ես ամենայն աշխատելոց, և կատարիչ ամենայն բարութեանց:

Զայս և այսպիսի, և որ ինչ նման են այսպիսի բանք, խօսեցաւ. և յարուցեալ գնաց 'ի վանս իւր: Եւ զհետ գնացին նորա 'ի տաճարէն արքունի ամենայն մեծամեծքն նախարարքն Հայոց, և Մուշեղ սպարապետն Հայոց, և Հայր մարդպետ. և ամենայն որ միանգամ էին անդ, մտին ընդ նմա 'ի վանս նորա: Եւ իբրև եմուտ 'ի վանս իւր, վերացուցեալ զպարեգօտս իւր՝ 'ի վերայ սրտին ցուցանէր կապուտակեալ քան զչափ

նկանակի միոյ: Իսկ մեծամեծք նախարարացն մատուցանէին նմա թիւրակէս և անդեղեայս վասն ապրելոյ. իսկ նա ոչ կամեցեալ զայն 'ի բաց մերժէր, այլ ասէ. Մեծապէս եղև ինձ բարի, զի եհաս ինձ մեռանել վասն զգուշութեան պատուիրանացն Քրիստոսի: Եւ քանզի դուք ձեզէն գիտէք, զի հրապարակասուէի ընդ ձեզ՝ զոր ինչ խօսէի, արժան էր ինձ հրապարակաւ մեռանել 'ի ձէնջ, զի այնմ՝ իսկ ցանկացեալ էի. բայց բարուք ել ինձ վիճակն ընդ ընտիրս, և ժառանգութիւն իմ հաճոյ եղև ինձ: Օրհնեցից զտէր, որ այս մասին վիճակի ժառանգութեան ապրեցոյց զիս. և մեծապէս խնդութիւն է ինձ, զի վաղվաղակի լուծայց ես յանօրէն և յամբարիշտ աշխարհէ աստի յայսմանէ: Եւ բազում ինչ խօսեցաւ ընդ նոսա, և զգուշացոյց զնոսա. և աղաչեաց զամենեսին զգուշանալ անձանց, և պահել զպատուիրանս տեառն:

Եւ յետ այսորիկ սկսաւ զարիւնն գունդ գունդ 'ի ներքուստ ընդ բերանն արտաքս հօսել իբրև զերկուս ժամս: Եւ յետ այսորիկ յարուցեալ եկաց յաղօթս. եղեալ ծունր, խնդրէր զթողութիւն 'ի վերայ սպանողին իւրոյ: Ապա յետ այսորիկ յիշէր յաղօթս իւր զամենայն մարդս, զմերձաւորս և զհեռաւորս, զանարդս և զպատուականս. և զայնոսիկ անգամ, զորս երբէք ոչ ձանաչէր զնոսա, յիշէր յաղօթս իւր: Եւ յետ աղօթիցն կատարելոյ համբարձեալ զձեռս իւր և զաչս իւր ընդ երկինս, ասաց. Տէր Յիսուս Քրիստոս, ընկալ զհոգի իմ: Եւ զայս ասացեալ, արձակեաց՝ զոգի: Եւ առեալ զմարմին սրբոյն Ներսէսի զառնն աստուծոյ պաշտօնեայք եկեղեցւոյն, և Փաւստոս եպիսկոպոս, և պաշտօնէիցն գլխաւոր՝ Տրդաժ և Մուշեղ սպարապետն և Հայր մարդպետ, և ամենայն ազատագունդ բանակն արքունի, բարձին յաւանէն 'ի Խախ գեղջէ՝ ուր գործն կատարեցաւ, տարան 'ի Թիւր յաւանն յիւր գեղջն: Հանդերձ սաղմոսիւք և օրհնութեամբ, կանթեղիւք վառելովք և մեծա-

1 Ի չորս օրինակս այժմ. ի միւս այլ այժմ:
2 Օրինակ մի յաւելու զբերանեալ:

պաշտամբք և բազում յիշատակօք զսուրբն յուզար-
կեցին: Բայց մինչ չև էր ծածկեալ զմարմին սրբոյն,
ինքն թագաւորն Պապ երթեալ սպտեաց և թաղեաց
'ի մարտիրոսական 'ի բնակութիւնն. բայց թագաւորն
Պապ 'ի չքմեղս լինելով՝ չուերոյն առնէր, իբրև թէ
իւր չիցէ գործեալ զայն:

Գ Լ Ո Ի Խ Ի Ե .

Յաղագս տեսեանն՝ որ երևեցաւ արանցն սրբոց անապատաւորաց՝
Շաղիտայ և Եպիփանս, մինչ դեռ նստէին 'ի լերինն:

Արք երկու կրօնաւորք անապատաւորք մինչ դեռ
նստէին 'ի լերինն, անուն միում Շաղիտա, և էր սա
ազգաւ ասորի, և նստէր յԱռեւծ լերինն, և միումն
անուն Եպիփան, և էր սա ազգաւ յոյն, և նստէր սա
'ի մեծի լերինն 'ի տեղի դիցն՝ զոր կոչեն աթոռ Անաս-
տայ¹, և էին սոքա երկօքին լեալ աշակերտք սրբոյն
'Իանիէլի՝ զոր վերագոյնն յիշեցաք. և մինչ դեռ
յիւրաքանչիւր լերին նստէին սոքա, 'ի ժամու՝
յորում մեռաւ սուրբն Ներսէս, տեսանէին սոքա
յիւրաքանչիւր լեառնէ աչօք բացօք 'ի տուրնջեան
ժամու զայրն աստուծոյ զՆերսէս իբրև յամպս յափըշ-
տակեալս: Չի հրեշտակք աստուծոյ տանէին զնա 'ի
վեր, և գունդք գունդք գային նմա առաջի: Իբրև տեսին
զայս տեսիլ անապատաւորքն, զարմացեալք ընդ գործն
ընդ այն. բայց Շաղիտայն՝ որ էրն յԱռեւծ լերինն՝ քան
զի էր հմուտ այր, գիտաց եթէ հանգուցեալ է սուրբն
Ներսէս, և այն ոգիք նորա երևին նմա. բայց Եպիփան
եդ 'ի մտի իւրում, թէ մարմնով իցէ յափշտակեալ
զնա: Ապա յարեան յիւրաքանչիւր լեռնէ ընթա-
ցեալք փութով մինչև յեկեղեաց գաւառ, եկին քննե-
ցին տեսին զի կատարեալ էր սուրբ հայրապետն Ներ-
սէս. և եկին մինչև 'ի Թիլոյ գեւղն, և տեսին զտեղին՝

1 Յամենայն օրինակս Նահապայ:

յորում եղեալ էր զնա, և դիպեալք միմեանց արքն
հաւատարիմք պատմէին միմեանց զոր ինչ տեսինն՝
առաջի ժողովրդոյն: Բայց էին արքն այն հրեշտակա-
կրօնք, յանապատին սնեալք և կեցեալք. զի և կարողք
էին նշանս առնել մեծս, և ամենեցուն գիտելի և ծա-
նօթք էին գործք նոցա:

Գ Լ Ո Ի Խ Ի Գ .

Յաղագս սրբոյն Շաղիտայի:

Շաղիտայս, այր սուրբ, էր լեալ աշակերտ մեծին
Դանիէլի. և 'ի տղայութենէ իւրմէ սնեալ էր համակ
յանապատս, և ընդ անապատաւորս խոտաճարակ
լեալ էր: Եւ յետ հանգստեան սրբոյն Ներսիսի գնաց
չօգաւ 'ի գաւառն Կորդուաց, և առնէր նշանս և
սքանչելիս, և բնակէր 'ի մէջ առիւծուց. աւելի քան
զքսան առեւծ հանապազ շրջէին ընդ նմա հանապա-
զորդեալք¹: Էր զի լինէր՝ զի յորժամ ցաւ ինչ ցաւէր
գազանացն, գային շուրջ պատէին զնովաւ, և ձգձգե-
ին զՇաղիտայն, և նշանաւ առնէին խնդրել զբժշկու-
թիւն: Եւ էր երբեմն՝ զի առեւծ մի մեծ, և էր ե-
լեալ եղէգն ընդ թաթուլ բազկին առիւծոյն, և եկն
առեւծն առ սուրբն Շաղիտայն 'ի լեառնն՝ յորում
նստէր. և զօրէն մարդոյ 'ի վեր առեալ զթաթուլն՝
ցուցանէր նմա զվերն, նշանացէր նմա բժշկել զինքն:
Իսկ սուրբն Շաղիտա հանէր զեղէգն՝ որ ընդ վերն
մտեալ էր, և թքանէր 'ի վերն, և թաշկինակաւն՝ զոր
ընդ գլուխն իւր էր ածեալ՝ հանեալ պատէր զթաթ-
առիւծուն և բժշկէր:

Եւ այսպէս բիւրապատիկ և պէսպէս առնէր զըս-
քանչելիս: Եւ գազանք էին կենաց կցորդ նորա, մինչ
շրջէր նա յանապատս զամենայն աւուրս կենաց իւրոց:
Եւ 'ի գետ իբրև հասանէր, կօշկօքն անցանէր 'ի վե-

1 Ի միում օրինակի չիք հանապաւորեալս:

րայ ջուրցն գետոցն, և ոչ թանային կօշիկք նորա: Եւ յորժամ 'ի շէն ուրեք իջանէր, զբազում մուրեալս դարձուցանէր նշանօք և արուեստիք: Միայն շրջէր. և իբրև իջանէր 'ի շէնս, առնէր բժշկութիւնս բազում հիւանդաց. և էր սա աւուրբք ծերագոյն:

Բայց ամենայն մարդ սպասէր և ակն ունէր մահու նորա, վասն ըմբռնելոյ զմարմին նորա: Իսկ սուրբն Շաղիտա իմացեալ զայս՝ թէ սպասեն առնուլ զմարմին նորա բազում մարդիկ, ապա խնդրեաց Շաղիտա յաստուծոյ, զի մի ոք ըմբռնեսցէ զմարմին նորա: Եւ եղև օր մի յաւուրց, որպէս սովորութիւն էր իւր, գնալ 'ի վերայ ջուրցն գետոյն: Եւ մինչ դեռ անցանէր նա ընդ գետն կորդուաց, ըստ խնդրուածոցն իւրոց՝ որպէս և խնդրեաց նա, յանկարծակի՝ իբրև կայր 'ի մէջ գետոյն՝ յանկարծօրէն ընդ ջրոյն մտեալ սուրբն Շաղիտայն ծածկեցաւ: Եւ մեծ գոյժ եղև գաւառին. և ժողովեցան անչափ բազմութիւնք մարդկանն 'ի մի վայր եկեալք կուտեցան, մինչև հատին դարձուցին ընդ այլ շրջեցին զգետն: Եւ խնդրէին զմարմինն սրբոյն Շաղիտայի, և ոչ կարացին ուրեք գտանել. զի իւր խնդրուածքն առ աստուած այսպէս էին լեալ յաւաջագոյն, սոյնպէս և կատարեցաւ:

Գ Լ Ո Ւ Խ Ի Է.

Յաղագս սրբոյն Եպիփանոս:

Այլ երանելին սուրբն Եպիփան էր ընդ¹ սրբոյն Շաղիտայի աշակերտ եղեալ մեծին Գանիելի. և սա 'ի մանկութենէ սնեալ էր յանապատի: Եւ յետ մահուանն մեծիքահասնայապետին՝ Ներսիսի եկն բնակեցաւ նա 'ի մեծ Ծոփս յանապատին, որ կոչի անուն տեղոյն Մամբրէ, 'ի վերայ գետոյն՝ որ անուանեալ

¹ Յերես օրինակս չեք ընդ. և 'ի միում օրինակի սուրբն Եպիփան ը- գեր սրբոյն Շաղիտայի:

կոչի Մամուշեղ: Եւ էր բնակեալ 'ի քարանձաւս, և հանապազորդեալ էր ընդ գազանս անապատի, և ժողովէին առ նա արջք և ինձք: Եւ էր սա հանապազորդեալ յանապատին, և առնէր սա մեծամեծ նշանս և սքանչելիս. և դարձուցանէր զբազում մուրեալս 'ի հեթանոսութենէ 'ի քրիստոնէութիւն, և ընդր զերկիրն Ծոփաց վանիւք. և դնէր վարժեար ընդ ամենայն երկիրն Ծոփաց, և լինէր սուրբն Եպիփան լոյս երկիրն Ծոփաց, և լուսաւորէր զնոսա մեծապէս:

Անցանէր և յերկիրն Աղձնեաց, լուսաւորէր և զնոսա. և ընդր զերկիրն Աղձնեաց վաներով. և շինէր վկայանոց մի յաւանին 'ի քաղաքին Տիգրանակերտի, և յօր յիշատակի սրբոցն 'ի փրկութիւն և 'ի բարեխօսութիւն աշխարհի. և առնէր ինքն նշանս, և դառնայր ինքն յիւր վանսն: Եւ էր մօտ 'ի գետն Մամուշեղ աղբեր մի, և ձուկն բազում ելանէր ընդ ակն աղբերն. և բազում մարդիկ հանեալ զձուկն, օգտէին 'ի նմանէ: Ապա երկու եղբարք 'ի վերայ ձկանն հաւառակեալք, էսպան մինն զմինն. և իբրև գիտաց սուրբն Եպիփան, ասէ. Յայում հետէ այտի ոք ձուկն մի կերիցէ: Եւ անդէն դառնացաւ ձուկն տեղոյն, և եղև իբրև զլեզի դառն մինչև ցայսօր ժամանակի. և ոչ ոք որսաց զնա մինչև ցայսօր ժամանակի: Բազում և այլ զօրութիւնս առնէր և նշանս անչափս:

Իբրև բազում կարգս ուղղութեան թողոյր 'ի գաւառսն յայնոսիկ սուրբն Եպիփան, իսկ նա էառ ընդ իւր զաշակերտսն իւր արս միանձունս լեառնականս անապատականս, արս հինգ հարիւր, երթալ գնալ յերկիրն Յունաց: Եւ մինչ դեռ երթային, 'ի ճանապարհին դիպեցաւ նոցա կին մի. իբրև անցին ընդ կինն, սկսաւ փորձել զնոսա Եպիփան, ասէ. Իբրև¹ զի գեղեցիկ էր կինն և վայելուչ: Ասէ մանուկ մի յաշակերտաց անտի. կինն, զոր դու գովեցեր, միականի էր: Եւ ասէ սուրբն Եպիփան. Դու բնաւ ընդէր նայեցար տեսանել զերեսս նորա. տեսանէս զի խորհուրդք չարք կան 'ի քեզ: Եւ անդէն մեկնեաց զմանուկն

¹ Օրինակ մի վաւ զի գեղեցիկ:

յիւրմէ, և հարածեաց զնա: Եւ ինքն չոգաւ եմուտ
 'ի ծով մեծ, և նաօք անցին յանապատ 'ի կղզիս. և
 ունէր զկղզին զայն օձից բազմութիւնք, և էին յայնմ
 կղզւոջ բնակեալ օձք իժք և քարքք, բազում գա-
 ղանք դաժանք թունաւորք: Եւ եղև իբրև չոգան, ե-
 հաս սուրբն Եպիփան 'ի կղզին յայն, մերժեցան անտի
 գազանքն, և թողին զկղզին և գնացին¹: Եւ այնուհետև
 ոչ ինչ նշաս եղև 'ի կղզւոջն յայնմիկ, այլ բնակեցան
 անդ խաղաղութեամբ: Մնդ եկեաց սուրբն Եպիփան,
 անդէն 'ի նմին կղզւոջ հանգեաւ:

Գ Լ Ո Ւ Խ Ի Ը.

Յաղագս մեծամեծ նշանացն և սքանչելեացն, որ երևեցաւ յաս-
 տուծոյ 'ի Մամբրէ յետ գնալոյն Եպիփանու:

Ապա իբրև գնայր սուրբն Եպիփան 'ի գաւառէն
 Ծոփաց յիւրմէ միանձնանոցէն՝ որ անուանեալ կոչի
 Մամբրէ², եթող անդ բազում եղբարս միաբանս միա-
 հաւանս հաւատացեալս կրօնաւորս քրիստոնէիցն,
 լեառնականս ճգնաւորս միանձուսս. և 'ի վերայ նոցա
 երէց մի գլխաւոր: Բայց էին 'ի նոցանէ ոմանք, որ բնաւ
 ամենևին այլ ինչ կերակուր չէր ճաշակեալ նոցա 'ի
 մանկութենէ իւրեանց, բայց լոկ բանջար և ջուր. և
 զհամ գինւոյ գիտէին ոչ զիարդ լինի³:

Եւ էր անդ եղբայր մի խստակրօն, որ մթին վարս
 վարէր. և ոչ ճաշակէր ամենևին 'ի բաժակէն կենա-
 րար փրկութեանն յուսոյն յարութեանն, այս ինքն
 յարենէն տեառն մերոյ Յիսուսի Քրիստոսի: Զի ոչ
 կարէր հաւատալ թէ ճշմարտիւ արիւն իցէ Որդւոյն

1 Յօրինակի միում և աղբիւս հալածեաց զամենայն. և ոչ մի երևեր.
 այլ բնակեցան անդ խաղաղութեամբ. և էլայ 'ի նմին կղզւոջ և հանգեալ 'ի
 Քրիստոս:

2 Օրինակ մի յիւրմէ իցէ, եթող անդ բազում եղբարս:

3 Օրինակ մի չուներ և զհամ գինւոյ գիտէին ոչ զիարդ լինի:

աստուծոյ, յորժամ ելանիցէ 'ի սեղանն աստուծոյ¹.
 այլ նմա գինի լոկ թուէր թէ իցէ, վասն այսորիկ
 վիճէր հանապաղ ընդ բազումս: Իսկ եղև օր մի յա-
 ւուրց, իբրև կատարէին անդ զխորհուրդս դոհու-
 թեան պատարագին 'ի վկայանոցի անդ յայնմիկ՝ զոր
 էր շինեալ սրբոյն Եպիփանու, յորժամ հանին զհացն
 սրբութեան և զգինին՝ արիւնանալ պատարագին 'ի
 վերայ սեղանոյն, և կայր եղբայրն անհաւատ 'ի վկայա-
 նոցին: Եւ երէցն ելեալ կայր 'ի վերայ առաջի սրբոյ
 սեղանոյն. յորժամ յառաջ քան զմատուցանել զպա-
 տարագն համբառնայր զձեռս էրէցն 'ի վերայ սեղա-
 նոյն, և ասէր.

Տէր աստուած զօրութեանց, որ արարեր զամենայն²
 յոչքնէ, և ստեղծեր զմարդ 'ի հողոյ կենդանի և
 անապականացու. և անցին զքոյով պատուիրանօքդ,
 և անկան 'ի մահ՝ իւրեանց պատուիրանազանցու-
 թեամբն: Եւ արդար դատաստանօք քովք մերժեցեր
 զնոսա 'ի դրախտէն փախկութեան յայս աշխարհ՝
 ուստի ստեղծեր, և գրաւեցան լինել ընդ մահապար-
 տութեամբ. սակայն ոչ թողեր 'ի ձեռանէ, բարբերարդ
 աստուած, այլ տեսցուցեամբ և շնորհօք միածնիդ քո
 վերստին ճննդեամբ նորոգեցեր զստեղծուածս քո.
 և բազում կերպարանօք այցելու եղեր արարածոց քոց:
 Առաքեցեր զմարգարէս, արարեր զօրութիւնս ազգի
 ազգի նշանս 'ի ձեռն սրբոց քոց՝ որք յազգս ազգս իւ-
 րեանց հաճոյ եղեն առաջի քո, ետուր զօրէնս յօգ-
 նականութիւն, առաքեցեր հրեշտակս վերակացուս:
 Իսկ իբրև եկն կառարած ժամանակաց, խօսեցար
 ընդ մեզ միածին Որդւովդ քո՝ որով զաշխարհս արա-
 րեր, որ է պատկեր փառաց քոց և կերպարանք էու-
 թեան քո, և կրէ զամենայն բանիւ զօրութեամբ. որ
 ոչ ինչ յափշտակեաց զէական Հօրն զբնութեանն
 հաւասար պատիւ անձինն. այլ աստուածն յա-
 լիտենական 'ի յերկրի երևեցաւ, ընդ մարդկան

1 Ի միում օրինակի 'ի սեղանն սուրբ և բաշխեալ յեամբ գահանային.
 այլ նմա:

2 Օրինակ մի յաւելու արարածս:

չըջեցաւ, 'ի սրբոյ կուսէն մարմնացաւ, զկերպարանս ծառայի էաւ, և եղև 'ի նմանութիւն տկարութեանս մերոյ, զի արասցէ զմեզ նմանակիցս փառացիւրոց: Զի յամենայն գայթակղութեանց և յամենայն մոլորութենէ փրկեցեր զմեզ. և բարձեր յամենայն երկրէ զանյուսութիւն թերահաւատութեան, և ետուր զուսոյ զհաւատս յարութեան ամենայն քոց արարածոց, որոց և զնմանութիւն պատկերի կերպարանաց քոց շնորհեցեր: Եւ հաւատովքն, զոր ետուր զօրանալ 'ի մարդիկ, զամենեսեան առ հասարակ միանգամայն կեցուցեր շնորհելով. զի ոչ եթէ վասն արդարութեանց ինչ մերոց, զի ոչ ինչ արարաք զբարիս 'ի վերայ երկրի, այլ վասն ողորմութեան և գթութեան քո՝ զոր սփռեցեր 'ի մեզ՝ համարձակիմք խնդրել 'ի սրտագիտէդ, որ քննես զսիրտս և զերիկամունս որդոց մարդկան: Գու, տէր, սրտագէտ յամենայնի, դու գիտես զձմարտութեան զվաստակոց զառնս զայսորիկ, զի խստամբերութեամբ վարի 'ի վարս վաստակոցիւրոց, և չիք հաւատք 'ի սմա. արդ յաւել 'ի սա հաւատս քան զհատ մանանխոյ, զի մի կորիցէ անձն սորա: Հովիւ քաջ, որ ելերդ 'ի խնդիր ոչխարին կորուսելոյ, և եղիր զանձն քո 'ի վերայ խաչանց քոց, արդ զսա փրկեա 'ի թերահաւատութենէս՝ յոր ըմբռնեալս է, զի մի յախշտակեցցէ թշնամին զանձն սորա, և քո ստեղծուածս և նմանութիւն կերպարանաց՝ յապականութիւն յաւիտենական կորստեան մատնեցի:

Եւ զայս աղօթս մատուցանէր էրէցն յառաջ քան զմատուցանելն պատարագին. և յետ այսորիկ մատոյց կատարեաց զպատարագամատոյցն զամենայն: Իբրև ասաց. Հայր մեր՝ որ յերկինս, եդ ծունր և կայր յաղօթս յերկար: Եւ մինչ դեռ եղեալ էր նորա ծունր և կայր յաղօթս, և կայր եղբայրն թերահաւատ 'ի յոտն, 'ի խոնարհ 'ի բեմէն նայէր 'ի սեղանն, սկսաւ տեսանել մեծամեծ սքանչելիս աչօք բացօք իւրովք: Քանզի տեսանէր զՔրիստոս, զի իջեալ կայր 'ի վերայ սեղանոյն. և բացեալ էր իւր զվերսն 'ի կողմանէ, զոր 'ի կողմն գեղարդեամբն խոցեցին. և 'ի վերէ կողմն

արիւնն ցնցղկացեալ հոսէր 'ի բաժակ անդր պատարագին, որ եղեալ էր 'ի վերայ սեղանոյն: Իսկ իբրև Խոսե զայս եղբայրն թերահաւատ կրօնաւորն, զարհուրեալ դողացեալ խռովեալ տաքնապեալ յերկիր կործանեալ կայր, 'ի բերանս հարեալ, պարտեալ թալացեալ ոգին սպառեալ յինքենէ:

Ապա երէցն յարուցեալ կատարեաց զգործ սրբութեան պատարագին. իջուցեալ զսրբութիւն օրինացն 'ի բեմէն, ետես զեղբայրն, զի յերկիր կործանեալ թալացեալ կայր: Իբր ետ ում տալ էր զօրէնսն, և եհան զմնացորդսն 'ի սեղանն, ապա ինքն մատուցեալ բուռն հարկանէր զեղբօրէն. և տեսանէր, զի նա թալացեալ պակուցեալ կայր 'ի գետնին: Ապա ջուր արկանէր ընդ բերանան՝. իսկ նա ուրեմն եբեր զոգի. և զգաստացեալ, մատեաւ եկաց պատմեաց զմեծամեծ սքանչելիսն՝ զոր ինչ ետեսն: Ապա կամեցաւ տալ նմա երէցն 'ի սրբութենէն անտի օրինացն. իսկ եղբայրն չհաւանեալ շառնոյր յանձն, վասն զի անարժան համարէր զանձն իւր: Այլ հոր հատեալ անձինն, 'ի ներքս իջեալ, զեւթն ամ ապաշխարեալ զթերահաւատութիւն մեղացիւրոց, և յետ եւթն ամին ապա զանձն արժանի ապաշխարութեան համարէր, ելանել առնուլ ընդ օրէնսն հաւասարել: Սակայն 'ի նոյն հոր իջուցեալ զանձն իւր զամենայն աւուրս կենաց իւրոց, մինչև 'ի նմին հոր վաղձանեցաւ եղբայրն: Ապա և նոյն երէցն հանգեաւ, և 'ի միասին երկոքին եդան 'ի ներքս 'ի վկայանոցին, ուր սքանչելիք երևեցան յեղբայրանոցին և պիփանու:

1 Յօրինակի միւսում ընդ բերան սուն:

Գ Լ Ո Ւ Խ Ի Թ .

Յաղագս Յուսկան՝ որ էր ՚ի զաւակէ Աղբիանոս եպիսկոպոսի, զոր կացոյց փոխանակ Ներսիսի Թաղաւորն Պապ յիւրոց կամաց՝ առանց մեծ եպիսկոպոսապետին կեսարու. և վասն այսորիկ բարձաւ իշխանու թիւնն հայրապետացն Հայոց զեպիսկոպոսն ձեռնադրել:

Եղև յետ մահուանն հայրապետին Ներսէսի կացոյց Թաղաւորն Պապ զՅուսիկ եպիսկոպոս, որ էր ՚ի զաւակէ Աղբիանոս եպիսկոպոսին Մանազկերտոյ: Ետ հրաման ունել նմա զտեղի հայրապետացն¹, իշխել փոխանակ նորա՝ զոր սպան. և էր նա փոխանակ նորա: Բայց լուաւ եպիսկոպոսապետն կեսարու՝ Թէ սպանին զմեծ հայրապետն Ներսէս, և փոխանակ նորա տեղի նորուն զոր կացուցին զՅուսիկ՝ առանց նորա հրամանի եղեալ, զի ոչ որպէս սովոր էին առ հայրապետն տանել ՚ի կեսարիա ՚ի ձեռնադրու թիւնն:

Եւ իրքս այս մեծ զարմանալով² ցասման եղեալ հայրապետին կեսարու վասն բանիս այսորիկ, և եղև ժողով եպիսկոպոսացն սիւնհոգոսին նահանգին կեսարու առանց հայրապետին. և գրեցին թուղթ ցասմամբ մեծապէս: Եւ նոյնպէս և գրեցին թուղթ առ Թաղաւորն Պապ, և լուծին զիշխանութիւնն կաթողիկոսութեանն. զի որ լիցին հայրապետ Հայոց, նա դրանն արքունի իշխեսցէ³ զհացն օրհնել. և մի իշխեսցէ ձեռնադրել զեպիսկոպոսն Հայոց, որպէս սովորութիւն էր ՚ի բնէ: Եւ յայնմ հետէ բարձաւ իշխանութիւնն Հայոց զեպիսկոպոսն ձեռնադրել. այլ որ լինէին եպիսկոպոսք ամենայն գաւառաց գաւառաց Հայոց և կողմանց կողմանց, այնուհետև յայնմ հետէ

1 Օրինակ մի հայրապետին:
2 Օրինակ մի զայրանալով:
3 Օրինակ մի վեղի:

որ միանգամ լինէին եպիսկոպոսք սահմանացն Հայոց, երթային ՚ի քաղաքն կեսարացոց, և անդ լինէին եպիսկոպոսք: Վասն զի յայնմ հետէ բարձաւ իշխանութիւնն յերկրէն Հայոց, այնուհետև ոչ իշխէին եպիսկոպոսք ձեռնադրել. բայց որ լինէր աւագ եպիսկոպոսացն, ՚ի վերոյ միայն նստէր, և հաց օրհնէր Թաղաւորացն: Եւ սա քրիստոնեայ, բայց համարձակութեամբ յանդիմանութեամբ ինչ ընդ ումեք չիշխէր բարբառել. կամ զի երկնչոտ էր և հաւան, և ըստ կամաց Թաղաւորին միայն ունէր զպատիւն, և կայր ՚ի լուութեան և ՚ի հանդարտութեան զամենայն աւուրս կենաց իւրոց:

Գ Լ Ո Ւ Խ Լ .

Յաղագս սգոյն, որպէս սգային զհայրապետն Ներսէս, և լինէին զնմանէ կաթողի:

Սպա յետ սպանանելոյն Պապայ զսուրբ հայրապետն Ներսէս, տխրեցաւ ամենայն մարդ խոր տրտմութեամբ. և ամենայն մարդ երկրին Հայոց հաւանէին խօսէին և ասէին. Բարձեալ են արդ փառք Հայոյ, զի բարձաւ արդարն աստուծոյ յայնմ երկրէ: Խօսէին իշխանքն և նախարարքն, և ասէին. Գիտեմք արդ Թէ կորեաւ երկիրս մեր. զի արդ հեղաւ արիւն արդար ՚ի տարապարտուց, մանաւանդ զի վասն աստուծոյ սպանաւ: Եւ խօսէր Մուշեղ սպարապետն Հայոց և ասէր. Սրբոյն աստուծոյ հեղաւ արիւն ՚ի տարապարտուց, այսուհետև ես ոչ կարեմ երթալ ՚ի վերայ Թնամեաց, և ոչ նիզակ ումեք ուղղել: Զի գիտեմ եթէ եթող աստուած ՚ի ձեռանէ զմեզ. և լքեալ եմք, և ոչ կարեմք համբառնալ զգլուխս մեր. զի գիտեմ ես՝ եթէ չէք յաղթու թիւնն ՚ի վերայ Թնամեաց երկրիս Հայոց. յաղթ ից նորա էր յաղթու թիւնն որ մեռան, և ազգի նոցա: Եւ սգային ամենայն ազատք և շինականք ծագէ ՚ի ծագ ամենայն սահմանաց երկրին Հայոց, ազատք

և շինականք ամենայն բնակիչք տանն Թորգոմայ, հայ լեզուն առ հասարակ:

Գ Լ Ո Ւ Խ Լ Ս.

Յաղագս թէ որպէս զինի մեռանելոյն հայրապետին Ներսիսի, և կամ որպէս 'ի նախանձ մտեալ տապալեաց թագաւորն Պապ զա մենայն եղեալ կրօնս կանոնիցն՝ որ ինչ եզան 'ի Ներսիսէ առ կենդանութեամբ նորա 'ի նմանէն:

Իսկ թագաւորն Հայոց Պապ, զի թէպէտ և սպան զհայրապետն աշխարհին Հայոց զՆերսիս, սակայն ոչ յազեցաւ մահուամբ նորա, այլ ջանայր այսպէս՝ թէ զինչ միանգամ կարգք իցեն ուղղութեան 'ի Ներսիսէ եղեալ յեկեղեցւոյն, եղծեսցէ և խանգարեսցէ: Եւ սկսաւ նախանձ վարել ընդդէմ յառաջագոյն կանոնելոցն 'ի նմանէ. և սկսաւ հրաման տալ յայտնապէս յաշխարհին աւերել զայրենոցսն և զորքանոցսն՝ զոր շինեալ էր Ներսիս 'ի գաւառս գաւառս, և աւերել զկուսաստանսն 'ի գաւառս գաւառս և յաւանս յաւանս պարսպեալս և ամրացեալս՝ որ նորին Ներսիսի էր շինեալ վասն ամրապահս առանդոցն՝ զգուշութեան: Քանզի յիւրում կենդանութեան երանելոյն Ներսիսի էր շինեալ շինեաց զայս կուսաստանս յամենայն գաւառս, զի որ միանգամ կուսանք և հաւատացեալք իցեն՝ անդր ժողովեսցին 'ի պահս և յաղօթս, և կերակրել յաշխարհէ և յիւրաքանչիւր ընտանեաց: Զայն աւերել հրամայէր Պապ թագաւորն, և զկուսանսն հաւատացեալս տայր հրաման 'ի խառնակութիւն պղծութեան:

Եւ յամենայն աւանս էր շինեալ նորին Ներսիսի և հիւանդանոցս, յամենայն կողմանց և ռոճիկս և դարմանս կարգեալս, և արս հաւատարիմս թողեալ տեսուչս հիւանդացն² և աղքատացն. նոյնպէս և

1 'ի վեց օրինակս առանդոցն:

2 Օրինակ մի հիւանդանոցացն:

այնոցիկ յանձն արարեալ որք երկիւղածքն էին յաստուծոյ, որք դատաստանացն յաւիտենականացն և գալստեանն Քրիստոսի սպասէին: Զվերակացուան հալածէր թագաւորն յիւրաքանչիւր տեսութեանէ, և զտեղիսն 'ի բաց աւերէր: Զոր վերակացուան կարգեալ էր յաղագս չքաւորացն և աղքատաց տեսուչ, զնոսա 'ի բաց հալածէր. և հրաման տայր ամենայն աշխարհի իշխանութեանն իւրոյ. Սղքատքն¹ բայց եթէ 'ի մոյր ելցեն. այլ անդր որ ինչ մի իշխեսցէ տանել, եթէ ոչ նորա եկեսցեն ժտեսցեն աղաչեսցեն, ապա թէ գտանել հաղիւ ինչ կարացեն: Եւ զկարգս պտղոյն և գտասանորդացն՝ որ 'ի նախնեացն կարգեալ սովորութիւն էր տալ յեկեղեցին, վասն այնորիկ հանէր հրաման ընդ աշխարհ՝ զի մի որ տացէ²:

Եւ յաւուրսն Ներսիսի հայրապետի ոչ որ իշխէր 'ի նմանէ հանել կամ թողուլ զկին իւր զամուսին յամենայն երկիրն Հայոց, զոր միանգամքողով կամ պսակաւ հարսանեացն օրհնութեամբ առեալ էր. և ոչ այլ առնել միւսանգամ իշխէր որ համարձակել: Եթէ յանկարծ մեռանէր որ, ոչ որ իշխէր անյուսութեամբ արտաքոյ կարգի կանոնի եկեղեցւոյ լալ զմեռեալն. և ոչ կոծ որ դնէր կամ աշխարանս մեռելոյն, և ոչ ձայնս որ արկանէր 'ի վերայ մեռելոյն յաւուրսն Ներսիսի. այլ լոկ արտասուօք և ըստ արժանի սաղմոսիւք և օրհնութեամբ, կանթեղօք և մոմեղինօք լուցելովք զմեռեալն յուղարկէին: Իսկ յետ մահուան նորա այնուհետեւ ամենայն մարդ առին հրաման համարձակութեամբ 'ի թագաւորէն, թողուլ զկանայս գամուսինս իւրեանց. էր զի մի այր տասն կին փոխէր. և առ հասարակ յանօրէնութիւն դարձան միանգամայն: Ապա յետ մահուան Ներսիսի յորժամ զմեռեալն լային, փողովք և փանդօք և փնօք զկոծսն պարուցն կաքաւելով, զտիգսն հատեալս, զերեսս պատառեալս, արք և կանայք պղծութեամբ ճիւղաղութեամբ պա-

1 'ի միում օրինակի իւրոյ աղքատացն:

2 'ի միում օրինակի հրամայէր աշխարհի այլ ոչ քանցն դայն:

րուք դէմ ընդ դէմ հարկանելով, և կամ արս¹ հարկանելով, զմեռեալն յուղարկէին:

Իսկ յամեն Ներսիսի զաղքատս բնաւ ամենեւին ՚ի մոյր ոչ տեսանէր ընդ ամենայն սահմանն Հայոց. այլ անդէն ՚ի հանգստեան նոցին, այս ինքն յօրկանոցն, ամենայն մարդիկ տանէին զամենայն պիտոյս նոցա. անդէն իսկ անկարօտ յամենայն ումեքէ լցեալ էին: Իսկ յետ մահուն քահանայապետին թէ առնէր որ հանգիստ աղքատացն, մեծ պատիժս կրէր ՚ի թագաւորէն:

Իսկ յաւուրն Ներսիսի ընդ ամենայն երկիրն Հայոց կարգք պաշտաման եկեղեցւոյն մեծապէս պայծառացեալ էր, և բազմութիւն սրբոց պաշտօնէիցն կանոնելոցն: Եւ յիշատակ սրբոց վկայից յաւուրս նորա յամենայն տեղիս Հայոց մեծախումբ ժողովովք² հանապաղ պայծառանային, և պատիւ հարցն եպիսկոպոսաց յամենայն գաւառս Հայոց յաճախէր ըստ արժանի իւրեանց. և կարգք վանականաց և ՚ի շէնս և յանշէնս առ հասարակ ծաղկեալ: Այլ ամենայն եղծեալ պականեցաւ խանգարեցաւ յետ մահուն նորա:

Իսկ յաւուրս քահանայապետութեան³ Ներսիսի ամենայն գաւառք Հայոց յամենայն ՚ի շէնս և ՚ի գեւղս յամենայն կողմանս Հայոց առ հասարակ ՚ի հրամանէ քահանայապետին էին շինեալ օտարատունք⁴ հիւանդանոցք օտարանոցք. և ամենայն մարդիկք երկիրն Հայոց էին պտղաբերք և ողորմածք առ ՚ի յիշել զաղքատս և զնեղեալս զտառապեալս և զօտարս, զհարստահարս, զնշգեհոս, զպանդուխտս, զհիւրս զանցաւորս. և էր նոցա կարգեալ վերակացուս սրբոյն Ներսիսի, և դարմանս ՚ի տեղեաց տեղեաց: Իսկ յետ մահու նորա աւերեաց զայն ամենայն թագաւորն Պապ, և անարգեաց զպատիւ եկեղեցւոյ. և բազում ինչ կարգ և

1 ՚ի հինգ օրինակս կամ ասիս. յօրինակի միում կամ ծախս. մեզ այսպէս ուղղել պատշաճ դատեցաւ: Ի Պատկանեան տպ. տիս:

2 Յամենայն օրինակս ժողովք:

3 Օրինակ մի հայրապետի:

4 Ի միում օրինակի չեք օպարապոսիք:

կանոնաց ուղղութեան յօրինուածոց՝ զոր եղ հայրապետն Ներսէս, և անցեալ դարձեալ ՚ի մուացօնս զամենայն կարգեալն տապալէր: Յետ նորա ելիցն յաշխարհէս բազում գաւառք Հայոց և բազում մարդիկ ՚ի հնութիւն դիւապաշտութեան դարձան, և ընդ բազում տեղիս Հայոց կուռս կանգնեցին ՚ի համարձակութենէ թագաւորին Պապայ. զի ոչ գոյր յանդիմանիչ, և ոչ որ էր այն՝ յորմէ խիթային. զինչ և կամէին գործել, համարձակութեամբ գործէին. բազումք պատկերս կանկնեալ, երկիր պագանէին:

Եւ հատ ևս յարքունիս Պապ թագաւոր զհող եկեղեցւոյն, զոր տուեալ էր թագաւորին Տրդատայ առ մեծաւն Գրիգորիւ քահանայապետիւ ՚ի սպաս պաշտաման եկեղեցւոյն ընդ ամենայն երկիրն Հայոց: Զի յեւթն հողոյն զհինգն հատանէր յարքունիս, և զերկուսն միայն թողոյր երկուս հողս: Եւ ըստ հողոյն թողոյր երկուս երկուս առ գիւղ մի երէց և սարկաւաք, և զայն ՚ի սպասու կացուցանէր յիւր ՚ի ծառայութեան զեղբարս և զորդիս երիցանցն և սարկաւաքացն: Զի նմա այսպէս թուեցաւ՝ եթէ զայն չարինչ կամացն հեճուկս Ներսիսի առնիցէ ՚ի կենդանեաց առ մեռեալս, վասն թշնամութեանն՝ զոր ունէր ընդ նմա: Եւ զայն ոչ ածէր զմտաւ՝ թէ զանձն կորուսանէ: Եւ ՚ի ժամանակին նուազէին ամենայն կարգք եկեղեցւոյ պաշտամանն սպասուցն յամենայն երկիրն Հայոց:

Գ Լ Ո Ւ Խ Լ Բ.

Յաղագս թագաւորին Պապայ թէ որպէս խոտորեցան ՚ի թագաւորէն Յունաց, և կամ որպէս սպանաւ ՚ի զօրացն Յունաց:

Եւ շրջեաց զմիտս իւր թագաւորն Պապ և խոտորեաց զսիրտ իւր ՚ի թագաւորէն Յունաց, և կամեցաւ խառնել զսէր իւր և առնել միաբանութիւն ընդ թագաւորին Պարսից: Եւ սկսաւ թիկունս իւր առ

նել զարքայն Պարսից, և արձակել անդրէն հրեշտակս յաղագս միաբանութեան: Եւ առաքէր հրեշտակս առ Թագաւորն Յունաց, եթէ կեսարիաւ հետ՝ և տասն քաղաք մեր լեալ է, արդ ՚ի բաց տուր. և զՈւռհա քաղաք շինեալ է նախնեացն մերոց. արդ եթէ ոչ կամիս խանգար ինչ առնել տուր ՚ի բաց. ապա թէ ոչ, կըռուիմք մեծաւ պատերազմաւ: Այլ Մուշեղ և ամենայն իշխանքն Հայոց շատ եղին ՚ի մտի արքային, զի մի քակեսցէ զուխտ յերկրէն Թագաւորութենէն Յունաց. և ոչ անսաց նոցա, և յայտնեաց զԹշնամու թիւն իւր՝ զոր ունէր ընդ Թագաւորին Յունաց:

Այլ իշխանքն Յունաց և զօրքն նոցին տակաւին էին յերկրին Հայոց. և անուն իշխանացն՝ միումն Տէրէնտ, միսուսմի Ադէ: Եւ յղեաց դեսպան մի գաղտուկ Թագաւորն Յունաց առ իշխանսն զօրացն իւրոց՝ որ էին յերկրին Հայոց, և հրաման տայր ըսպանանել զԹագաւորն Հայոց զՊապ: Եւ եղև իբրև ընկալան զայս հրաման ՚ի Թագաւորէն Յունաց իշխանքն իւր՝ որ էին ՚ի Հայոց երկրին, սպասէին մասու ՚ի դէպ՝ սպանանել զԹագաւորն Հայոց զՊապ: Եւ եղև ՚ի դիպան ժամանակի իբրև գիտացին Տէրէնդն և Ադէն զօրավարքն զօրացն Յունաց՝ թէ միայն է Թագաւորն Հայոց Պապ, և ամենայն մեծամեծքն և զօրքն Հայոց չէին անդ, և էր Թագաւորն Հայոց Պապ բանակեալ ՚ի դաշտին ՚ի Բագրաւանդ քաւառի ՚ի Խու անուն տեղւոյն, և բանակ զօրացն Յունաց բանակեալ էր անդէն մօտ առ բանակին Հայոց արքային. ապա զօրավարն Յունաց հաց մեծապէս գործեալ՝ յընթրիս հրաւիրեալ կոչեցին զմեծ Թագաւորն Հայոց զՊապ մեծապէս ըստ արժանաւորութեան նորա, որպէս օրէն էր զայր Թագաւոր ՚ի հաց մեծ կոչել. և առնէին կազմութիւն պատրաստութեան:

Եւ եկեալ Թագաւորն Պապ յընթրիս, մտեալ բազմեցաւ յուտել և յրմբել: Եւ իբրև մտանէր արքայն ՚ի խորանն Տէրէնդի զօրավարին Յունաց, և լեզէն սպարակիր հետեակն վահան ՚ի ձեռն, սակուր զգօտուոյ, շուրջ ՚ի ներքոյ զօրմովք խորանին պատեալ

պատկէին. սոյնպէս և արտաքոյ կազմէին ՚ի ներքոյ կուռ վառեալք, և ՚ի վերոյ հանդերձք զգեցեալք պատրաստէին: Իսկ Թագաւորն Պապ համարէր ՚ի միտս իւր թէ ՚ի պատիւ ինչ նորա զայն առնիցեն: Եւ մինչ դեռ յընթրիսն՝ ուտէր, սակրաւոր զօրքն ՚ի թիկանց կուսէ նորա կարգեալք պատկեալք կային շուրջ զնովաւ յամենայն կուսէ: Իբրև ընդ գինիս մտին, որպէս զառաջին ուրախութեանցն նուազն մատուցին արքային Պապայ, և առ հասարակ թմբկահարք և սրնդահարք քնարահարք և փողահարք իւրաքանչիւր արուեստօք պէսպէս ձայնիւք բարբառեցան: Եւ վահանաւոր լեզէնին հրաման ետուն. և մինչ դեռ Թագաւորն Պապ զուրախութեան գինին ունէր ՚ի մատունս իւր, և նայէր ընդ պէսպէս ամբօխ գուսանացն, ահեակ ձեռամբն յարմուկն՝ յոր՝ յեցեալ բազմեալ էր՝ ունէր տաշտ ոսկի ՚ի մատունս իւր, իսկ աջ ձեռնն եղեալ էր ՚ի դաստապան նրանին՝ զոր կապեալն էր յաջու աղգերն իւրում, և մինչ դեռ բերանն ՚ի բաժակին էր յըմպելն, և աջօքն յառաջ կոյս պշուցեալ հայէր ընդ պէսպէս ամբօխս գուսանացն, հրաման լինէր ակնարկելով զօրացն Յունաց: Եւ լեզէն սակրաւորքն երկու ՚ի թիկանց կուսէ կային ՚ի սպասու ոսկիկմբէ վահանօքն յանկարծօրէն կից ՚ի վեր առեալ զսակուրսն, զարկանէին Թագաւորին Պապայ. մին կշիռ զուրն հարկանէր սակրաւն, և միւսըն ևս սակրաւորն զաջ Թաթ ձեռինն՝ որ կայր ՚ի վերոյ դաստապանի նրանին՝ հարկանէր, կտրէր և ՚ի բաց ընդենոյր: Անդէն ՚ի բերանս տապալէր Թագաւորն Պապ. և գինին տաշտիւն և արիւնն պարանոցին նովաւ հանդերձ ՚ի վերայ բաժակալ սկրտեղն անկանէր առ հասարակ. և անդէն սատակէր Թագաւորն Պապ: Ընդ շփոթելոյ տաճարին խուովութեան՝ Գնէլ տէր քաւառին Անձեւացեաց յոտն կացեալ յիւրմէ բազմականէն, հանեալ զիւր սուսերն՝ հարկանէր զմի ՚ի լեզէնաց անդի սպանանէր, յայնցանէ՝

1 Յերկուս օրինակս ընկէին սպէր :
2 Օրինակ մի յոր՝:

որ հարին զԹագաւորն: Ապա Տէրէնդ զօրավարին Յունաց զիւր ուսերն հանեալ ածէր, տարակաց 'ի գլխոյն Գնեւոյ զսկաւառակն գլխոյն 'ի վերայ աչացն 'ի բաց ընդէնոյր: Եւ այլ ինչ որ ոչ կարաց յանդրդնել ասել ինչ ընդ նոսա և ոչ ինչ:

Գ Լ Ո Ւ Խ Լ Գ .

Յաղաքս որ ինչ խորհեցուն 'ի յետոյ իշխանքն Հայոց, ապա անցին կացին լուռ:

Եւ ժողովեցան եկին ամենայն իշխանքն Հայոց մեծամեծք 'ի մի վայր 'ի միասին, և Մուշեղ սպարապետըն, և Հայր մարդպետ, և ամենայն իշխանքն ասէին. Զինչ արասցուք կամ զինչ գործեսցուք, խնդրեսցուք զվրէժ Թագաւորին մերոյ, թէ ոչ: Եւ ապա հաստատեցաւ այս բան 'ի խորհրդեանն, և ասէն. Ոչ կարեմք հեթանոսաց 'ի պարսկաց 'ի ծառայութիւն մտանել, և թշնամի առնել զԹագաւորն Յունաց. և ոչ զերկուսեան թշնամի առնել, և ոչ առանց միոյ թիկանց կարեմք կեալ: Ապա եկաց այս բան 'ի խորհրդին, թէ զինչ եղև՝ ահա եղև, թող ծառայեսցուք Թագաւորին Յունաց. կացցուք 'ի հնազանդութեանն իշխանութեան Թագաւորութեանն Յունաց. զիարդ և կամք իցեն Թագաւորութեան Յունաց, արասցեն մեզ: Եւ ոչ ինչ արկին 'ի միտ, կամ վրէժ խնդրել, կամ այլ ազգ ինչ իրս առնել. այլ անցին կացին լուռ:

Գ Լ Ո Ւ Խ Լ Դ .

Յաղաքս Թագաւորելոյն Վարազդատայ երկրն Հայոց յետ Պապայ:

Եւ եղև յետ մահուն Պապայ Թագաւորին Հայոց, Թագաւորեցոյց Թագաւորն Յունաց զՎարազդատ ոմն 'ի նմին տոհմէն արշակունի 'ի վերայ աշխարհին

Հայոց: Եկն բազում շքով եմուտ յերկիրն Հայոց, և Թագաւորեաց յերկրին Հայոց: Եւ էր նա մանուկ յաւուրց, լի արութեամբ, կորովի ձեռք, քաջ սրտիւ, և 'ի մտաց թեթև, մանգաբարոյ տղայահանձար մանկամիտ: Բայց սակայն իբրև տեսին գնա, ժողովեցան առ նա ամենայն ազգք Հայոց մեծամեծք նախարարք, և կամեցեալ խնդացին զԹագաւորելն նորա 'ի վերայ իւրեանց:

Եւ սպարապետն Հայոց Մուշեղ առաջնորդէր Հայոց. և զգուշանայր զսահմանօքն Հայոց, որպէս սովոր էր կարգել զաշխարհ մեծապէս. և խրատ բարեաց Թագաւորին մանկանն Վարազդատայ մատուցանէր: Եւ հոգայր հանապազ վասն Թագաւորութեան աշխարհին Հայոց, և զիարդ կամ որպէս շէն լինել մարթասցէ. և հանապազ երկս արկանէր բարեխորհուրդն, զի հաստատուն կալ կարացցէ Թագաւորութիւնն: Խորհէր ևս ընդ իշխանսն Յունաց, և նոքօք ընդ կայսերն, թէ պարտ է նոցա քաղաք մի շինել յերկիրն Հայոց. 'ի մի մի գաւառսն, որ մին մի քաղաքս, որ երկուս երկուս ամուր պարըսպաւորս զօրանիստս հաստատել ընդ ամենայն երկիրն Հայոց, մինչև 'ի Գանձակ սահման երկիրն, որ Պարսից կուսէ էր, Հայոց սահման էր. և զամենայն ազատսն Հայոց կայսերական թոշակօքն զինուորել սոյնպէս և զօրաց երկրին Հայոց, զի այսպէս ամենայն զգուշութիւն լիցի առ 'ի թշնամեաց իւրեանց 'ի զօրացն Պարսից: Եւ Թագաւորն Յունաց յանձին ունէր մեծաւ խնդութեամբ առնել զայս. զի այսու ամենայնիւ աշխարհն հաստատուն լիցի և անշարժ 'ի նմանէն, զի մի կարացցէ Թագաւորն Պարսից յիւր վտարել զաշխարհն Հայոց:

Գ Լ Ո Ւ Խ Լ Ե .

Յողաբա թէ որպէս 'ի բանս չարախորհուրդս և անմիտ մարդկան ելեալ թագաւորն Հայոց Վարազդատ, զգորավարն Հայոց Մուշեղ սպանանէր:

Այլ իբրև տեսանէին զթագաւորն Հայոց Վարազդատ մեծ նախարարքն Հայոց՝ թէ մանուկ բանս երթուկ է, զչար 'ի բարոյ որոշել չգիտէ, սկսան այնուհետև ըստ կամաց իւրեանց վարել զթագաւորն. որպէս և կամէին, բանիւք իւրեանց տանէին և բերէին զնա: Նա առաւել ունին դնէր մանկտոյն՝ որ 'ի տիոց հասակակիցք էին նորա, առաւել քան զծերոցն իմաստնոց՝ որք կարող էին զօգտակար խրատն մատուցանել նմա:

Այլ Բատ, որ նահապետն էր ազգին Սահուհեաց տոհմին, դայեակ սնուցիչ թագաւորին Վարազդատայ, կամեցաւ նա զգործ զօրավարութեան սպարապետութեանն Մուշեղայ յինքն յափշտակել 'ի նմանէ: Վասն այսորիկ սկսաւ քսիս մատուցանել զնմանէն առ թագաւորին Վարազդատայ առ իւրում սանուն, և ասել՝ թէ 'ի սկզբան 'ի նախնեացն հետէ զձեր արչակունեաց տոհմին մամիկոնէից է կորուսեալ, զի հակառակորդք ձեր դոքա լեալ են 'ի բնէ անտի. և համակ զերկիրս Հայոց գոցա է կերեալ մանաւանդ Մուշեղի. մանաւանդ զի այր չար է և նենգաւոր: Զի սիրելի է թշնամեաց ձերոց, և ատելի սիրելեաց ձերոց. և համակ ընդ ձեզ նենգաւ է գնացեալ, երկմտութեամբ և դժխեմութեամբ: Զի ոչ այն Մուշեղ է, որ 'ի թագաւորութեան ժամանակ Պապայ 'ի պատերազմունսն Պարսից քանիցս անգամ ձեռնահաս եղև սպանանել զՇապուհ արքայն Պարսից, և ոչ եսպան, այլ արձակեաց զթշնամին. և երբեմն զկանայս Շապուհոյ թագաւորին 'ի

բուռն էարկ, և ինամոտ գթով ժանուարօք արձակեաց զնոսա զհետ Շապուհոյ: Ոչ այդ այն Մուշեղն է, որ զուռնայր արքայ Աղուանից 'ի բուռն էարկ, և սպանանել ոչ կամեցաւ, այլ արձակեաց զթշնամին: Ոչ այդ այն Մուշեղն է, զի զարքայն Պապհրամանաւ գորա և դորին խորհրդովդ զօրավարքն Յունաց սպանին. զի դա ռխացոյց և գրգռեաց զարքայն Յունաց 'ի վերայ թագաւորին Պապայ, մինչև ետ սպանանել: Այլ արժան է մեռանել 'ի ձեռաց քոց, և չէ պարտ կեալ դմա. այլ թէ ոչ աճապարեացես, արքայ, այժմ զհայ երկիրս խորհի ընդ քաղաքօք, և զօրանիստ առնէ բնակութեան զօրացն Յունաց: Եւ այնուհետև կամ թագաւորն Յունաց հանէ 'ի քէն զթագաւորութիւնս Հայոց, կամ այս Մուշեղ սպանանէ, և ինքն թագաւորէ: Եւ այսպիսի բանիւք գաղտնի հանապազ զթագաւորն գրգռէին, մինչև հաւանեցաւ ըստ կամաց նոցա զսպարապետն զգորավարն Հայոց սպանանել:

Ապա խորհուրդ արարին, թէ որպէս ըմբռնել կարացեն զնա. քանզի մեծապէս երկնէին 'ի նմանէն: Թէ զգայ, ասեն, մեծ պատերազմ առնէ. և ոչ որ կարէ զգէմ քաջութեան նորա ունել, բայց հնարիւք մեքենաւորութեամբ ինչ լինիցի հնար: Այսպէս սպասէին նմա: Եւ եղև յաւուր միջ հրաման ետ Վարազդատ արքայ Հայոց ընթրիս մեծ գործել և մեծ պատրաստութիւն առնել. և կոչել հրամայեաց յընթրիսն զամենայն աւագս պատուականս և զմեծամեծս, և զգորավարն Մուշեղ: Պատրաստեաց Վարազդատ արս ընտիրս հզօրս, զօրեղք, զի կազմ կայցեն գործոյն, հարկանել յանկարծօրէն յանպատրաստից յեղակարծումն ժամու 'ի վերայ Մուշեղի: Զնոսա քաջ ուրախ առնէր մեծապէս, և շատ գինի տայր ըմպել, և բազում առնէր զբօսումն ուրախութեան: Արքայն Վարազդատ տայր նշանս յառաջագոյն այնոցիկ, զոր էր սպանողն պատրաստեալ, եթէ յորժամ գիտիցես՝ թէ քաջ արբեալ իցէ, և զմտօք զառանցեալ յարբեցութեան սպարապետն Մուշեղ, ես յարուցեալ իբրև 'ի ձեմին երթալոյ պատճառաւ, և դուք պա-

տեսչիք զնովաւ: Եւ եղև իբրև անցին զառանցին 'ի գինւոյն՝ ըստ չափ անցանելով, և թագաւորն վարազդատ պահէր զանձն 'ի գինւոյն. իբրև գիտաց վարազդատ՝ թէ արդ յարբեցու թենէ մտաց ինչ չզգան՝, ինքն յարուցեալ իբրև յապարահէ զանց առնելոյ պատճառաւ, և աւագանին ամենայն բազմականացն յոտն կացին առ հասարակ, իբրև նմա պատիւ ինչ առնել: Եւ յանկարծ արքն, որոց էր տուեալ հրաման, երկոտասան այր կից զոյգ զինի կողմանէ զնմանէ բուռն հարկանէին, վեց այր 'ի մի բազուկն Մուշեղի, և վեց այր 'ի միւս բազուկն: Եւ ընդ ոտն կալ թագաւորին, նայեցեալ ընդ նա՝ եթէ այս ընդէր է՝ և թագաւորին պատախանի տուեալ, ասէ. Երթ առ Պապ արքայ, հարց և տես՝ թէ ընդէր է այդ: Եւ թագաւորն 'ի դուրս կոյս գնացեալ ելանէր, և ասէ Մուշեղ. Ի վերայ բազում իմոց վաստակոցն արեան և քրտան, և սլաքօքն զքիրտն ջնջելոյ, այս հատուցումն եղև ինձ: Բայց իբրև եհաս ինձ մահս, թէ 'ի վերայ ձիոյ դիպեալ էր...: Զայս միայն բանս ժամանեաց ասել, և այլ ոչ ինչ ոչ: Եւ անդէն Բատ Սահառնի, դայեակն արքային վարազդատայ, զնրանն՝ զոր յիւրում ազգերն ունէր՝ հանեալ, անցոյց ընդ փողս զօրավարին Մուշեղի. և անդէն 'ի բաց եհատ զգլուխ նորա: Եւ բարձին զնա, և տարան զմարմին նորա 'ի գեւղն իւր:

Գ Լ Ո Ւ Խ Լ Զ.

Յաղագս անմուծեան կտրծեաց ընդանեացն Մուշեղի, և այլ մարդկանն:

Եւ եղև իբրև տարան զմարմինն սպարապետին Մուշեղի 'ի տուն իւր առ ընտանիս իւր, ոչ հաւատային ընդանիք նորա մահուն նորա, թէպէտ և տե-

1. Յամենայն օրինակս հարց ինչ պատն:

սանէին զգլուխ նորուն զատ 'ի մարմնոյն անտի: Զի ասէին. Դորա յանթիւ ճակատ մտեալ էր, և վէր երբէք չէր առեալ. ոչ նետ մի դիպեցաւ երբէք, և ոչ այլոց զինու խոցեալ է զդա: Իսկ կէսք յառնելոյ ակն ունէին նմա. մինչև զգլուխն անդէն 'ի կռձեղն կարեալ կցեցին, և հանին եղին 'ի տանիսն աշտարակի միոյ, ասէին՝ թէ վասն զի այր քաջ էր, Առէզք իջանէն և յարուցանէն զդա: Պահապան կային, և ակն ունէին յառնելոյ մինչև նեխեցաւ մարմինն: Ապա իջուցին յաշտարակէ անտի, և լացին թաղեցին զնա որպէս օրէն էր:

Գ Լ Ո Ւ Խ Լ Է.

Յաղագս գալոյն Մանուէլի 'ի գերուծենէ Պարսից, և ինդրելոյ զվրէժն Մուշեղի, և հալածելոյ զթագաւորն վարազդատ յերկրէն Հայոց, և յինքն ունելոյ զերկրն Հայոց:

Ապա կացոյց թագաւորն վարազդատ 'ի քործ զօրավարու թեան սպարապետութեանն զԲատ նահապետն Սահառունեաց տոհմին, որ էր իւր դայեակ, բանսարկու քսուն սպանօղն Մուշեղի. Եւ էր նա սպարապետ փոխանակ նորա զօրավար ամենայն Հայոց: Եւ ազգին մամիկոնեան տոհմին տանուտէր նահապետ կացոյց թագաւորն, վաչէ անուն 'ի նմին տոհմէ:

Յայնմ ժամանակի դարձան 'ի գերուծենէն եկին 'ի Պարսից, զոր տարեալ էր Շապուհ արքային, որք երկու եղբարք 'ի մամիկոնեան տոհմէն. անուն միումն Մանուէլ, և անուն երկրորդին Կոմս: Քանզի զայն ժամանակաւ թագաւորին Պարսից սասանականին տուեալ էր պատերազմ ընդ մեծ թագաւորին Քուշանայ ընդ արշակունոյն, որ նստէր 'ի Բաղճ քաղաքին: Եւ իբրև երթային զօրքն Պարսից 'ի Քուշանացն պատերազմն, ապա և զմարդիկ գերուծեանն

1. Յամենայն օրինակս Կոմ. ուղղեցաք ըստ յաջորդացն:

որ 'ի Հայոցն էին Թագաւորին Պարսից՝ յղէր 'ի պատերազմ ընդ իւր զօրսն. և Մանուէլս այս երթայր ընդ նոսա հանդերձ եղբարքն իւրով Կոմսիւ: Եւ իբրև եղէն խառնորդք երկոցունց գնդացն ընդ միմեանս, ապա 'ի պարտութիւն մատնեցան զօրքն Պարսից յերեսաց զօրացն Քուշանաց. դարձան 'ի փախուստ անհնարին հարուածովք, հասին 'ի վերայ զօրացն Պարսից. զի ոչ մի 'ի նոցանէն ոչ ապրեցուցանէին 'ի զօրացն Պարսից, բանքեր անգամ ոչ ապրէր. բայց Մանուէլ որդի Արտաշինայ 'ի մամիկոնեան 'ի տոհմէն, հանդերձ եղբարքն իւրով Կոմսիւ, բազում քաջութիւնս կատարեալ 'ի նմին ճակատուն, սակայն հետիոտս ապրէին: Եւ գային յամենայն զօրացն Պարսիցն սորա միայն հասանէին առ Թագաւորն Պարսից ողջ ապրեալք, և բազում քաջութիւնս կատարեալ:

Սակայն Թագաւորին Պարսից բազում տրտմութիւն լինէր յաղաքս իւրոյ զօրացն կոտորածոյն. սակայն և զայնու զայրացեալ զակատէր, զի զնոսա միայն տեսանէր ողջ եկեալ յամենայն զօրացն իւրոց: Յասուցեալ ընդ նոսա, այսն արարեալ, հարածեաց յիւրոց սահմանացն. արձակեաց զնոսա յերկիրն իւրեանց: Եւ գնացեալք գային դէմ յանդիման յիւրեանց երկիրն արարեալ: Եւ էին հետիոտք երկօքին եղբարքն. և էին երկօրեան մեծք անհեղեղք, երկօրեան անձնեայք որպէս սկայազունք: Մինչ դեռ գային 'ի ճանապարհի, ոչ կարէր Մանուէլն գնալ, զի ոտիւքն ցաւած էր. ապա Կոմս եղբայր իւր ըստանձնեալ առեալ բառնայր, և տասն տասն խրատսի բերէր ըստ անձին զայնչափ այրն զանհեղեղ զանարի. եկն եբեր յերկիրս Հայոց: Եւ եղև իբրև եկն Եհաս յերկիրն Հայոց Մանուէլ եղբարքն իւրով Կոմսիւ հանդերձ, իբրև ետես զնա Վաչէն՝ որ յառաջն էր լեալ նահապետ, մինչ չև եկեալ էր 'ի նա՝ ետ ցնա զպատիւ իշխանութեանն, զոր առեալ էր 'ի Թագաւորէն Վարազդատայ: Քանզի նա էր երէց յազգին, և Մանուէլն ունէր զնահապետութեան ազգին տանուտէրութեան պատուին. և Վաչէն լինէր երկրորդ:

Իսկ յորժամ Եհաս եկաց Մանուէլն 'ի փառս տէրութեան իւրոյ, նախ առանց հրամանի Թագաւորին Վարազդատայ յինքն յափշտակեաց զզօրավարութեանն զսպարապետութիւնն. զի այն ինչ որ իւրոց նախնեացն 'ի բնէն կալեալ էր 'ի սկզբանէ, զոր արքայն Վարազդատ չնորհ առնէր իւրում դայեկին Բատայ, զայն Մանուէլ յինքն հանեալ ունէր զիշխանութիւնն: Եղև յետ այսորիկ, պատգամ յղէր սպարապետն Հայոց Մանուէլ առ Թագաւորն Վարազդատ, և ասէր՝ Թէ փոխանակ ամենայն ազգին մերոյ վաստակոցն, զոր 'ի նախնեացն 'ի հնոց ժամանակաց հետէ միամտութեամբ առ ձեզ արշակունիս վաստակեալ եմք, և եղեալ զանձինս մեր 'ի վերայ ձեր կեցեալ և մեռեալ եմք 'ի վերայ ձեր, ամենայն նախնիքն մեր առաջինքն անկան 'ի պատերազմունս 'ի վերայ ձեր, Վասակ հայր Մուշեղի կորեաւ 'ի վերայ Արշակայ արքայի, և մեք հաւնապազ վաստակեալ և աշխատեալ եմք 'ի վերայ Թագաւորութեան ազգիդ ձերոյ, և փոխանակ կեանս առնելոյ ընդ վաստակոցն, արդ որք 'ի Թշնամեացն մեռան, որք մնացին՝ զայն դուք արշակունիք կոտորեցիք: Արդ Մուշեղ այր քաջ եղբայր իմ, որ 'ի վերայ ձեր մաշեաց զանձն իւր 'ի մանկութենէ իւրմէ, վանեաց կոտորեաց զԹշնամիս ձեր, և ոչ կարացին Թշնամիքն սպանանել, դու կալար 'ի բազմականի խեղդեցեր զնա: Նա դու չես իսկ արշակունի, այլ 'ի պոռնկութենէ եղեալ ես որդի. վասն այդորիկ ոչ ծանեար զվաստակաւորսն արշակունեաց: Նա մեք չեմք իսկ լեալ ձեր ծառայք, այլ ընկերք ձեր և 'ի վերոյ բան զձեզ. զի մեր նախնիքն լեալ էին Թագաւորք աշխարհին ձեռնաց, և վասն եղբարց իւրեանց գրգռութանն, զի արիւն մեծ անկեալ է 'ի վերայ, վասն այնր եմք գնացեալք. և վասն բարւոյ հանգստի գտանելոյ՝ եկեալ դադարեալ եմք: Առաջին Թագաւորքն արշակունիք, որք գիտէինն զմեզ ո՛վ էաք կամ ուստի էաք. այլ զի դու բանզի չես արշակունի, գնա յաշխարհէս, և մի մեռանիր 'ի ձեռաց իմոց:

Իսկ Վարազդատ Թագաւորն պատգամ յղէր պա-

տասխանոյն առ զօրավարն Մանուէլ, և ասէր. Եւ քան զի չեմ'արշակունի, զի եղի զԹագ նախնեաց իմոց արշակունեացն, և կալայ զաշխարհ առաջնոց իմոց, և խնդրեցի զվրէժ հօրեղբօրն իմոյ Պապայ 'ի չարագործ յեղբօրէն քուսմէ 'ի Մուշեղայ, բայց զի դու չես յաշխարհէս յայսմանէ, զի քեզէն իսկ ասացեր բաս յերկրէն յաշխարհէն ձենաց եմք լեալք Թադաւորք 'ի բնութենէ, և այսր պանդուխտք եմք եկեալք, արդ ըստ օրինակի եղբօրն քո մի մեռանիր: Զի իմ, առ բարերարութեան իմոյ, արձակեալ լիցի զքեզ երթ գնա յերկիրն ձենաց, անդ կեաց, և անդէն Թագաւորեսջիր յերկիրն քում: Ապա Թէ ոչ կամիցիս գնալ, մեռանիս 'ի ձեռաց իմոց որպէս և Մուշեղն մեռաւ:

Իսկ յորժամ բազում անգամ երթեալք եկեալք պատգամաւորք՝ բազում խտտագոյն քան զխտագոյն բանս կսկծանաց առ միմեանս յղէին, և յետ այսուրիկ ժամադիր միմեանց լինէին՝ պատերազմաւ զմիմեանս տեսանէլ: Իսկ 'ի հասեալ 'ի ժամադիր ժամուն, եկեալ տային ընդ միմեանս պատերազմ: Եւ Թագաւորն Վարազդատ առնոյր զօրն իւրոյ բանակին, և գնայր հասանէր 'ի տեղի ճակատուն, վառեալ կազմեալ պատրաստեալ 'ի պատերազմ. սոյնպէս և սա պատրաստագոյն քան զնոսա: Եւ Մանուէլ սպարապետն հասանէր իւրով գնդաւն 'ի նոյն տեղի. և 'ի դաշտին կարնոյ լինէին խառնուրդք երկոցունց գնդացն ընդ միմեանս բախելոցն:

Թագաւորն Վարազդատ և սպարապետն Մանուէլ զնիզակս առեալ, միմեանց յարձակեալ ակոյտանք ելանէին: Իբրև զաչս 'ի վեր ամբառնայր արքայն Վարազդատ, և նայէր ընդ գալն իւր և տեսանէր զսպարապետն Մանուէլն, 'ի մեծութենէն հասակին և 'ի շքեղութենէ անձինն և յամրակուռ յերկաթապատ յոտիցն մինչև ցգլուխն առ հասարակ յանվթար զինէն, 'ի հաստամետ յանձնէն, և 'ի հաստատուն երիվարէն և յասպազէն՝ վառելոյն

1. Յամենայն օրինակս յսպարէն:

յանշարժ սպառազինէն, համարեցաւ կշռեաց զնա 'ի միտս իւր իբրև զլեառն մի բարձր զանմատոյց: Սակայն ածեալ զմահ ընդ միտս, յարձակեցաւ. զի այնուհետև չունէր ակն անձինն սպրեւոյ: Սակայն զի մանուկ մարդ էր արքայն Վարազդատ, իբրև ետես զնա այնպէս՝ զի չէր ինչ կուռոյ տեղեակ, էած զմտաւ Թէ 'ի զրահսն ոչ ինչ կարիցէ նիզակ գործել, առ ձեռաց կորովութիւնն զնիզակն ընդ բերան արկանէր զօրավարին Մանուէլի: Իսկ Մանուէլ բուռն հարկանէր զնիզակէն. հանեալ 'ի նմանէ զնիզակատէգն՝ ընդ իւր Թուրծն հանէր, և բազում զիւր Թափէր զատամունսն, զնիզակն յինքն հանէր յարքայէն:

Եւ արքայն Վարազդատ 'ի փախուստ դառնայր յերեսաց զօրավարին Մանուէլի. և անդէն Մանուէլ զտէգ նիզակին 'ի ձեռինն կալեալ, և նիզակաւն 'ի կառափն մատուցեալ ծեծէր զարքայն Վարազդատ. այնպէս տանէր իբրև սպարէզս չորս: Եւ անդէն որդիքն Մանուէլի յարձակեցան մէն մի նիզակ 'ի ձեռն, Հմայեակն և Արտաշէսն, սպանանել զարքայն: Ինքն իսկ Մանուէլ աղաղակէր զինի որդւոցն իւրոց, և ասէր. Ս.յ մի լինիք տիրասպանուք: Եւ նոցա լուեալ զձայն հօրն, վաղվաղակի արագ արագ դառնային 'ի նմանէ. և 'ի պարտութիւն մատնեցաւ այն օր գունդն արքունական առաջի մանուէլեան գնդին:

Ոչ ինչ այնուհետև սակաւ սպանեալք անկանէին ընդ երեսս դաշտին, բազում խոցք և խեղք վիրաւորք. և բազում նախարարք սատակեցան. բազում փախտեալք հալածականք լինէին: Մինչ դեռ գունդըն մանուէլեան էին զկնի փախտեիցն, և գայր հասանէր Համազասպեան սեպուհ մ՝ 'ի մամիկոնեան տոհմէն, անցանէր առ անկելովք դիակամբքն և առ խոց վիրաւորօքն պատերազմին. և ընդ նոսին ընկեցեալ էր և զՊարեգին, տէր գաւառին ռըշտունեաց. բայց ողջ կայր, զի ոչ խոց էր և ոչ քնասեալ ինչ: Ս.յս Պարեգին փեսայ լեալ էր յառաջ նորին Համազասպէի, զքոյր նորին Համազասպուհի անունն ունէր կին: Եւ իբրև եկն Թագաւորն Շապուհ յեր-

կիրն Հայոց, սա եթող զկիրնն իւր և փախեալ: Ապա տարան զՀամազասպուհի յերկիրն Տոսպաց, 'ի քաղաքն 'ի Վան. հանեալ կախեցին զնա պարսիկքն զբարձր աշտարակացն՝ որ կայր 'ի վերայ քարանձաւին, 'ի կախազանի սպանին զնա:

Իսկ յայնմ աւուր իբրև անկեալ կայր այն Գարեգին 'ի մէջ անկելոցն, եկն Համազասպ աներ նորուն անցանել առ նոքօք: Աղաղակեաց Գարեգինն, և ասէ. Տէր Համազասպեան, և զիս տես. հրաման տուր նժոյգ մատուցանել, թող հեծայց: Եւ ասէ ցնա Համազասպեան. Ո՞վ ես դու: Եւ ասէ. Ես եմ Գարեգին ուրտունի: Եւ ետ հրաման Համազասպեան վահանաւորացն, որ ընդ նմա էին, ասէ. Իջէք և դիք զվահանսդ 'ի վերայ նորա, և պահեցէք: Եւ ինքն էանց. ապա իջին վահանաւորքն եդեալք զվահանսն 'ի վերայ, և կային պահէին ըստ հրամանի տուելոյն:

Ապա յետ այտորիկ դայր Գանուն ոմն գամապետ սպարակրացն՝ գնդին մանուէլեան զօրացն. ետես զի իջեալ էին վահանաւորք 'ի վերայ, և զԳարեգինն պահէին, եհարց ցնոսա՝ թէ ո՞վ է այդ, և դուք ճիմ իջեալ կայք յայդմ տեղուջ: Ասեն նոքա՝ թէ սա Գարեգին ըռտունեաց տէր է. և մեզ հրաման ետ Համազասպեան, իջանել պահել զսա: Եւ մեծաւ ցամամբ զայրանալով՝ 'ի բարկութիւն մեծ բորբոքէր Գանունն, և ասէր. Արդ ուրեմն վերստին կամի Համազասպեան զսա իւր փեսայ առնել. և զՀամազասպուհի զքոյր իւր տալ սմա կնութեան. վասն այտորիկ անխայեաց 'ի դա, պահել հրամայէր: Եւ անդէն ոտն ածեալ էջ 'ի ձիոյն, եհան զթուրն, մատուցեալ 'ի նա՝ պատառ պատառ կոտորեալ, անդէն ցրեալ սատակեաց զնա:

Իսկ այլ զօրքն ամենայն դեռ դային 'ի կոտորածոյն, զբազումն ձերբակալ արարեալ և կալեալ ածէին: Եւ զԲաան, արքային Վարազդատայ զքսուն, զըս-

1 Ի հինգ օրինակս գամապետս պրակոսոյն. յերկուս այլ՝ գամապետս պրակոսոյն. մեզ այսպէս ուղղելի դատեցաւ:

պանօղն Մուշեղի, կալեալ իւր որդուքն առաջի սպարապետին Մանուէլի, և զայլ՝ որք միանգամայն գործոց սատարն լեալ էին՝ ըմբռնէին զամենեսեան, առ նա ածէին: Եւ մեծաւ դատաստանօք դատեցաւ զանօրէնն Բատ սպարապետն Մանուէլ: Բայց նախ յանդիման նմա հրամայէր փողոտել զորդին նորա, ապա յետոյ զնա գլխատել. և զայլն կոտորեաց ըստ նմին օրինակի: Եւ զթագաւորն Վարազդատ հալածեցին 'ի յերկրէն 'ի սահմանացն Հայոց, չոգաւ գնաց 'ի յերկիրն Յունաց. անդ եկաց որչափ և եկեաց, և անդէն մեռաւ:

Եւ սպարապետն զօրավարն Հայոց Մանուէլ նուաճեաց զաշխարհս, և զամենայն մեծամեծս և զնախարարսն Հայոց առ ինքն ժողովէր, և էր նա առաջնորդ և գլուխ նոցա. և վարէր զիւր իշխանութիւնն, և տայր հրաման աշխարհի փոխանակ թագաւորի. և ունէր զաշխարհ 'ի շինութեան: Եւ զկիրնն Պապայ արքայի զԶարմանդուխտ տիկին, հանդերձ որդուովք արշակունուովք, առեալ զնոսա՝ 'ի տեղի թագաւորի կալեալ 'ի պատիւ շրջեցուցանէր: Մեծաւ իմաստութեամբ և բազում յաջողութեամբ աշխարհին Հայոց մեծապէս առաջնորդէր, որչափ եկաց ժամանակս: Բայց անուանք պատանեկացն արշակունեացն, անուն երիցուն՝ Արշակ, և կրտսերուն՝ Վաղարշակ: Զնոսա առեալ Մանուէլն սպարապետն իբրև զսան սնուցանէր, և զմայրն նոցա զԶարմանդուխտ 'ի մեծի շքի տիկնութեան պատուէր: Բայց յորժամ տեսանէր Մանուէլն զոր ինչ գործեացն ընդդէմ էր հրամանաց թագաւորին Յունաց, ածեալ զմտառ իւրով՝ թէ արժան է նմա գէթ զմի որ թիկունս առնել նմա, ապա խորհեցան խորհուրդ ընդ տիկնոջն, և կամեցաւ թիկունս առնել զարքայն Յունաց:

Գ Լ ՈՒ Խ Լ Ը

Յաղագս եթէ զիւրդ սպարապետն Հայոց Մանուէլ, հանգերձ ամենայն աշխարհաւն Հայոց, ձեռն ետ 'ի Թագաւորն Պարսից . և մարզպան և աշխարհակալ աշխարհին Հայոց զառաջնն ած 'ի Թագաւորէն Պարսից զՍուրէն, և մեծաւ պարգևօք մեծարեցաւ 'ի նմանէ . և Թէ որպէս յետոյ խորամանկութեամբ Մերուժանայ արծրունւոյ եղև ապստամբութիւն, և պատերազմունք յուզեցան:

Ապա յետ այսորիկ առաքեցին Զարմանդուխտ տիկինն Հայոց և սպարապետն Մանուէլ զՔարջոյլ Մաղխազ, և ընդ նմա զբազումս 'ի նախարարացն Հայոց, հրովարտակօք ընծայիւք և պատարագօք առ Թագաւորն Պարսից, զի 'ի նա ձեռս տայցեն և զնա պաշտիցեն, և նմա միամտութեամբ ծառայեսցեն, և տայցեն նմա զաշխարհս Հայոց: Եւ չորքան հասին Քարջոյլն, և որք ընդ նմայն էին, 'ի դուռն Թագաւորին Պարսից. մատուցին նմա զհրովարտական զտիկնոջն և զսպարապետին Հայոց, և ետուն նմա զյղեալ պատգամն հնազանդութեան: Եւ յորժամ ետես զնոսա Թագաւորն Պարսից, մեծաւ խնդութեամբ ընկալեալ զնոսա, և մեծապէս մեծարանօք պատուեաց զնոսա, և մեծաւ պարգևաւ առնէր զՔարջոյլն:

Եւ ընդ նմա առաքէր յերկիրն Հայոց զՍուրէն պարսիկ մի ճոխ 'ի նախարարացն իւրոց. և ընդ նմա յղեաց տասն հազար հեծեալս վառեալս սպառազէնս, զի երթիցէ Սուրէն յաշխարհն Հայոց 'ի Թիկունս օգնականութեան զօրավարին Մանուէլի, և պահել 'ի Թշնամեաց զտիկինն զԶարմանդուխտ: Եւ ետ Թագաւորն Պարսից տանել 'ի ձեռն Սուրենայ Թագ և պատմուճան, և զվառ Թագաւորացն տիկնոջն Զարմանդուխտոյ, և Թագս մանկանցն որդւոցն երկուցունց Սրշակայ և Վաղարշակայն: Զսոյն և սպարապետին Մանուէլի սոյնպէս ետ տանել զԹագաւորական պատմուճանն, սամոյր մ' և զգլխոյ պատիւ գարգ-

մանակ ոսկի արծաթ, ու 'ի պատիւ գլխոյ 'ի վերայ գագաթանն 'ի Թիկանց արծուոյն՝ հանգոյցք Թագի կապեալ աշխարաւանդ հանգոյց, և լանջաց պատիւ՝ ապիզակ, որպէս օրէնք են ունել Թագաւորաց. և շիկակարմիր խորան, և 'ի վերայ խորանին արծուի նշան, և սրահակս մեծամեծ և կապուտակ երկնագոյն հովանոցս: Եւ ոսկի սպաս տաճարին առաքէր սպարապետին Մանուէլի. և տայր նմա յիւրմէ ձեռանէ իշխանութիւն մեծ 'ի վերայ աշխարհին Հայոց:

Եւ եկն եհաս Քարջոյլն խորխոռունի յերկիրն Հայոց. և էած զՍուրէն պարսիկ, տասն հազարաւն: Եկին բերին զպարգևսն տիկնոջն և մանկանց նորա. սոյնպէս սպարապետին Մանուէլի ունէին պարգևս իւրաքանչիւր աւագացն, և տանուտէրացն իւրաքանչիւր մեծամեծացն Հայոց: Եւ յորժամ տեսանէին զմեծարանսն՝ և զսէր Թագաւորին Պարսից, տիկինն Զարմանդուխտ և սպարապետն զօրավարն Հայոց Մանուէլ մեծաւ խնդութեամբ մեծարէին զՍուրէնն: Տային զաշխարհն Հայոց 'ի ձեռն Սուրենայ, և հնազանդէին հրամանաց Թագաւորին Պարսից. և կարգէին Թագաւորին Պարսից յաշխարհէն Հայոց հարկս՝ տալ ընծայս և պատարագս: Սոյնպէս և մարզպանին Սուրենայ հաս և կօշիկս և զպիտոյս՝ զուճկացն. սոյնպէս և տասն հազարացն զարման և կերակուր ըստ պիտոյիցն: Եւ սրտի մտօք արարին իւրեանց Թիկունս. և տէր գտեալ իւրեանց զարքայն Պարսից, և կային 'ի ծառայութեան նորա. և ստէպ ստէպ դեսպանք Թագաւորին Պարսից երթային և գային յերկիրն Հայոց. և մեծապէս զմտերմութիւն միամտութեանն, որ էրն, ցուցանէին Թագաւորին. և ստէպ առաքէր պարգևս տիկնոջն Զարմանդուխտոյն. սոյնպէս և զօրավարն Հայոց Մանուէլի: Յոյժ մտերիմ և սիրելի լինէր Մանուէլ Թագաւորին Պարսից և մեծապէս փառաւորեալ աւագանայր 'ի նմանէն:

1 Ի չորս օրինակս զմեծարանսն. 'ի միւռնն զմեծամեծսն. մեզ այսպէս ուզղելի Թուեցաւ:
2. Յամենայն օրինակս զպիտոյս ուճկացն:

Եւ Մերուժանն արծրունի իբրև տեսանէր զայն ամե-
նայն փառս աւագութեան, որովք շքեղացոյց զՄա-
նուէլ արքայն Պարսից, զի որպէս զեղբայր կամ զոր-
դի այնպէս պատուեաց զնա. յոյժ նախանձէր նա
ընդ փառսն Մանուէլի. և խնդրէր նա հնարս հնա-
րել, հանել զնա յաչաց թագաւորին Պարսից. զի
փոխանակ նորա ինքն լիցի սիրելի: Եւ իբրև այլ հնարս
ինչ ոչ կարէր գտանել դուրս նենգութեանցն առ
Պարսիկս, ընդ որ մտցէ, ապա խորհեցաւ նա ընդ
միտս իւր զնենգութիւն չար, և կեղծաւորութեամբ
իւրով զգործ իւր յառաջացոյց: Զի իբրև նա յեցաւ
'ի միամտութիւն զօրավարին Մանուէլի, սկսաւ նախ
հպատակութեամբ զմիտսն գողանալ. նախ մտերմու-
թեամբ հաճել զմիտս նորա. ապա զանձն իւր հոգա-
ծու և խնամակալ երեւցուցանէր նմա. ապա եկեալ
գուշակութիւն առնէր նմա սուտ 'ի բնաց իւրոց' թէ
գիտասջիւր դու, ո՞ր Մանուէլ, զի դեսպան լեալ է յար-
քայէն Պարսից. յաղագս քո բերեալ ունին հրաման
առ Սուրենն, զի զքեզ կալցին կապեսցեն. կամ աս-
տէն սպանցեն, կամ ոտիւք և ձեռքք և պարա-
նոցաւ կապելով մեծաւ զգուշութեամբ տանել
առ թագաւորն Պարսից: Արդ գուն գիտա՛, տես
խորհեաց ընդ միտս քո թէ զինչ գործեսցես:
Եւ եղև յորժամ լուաւ զայս Մանուէլ, կայր
զարմացեալ հիացեալ ընդ միտս իւր. և ասէր թէ
չիք իմ յանցուցեալ առ պարսիկս, էր աղագաւ զայն
առնիցէ ընդ մեզ: Եւ ասէ Մերուժանն Մցանուէլ.
Ես ճշգրտեցի և հաստատեցի, զի իբրք այդ ստոյգ
են. ես մեծաւ սիրով և հոգաբարձութեամբ գուշակ
եղէք քեզ: Իսկ իբրև հաւատաց բանին Մերուժանայ
Մանուէլն. և կարծեաց 'ի միտս իւր թէ ստոյգ են
բանքն այն զոր լուաւ, ապա գունդ կազմեաց, և զօր
բազում առ ինքն կուտեաց զօրավարն Հայոց Մանու-
էլ: Եւ մինչ դեռ խաղաղութեամբ Սուրենն իւրով
բանակաւն բանակեալ էր յանհոգս յանկարծս՝ և
աննենգ խաղաղութեամբ, իբրև ոչ ինչ գոյր 'ի մէջ

1. Օրինակ մի յանկարծ:

նոցա նենգութիւն դաւաճանութեան ըստ համբա-
ւահան չարագործն Մերուժանայ, յանկարծօրէն
յեղակարծումն զօրավարն Հայոց Մանուէլ հասանէր
անկանէր 'ի վերայ բանակին Սուրենայ, և զտասն
հազարսն զպարսիկսն միանգամայն կոտորէր: Բայց
զմարդպան Սուրենն միաձի արձակէր, շնորհել զարևն
իւր՝ պարգև արարեալ: Եւ զարմացեալ Սուրենն ընդ
իրսն ընդ այնոսիկ թէ ընդէր, էր աղագաւ նա զայս ար-
դեւք գործեաց. և ասէ Մանուէլ ցՍուրենն. Զքեզ վասն
բարեկամութեան սիրոյն արձակեալ, ողջանդամ եր-
թիջիւր զճանապարհս քո. այլ ես 'ի պարսկաց 'ի խափս
այլ ոչ անկայց: Եւ ինքն Մանուէլ Հայոց զգունդն
կազմէր, և զարսն պատրաստէր. և գիտաց այնու-
հետև թէ մեծ թշնամութիւն յարոյց և մեծ
գրգռութիւն ընդ թագաւորին Պարսից: Եւ յայնմ
հետէ զօրավարն Հայոց Մանուէլ հանդերձ ամենայն
գնդաւն զտիկին Զարմանդուխտ զկին թագաւորին
Պապայ 'ի գլուխ առեալ, 'ի տեղի թագաւորացն
չըջեցուցանէին. և ինքեանք կային 'ի մարտի պատե-
րազմին յաղագս շինութեան աշխարհին Հայոց
յամենայն կողմանց ընդ թշնամիս և ընդ սահմա-
նակիցս, որ շուրջ զիւրեամբք էին, և աւելի զօրքն
Պարսից զամենայն աւուրս կենաց իւրոց. բայց Մե-
րուժանն գնայր անդր առ թագաւորն Պարսից ամ-
բաստան զՄանուէլէ:

Գ Լ Ո Ւ Խ Է Թ .

Յաղագս Գումանդ Շապուհ՝ որ սուաքեցաւ 'ի թագաւորն Պար-
սից տալ պատերազմ ընդ Հայս, և սատակեցաւ 'ի Մանուէլէ զօրք
իւրովք հանդերձ:

Ապա թագաւորն Պարսից արձակեաց 'ի վերայ
Հայոց զԳումանդ Շապուհ քառասուն և ութ հա-
զարաւ, գալ առնուլ աւերել զերկիրն. և եկին հա-
սին նոքա, մինչև 'ի սահմանսն Հայոց որ յատրպայա-

կան կուսէն էր: Ապա իբրև զայն լսէր զօրավարն
Հայոց Մանուէլ, և գումարէր զզօրսն իւր ըստ բռ-
շոպ ժամանակին որչափ և եկն ՚ի ձեռն իւր՝ քսան
հազար, և ճեպեաց Մանուէլ և եհաս ընդդէմ գըն-
դին, և արկանէր ՚ի սուր զզօրսն Պարսից. և զԳումանդ
Շապուհն սպանանէր. և դարձեալ ելանէր մեծաւ
յաղթութեամբ:

Գ Լ Ո Ւ Խ Խ

Յաղագս Վարազայ թէ որպէս կամ զիւրդ առաքեցաւ ՚ի Թագա-
ւորէն Պարսից, և սատակեցաւ ՚ի Մանուէլէ իբրև զառաջինն:

Ապա յետ այսորիկ Վարազ ոմն զօրավար թագաւո-
րին Պարսից գայր հասանէր ութուտասն բիւրու յեր-
կիրն Հայոց, տալ պատերազմ ընդ Մանուէլի ընդ
սպարապետին, և ընդ ամենայն գնդին Հայոց: Ապա
կազմէր պատրաստէր սպարապետն զօրավարն Հայոց
Մանուէլ հեծեալս սպառազէնս տասն հազար, և ե-
կեալ ապր պատերազմ ընդ Վարազայ: Հարկանէր և
սատակէր, ջնջէր զնոսա ՚ի միջոյ. և գլխովին զՎա-
րազն սպանանէր. թափէր զկապուտ սաստիկ, զզարդ
և զզէն զօրացն, և դառնայր մեծաւ խաղաղու-
թեամբ:

Գ Լ Ո Ւ Խ Խ Ա

Յաղագս Մականայ՝ զոր առաքեաց գործեալ Թագաւորն Պարսից
՚ի վերայ երկրին Հայոց և ՚ի վերայ Մանուէլի զօրօք բազօք, և
սատակէր ՚ի Մանուէլէ իբրև զառաջինն:

Եւ եղև յետ այսր ամենայնի առաքեաց Թագա-
ւորն Պարսից զՄովսէսն քառասուն բիւրու ՚ի վերայ
երկրին Հայոց: Եկն եհաս հանդերձ ամենայն բազ-

մութեամբ զօրաց իւրոյ յերկիրն Հայոց, և էառ
զկողմն մի զերկիրն Հայոց. և բանակեալ էր յԱրտան-
դան դաշտին: Անկանէր ՚ի վերայ բանակին Մանուէլն
՚ի գիշերի, և անդէն առ հասարակ ընդ սուր հա-
նէր զամենեսեան ՚ի զակիչն, և զՄրուկանն սպանանէր,
և թափէր աւար բազում. և ոչ զմի ոչ ապրեցուցանէր
՚ի նոցանէն:

Գ Լ Ո Ւ Խ Խ Բ

Յաղագս խաղաղութեան ամս եւթն:

Եւ յետ այսորիկ ամս եւթն, և այլ ոչ ևս յաւելին
զօրքն Պարսից ժտել ինչ մտանել ՚ի սահմանս Հայոց.
և եղև խաղաղութիւն երկրին: Եւ ժողովեցան առ
զօրավարն Մանուէլ ամենայն ցրուեալք երկրին. Ե-
կին անգան՝ այր յայր, և էին բանակեալ յանհոգս.
և զօրավարն Հայոց Մանուէլ առաջնորդէր նոցա: Ե-
կին ապա և մնացորդք ՚ի տանէն Սիւնեաց պատանեակ
երէք մնացեալք ՚ի կոտորածէն Պարսից առ զօրավարն
Հայոց Մանուէլ. և անուանք նոցա միւսումն² Բաբիկ,
և միւսումն Սամ, միւսումն Վաղինակ: Եւ ընկալաւ զնո-
սա զօրավարն Հայոց Մանուէլ. և եղև նոցա օգնական,
և դարձ արար նոցա յերկիրն իւրեանց. և կացոյց տէր
զԲաբիկ ՚ի վերայ երկրին, և զերկուսն ևս ըստ իւրա-
բանչիւր չափու. և էր Բաբիկ նիզակակից զամենայն
աւուրս կենաց նորա: Նոյնպէս յամենայն գաւառս
կացուցանէր սպարապետն Հայոց Մանուէլ նահա-
պետս և տեարս գաւառաց գաւառաց. և առաջնորդէր
ամենեցուն խաղաղութեամբ: Եւ ամենայն երկիրն Հայոց
՚ի խաղաղութեան ընդ հովանեաւն Մանուէլի զամե-
նայն աւուրս կենաց նորա, ամենայն մարդիկ երկրին
Հայոց վայելին յաւուրս իւրեանց. ուտէին և ըմպէին

1 Օրինակ մի էին յԱրարատ:
2 Օրինակ մի Քոյն:

և ուրախ լինէին զայն ամս եւ թն տէրութեանն Մանուէլի, մինչև ՚ի բաժանումն երկրին Հայոց և ՚ի քաղտումն թագաւորութեանն:

Գ Լ Ո Ւ Խ Խ Գ.

Յաղագս Մերուժանայ արծրունոյ, որ հանդերձ զօրօքէն ՚ի վերայ Մանուէլի, և սատակեցաւ ՚ի նմանէ:

Ապա Մերուժանն արծրունի վաղուց ևս յաւուրսն Արշակայ արքայի լեալ էր ապստամբ ՚ի թագաւորէն Հայոց, ինքնակամ ձեռս տուեալ յարքայն Պարսից, և զօրէնս Մաղղեղանցն յանձն առեալ էր, և ուրացեալ զհաւատսն քրիստոնէութեան հաւատոց, և բազում անգամ լեալ էր առաջնորդ զօրացն Պարսից, և մեծամեծ չարիս անցուցեալ էր ընդ երկիրն Հայոց. և տակաւին էր նա առ թագաւորին Պարսից: Ապա գրգռեաց Մերուժանս այս զթագաւորն Պարսից, և առեալ զօրս բազումն ՚ի նմանէ, և եկն եհաս յերկիրս Հայոց: Եւ էր սորա մեծաւ պարծանօք պարծեցեալ առ թագաւորին Պարսից, զի կամ կալեալ կապեալ տարցի զՄանուէլն առ թագաւորն Պարսից, և կամ զգլուխն հատեալ՝ զառաջեալ բերէ թագաւորին Պարսից:

Գայր հասանէր ամենայն բազմութեամբն զօրացն Պարսից յերկիրն Հայոց, և թողոյր զբանակ զօրացն Պարսից ՚ի գաւառին Կորձէից, և ինքն իւրով սեփհականաւն գնդաւն հրոսիւն ժողովելով մեկնէր զատանէր յԱրեաց գնդէն: Կամէր յանպատրաստից գալ անկանել ՚ի վերայ Մանուէլի, միայն անձամբ անուն առնուլ և ինքեան միայն կատարել ջանայր, զի ՚ի պարծանսն իւրոյ անձամբ վճարել զգործ պատերազմին: Վասն այսորիկ այսպիսի բանս խօսէր ընդ զօրավարսն Արեաց գնդին, և ասէր՝ եթէ ես նախ երթայց լրտեսեցից, և զձեզ տարեալ արարից ՚ի վերայ, զի այսպէս զիւրաւ լիցի ՚ի բուռն արկանել ըմբռնել:

Եւ ինքն զիւր գունդն առեալ, խաղայր գայր հասանէր յերկիրն Կոզ գաւառի. և ինքն զտեղի առեալ, առնէր տես ՚ի բանակն Մանուէլի:

Եւ գային հասանէին լրտեսքն, և դիտէին զՄանուէլ զի էր բանակ նոցա ՚ի Բագրաւանդ գաւառի ՚ի Բագուան աւանի, որ է մօտ յաւերակսն Զարեհաւանդ քաղաքի: Եկին դիտեցին դէտքն զբանակն Մանուէլի, և զերամակ ձիոց բանակին յորում վայրի կային. և չոգան տարան զըոյց նմա: Եւ խորհեցաւ նա առնուլ զերամակ բանակին. այնմ ուշ առնէր, և խնդալից եղեալ՝ ասէր պարծելով առաջի իւրոց զօրացն, թէ վաղիւ յայս ժամ իմ կապեալ ընկեցեալ զՄանուէլն, և յանդիման նմին զի իննորա Վարդանոյշ խայտառակեալ իցէ: Եւ չու արարեալ կատարել զգործն՝ յոր փութացեալ կամէր հասանել, և էին ՚ի վայրսն՝ ընդ որ գալ էր գնդին ընդ ճանապարհն՝ լերինք ինչ, որում ՚ի բնակչացն եղջերք կոչէն: Եւ մինչ դեռ գայր Մերուժանն ՚ի ճանապարհի գնդաւն իւրով, դիպեցան նմա ուղեւորք. յորս հարցանէր Մերուժանն և ասէր, եթէ ճանապարհս ՚ի Բագրաւանդ ընդ ո՞ր երթայ: Եւ ուղեւորացն տուեալ պատասխանի, ասացին. ճանապարհ ընդ եղջերս է: Եւ մեծապէս խտրեաց Մերուժանն ընդ միտս իւր. տրտմեցաւ ընդ բանսն, սակայն տայր հրաման չարաչար քարչել զուղևորսն և ծեծել: Եւ ինքն անցեալ ըստ ուղին՝ իջանէր ՚ի հմայս քաղաքութեան, զքուէս հարցանէր. և ոչ գոյր նմա յաջողակ յուռութեալ կախարդանացն՝ յոր յուսայրն:

Ապա սրտմտութեամբ մեծաւ զիւր դէտսն առաջի արկեալ՝ յերամակակայն արշաւէր, զի հնար լիցի նմա նախ ըմբռնել: Եւ հասեալ ՚ի տեղին, զերամակ ձիոց ոչ գտանէր. վասն զի յաստուծոյ այնպէս իմն եղև իրաւունք պատրաստութեան Հայոց գնդին, զի սպարապետին Մանուէլի ամենայն Հայոց գնդին տուեալ էր ժամ յորս երթալոյ. վասն այսորիկ դիպեցաւ, զի զամենայն երամակն ՚ի շէն էր ածեալ. և նոքա դեռ սրոյ պատրաստեալ էին ՚ի հեծանել: Եւ անտի գուժաւոր հասանէր առ զօրավարն Հայոց Մանուէլ, թէ գիտա տես, զի Մերուժանն

արծրունի հասեալ է բազում գնդաւ 'ի վերայ քո: Ապա կազմեցան ըստ նմին պատրաստեցան ամենայն զօրքն Հայոց գնդին, և Մանուէլ սպարապետն. և մտին առաջի սուրբ ոսկերացն Յովհաննու, որ կայր յայնմ գեւղ. ուխտաւոր լինէին և խնդրէին յաստուծոյ, զարդար դատաւորն յօգնականութիւն կոչէին, լինել նոցա այցելու օգնական¹: Եւ անտի 'ի դուրս ելեալք, զտիկինն արչակունի հանդերձ մանկամքն Արշակաւ և Վաղարշակաւ զնոսա և զիւրեանց կանաւնին ընդ նոսա արձակեալ, յամուր յուղարկէին 'ի լեառնն մեծ՝ որ անուանեալ կոչի Վարազ: Եւ զմանուկն Արտաւազդ, որդի Վաչէի, ընդ կանանին տայր հրաման երթալ Մանուէլ. իսկ նա ոչ հաւանէր, չառնոյր յանձն: Եւ էր նա 'ի տիոց տղայ. և ըստ մանկութեանն օրինի, ըստ կրօնից Հայոց՝ որպէս օրէն էր՝ զգլուխ մանկոցն տոյնպէս 'ի ժամանակին գերծեալ էր զգլուխ մանկանն Արտաւազդայ, և ցցունս էր թողեալ և գէս արձակեալ: Ապա իբրև ոչ հաւանեցաւ նա ընդ կանանին երթալ, մտրակ 'ի վեր առեալ Մանուէլի տանջէր զմերկ գլուխ Արտաւազդայ. սաստէր նմա չերթալ 'ի պատերազմ վասն մանկութեան ժամանակին տիոց: Իսկ նա առ նորա ականէ գնաց ընդ նոսա. բայց ապա յետոյ վառեալ կազմեալ պատրաստեալ զկնի պատերազմին:

Այլ յորժամ զտիկինն ամենայն աղախնիւն իւրեանց յուղարկեցին յամուրն, և ինքեանք վառեալք կարգեալք կազմեալք 'ի պատերազմն, 'ի մի վայր գումարեալք, նշանս արձակեալք դրօշս փողփողեալս, ըստ Գեւորն աւան 'ի դուրս ելանէր ընդ կողմն արևմտից. և անդէն ընդ առաջ ելեալ նոցա Մերուժանայ իւրով գնդաւն՝ որ եկեալ էր 'ի վերայ նոցա: Եւ չարագործն մեղաւորն Մերուժանն զիւր զգէնն և զարդ և զնշանն սաղաւարտին բազմաց եղեալ էր ըզնոյն օրինակ, և զբազումս յիւր կերպարանեալ էր 'ի մէջ իւրոյ գնդին, և ինքն զիւր նշան ոչ ունէր: Սակայն Մանուէլ իբրև տեսանէր զնոցա գունդն, հան-

¹ Օրինակ մի յաւելու բարեխօսութեամբ սրբոյն:

գերձ իւրով գնդաւն առիւծաբար վարազօրէն յարձակեալ 'ի նոցա գունդն խառնեցաւ. ուշ եղեալ այնոցիկ՝ որ զՄերուժանայ նշանն ունէին, համարէր էթէ զՄերուժանն սպանանիցէ: Եւ զբազում ախոյեանից հատանէին զգլուխս, որք զնոյն զնորին Մերուժանայ ունէին զնշանս. և տեսանէին զի չէր նա:

Ապա խօսել սկսանէր սպարապետն Մանուէլ ընդ իւրում նիզակակցին Բաբկան. և ասէր. Տեսանես, քանի խաբէաց զմեզ կախարդն Մերուժանն. այլ իմ և նորա յառաջու շատ լեալ 'ի միջ վայրի 'ի հաշտութեան ժամանակի, նշան մի գիտեմ ես զնորա. զի յորժամ 'ի ձի հեծեալ էր, երան բարձի նորա ոչ յանձին և 'ի ծունկն ոչ հասանէր, այլ 'ի բացեայ կայ 'ի ձիոյ անտի: Արդ եկ զոյգ հասարակ այսմ նշանի ուշ դիցուք, թերևս ճանաչել կարացուք զգիւթ քուէիցն զկախարդն: Ապա զոյգ միտ եղեալ երկուցունցն, և տեսեալ զՄերուժանն, այնու նշանաւ ծանեան տեսին. զի յայլակերպս լեալ էր, զի զիւր նշանն ոչ ունէր: Ապա ձայն տուեալ յառաջ կոչեաց զՄերուժանն Մանուէլ, և ասէ ցնա՝ թէ այ կախարդ, ցերբ խաբէս զմեզ, և վասն քո և զայլս ևս տաս ջարդել. այլ մեք ծանեաք զքեզ զի աւաղիկ կաս, և ապրել քեզ չիք հնար այսօր 'ի ձեռաց մերոց. զի այսօր էա՞ծ կատարեաց զջարիս քո տէր աստուած 'ի գլուխ քո, և մատնեաց տէր 'ի ձեռս մեր: Իսկ յորժամ զայն լսէր Մերուժանն, անդէն վազվազակի նիզակ առեալ, յառաջ խաղացեալ, ախոյեանն ելանէր Մանուէլն: Սակայն յորժամ հարկանէին նիզակօքն, քանզի երկոքեան արքն յաղթք էին, երկոքեան 'ի ձիոյն յերկիր անկանէին, և անդէն նիզակակիցն Մանուէլի Բաբիկ տէր գաւառին Սիւնեաց հասանէր, նիզակաւ 'ի վերուստ 'ի վայր 'ի կողին կարէր ընդ գետինն, և ոչ կարէր յառնել: Իսկ զսպարապետն Մանուէլ իւր վարաւանդասպասքն յերիվարն հանէին, և զՄերուժանայ զգլուխն 'ի բաց հատանէին. և ամենայն զօրացն լինէր փախուստ, իբրև տեսին թէ Մերուժանն մեռաւ:

¹ Օրինակ մի յաւելու ելեալ:

Եւ աստի գունդն մանուկեան խրախոյս առեալ յարձակեցան զՏեա մերութանեան գնդին. հարկանէին սատակէին զնոսա, և զմի 'ի նոցանէն ոչ ապրեցուցանէին: Այլ մանուկն Արտաւազդ 'ի Մանուկէ գաղտ եկեալ էր 'ի ճակատն. սակայն վառեցաւ կազմեցաւ և եմուտ, զանխուլ 'ի մանուկեան գնդէն, առ ափն Եփրատ գետոյն. եհար սատակեաց 'ի մերութանեան գնդէ անտի անթիւ բազում սպառազէնս կոտորեաց: Եւ նշանակիր մի 'ի Մերութանայ իբրև ետես զԱրտաւազդն, յընչացք եբաց¹. զի տեսանէր զնա պատանեակ մի կայտառ անմուրուս, երեսօք գեղեցիկ. ապա զնշանն զնիզական պատեալ, յարձակեցաւ 'ի վերայ նորա: Իսկ նա ընդ գիրկս մտեալ, հարկանէր զայրն նետիւ. և կարանէ 'ի կարան թափ հանեալ զնետն ցամաք ընկենոյր զնա: Եւ առեալ զնիզակն զՏեա մտեալ փախստէիցն, ընդ սուր հանեալ զզօրսն Մերութանայ, աւելի քան զամենեսեան Արտաւազդ որդի Վաչէին մանուկն կոտորէր. և ինքն մեծաւ անուամբ, և բազում աւարաւ՝ զոր կապուտն թափէին 'ի զօրաց թշնամեացն:

Բայց յաւուր յայնմիկ լինէր մեծ շնաս անհնարին. զի Վաչէ երկրորդն Մանուկի, ձին զուլամբ երթեալ, սպանանէր: Սոյնպէս և զՊարջոյլ Մաղխազ ձին տարեալ սատակեաց. վասն զի տրմուղ 'ի թերավարժ ձիոյ հեծեալ էին երկօքին:

Իսկ² գառնայր Մանուկէ երթայր 'ի բանակն տիկնոջն հասանէր. տանէին ընդ ինքեանս զգլուխն Մերութանայ. և Սամուէլ որդի Վահանայ ոչ գիպեցաւ ընդ Մանուկի, զի դարձաւ նա 'ի բանակն: Սակայն յորժամ տեսին զգլուխն Մերութանայ կանայք բանակին Մանուկի, մեծաւ աղաղակաւ ձիչ բառնային³. զի նոքա այսպէս համարեցան թէ այն գլուխ Սամուէլի որդւոյ Վահանայ իցէ, վասն զի նման միմեանց էին երկօքեան, Մերութանն և Սամուէլ: Ապա տե-

1 Օրինակ մի յԵՄԼՈՅԷ. Բայց զի:
 2 Օրինակ մի յԱԼԵՂՈՒ ՔՐԻՍՏՈՍԻՄ զԵՐՏԵԱՄ:
 3 Օրինակ մի ձԷՆ Բարձեալ Լային:

սին զգլուխն Մերութանայ, զի զցիցն երկայն կախեալ էր, յայնմ ծանեան եթէ չէ Սամուէլայ, այլ Մերութանայ արծրունոյ. այլ ասացին. Սակայն դա մեր եղբայր է: Ապա եկին բերին զմարմին Վաչէի 'ի բանակ անգր հօրն Արտաւազդայ, և զմարմինն Պարջուլայ Մախազու խոռխոռունոյ. եդին աշխար մեծապէս, և լացին զնոսա: Եկին բերին զայրն նշանակիրն Մերութանայ, զոր եհարն Արտաւազդ նետիւն. և ամենայն ոք զարմանայր ընդ այն, զի նետն թափ կարանէ 'ի կարան անցեալ էր, իբրև տեսին զնա՝ ապրեցաւ 'ի մահուանէ: Այլ իբրև լուան զօրքն Պարսից՝ զոր թողեալ էր Մերութանայ 'ի դաւառն Կորձէից՝ թէ սատակեցաւ Մերութանն, և կորեաւ գունդն որ ընդ նմա, և ինքեանք 'ի Պարսից երկիրն փախստական գնացին. և Հայոց երկրին լինէր խաղաղութիւն բազում:

Գ Լ Ո Ւ Խ Խ Գ .

Յաղագս թէ զնորդ թագաւորեցոյց Մանուէլ սպարապետն զմանուկն Արշակ, և ապա ինքն Մանուէլն մահու մեռանէր:

Ապա յետ այսր ամենայնի, զոր արարեալ զօրավարն սպարապետն Մանուէլ, հանդերձ արշակունի տիկնաւն, և մանկամբքն երկօքումբք՝ Արշակաւն և Վաղարշակաւն, հանդերձ ամենայն բանակաւն Հայոց մեծամեծ աւագայնոյն նախարարօքն երևեալ հասանէր 'ի դաւառն Կարնոյ. և ամենայն տանուտեաքք ընդ նմա: Եւ տայր սպարապետն Մանուէլ զգուստր իւր Վարդանդուխտ կին Արշակայ մանկանն արշակունոյ, և փեսայ իւր առնէր զնա: Առնէր հարսանիս և եղբօր նորին Վաղարշակայ, և տայր նմա զգուստր ասպետին բազրատունոյ 'ի Սպեր գաւառէ, որ թա-

1 Օրինակ մի սպարապետին:

գաւորքն թագաւորն լեալ էին՝ ի բնմէ ազգին թագաւորութեանն արշակունոյ. և մեծապէս արարեալ զհարսանիսն ամենայն երկիրն Հայոց, ցնծացեալք խնդացեալք էին ընդ այն մեծ խնդութիւն ուրախութեանն: Ապա յետ այսորիկ դարձեալ ՚ի մի վայր ժողովեալ զաշխարհ ամենայն զմարդիկ երկիրն Հայոց, և թագաւորեցոյց զմանուկն զԱրշակ երկիրն Հայոց, և զՎաղարշակ երկրորդ նմին: Եւ ընդ այն ևս ցնծացեալ առնէին մեծապէս ուրախութիւն և ցնծութիւն ամենայն երկիրն Հայոց:

Ապա յետ այսորիկ հիւանդացաւ սպարապետն զօրավարն Հայոց Մանուէլ զախա հիւանդութեան մահու. և կոչեաց զորդի իւր զԱրտաշիւր, և ետ նմա զտէրութիւն իւր և զսպարապետութիւն զօրավարութեանն իւրոյ: Եւ պատուիրէր նմա հնազանդ հպատակ կալ արքային Արշակայ, և լինել միամիտ. ջանալ և վաստակել, և տալ պատերազմ փոխանակ աշխարհին Հայոց զանձնքո, որպէս քաջ նախնիքն ՚ի վերայ աշխարհին մտադիւր մեռանել: Զի, ասէ, առ աստուած այն արդարութիւն մեծ է և ընդունելի. և ոչ աստուած թողու ՚ի ձեռաց, յորժամ այնպէս լինիք: Անուն քաջութեան յերկրի թողցուք, և զարդարութիւն յերկիրն ընծայեցուցանէք. և ամենեին ՚ի մահուանէ մի երկնցիք, այլ յուսասջիք յայն, որ զամենայն արար և հաստատեաց: Եւ զնենդութիւն և զպղծութիւն և զջարութիւն յանձանց ձերոց՝ ՚ի բաց արարէք. և զտէր աստուած սրբութեամբ և միամբտութեամբ պաշտեցէք. և ՚ի վերայ աստուած ապաշտ աշխարհի համարձակութեամբ մեռարուք, զի այն ինքն մահ վասն աստուծոյ է, փոխանակ եկեղեցեաց նորա և ուխտի նորա, և ՚ի վերայ բնակ տերանց աշխարհիս արշակունոյ:

Եւ յետ այսորիկ գրեաց հրովարտակ առ թագաւորն Յունաց, և նմա յանձն արար զաշխարհս Հայոց և զԱրշակ արքայ: Եւ յետ այսորիկ իբրև միահամուռ ժողովեալ կային շուրջ զնովաւ, և իբրև կայր

1 Օրինակ մի յաւելու թիւաթիւերէ և :

հիւանդ ՚ի մահիձն իւր, անդ թագաւորն Արշակ և անդ Վարդանդուխտ կին թագաւորին, և անդ ամենայն աւագք և մեծամեծք և նախարարք Հայոց այր և կին առ հասարակ ամենայն երեւելի մարդիկ, ապա եբաց Մանուէլ զամենայն զանդամս իւր առ հասարակ առաջի ամենեցուն, մերկացաւ և եցոյց զի քան զդրամ խայծ ոչ գտանէր ողջ ՚ի մարմնի նորա՝ զոր խոցեալ էր ՚ի պատերազմի. զի յառնի յանդամն աւելի քան զյիսուն՝ սպի կայր վիրաց, և զայն անգամ բացեալ առաջի ամենեցուն ցուցանէր: Սկսաւ լալ, և ասել թէ ես ՚ի մանկութենէ համակ մնայ ՚ի պատերազմունս, և մեծաւ քաջութեամբ զամենայն վէրս յանձն իմ առի. և ընդէր ոչ եհաս ինձ մեռանել ՚ի պատերազմի, քան զօրէն անասնոյ մեռելոյ եղէ: Զի լաւ էր ինձ եթէ ՚ի պատերազմի մեռեալ էի ՚ի վերայ աշխարհի, զի մի զեկեղեցիս և մի զուխտ աստուծոյ առ ոտն կոխիցեն: Սակայն և ՚ի վերայ արշակունեաց բնիկ տերանց աշխարհիս, և ՚ի վերայ կանանց և ՚ի վերայ որդւոց մերոց, և ՚ի վերայ աստուած ապաշտ մարդկանս և ՚ի վերայ եղբայրութեան ընկերութեան և մտերիմ բարեկամութեանն զի էր թէ հասեալ էր ինձ մեռանել. թէպէտ շատ զանձնս յանդուգն վարեցի, զվատթար մահս մահձացս եհաս ինձ մեռանել:

Զայս և բազում և աւելի քան զսոյնս խօսեցաւ առաջի Արշակայ արքայի և առաջի ամենեցուն. և ազաչեաց ևս զթագաւորն Արշակ, և ասէ. իմ աստուծով կեցեալ և ջերմ քրիստոնէութեամբ, մի յանկարգ իբրև հեթանոսս կոծ կամ աշխարանս որ անյուսութեամբ լինիցէ ինձ: Զի որ միանգամ յուսոյ յարութեան ակն ունին միւսանգամ կենդանութեան և գալտեանն Քրիստոսի, չէ պարտ լալ զնոսա: Այլ իմ ցայժմ յուսով երկիւղիւ կեցեալ, բայց դուք մի թիւրիցիք ՚ի պատուիրանացն աստուծոյ. աւելի զարդարութենէ փոյթ արասջիք, ևս առաւել զողորմութենէ: Զի մեզ մեծ հայրապետն Ներսէս զայս համակ

1 Օրինակ մի քան դասն:

պատուիրէր. և ինքն յամենայն ժամ ՚ի կենդանութեանն զսոյն գործէր, և այլոց ուսուցանէր առնել զի ողորմէր աղքատաց, տնանգաց, գերեաց, ամաշեաց, օտարաց, պանդխտաց. զի այսպէս ասէր նա. Քան զողորմութիւն առնել, կամ բան զտուրս տալ, այլ ինչ մեծ և պատուական առաջի աստուծոյ չիք: Եւ զաշխար կամ զկոծ դնել մեռելոց՝ դառն մեղս համարէր, և յամս իւր եհատ զայս յերկրէս Հայոց. զի յաւուրս նորա ոչ որ իշխէր դնել կոծ կամ աշխարանս. այլ յետ մահու նորա անմիտ մարդիկ համարձակեցան զայս գործել: Այլ վասն իմ որ կոծ մի դիցէ. եթէ գնէ որ, նա լիցի դատապարտ. այլ ոչ եթէ յետ մահուն իմոյ իմ իշխանութիւն ինչ է սատել, զի զոր ոչն կամիմ՝ մի արասցեն. այլ ինձ յիշատակ արասցէ որ զիս սիրէ: Ի պատերազմի ՚ի մահուանէ մի երկնչիք, ուր ես ոչ մեռայ. զի առանց աստուծոյ ինչ ոչ լինի:

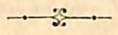
Զայս և զայսպիսի, և որ ինչ այս բանից նման են բանք, խօսեցաւ: Բազում և անչափ գանձս աղքատաց և կարօտելոց բաշխէր, իւրովք ձեռօք մատակարարէր. և բազում մասունս յընչից իւրոց տայր յեկեղեցիս և ՚ի վկայանոցս, և բազում գանձս տայր ցբահանայապետն¹. և ապա ինքն մեռանէր: Այլ իբրև մեռաւ մեծ սպարապետն Մանուէլ, հրամանն զոր տայր յաղագս կոծոյն չգնելոյ՝ այնմ ինչ որ ոչ անսաց. այլ ամենայն մարդ երկրին Հայոց կոծ եղեալ, մեծաւ աշխարանօք լային զնա առ հասարակ ազատք և շինականք: Զի ամենայն մարդ իբրև զհօրէ ՚ի կարի առնէին զնմանէ վասն քաղցրութեան մարդասիրութեան հեզութեան հանդարտութեան խնամտ բարերարութեան՝ բարենշան զաշխարհաշէն անձն Մանուէլի: Ամենեքեան բերանաբաց հառաչէին զինի նորա, կզկզաթ կաթօգի լինէին զիւրեանց քաջ զօրավարէն, զփրկչէն իւրեանց, զյաղթական զանուանին զարգասուէն², յայնպիսոյն հեռացեալ գնացեալ ՚ի յանջատելն ՚ի մեկնելոյն:

1 Օրինակ մի յաւելու գահանայս ևս պապօսնէայս:
2 Օրինակ մի յաւելու զարգասուելնէն:

ԲՈՒԶԱՆԴԱՅ

ՎԵՅԵՐՈՐԴ ԽՈՍՏԱԲԱՆՈՒԹԻՒՆ ՊԱՏՄՈՒԹԵԱՆՑ

ԿԱՆՈՆՔ ԺԱՄԱՆԱԿԱԳԻՐ ՄԱՏԵՆԻՑ

- Ա. Յաղագս ընդ երկու բաժանելոյ աշխարհին Հայոց, զի կէս ազգին Հայոց Թագաւորեալ Արշակ հրամանաւ Թագաւորին Յունաց, և կէս ազգին Թագաւորեալ Խոսրով հրամանաւ Թագաւորին Պարսից, եթէ որպէս զաշխարհն Հայոց ընդ երկուս բաժանեալ՝ սահմանս ՚ի մէջ արկանէին իւրեանց, և որպէս այլ աշխարհքն և գաւառքն ցրուեցան, և սահմանք նոցա կրծեղան¹ յամենայն կողմանց երկոցուն կուսաց:
- Բ. Յաղագս եպիսկոպոսաց, որ երևելքն էին յայնմ ժամանակի ՚ի բաժնի մասին յաշխարհին Խոսրովու յերկրն Հայոց. նախ վասն վարուց Զաւենայ:
- Գ. Յաղագս Շահակայ կորձէի, որ եկաց յետ Զաւենայ գլուխ եպիսկոպոսաց:
- Դ. Յաղագս Ասպուրակայ մանազկերդացոյ, որ եկաց գլուխ եպիսկոպոսաց յետ Շահակայ:
- Ե. Յաղագս Փաւստայ և Զորթայ եպիսկոպոսաց:
- Զ. Յաղագս Առաւստոմեայ եղբօր Փաւստայ եպիսկոպոսի:
- Է. Յաղագս Արթթայ եպիսկոպոսի բարենացոյ:
- Ը. Յաղագս Յոհաննու եպիսկոպոսի և վարուց նորա և ագահութեան սորա և անմտութեան, և շաղաշուա խօսից և գործոցն, և նշանացն՝ որ յաստուծոյ ՚ի վերայ նորա եղեն երբեմն, եթէ որպէս մեղօք հայցէր և առնոյր զագահութիւն ՚ի Թագաւորաց:
- Թ. Յաղագս նորին Յոհաննու:

1 Յօրինակի միում կրծանեցան:

- Ժ. Յաղագս նորին Յոհաննու:
 - ԺԱ. Յաղագս Կիւրակոսի եպիսկոպոսին:
 - ԺԲ. Յաղագս Զորթուաղայ եպիսկոպոսի Վանանդայ գաւառին:
 - ԺԳ. Յաղագս Տիրկան և Մովսէսի եպիսկոպոսաց Բասենոյ գաւառին:
 - ԺԴ. Յաղագս Արշարունայ եպիսկոպոսի:
 - ԺԵ. Յաղագս գլխաւորին եպիսկոպոսացն որ էրն Ասպուրակայ:
 - ԺԶ. Յաղագս Գնդայ սրբոյ և առաքինոյ, որ յայնմ ժամանակի գլխաւոր էր արեղայից Հայոց անապատաւորաց մենակեցաց վաներայոց¹:
- Ստորոտ ամենայն պատմութեանց յաղագս իմ տեղեկութեան, որք միանգամ զմատեանս ընթեւնոյք, տունք տասն համարական թուօք:

² Յերիս օրինակս վաներայոյ. յօրինակի միւսմ վաներայոյ, և յայլուսմ վաներայոյ:

ԲՈՒՋԱՆԴԱՐԱՆ

ՊԱՏՄՈՒԹԻՒՆՔ

ՎԵՅԵՐՈՐԳ ԳՊՐՈՒԹԻՒՆ

ՎԵՐՁ, ԱՌԱՋԱԲԱՆՈՒԹԵԱՆ ՎՃԱՐՈՒՄԸ,
ՄՆԱՅՈՒԱԾՔ ԲԱՆԻՑ Ի ԾԱՅՐԷ

Գ Լ Ո Ւ Խ Ա.

Յաղագս ընդ երկուս բաժանելոյն աշխարհին Հայոց, և թագաւորելոյն Արշակայ հրամանաւ թագաւորին Յունաց, և կէս ազգին թագաւորեալ Խոսրով հրամանաւ թագաւորին Պարսից, թէ որպէս զաշխարհն ընդ երկուս բաժանեալ սահման 'ի մէջ իւրեանց արկանէին, և որպէս աշխարհն հասան յիւրաքանչիւր յերկուցունց կուսաց:

Ապա յետ մահուն Մանուէլի զօրավարին Հայոց ոչ իմն կարաց հաստատել 'ի վերայ աշխարհի թագաւորութեանն¹ Արշակայ. այլ բազումք 'ի Հայոց նախարարացն անտի ելին զատեան գնացին առ թագաւորն Պարսից, և մատնեցին նմա զաշխարհն Հայոց. և խնդրեցին 'ի նմանէ թագաւոր արշակունի: Եւ նորա յանձին կալեալ մեծաւ խնդութեամբ ընդ

¹ Յօրինակի միւսմ Եագաւորութեանն:

իւր ձեռն տալ իւրով բանիւ 'ի նմին տոհմէ 'ի Թա-
 գաւորութենէն Հայոց արշակունի, և նովաւ յինքն
 գրաւել զաշխարհն Հայոց: Ապա գտանէր 'ի նմին
 տոհմէ մանուկ մի անուն խոսրով, և կապեաց Թագ
 'ի գլուխն նորա. և ետ նմա կին զքոյր իւր զՋրուան-
 դուխտ, և արար ընդ նմա զամենայն զգորս զորութեան
 իւրոյ. և Ջիկ նուիրակ դաստիարակ ետ արքային
 խոսրովայ. և եկին հասին յաշխարհն Հայոց: Իբրև
 ետես Արշակ արքայ զնոսա, մերժեցաւ տեղի ետ
 չոգաւ զնաց 'ի սահմանս Յունաց. և էին Թիկունք
 Արշակայ Թագաւորին Հայոց. և խոսրովու՝ Թագա-
 ւորն Պարսից:

Ապա եկին զօրքն Յունաց Թագաւորին 'ի Թիկունս.
 և Թագաւորն Արշակ զԵկեղեցաց գաւառաւ, և զօրքն
 Պարսից և արքայն խոսրով յԱյրայրատ գաւառին:
 Ապա դեսպանք և հրեշտակք երկուց Թագաւորացն,
 Յունացն և Պարսից, միմեանց՝ առ միմեանս երթևե-
 կէին: Եւ այնուհետև առնէ խորհուրդ միաբանու-
 Թեան հաւանութեան ընդ միմեանս Թագաւորն
 Յունաց և Թագաւորն Պարսից. և լաւ համարեցան
 զաշխարհն Հայոց նախ ընդ երկուս 'ի մէջ իւրեանց
 բաժանել. զի ասէին՝ Թէ 'ի միջի մերում բնակեալ
 է այս հզօր և հարուստ Թագաւորութիւն, լաւ է զի
 այսու եղծանել և խանկարել կարասցուք զայս Թա-
 գաւորութիւնս նախ ընդ երկու բաժանել երկու
 Թագաւորօքս արշակունօք՝ զորս կացուցաք, ապա և
 ընդ նոսա կրծել ջանասցուք, աղքատացուցանել, 'ի
 մէջ արկանել 'ի ծառայութիւն, զի մի կարասցեն 'ի
 մէջ մեր ամբառնալ զգլուխս:

Եւ հաստատեցին զայս խորհուրդ. ընդ երկու զաշ-
 խարհն բաժանեցին: Բաժին կողմանն Պարսից էր
 Թագաւորին խոսրովու, և բաժին մասինն Յունաց էր
 Թագաւորին Արշակայ: Բայց և 'ի նոցանէ բազում
 գաւառք կրծեալք հատեալք այսր անդր, և մնաց
 սակաւ մասն յաշխարհաց երկոցունց առ երկուսեան
 Թագաւորսն: Բայց սակայն երկոքեան Թագաւորքն

1 Յօրինակի միում միմէնց:

Հայոց՝ Արշակ և խոսրով, որ Սիւնքն գաւառքն մնա-
 ցին Թագաւորութեանն Հայոց երկոցուն կողմանց
 'ի մէջ իւրեանց, և երկոքեան Թագաւորքն արշա-
 կունիքն 'ի մէջ երկու բաժնացն սահմանս արկեալ
 հաստատէին խաղաղութեամբ, և երկիրն Հայոց եր-
 կոքեան բաժինքն, երկուց Թագաւորացն հնազանդէ-
 ին իւրաքանչիւր բաժնի իւրաքանչիւր Թագաւորի.
 բայց սակայն մեծ էր խոսրովու բաժին նորա քան
 զԱրշակայ: Եւ բազում գաւառք յերկոցունցն հատան.
 նուազեաց բաժանեցաւ ցրուեցաւ Թագաւորութիւնն
 Հայոց, պակասեաց յիւրմէ մեծութենէն յայն ժա-
 մանակն և յապայ:

Գ Լ Ո Ւ Խ Բ.

Յաղագս եպիսկոպոսացն, որ երևելիք էին յայնմ ժամանակի 'ի մա-
 սինն յաշխարհին խոսրովու յերկրին Հայոց՝ որ ընդ Պարսից ձե-
 ոամբ էին. նախ վասն վարուց Ջաւինայ:

Եւ էր Ջաւէնս այս անուանի զաւակ Աղբիանոս
 եպիսկոպոսի 'ի գեղջէ Մանաւազկերտոյ. էր սա բա-
 րոյիւք այր չարարար խիստ և նախանձոտ: Բայց սա-
 կայն կրօնս մի, զոր եղ յիւրում ժամանակի. զի ա-
 մենայն բահանայից ուսոյց առնել հանդերձ զինու-
 րաց: Չի Թողին զկրօն առաքելական եկեղեցեացն,
 սկսան գնալ ըստ իւրեանց մտաց. զի ոչ ըստ կրօ-
 նիցն ագանէին քահանայքն զպճղնաւորն, որպէս
 օրէն էր 'ի բնէ, այլ սկսան զխոտորկտուրսն 'ի վերայ
 ծնգացն ունել: Եւ զարդարէին զհանդերձս իւրեանց
 պէսպէս նարօտօք, և սիգային որպէս ոչ վայել էր. և
 զմորթ մեռելոտիս գազանացն քահանայքն անխտիր
 ագանէին, որ ոչ վայել էր: Եւ ինքն Ջաւէնս աթի-
 նեալ և զտապակեալս զժապաւինեալս նարօտօք
 ագանէր, զսամուրենիս և զկնգմենիս և զգայ-
 լենիս ագանէր. և աղուեսենիս զանձամբ ար-

կեալ, անխտիր 'ի բեմ ելեալ նստէին: Որկորստու-
թեամբ ազահութեամբ անառակութեամբ կայր
Չաւէն զամենայն աւուրս կենաց իւրոց. և սա կալաւ
զտեղի զամենայն աւուրս կենաց իւր ամն երիս:

Գ Լ Ո Ւ Խ Գ .

Յաղագս Շահակայ կորճէի, որ եկաց 'ի տեղն Չաւենայ գլուխ ե-
պիսկոպոսաց:

Ապա Շահակ կորճեայ եկաց գլուխ եպիսկոպոսաց
փոխանակ Չաւինայ յետ մահու նորա ամն երկուս:
Եւ էր սա այր քրիստոնեայ, բայց ոչ ինչ զգարեցաւ
ընդ կարգս Չաւինայ՝ զոր եղեալն էր նորա՝ փոխել-
սակայն առաջնորդեաց սա ամն երկուս, և փոխեցաւ
յաշխարհէ:

Գ Լ Ո Ւ Խ Դ .

Յաղագս Ասպուրակայ մանազկերտացոյ, որ եկաց գլուխ եպիս-
կոպոսաց յետ Շահակայ:

Ապա յետ մահուն Շահակայ եպիսկոպոսի եկաց
գլուխ եպիսկոպոսաց Ասպուրակ ոմն 'ի զաւակէ Աղ-
բիանոսի եպիսկոպոսի, այր քրիստոնէամիտ աստուա-
ծապաշտ արդար, և առաջնորդեաց դրանն Խոսրովու:
Բայց միայն վասն կրօնիցն հանդերձոյն զեզեալ կարգն
ըստ կրօնիցն Չաւինայ գնային սոքա:

Գ Լ Ո Ւ Խ Ե .

Յաղագս Փաւստեայ և Զորթայ եպիսկոպոսաց:

Էր առ այնմ ժամանակաւ Փաւստոս եպիսկոպոս.
սա 'ի ժամանակս Ներսէսի եպիսկոպոսապետին
էր ի տան նորին իբրև թեւակալ: Սոյնպէս Զորթ
այր ներքինի ընդ նոսին. քանզի էին 'ի ներ-
քնի հայրապետին 'ի տան իւրում ընդ նորա ձեռամբ
երկոտասան եպիսկոպոսք, աթուակիցք իւր գործա-
կիցք և խորհրդակիցք: Թող զայլոց զաւառաց
ամենայն եպիսկոպոսեանն, որ ընդ նովաւ այլ
երկրքեան սոքա յայնց երկոտասանիցն: Եւ էին
սոքա 'ի տեսչութիւն աղքատանոցացն հաւատա-
ցեալք, և յամենայնի էին հաւատարիմք նորա 'ի ժա-
մանակս նորա, և յամն Խոսրովու և Արշակայ երկուց
թագաւորացն բաժանաւորացն, մինչ դեռ ևս կային
նոքա կենդանիք:

Գ Լ Ո Ւ Խ Զ .

Յաղագս Առնաստմայ եղբոր Փաւստեայ եպիսկոպոսին:

Եւ էր եղբայր մի Փաւստեայ եպիսկոպոսի, կրօ-
նազգեաց մէնակեաց անապատակեաց լեռնական
սքանչելի: Եւ էին լեալ սոքա ազգաւ Հոռոմ. այլ
այրս այս մեծաւ վարեօք շրջէր զամենայն աւուրս
կենաց իւրոց: Եւ էր սա բնակեալ յարայրատեան
գաւառին, և վարէր նա Հոգևով սրբով շրջէր սա
յանապատս մաշկահանդերձ ճարակաւոր 'ի լերինն
մինչև յոր հանգստեան իւրոյ: Ապա հանկեաւ սա.
և բերին յանապատէն զմարմին սորա, թաղեցին 'ի

բուն 'ի գեւղն հայրապետին Ներսէսի, որում անունն Ամօքն կոչի. և ամի ամի զյիշատակ նորա կատարէին:

Գ Լ Ո Ւ Խ Է.

Յողաբս Արտթայ եպիսկոպոսին Բասենոյ:

Յայնմ ժամանակի երևելի էր յեպիսկոպոսն, որ էին, Արտիթ եպիսկոպոս Բասենոյ, այր ծերունի պատուական և պիտանի: Սրբութեամբ և ճշմարտութեամբ էր վարեալ. իբրև արժանի եղեալ սա Հոգւոյն սրբոյ՝ մեծաւ զօրութեամբ շրջէր, առնէր նշանս մեծամեծս ամս բազումս: Սա աշակերտեալ մեծին Գանիէլի՝ որ էրն յամս Տիրանայ արքայի, և կենդանի կայր յամսն Խոսրովու արքայի և Սրչակայ, երկուց թագաւորացն Հայոց:

Գ Լ Ո Ւ Խ Ը.

Յողաբս Յոհաննու եպիսկոպոսի, և վարուց նորա, և անմուռ թեանն և շողաշուտ խօսիցն և գործոցն, և նշանացն՝ որ յաստուածոյ 'ի վերայ նորա եղեն:

Այլ Յոհանն եպիսկոպոս, որդի Փառինայ հայրապետի, հինաւուրց. թէ արժան իցէ զնա կոչել եպիսկոպոս: Եւ էր սա այր կեղծաւոր, և երևեցուցանէր ինքն զանձն իւր մարդկան պահող և խորգահան գերձգ. մինչ զի մոյբս անգամ ոչ ագանէր, այլ զամառն հետկով պատէր, և զձմեռն կեմով: Եւ յագահուութեան առանց չափոյ էր հեղեալ, և ոչ կարէր տալ զագահութիւն իւր ընդ երկիւղին աստուծոյ. այնչափ ինչ, զի զիրս անարժանս և չհաւատալիս գործէր:

1 Յօրինակի միում յօդի:

Չի էր երբեմն դիպեալ 'ի ճանապարհի ուրեմն, զի նստէր նա 'ի գրաստու վերայ և գայր. եկ դիպեցաւ սմա օտար պատանի մի աշխարհական հեծեալ 'ի ձի, սուսեր ընդ մէջ, թուր զգօտուոյ, աղեղ նակապարձ զմիջովն. լուացեալ զհերս իւր օծեալ մերձեալ, վարսակալ եղեալ 'ի գլուխ իւր, և օդիկ՝ արկեալ զուսովք իւր. և գայր զճանապարհս իւր. թերևս յաւազակութենէ: Իսկ ձին՝ յորում հեծեալ մեծ հասակաւ, և էր գունաւոր, գնացող, մինչ զի 'ի բացէ տեսանէր եպիսկոպոսն Յոհանն զձին, մեծապէս զարմացեալ՝ ակնկաւոյց լինէր: Ապա իբրև եկն մերձեցաւ հեծեալն մօտ 'ի նա անդր, ապա սպասեալ Յոհաննուն՝ բուն հարկանէր զերասանակաց ձիոյն, և ասէր. Ի՞նչ դու վաղվաղակի 'ի ձիոյ այտի, զի բանք են ինձ ընդ քեզ: Ասէ այրն. Չի ոչ դու զիս գիտես, և ոչ ես զքեզ, զմինչ այն բանք իցեն, զոր դու ընդ իս իցես խօսելոյ: Մանաւանդ զի այրն արբեալ ևս դիպեցաւ, և շատ յամառեաց այրն իջանել 'ի ձիոյն: Ապա բռնադատեաց զնա Յոհան, իջոց 'ի ձիոյ անտի. և առ տարաւ զնա մեկուսի 'ի ճանապարհէն: Եւ առնն խոնարհել հրամայէր և ասէր. Չերիցութեան ձեռն դնեմ 'ի վերայ քո: Իսկ նա տայր պատասխանի զանձնէն, եթէ այր աւազակ սպանող չարադործ և խառնագնաց լեալ 'ի մանկութենէ իմմէ, ես ոչ ինչ եմ արժանի այդպիսի իրաց. և այժմ՝ դեռ 'ի նմին գործ կամ: Եւ շատ 'ի վեգ եկեալ յամառէր այրն, և նա ևս չար քան զնա: Ապա բռնաբար զգետնեալ գայրն, դնէր Յոհանն զձեռն իւր՝ առնել զնա երէց. և յարուցեալ հրամայէր լուծանել զհանգոյցս մեկնոցին, և արկանել նմա աղաբողոն: Եւ ասէր. Երթ 'ի գեւղ քո, և լիջիր դու անդ երէց գեղըն՝ ուստի ես: Եւ անգամ ոչ գիտէր զայրն թէ յորմէ գեղջէ իցէ. ինքն Յոհանն մատուցեալ բունն հարկանէր զձիոյն, և ասէր. Այս ինձ կօչիկք լիցին, փոխանակ զի երէց արարի զքեզ: Իսկ այրն յամառեալ 'ի վերայ ձիոյն չառնոյր յանձն տալ. ապա

1 Յօրինակի միում յօդի:

Իսկ Թագաւորքն զմուրհակս գիւղաց կամ զաղա-
րակաց գրեալ և կնքեալ՝ զնէին 'ի վերայ ողինն Յո-
հաննու փոխանակ ընդ մեղաց իւրեանց. և 'ի Թա-
գաւորացն Հայոց ստացաւ իւր գեւղս և ագարակս
և գանձս յուղտն լինելոյ և զմեղսն բառնալոյ ըստ
բանիցն: Այսպիսի էր այրս Յոհանս ապեալ յըռթ-
դութեան և յագահութեան զամենայն աւուրս կե-
նաց իւրոց. զայսպիսի գործս գործէր վասն ագահու-
թեան, որ չէր արժան:

Գ Լ Ո Ւ Խ Ժ Ա.

Յաղագս Կիրակոսի եպիսկոպոսի:

Եւ էր եպիսկոպոսն Տայոց Կիրակոս, որ Եազապ
անուն կոչէր, այր ճշմարիտ աստուածապաշտ ըստ կա-
մացն աստուծոյ, և ուղիղ ճշմարտութեամբ առաջ-
նորդէր ժողովրդեանն իւրում: և վարէր զեպիսկոպո-
սութիւն իւր ըստ կամացն աստուծոյ զամենայն ա-
ւուրս կենաց իւրոց:

Գ Լ Ո Ւ Խ Ժ Բ.

Յաղագս Զորթուաղու եպիսկոպոսի Վանանդայ:

Եւ Զորթուաղ եպիսկոպոս Վանանդայ գաւառին,
այր սուրբ պարկեշտ արժանի աստուծոյ, արբեալ
Ոգևով սրբով. քրիստոնէութեամբ գնայր գործէր,
առաջնորդէր իւրում ժողովրդեանն ըստ կամացն
աստուծոյ:

Գ Լ Ո Ւ Խ Ժ Գ.

Յաղագս Տերկան և Մովսէսի եպիսկոպոսաց:

Եւ էին երկու եպիսկոպոսք Բասենայ գաւառին,
Մովսէս և Տերիկ. արք լաւք հրեշտակակրօնք, սուրբ,
հաւատացեալք, հրաւիրմանն արժանիք: առաջնոր-
դէին իւրաքանչիւր ժողովրդոց 'ի ճանապարհն աս-
տուծոյ զամենայն աւուրս կենաց իւրեանց:

Գ Լ Ո Ւ Խ Ժ Դ.

Յաղագս Ահարոնի եպիսկոպոսի:

Էր զայնու ժամանակաւ Ահարոն եպիսկոպոս 'ի մէջ
Հայոց աշխարհի. այր երևելի և անուանի, քաջ առա-
քինի. առաջնորդ իւրոց ժողովրդոց լուսաւորապէս
զամենայն աւուրս կենաց իւրոց:

Գ Լ Ո Ւ Խ Ժ Ե.

Յաղագս գլխաւորին եպիսկոպոսին Ասպուրակայ:

Եւ էր գլխաւոր եպիսկոպոսաց Հայոց Ասպուրակ.
այր սուրբ և բարեպաշտօն, երկիւղած յաստուծոյ
և 'ի մարդկանէ: Բայց ոչ ինչ կարէր յանդիմանու-
թեամբ խօսել ընդ ումեք. այլ ինքն 'ի լուութեան
էր և 'ի համեստութեան 'ի զգաստութեան 'ի պար-
կեշտութեան, 'ի պահս և յաղօթս յամենայն ժամ
աղաչէր զաստուած: Բայց 'ի հանդերձն զգէնլոյ՝

ըստ կրօնիցն Զաւինայ գնայր նա . ագանէր զամղայ-
եալս և ժապաւինեալս: Բայց էր սա այր քաղցր և
խոնարհ, բարերար և մարդասէր զամենայն աւուրս
կենաց իւրոց:

Գ Լ Ո Ւ Խ Ժ Զ .

Յազգս Գնդայ սրբոյ և առաքինոյ, որ էր գլխաւոր յայնմ ժամա-
նակի ամենայն աբեղայիցն Հայոց անապատաւորացն մենակեցացն
և վաներայիցն:

Եւ էր Գինդս այս 'ի Տարօն գաւառէ, և լեալ սա
աշակերտ մեծին Գանիէի. և յետ նորա էր գլուխ
աբեղայից, և վարդապետ միանձանց, և առաջնորդ
մենակեցաց, և վերակացու վաներայից, և ուսուցիչ
ամենայն անապատաւորաց. և տեսուչ ամենեցուն՝
որք միանգամ վասն սիրոյն Աստուծոյ յաշխարհէ էին
մեկնեալ, 'ի յանապատս բնակեալ, 'ի քարանձաւս
ամրացեալք յայրս և 'ի քարածերպս երկրի, և միա-
հանդերձք բոկագնացք զգաստացեալք խոտաձարակը
ընդաբուտք արմատակերք, զօրէն գազանաց 'ի լերինս
ընթէին՝ լեշկամաշկօք և մորթօք այծենեօք, նեղեալք
տառապեալք և տարակուսեալք, յանապատի մոր-
րեալք, 'ի ցուրտ և 'ի տօթ, 'ի քաղց և 'ի ծարաւ
վասն սիրոյն աստուծոյ:

Զայսպիսի ինչ համբերութիւն առեալ կրէին յան-
ձինս իւրեանց զամենայն աւուրս կենաց իւրեանց. զի
ոչ արժէ աշխարհս բնաւ զնոսա, որպէս և գրեալ է.
զօրէնս երամոյ թուչնոց բնակեալ էին սոքա 'ի ծագս՝
վիմաց, 'ի սորս քարանձաւաց, անինչք անստացուածք
դարմանոց անխնամք, առանց ամենեկին չտանել մար-
մնոց: Եւ էր նոցա բուն գլխաւոր սուրբն Գինդ, զի առ
հասարակ ամենայն մարդիկ երկրին Հայոց անուանեալ
կոչէին սմա վարդապետ: Բայց էին և 'ի նոցունց այլք

1 Յերկուս օրինակս 'ի ծակս:

աշակերտք, որք նմանէին իւրեանց վարդապետին և
նորա ձեռինն, որոց անուանք այս են. Վաչակ, Ար-
տոյտ, Մարախ. և Տրդատ լեալ էր սոցա ընգեր: Իսկ
որ առ մեծին քահանայապետին Ներսէսի էր լեալ
սարկաւազապետ, և յետ մահուն Ներսէսի 'ի նոյն
յառաջին վարդապետն յանապատաւորաց դասս
թեալովեաց: Առնոյր սուրբն Գինդ և զՄուշէ մա-
նուկ ձեռասուն, հաղորդէր վարուցն մեծին Գնդայ.
և այլք բազումք էին նոցա աշակերտք հրեշտակա-
կրօնք, զորոց զվարս դք պատմել ոչ բաւեսցէ:

Եւ էր սուրբն Գինդ լի Հոգւովն աստուծոյ. և ոյք
ընդ նմա, ըստ նմին օրինակի առնէին սոքա նշանս
մեծամեծս և զօրութիւնս բազումս և բժշկութիւնս
հիւանդաց յանուն տեառն Յիսուսի Քրիստոսի:
Եւ ընդ բազում հեթանոս տեղիս շրջէին յաշխարհս
հեռաւորս, և 'ի սփիւռս հեթանոսաց դարձուցանէին
զմորրութիւն բազմաց, և զբազում մարդիկ ածէին
'ի գիտութիւն կենաց և 'ի ճանապարհն ճշմարտու-
թեան: Եւ սուրբն Գինդ ընոյր զամենայն անապատս
մենակեցօք, և զամենայն շէնս վաներաւ, և բազում
յաշխարհի ուղղեալ կացուցանէր կարգս մարդկան
զաստուածեղէն կրօնիցն: Բայց սակայն ինքն առեալ
վիճակ բնակութեան ունէր զանապատն, ուստի բխեալ
հոսէն ահուկք Եփրատ գետոյն: Մնդէն բնակեալ
ընդ ծագս՝ վիմացն, ուր յառաջու կայեանքն էին
մեծին Գրիգորի առաջնոյ, որում տեղեացն Ոսկիք
կոչեն, 'ի նոյն ծագս էր բնակեալ մեծն անապատա-
ւորաց Գինդ: Իսկ սուրբն Մուշէ առ նմա հանապա-
զորդեալ էր. բայց այլքն զայլ գաւառս շրջէին հրա-
մանաւ իւրեանց գլխաւորին Գնդայ: Եւ սրբոյն Տրդա-
տայ կայեանք բնակութեան էր 'ի գաւառն Տարօնոյ
շինեալ զիւր եղբարց:

1 Յօրինա'ի միում ընդ ծակս:
2 Ի Պատկանեան տպ. Եղբարանոցս:

ՅԱՆԿ ԱՆՈՒԱՆՑ

Handwritten signature or initials in the top left corner.

Աբա 29:
 Ագարակ 49:
 Ադէ կոմս 189. 191. 238:
 Աթանազինէ որդի Յուսկան 11
 35:
 Աթենացւոց քաղաք 33:
 Ալանք 17. 145:
 Ածուղ, քէ՛ս Դաւրիք:
 Ահարոն Արշարունայ եպիսկո-
 պոս 279:
 Աղանայոզ 156:
 Աղբիանոս 9. 10. 45. 232. 271:
 Աղթամար 20:
 Աղիորսք 52:
 Աղձնիք 21, 39. 43. 127. 134.
 145. 146. 151. 163. 216. 217:
 Աղէք 148:
 Աղոյհովիտ 177:
 Աղուանք 10. 13. 196. 197. 202.
 204. 215. 243:
 Ամատունեաց տոհմ 17. 38:
 Ամարազ 15:
 Ամրացիք 26:
 Ամբ գեւղ 275:
 Այծեմնիկ 79:
 Այրարատ, Այրայրատ, քէ՛ս Ա.
 րարատ:
 Անակ 6:
 Անահիտ 224:
 Անգեղ բերդ 146. 211:
 Անգեղ տուն 144. 147. 217:
 Անգիկան 141. 142. 244:
 Անգիկան, քէ՛ս Անգիկան:

Անգմուշ, քէ՛ս Անյուշ բերդ:
 Անգոյկ, քէ՛ս Անգովկ:
 Անգուկ, քէ՛ս Անգովկ:
 Անգովկ սիւնի 28. 44. 55. 56.
 73. 133. 165:
 Անի բերդ 28. 146:
 Անկուրացիք 107:
 Անձեւացեաց տոհմ 29. 210.
 239:
 Անձիտ 29. 146. 164. 217:
 Անյուշ բերդ 168. 178. 207.
 210. 211:
 Անուշ բերդ, քէ՛ս Անյուշ բերդ:
 Աշտիշատ 8. 37. 48. 116:
 Ապական Վսեմական 154:
 Ապահոնիք 52. 53:
 Առաւելտոց գեւղ 120:
 Առաւստոմ, քէ՛ս Առոստոմ:
 Առաքելարան տեառնաշակեր-
 տացն, քէ՛ս Հանգիստ առաքե-
 լոցն:
 Առեստ 19. 142:
 Առեւծ լեռան 74. 224:
 Առլէզք 245:
 Առոստոմ 273:
 Ասորեստան 137:
 Ասուրկ 111:
 Ասպուրակ 279:
 Ատամ 29:
 Ատրպայական }
 Ատրպատական } 13. 16. 49. 50.
 141. 145. 157. 185. 193.
 202. 213:

Ատրպատճաց գաւառ, քէ՛ս Ա.
 տրպատական:
 Արագած 148:
 Արարատ 117. 148. 208. 270:
 Արդեանք 208:
 Արիանոս 25:
 Արիստակէս 6. 25:
 Արծրունիք 152:
 Արձախ 214:
 Արշակ որդի Տիրանայ 47. 52.
 57. 66 - 107. 112. 116. 120 -
 169. 191. 205 - 213:
 Արշակ որդի Պապայ 247. 251.
 252. 263. 273:
 Արշակաւան 110. 112. 115:
 Արշակունիք 92. 117. 120. 146:
 Արշամունիք 127:
 Արշարունիք 28. 54. 73. 108.
 133:
 Արշաւիր կամարական 28. 44.
 55. 56. 73:
 Արուեստան 140:
 Արտազերք 133. 174:
 Արտանդան 257:
 Արտաշատ 18. 30. 176. 177:
 Արտաշէս մամիկոնեան որդի Մա-
 նուէլի 249:
 Արտաշին 246:
 Արտաշիր որդի Մանուէլի 264:
 Արտարազերք, քէ՛ս Արտազերք:
 Արտաւազդ մամիկոնեան 28. 47:
 Արտաւազդ մանուկ որդի Վա-
 չէի մամիկոնեանի 260 - 263:
 Արտաւան իշխան Վանանդայ 38:
 Արտեւան 171:
 Արաիթ 274:
 Արտոյա 281:

 Բաբիկ սիւնի 257. 260. 271:
 Բագաս, քէ՛ս Բագոս:
 Բագասեր 112:

Բագաւան 196. 259:
 Բագէնք 106:
 Բագոս 142:
 Բագուան, քէ՛ս Բագաւան:
 Բագարատ բագրատունի 17. 72:
 Բագրաւանդ 108. 172. 181.
 238. 259:
 Բագրեւանդ, քէ՛ս Բագրաւանդ:
 Բախիշն 192. 196:
 Բակուր 21:
 Բաղասաշիք 15. 17:
 Բաղչ 245:
 Բամբիշն 44. 49. 69:
 Բառաէջ 39:
 Բասան 10:
 Բասէն 21. 56. 143. 147. 274.
 279:
 Բատ 242. 244. 245. 250. 251:
 Բարսեղ երիցապետ Կեսարիոյ
 73. 96 - 102:
 Բարսիղիոս. քէ՛ս Բարսեղ:
 Բարսիղիոս. քէ՛ս Բարսեղ:
 Բզնունիք 19. 117:
 Բնարեղ 32. 211:
 Բոյեկան 157:

 Գաթք 15:
 Գամիւրք 30. 45. 69. 73. 96. 107:
 Գայիանէ 37:
 Գանձակ 16. 141. 191. 202.
 205. 241:
 Գառնի 18:
 Գարգմանաձոր 45. 163. 215:
 Գարգմանաց ձոր, քէ՛ս Գարգմա-
 նաձոր:
 Գարեգին Ուշտունի 17. 183.
 250:
 Գարջոյլ Մաղխազ խորխուունի
 106. 252. 253. 263:
 Գինդ 71. 280. 281:
 Գղուարք 15:

Գնեչ 107. 119. 126. 137. 159. 190:
 Գնեչ տէր գաւառին Անձեւացեաց 208. 239:
 Գնիթ 29:
 Գնթունիք 106:
 Գնուհիք 29. 66:
 Գորգորք կամ Գուգորք, քէ՞ Գուգարք:
 Գողթն 29:
 Գորուծ 29:
 Գուգարք 15. 216:
 Գուգարք 163:
 Գուժանդ Շապուհ 152. 255:
 Գրիգոր լուսաւորիչ 1. 5. 6. 12. 15. 25. 29. 30. 32. 36. 37. 42. 43. 45. 48. 70. 73. 117. 237. 281:
 Գրիգորիս 10. 13. 15. 17. 37:
 Դաւարիք 53:
 Դանիէլ իշխան 72:
 Դանիէլ Եպիսկոպոս 36. 38. 39. 42. 43. 219. 224. 265. 274. 280:
 Դանուն 250:
 Դասարնարէ 163:
 Դատ 21:
 Դատաբէ, Դատաբէն 19. 20:
 Դարանաղէ, Դարանաղէաց գաւառ 6. 23. 29. 32. 37. 117. 146. 191:
 Դարեւնից բերդ 16. 157. 191:
 Դարիւնաց բերդ, քէ՞ Դարեւնից:
 Դարոնից բերդ, քէ՞ Դարեւնից:
 Դեղակ քէ՞ Դղակ:
 Դեհկան 153:
 Դեմեա գնթունի 106:
 Դիմաքսեանից տոհմ 38:
 Դղակ 196. 207-209:
 Դմաուհիք Վսեմական 151:
 Դուին 18:
 Դրաստամա 210-213:
 Դրստամա, քէ՞ Դրաստամա:
 Եդերսուանք 15:
 Եգիպտոս 25:
 Եկեղեցաց գաւառ, Եկեղեցագաւառ 6. 36. 38. 117. 146. 222. 270:
 Եպիփան աշակերտ Դանիէլի 43. 226-231:
 Եռանդ 191. 196:
 Երուանդաշատ 177:
 Ետեբիոս Եպիսկոպոս Կեսարիոյ 73. 96. 98-101:
 Եփրատ 118. 195. 262. 272:
 Զարուանդ 18:
 Զարեհ 29:
 Զարեհաւան, Զարեհաւանդ 177. 181. 259:
 Զարեհվան, քէ՞ Զարեհաւան:
 Զարիշատ 177:
 Զարմանգուխտ 251. 252. 255:
 Զաւէն 271. 272:
 Զեկ 155. 174. 182. 191. 270:
 Զինդկապետ 159:
 Զնդկապետ, Զնդակապետ, քէ՞ Զինդկապետ:
 Զոմն 28:
 Զորթ 273:
 Զորթուաղ 278:
 Զուրիթ 177. 179. 180:
 Զրուանդուխտ 270:
 Ընդմըշ, քէ՞ Անյուշ բերդ:
 Ընձաքիարս 24. 25:
 Ըւըշտունիք, քէ՞ Ուըշտունիք:
 Թագէոս 5. 30. 41. 72:
 Թաւասպարք 15:
 Թաւրէժ, Թաւրէշ 149. 157.

189. 193:
 Թեկղ, Թեկղէ 103. 104:
 Թէոգորոս 105:
 Թիւն 6. 39. 223. 224.
 Թորգոմ 1:
 Թորդան 6. 29. 32. 37:
 Իժմախք 15:
 Իսրայէլ 41:
 Լսին 124:
 Խաղ 108-111. 121. 220:
 Խախ 222. 223:
 Խաղտիք 184:
 Խարտիզան 143:
 Խեշա 21:
 Խորխուուհիք 29. 106:
 Խոսրով Ա. 1. 6:
 Խոսրով Բ. 6. 15-20. 26. 28. 29:
 Խոսրով արշակունի 269-274:
 Խոսրովակերտ 18:
 Խուժաստան 210:
 Ծովք մեծ 6. 21. 32. 43. 72. 117. 146. 164. 211. 217. 226. 228:
 Ծովք Շահէի կամ Շահունոց 2. 146:
 Կազբք 164:
 Կամինական տոհմ 17. 29:
 Կամսարական տոհմ 133:
 Կարէն իշխան ամատունեաց 38:
 Կարէն իշխան Պարսից 174. 182. 191:
 Կարին 108. 248. 263:
 Կաւոսական տոհմ 151:
 Կեսարիա կամ Կեսարացոց քա.
 զաք 30. 45. 73. 96. 101. 232. 238:
 Կիւլէն 106:
 Կիրակոս կամ Կիւրակոս Շահապ 278:
 Կոգ, քէ՞ Կովք:
 Կողք 163:
 Կողքացիք 29:
 Կողթ 215:
 Կոմն մամիկոնեան 245. 246:
 Կոստանդիանոս 25. 55:
 Կովք 16. 109. 191. 259:
 Կոտակ, քէ՞ Խոսրով Բ:
 Կորդիք 164. 214:
 Կորդուք 21. 22. 43. 127. 164. 214. 225:
 Կորձէք 162. 258. 263:
 Կուր 15. 215. 216:
 Հաբանդ 15:
 Հաբուժէնք 106:
 Հաղարաուխտ 141. 142. 151:
 Համաղասպ, Համաղասպեան 249:
 Համաղասպուհի 183. 249. 250:
 Հայ 176. 177. 178:
 Հայաստանեայք, Հայացիք 153. 156:
 Հայր մարգարէ 45. 46. 72. 116. 119-176. 195. 222. 223. 240:
 Հանգիստ առաքելոցն 7. 36:
 Հաշտէնք 21. 29:
 Հացեաց դրախտ 38. 43:
 Հացեաց կամ Հացեկաց գեւղ 49:
 Հեճմատակք 15:
 Հերակլ, քէ՞ Վահագն:
 Հէր 18:
 Հիւրկանդոս 177:

Հմայեակ մամիկոնեան որդի Մա-
նուէլի 249:
Հոնք 14. 15. 17. 149:
Հոռոմք 25. 191. 207:
Հռիփսիմէ 37:
Հրեայ 176 - 178:
Հրեւշորում, քէ՛ն Հրեւշորում:
Հրեւշորում 156:
Հրսիձոր 106:

Ձկնատեսանքն արքունի 19. 142:
Ձկնատեսանք, քէ՛ն Ձկնատեսանք:
Չորայ գաւառ, քէ՛ն Չորոց գա-
ւառ:
Չորոց գաւառ 29. 163:

Ճէնք 204. 247. 248:
Ճղբէք 15:

Մաղղեզունք 182-184. 188. քէ՛ն
Ն Պարբ:
Մաղբուծք 10. 14-16:
Մակաբէ 28:
Մակեդոնիա 80:
Մախաղեան, Մախաղան 152.
162:
Մահկերտան 113:
Մաղխաղ. քէ՛ն Փարջղլ:
Մաղխաղունեան տուն 29:
Մամբրէ 226. 228:
Մամուշէի 227:
Մանաղկերտ 10. 232. 271:
Մանակ 21:
Մանաճիւր, Մանաճեր, 24. 25:
Մանասի 29:
Մանաւազ 29:
Մանաւաղեան 10:
Մանաւաղակերտ, քէ՛ն Մանաղ-
կերտ:
Մանուէլ մամիկոնեան 245-256.
261. 269:
Մասեաց լէառն 52:

Մատաթի 28:
Մարախ 281:
Մարգարէանոցն Յոհաննու. քէ՛ն
Յոհաննու կարապետի մատու-
ռըն:
Մարիամ 83:
Մարի երէց 129. 130. 169:
Մարիճ 158:
Մարուճան, քէ՛ն Մարիճ:
Մարբ 147. 164. 214:
Մեծամօրի 18:
Մեհանդակ. քէ՛ն Մեհենդակ:
Մեհառ անձեւացի 106:
Մեհեն Ռըշտունի 106:
Մեհենդակ Ռըշտունի 17. 44.
47. 72:
Մեհընդակ. քէ՛ն Մեհենդակ:
Մեհունդակ. քէ՛ն Մեհենդակ:
Մերուժան արծրունի 145. 146.
152-159. 161-164. 181-183.
192. 193. 252. 254. 255:
Մըուր 144:
Մէջաշխարհն Հայոց 140. 147.
164:
Մեթաքետք Ասորոց 140:
Միջնաշխարհն Հայոց. քէ՛ն Մէջ-
աշխարհն Հայոց:
Մծբին 22. 140:
Մծբնացիք 22. 26:
Մծուրք 118:
Մշկան 158:
Մոգաց անդերձապետ 161:
Մովսէս մարգարէ 23:
Մովսէս Էպիսկոպոս 278:
Մուշեղ մամիկոնեան 175. 190-
199. 202-218. 233. 240-245:
Մուշէ 281:
Մուշի սահառունի 106:
Մուրիկ 121:
Մուկան 162. 256:
Մուկան, քէ՛ն Մուկան:
Մըջիւնիկ 127:

Յակոբ Մծբնայ. 22. 26:
Յակոբայ աղբււր 25:
Յոհան եպիսկոպոս 274-277:
Յոհաննու կարապետի մատուռն
7. 36. 44. 121. 260:
Յուգա Մակաբէ 28:
Յուսիկ Թոռն լուսաորջին 10.
29-32. 35. 43. 72:

Նախճաւան 178:
Ներսէս արքայ Պարսից 52. 56.
59. 182:
Ներսէս մեծն 44. 49. 69-96.
102. 106. 108. 109. 111-115.
117. 123. 133. 165. 180. 190.
192. 198-200. 218. 220. 224.
273. 274. 281:
Նիկիա 25:
Նիհորական 163:
Նծբին, քէ՛ն Մծբին:
Նոյ նշխան 73:
Նոշերական 163. 214.
Նորշերական, քէ՛ն Նոշերական:
Նպատ լէառն 196. 198. 199:

Շահաշէն 215:
Շահակ յաջորդ Փառնիայ 45:
Շահակ կորձեայ 272:
Շահապ, քէ՛ն Կիրակոս:
Շահապիվան 120:
Շահէի կամ Շահունոց Մոփք.
քէ՛ն Մոփք Շահէի:
Շահէն իշխան 29:
Շաղիտա 43. 224-226:
Շապուհ արքայ Պարսից 128.
130. 133. 134. 136-146. 149-
156. 160. 163-165. 167-174.
178. 179. 181-184. 193. 194.
196-198. 205. 206. 208. 210.
211. 242. 245. 249:

Շապուհ Գուճանդ, քէ՛ն Գու-
ճանդ Շապուհ:
Շապուհ Վարազ, քէ՛ն Վարազ
Շապուհ:
Շապտան տակառապետ 161.
Շաւուսայ արծրունի 47. 118:
Շիրակ 28. 133:
Շըբէք 15:

Ոխսա, քէ՛ն Ոսխա:
Ողական բերդ 195:
Ողոմպի կամ Ողոմպիա 126. 127:
Ոսխա 56. 143:
Ոսկէք 281:
Որգորու 10:
Որդունիք 9. 10:
Որմիզդուլիտա 164. 184:
Ուռնա 238:
Ուռնայր 196. 197. 202-204.
243:
Ուտի 215:

Չունակ, Չոնակ 127:

Պաղեստինացիք 176. 177:
Պապ որդի Յուսիան 11. 35.
44. 48:
Պապ որդի Արշակայ 126. 159.
160. 174. 192. 194. 189-
200. 202-204. 206-208. 219.
221. 232-234. 236-240. 242.
244. 251:
Պարդեւ իշխան 73:
Պարբք 18. 21. 49-58. 184:

Ջանջանակ 18:
Ջոն 71:
Ջրաբաշխիք 18:

Ռասաոմ 93:
Ռըշտունիք 20. 25. 47. 106. 183:

Վաչակոն նախարար Պարսեց 157:

Սահտան անդերձապետ 160:

Սահառունիք 29. 38. 106. 242. 245:

Սահառունիք, քե՞ Սահառունիք:

Սաղամաս 162:

Սաղամուտ 164:

Սամ սիւնի 257:

Սամուէլ մամիկոնեան 184. 262. 263:

Սանատրուկ 5. 118. 146:

Սանէսան 14. 15. 16. 17:

Սատաղ 16. 55:

Սասան 50:

Սարարադ նոյն ընդ Սյրարաս 22. 24:

Սարգիս 104:

Սիւնիք 21. 119. 137. 182. 257:

Սիւս 120. 123. 124:

Սուրէն Պահլաւ 154. 155. 252. 255:

Սուրիկ 106:

Սպանդարաւ կամարական 133:

Սպեր 263:

Ստեփաննոս 79:

Վահագն 37. 38:

Վահան ամատունի 17. 20:

Վահան մամիկոնեան 164. 181. 184:

Վահրիճ 152:

Վաղարշ 29. 30:

Վաղարշակ որդի Պապայ 251. 260. 264:

Վաղարշապատ 16. 177:

Վաղէս 57. 81. 92. 98 - 103. 106:

Վաղինակ սիւնի 21. 250. 257:

Վան 172. 183. 250:

Վանանդ 29. 38. 278:

Վաչակ 281:

Վաչակոն նախարար Պարսեց 157:

Վաչէ արծրունի 47:

Վաչէ մամիկոնեան 245. 246. 260:

Վաչէ մամիկոնեան որդի Սրտաւաղբայ. 9. 16. 18. 21. 28:

Վասակ մամիկոնեան 44. 47. 67. 106. 128. 129. 161 - 165. 173. 175. 189. 247:

Վասնեայ դաշտ 15:

Վարաղ կամինական 17:

Վարաղ շահունի 29:

Վարաղ իշխան դիմաքսէնից 38:

Վարաղ Շապուհ 49 - 54. 56. 57:

Վարաղ զորավար պարսիկ 256:

Վարաղ լեւոն 260:

Վարաղբատ 240 - 251:

Վարաղբուխ 44:

Վարդան մամիկոնեան 67. 107. 120. 130. 132. 183:

Վարդան որդի մամիկոնեան 130:

Վարդանդուխտ 263. 265:

Վարդանոյշ 259:

Վին 150:

Վերբ 10. 13. 216:

ՎորոՅ 29:

Վսեմական, քե՞ Ռմաւունդ և Սպական:

Վրժանէս 1. 6 - 13. 16. 19. 26 - 30:

Վրիկ 49:

Վրկէն 106:

Տաճատ ընշտունի 47:

Տաճար մայրի 18:

Տայբ 67. 132. 278:

Տապրիկ 151:

Տարօն 7. 36. 43 - 45. 48. 49. 117. 127. 195. 280. 281:

Տափեր կամուրջ 30. 176:

Տէրէնտ սարատելատ 189. 191. 207. 208. 238. 240:

Տիգրան 176. 177:

Տիգրանակերտ 146. 227:

Տիզոն 129. 134. 169:

Տիկնունի ապարանք 18:

Տիսպոն կամ Տիսփոն, քե՞ Տիզրոն:

Տիրան 11. 29 - 32. 35. 39. 42. 49 - 51. 53. 58. 66. 67. 69. 116. 124. 196. 210. 274:

Տիրանամ 93:

Տիրիթ 92. 107. 119. 120. 124 - 126:

Տիրիկ եպիսկոպոս 279:

Տմորէք 164. 214:

Տոգբ. Տոսբ. Տոսպ 177. 183. 250:

Տրդած 223:

Տրդատ 1. 6. 37. 46. 55. 117. 121. 237. 281:

Տրդատ. քե՞ Տրդած:

Յոււ գլուխ լեւոն. քե՞ Յոււլ: Յուլ 16. 18. 38:

Փայտակարան 215:

Փառանձեմ 119 - 127. 137. 159. 174 - 176. 195. 219:

Փառաւաղեանք 216:

Փառէն 44. 45. 274. 277:

Փաւստոս 71. 223. 264. 273:

Փիսակ 49 - 51:

Փոխք 15:

Քուշանք 210. 211. 245:

Օշական 17:

ՎՐԻՊԱԿ

ՈՒՂԻՂ

Էջ	ՏՈՂ		
8	4	դասն	վասն
14	1	ի' և	և 'ի
15	27	Աղուարաց	Գղուարաց
"	29	բաղմութեամբ .	բաղմութեամբ .
16	33	Յին	էին
"	34	Յլու	Յլու
28	5	դլուլիս բինն	'ի դլուլիս լերինն
28	19	եպիսկոսոսպետնր Վթանէս	եպիսկոսոսպետնր Վթանէս
45	8	պահեր	պահեր
75	54	արքեպիսկոսոս	արքեպիսկոսոս
128	1	Գլուխ ԺԸ	Գլուխ ԺԶ
151	5	էլ ընդ առաջ	վասակ էլ ընդ առաջ
160	14	ճապատէի	ճապատէին
165	10	Պարսիս	Պարսից
210	1	Գլուխ Ե	Գլուխ Է
254	27	Մցանուէլ .	ցՄանուէլ .
259	22	եղլերս է	եղլերս է :

13/II 33/10

15/II 33/10
Зубов
Зубов

3

« Ազգային գրադարան

NL0177462

